The background features a dark green field with several golden-yellow stars of varying sizes scattered across it. A network of white lines connects various blue human icons, which are positioned on a light green, multi-faceted geometric base. A prominent green diagonal line runs from the top left towards the center. The text is centered in the upper half of the image.

СТРАТЕГІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ НА БАЗІ ГРОМАД

ПРОЕКТИ, РЕАЛІЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ
ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

МОНОГРАФІЯ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**СТРАТЕГІЯ
ІНКЛЮЗИВНОГО СІЛЬСЬКОГО
РОЗВИТКУ НА БАЗІ ГРОМАД:
ПРОЕКТИ, РЕАЛІЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ
ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

МОНОГРАФІЯ

За редакцією
д.е.н., професора **Т. О. Зінчук**

Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2019

УДК 338.43.01

I-65

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Житомирського національного агроекологічного університету
(Протокол № 3 від 30.10.2019 р.)*

Рецензенти:

Грицишен Д. О. – доктор економічних наук, професор, декан факультету публічного управління та права Державного університету «Житомирська політехніка»;

Михайлов А. М. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Сумського національного аграрного університету;

Николюк О. М. – доктор економічних наук, професор кафедри комп'ютерних технологій і моделювання систем Житомирського національного агроекологічного університету.

Стратегія інклюзивного сільського розвитку на базі громад: проекти, I-65 реалії та європейські перспективи для України: монографія / за ред. проф. Т. О. Зінчук. – Київ: «Центр учбової літератури», 2019. – 352 с.

ISBN 978-611-01-1672-5

Колективна монографія присвячена актуальним проблемам процесу децентралізації у сфері місцевого самоврядування, в основу якого закладені нові механізми створення ОТГ, що забезпечують їх спроможність при значному розширенні повноважень. Аналізуються та оцінюються позитивні зміни, які відбувалися протягом останніх років в структурі громад та досягнення сільських територій в економічному зростанні на принципах інклюзії. Обґрунтовано реальні завдання і перспективи розвитку ОТГ за умов ефективного використання наявного потенціалу сільських територій. Увагу авторів зосереджено на стратегічних пріоритетах формування політики сільського розвитку на базі громад з врахуванням європейських засад та досвіду Спільної аграрної політики ЄС на період 2021-2027 рр.

Колективна праця розрахована на широке коло читачів. Користувачами монографії можуть бути усі зацікавлені в результатах та перспективах процесу децентралізації особи, зокрема, науковці, докторанти, аспіранти, студенти, представники органів місцевого самоврядування та бізнесу, населення громад та інші.

Видання здійснено в рамках реалізації проекту Міністерства освіти і науки України (Наказ № 1296 від 31.10.2016 р.) «Інклюзивна модель сталого розвитку сільських громад в умовах євроінтеграційної перспективи».

***Збережено авторську орфографію, пунктуацію і стилістику.
Відповідальність за зміст опублікованих матеріалів
несуть безпосередньо автори.***

ISBN 978-611-01-1672-5

© Колектив авторів., 2019.

© Видавництво «Центр учбової літератури», 2019.

ЗМІСТ

Передмова.....	5
<i>Буднік О.М.</i> Архітектоніка концепту кооперативного маркетингу для сільських громад	7
<i>Власенко О.П.</i> Маркетингові системи – механізм оптимізації трансакційних витрат в контексті інклюзивного розвитку сільських територій.....	15
<i>Войтенко А. Б., Захаріна О. В.</i> Управління ризиками в державно-приватному партнерстві.....	25
<i>Гриценко В.Л.</i> Роль громадських організацій в сільському розвитку в умовах адміністративно-територіальної реформи... ..	34
<i>Данкевич В. Є., Данкевич А. Є.</i> Моніторинг та економічне стимулювання раціонального використання сільськогосподарських земель.....	44
<i>Зінчук Т.О.</i> ОТГ як соціально-інноваційний проект сільського розвитку у євроінтеграційній перспективі.....	55
<i>Кільницька О. С., Кравчук Н. І., Верлюк М. М.</i> Заробітна плата як стимулюючий фактор підвищення продуктивності праці та сільського розвитку в Україні.....	66
<i>Копитова І. В., Федоренко В.О.</i> Вплив європейського, міжнародного та вітчизняного досвіду на процес децентралізації в умовах сучасної України.....	83
<i>Куцмус Н.М.</i> Добробут сільського населення та інклюзивність сільської економіки: чи існує взаємозв'язок?.....	95
<i>Левківська Л.М., Ахметов І.Р.</i> Формування та функціонування ОТГ в умовах місцевого економічного розвитку.....	110
<i>Левківський Є.В.</i> Перспективи взаємодії вертикально інтегрованих структур та МСП в умовах децентралізації: теоретико-методологічні підходи.....	120
<i>Литвинчук І.Л., Іванюк О.В.</i> Проектно-орієнтоване управління розвитком територіальних громад.....	131
<i>Михайлова Л.І.</i> Стратегічні перспективи та гендерні аспекти розвитку зайнятості населення та вітчизняного ринку праці в умовах глобалізації.....	151
<i>Мороз Ю.Ю., Цаль-Цалко Ю.С.</i> Аграрні розписки як інструмент інвестування ресурсів у розвиток сільських територій: організаційний і обліковий аспект	163

<i>Патинська-Попета М.М.</i> Ефективність управління фінансовим потенціалом екологічної складової сталого розвитку сільських громад.....	175
<i>Пивовар А.М., Пивовар П.В.</i> Соціально-економічна сутність трудового потенціалу сільського господарства.....	187
<i>Прокопчук О.А.</i> Екологічно орієнтоване інвестування у сільському господарстві.....	200
<i>Савченко Н.М., Савченко Р.О.</i> Вплив фінансових інновацій на розвиток сільських громад.....	208
<i>Скидан О.В., Ковальчук О.Д.</i> Сталий розвиток сільського господарства ЄС в проекті бюджету на майбутній період.....	218
<i>Степура М.О.</i> Сучасні тенденції та умови функціонування транспортно-логістичної системи.....	227
<i>Стоянець Н.В.</i> Розробка механізму інституційного забезпечення сталого розвитку з урахуванням екологічної складової	233
<i>Суліменко Л.А.</i> Фінансування розвитку територіальних громад в Україні: аналітичний та інформаційно-обліковий аспект.....	248
<i>Ткачук В.І.</i> Сутність та передумови розвитку господарств населення.....	270
<i>Усюк Т. В., Фаріон Л. В.</i> Сталий розвиток сільських територій: інституційний підхід.....	283
<i>Харченко Т.О.</i> Формування механізму інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств як складової сталого розвитку сільських територій.....	292
<i>Циганенко Г.В., Трухан О.Л.</i> Стратегічні аспекти розвитку механізмів державної підтримки аграрного підприємництва України.....	305
<i>Якобчук В. П., Присяжнюк О. Ф., Плотнікова М. Ф., Булуй О. Г.</i> Екологічні поселення як механізм управління багатофункціональним розвитком сільських територій.....	316
<i>Ярмова М. І.</i> Біоекономічний розвиток суспільства: ретроспектива та реалії сучасності.....	334
<i>Oleksandr Chaikin</i> Global wealth and inclusive growth.....	343

ПЕРЕДМОВА

За останні п'ять років в Україні здійснено значний прорив у втіленні принципів децентралізації в сфері місцевого самоврядування. Результати реформування свідчать, насамперед, про бажання сільського населення змінювати середовище і менталітет відносно перспектив сталого розвитку сільських територій. Під впливом сучасних методів управління ОТГ стають все більш організованими, успішними та підготовленими для вирішення проблем сільського соціуму на новій територіальній основі, а також наділені широкими повноваженнями, отриманими з центральних органів влади. Реформа з децентралізації вступила у свій останній етап, якій передбачено завершити на добровільній основі до кінця 2019 р. і перейти до моделі нового адміністративно-територіального устрою з широкими можливостями і відповідальністю. Водночас, нові повноваження – це й нові виклики для органів місцевого самоврядування, тобто для ОТГ, завдання яких зводяться до виконання функцій з надання сільському населенню якісних послуг: соціальних, житлових, освітніх, медичних, фінансових, адміністративних та інших. При цьому зростають вимоги до їх професійного рівня, який є одночасно своєрідною відповідальністю за спроможність громади.

Представлена монографія: «Стратегія інклюзивного сільського розвитку на базі громад: проекти, реалії та європейські перспективи для України» – це ґрунтовне теоретично-практичне дослідження колективу науковців. Мета даної праці полягає у формуванні системних знань та сучасних уявлень про головні трансформації, пріоритети і можливості ОТГ в умовах соціально-економічного реформування в Україні. Актуальність та своєчасність тематики і змісту монографії продиктовано загальнодержавними концептуальними підходами до ефективного використання потенціалу громад та забезпеченню їх спроможності відповідно до нових інституційних засад.

Органічне поєднання методів наукових досліджень дозволило авторам виявити та проаналізувати комплекс проблем, які виникають в процесі створення, об'єднання/приєднання ОТГ, формуванні їх організаційної структури, адаптації до норм і досвіду європейської практики місцевого самоврядування. Отримані наукові результати відображають зміст колективної монографії і присвячені таким

питання, як: розвиток інноваційних технологій у сільській економіці; механізми державної підтримки та інфраструктурний розвитку сімейного аграрного підприємництва; особливості взаємодії вертикально-інтегрованих структур (агрохолдингів) і малих та середніх підприємств; економічно-соціальна орієнтація сільському розвитку, бізнес-ідеї та стратегічне планування; фінансовий та ресурсний менеджмент в ОТГ; європейський, міжнародний та вітчизняний досвід розвитку ОТГ; екологічні пріоритети при визначенні спроможності ОТГ; соціологічний профіль інклюзивності розвитку сільських громад (на основі результатів соціологічного опитування) тощо.

У монографії проаналізовано основні індикатори розвитку ОТГ, які свідчать про її спроможність. Особливо це стосується сучасного етапу створення ОТГ за умов переходу до вільного ринку землі. Опрацювання значного масиву вітчизняних і зарубіжних наукових праць, державних нормативно-правових актів, концепцій і стратегій, Європейської хартії слугувало підґрунтям для розкриття різних методологічних підходів до ключових аспектів проблем. Особливістю дослідження є його цілісність і комплексність, які забезпечуються через професійність та компетентність авторів. Теоретичне і прикладне значення мають результати соціологічних досліджень, які представлені в окремих працях.

У монографії конкретизовано наслідки процесів створення ОТГ не лише для аграрного бізнесу, але й для сільського розвитку. В основу політики сільського розвитку покладено людиноцентричну модель, орієнтовану на максимальне використання людського потенціалу і активізацію ініціатив на місцях. Цьому сприяє децентралізація в сфері самоврядування. Колективна монографія відіграватиме інтерактивну роль у процесі підготовки студентів, аспірантів і докторантів, науковців, які досліджують різні контексти інституційних перетворень на сучасному етапі реформ. Також буде корисною для представників органів місцевого самоврядування, лідерів та членів ОТГ, діяльність яких спрямована на покращення якості життя населення на сільських територіях, впровадження інноваційних проектів для повноцінного розвитку ОТГ.

Зінчук Т.О., д.е.н., професор, завідувач
кафедри міжнародних економічних відносин
та європейської інтеграції, ЖНАЕУ

Буднік О.М.

к.е.н., доцент кафедри маркетингу
Житомирський національний агроекологічний університет

АРХІТЕКТОНІКА КОНЦЕПТУ КООПЕРАТИВНОГО МАРКЕТИНГУ ДЛЯ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД

Ефективність аграрного сектора економіки обґрунтовується рівнем розвитку підприємницької активності, яка, в свою чергу, залежить від наявності паритетних організаційно-правових форм господарювання, здатних вільно здійснювати свою діяльність, конкурувати та взаємодіяти стосовно виробництва і реалізації продукції. Водночас, незважаючи на певні позитивні тенденції функціонування сільських підприємств, *defacto* їх діяльність характеризуються спадом обсягів виробництва, що детерміновано погіршенням підприємницького клімату та соціально-економічних умов. Це актуалізує потребу впровадження масштабних змін для сільськогосподарських товаровиробників, що виведуть їх з кризового становища.

Сучасні агробізнесові формування функціонують під впливом глобалізаційних очікувань, що продукують потребу системної модернізації підприємств, їх техніко-технологічного оновлення, залучення інновацій та здатності вчасно адаптуватися до мінливого середовища. Це сприяє виникненню принципово нових бізнесових структур. Водночас, їх розвиток наразі вкрай уповільнений внаслідок непродуманої державної політики та суперечливих законодавчих нормативів; дисбалансу в сфері відносин власності; браку належного фінансування; відсутності налагодженої системи реалізації виготовленої продукції; превалювання великомасштабності. Це значною мірою знижує ефективність функціонування підприємств. Проблема загострюється з огляду на необхідність адаптації виробництва до європейських стандартів якості та турбулентності зовнішніх викликів.

Домінуючу роль в агропромисловому виробництві відіграє приватний бізнес, а саме дрібні та середні товаровиробники. Саме їх діяльність є рушійною силою економічних відносин. Водночас, в умовах сьогоденних реалій, приватна ініціатива, в більшості

випадків, не може бути успішною внаслідок дефіциту матеріальних, фінансових та кредитних ресурсів; високої ризиковості та обмеженості можливостей налагодження довгострокових партнерських взаємин в сфері постачання і збуту продукції. Подолання такого стану вбачається можливим лише за рахунок консолідації зусиль сільськогосподарських товаровиробників, тобто їх кооперування, що сприятиме можливості суб'єктів господарювання належно адаптуватися до ринкових змін; збільшити свій ресурсний потенціал та протистояти експансії посередництва. Така взаємодія може стати базою піднесення сільського соціуму та засобом реалізації підприємницького потенціалу мешканців села та сільських сімей.

При створенні підприємства, його власники першочергово орієнтуються на отримання прибутку та забезпечення ефективності діяльності протягом тривалого періоду. В зв'язку з цим, до початку впровадження активної фази виробництва, менеджмент оцінює власні ресурсні і сировинні можливості, вивчає переваги, недоліки та небезпеки, адже існуючі на ринку аграрні підприємства відрізняються рівнем стійкості до ринкових викликів, просторовим охопленням, територіальним розміщенням тощо. В результаті проведення ретельного аналізу, керівництво підприємства може прийняти рішення про потребу об'єднання (кооперування), наслідком якого стане диференціація асортименту; диверсифікація видів діяльності; збільшення об'ємів виробництва, а відтак і вихід на нові перспективні ринки збуту продукції, що, власне, сприятиме зростанню економічної потужності підприємств.

Окрім того, завдяки кооперуванню сільськогосподарські товаровиробники зможуть оптимізувати витрати на придбання засобів виробництва, проведення технологічних операцій, здійснення маркетингових досліджень; налагодити систему реалізації виготовленого товару внаслідок формування крупних партій товару або створення прямих каналів продажу; отримати доступ до агросервісних послуг; налагодити ефективну логістичну та комунікаційну діяльність. Це сприятиме появі додаткових робочих місць у сільській місцевості, підвищенню рівня життя та поліпшенню соціального захисту сільського населення.

Вочевидь, ринкові перетворення, викличуть не лише зростання прибутковості підприємств, але й загострення конкурентних відносин між ними. І тому вітчизняний агробізнес постає перед вибором: кардинального перетворення або стагнації. Відтак, агробізнесова діяльність в перспективі орієнтуватиметься на підприємства, здатні генерувати нові ідеї, впроваджувати інноваційні рішення та технології, адаптуватися до сучасного мейнстріму. При цьому надважливо зберегти особливість, унікальність, автентичність та національний колорит вітчизняного сільського соціуму.

З огляду на швидкозмінні виклики нестійкого бізнес-середовища, а також зростаючу конкуренцію, успіх гарантується підприємствам, основою функціонування яких є активне використання маркетингових прийомів та методів. До того ж, розробка та впровадження комплексу маркетингу на підприємстві сприяє якнайповнішому визначенню та задоволенню потреб споживчого ринку¹. Використання маркетингової компоненти при реалізації підприємницької ініціативи передбачає, передусім, послідовний моніторинг ринкового стану; узгодження економічних взаємин товаровиробників; пошук цільового покупця та ефективно задоволення його потреб. Це стимулюватиме підприємства боротися за споживача через урізноманітнення асортименту та товарного портфелю; диференціацію цінових діапазонів продукції; удосконалення політики обслуговування клієнтів, розширення системи застосування комплексу маркетингових комунікацій. До того ж, концентрація підприємств на використанні маркетингового інструментарію забезпечить ефективніше їх пристосування до ринкової кон'юнктури та сприятиме можливості впровадження, при потребі, агроінновацій, що виведе сільськогосподарські підприємства на принципово новий рівень господарювання.

Важливо відмітити, що вітчизняний агробізнес має потужний, але не використаний потенціал. Ключову роль в цьому відіграє розробка позитивного іміджу українського товаровиробника, що

¹Маркетингова діяльність підприємства : навчальний посібник / В. В. Зіновчук, Л. В. Тарасович, О. М. Буднік та ін. ; за ред.. В. В. Зіновчука, Л. В. Тарасович. – Житомир: Вид. О.О.Євенок, 2019. – с. 31.

здатний запропонувати міжнародній спільноті унікальні продукти. Для прикладу: тверді та м'які сири, виготовлені за авторськими технологіями, органічну продукцію, трав'яні карпатські чаї; мед та вироби з нього; цінні лікарські трави та суміші тощо. В разі створення ефективних впізнаваних брендів, українські товаровиробники зможуть стати затребуваними та конкурентоспроможними на світовому ринку та зайняти відповідну «ринкову нішу».

Водночас, незважаючи на важливість маркетингової діяльності для суб'єктів аграрного бізнесу, об'єктивно, її застосування в практиці агробізнесу супроводжується рядом проблем (рис. 1). Як справедливо зазначає Зянько В. В. в Україні нині виробництво все ще продовжує домінувати над споживчим попитом, що свідчить про розбалансованість внутрішнього ринку і дефіцитність матеріально-технічних ресурсів. За цих умов виробнича програма багатьох вітчизняних підприємств продовжує формуватися на основі тих товарів, які вони виробляють. Відповідно, економічний інтерес підприємця зорієнтований перш за все на виробництво, і тільки коли з'являються проблеми збуту продукції він виявляє деякий інтерес до задоволення попиту споживачів. Нерозвиненість ринкових відносин, старіння матеріально-технічної бази виробництва, інертність до інноваційної діяльності є нині основною причиною того, що навіть виявлені в результаті маркетингових досліджень потреби споживачів далеко не завжди можуть бути задоволені виробництвом через нестачу матеріально-технічних ресурсів, відсутність новітніх розробок, а також коштів (а часто і бажання) для їх впровадження².

Ситуація ускладнюється внаслідок того, що досить часто менеджери агропідприємств не вбачають потреби в застосуванні маркетингового інструментарію або проведенні кваліфікованих маркетингових досліджень. Натомість, без детального вивчення ринку, врахування мінливих споживчих потреб та використання маркетингових інструментів в комплексі, організація та ведення бізнесу наражається на невиправданий ризик.

²Зянько В.В. *Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку. Монографія.* – Вінниця: УНІВЕРСУМ – Вінниця, 2008. – С. 64.

<i>Проблеми</i>	<i>Характеристика проблем</i>
низька мотивація керівників підприємств до застосування маркетингу	аграрний сектор вимагає значних капіталовкладень, через це керівники підприємств не спрямовують додаткові ресурси на маркетингові заходи, оскільки вважають такі витрати зайвими;
нестабільний економічний розвиток	монополізація та капіталізація підприємств, що призводить до витіснення частини господарюючих суб'єктів з системи ринкових відносин; зміна споживчого попиту та уподобань; конвергентність асортименту;
висока ризиковість та нестійкі конкурентні позиції	послаблення ролі дрібного та середнього бізнесу, що нездатний витримати тиск з боку великомасштабних агроформувань, як наслідок, руйнація, банкрутство, ліквідація або поглинання дрібних бізнес-одиниць;
незнання переваг кооперування	власники підприємств, більшою мірою, налаштовані на індивідуалізоване ведення бізнесу;
відсутність персоналу	власники, що готові використовувати маркетингові інструменти стикаються з відсутністю підготовленого персоналу, готового, до того ж, працювати в аграрному секторі.

Рис. 1. Ключові проблеми, що стримують використання маркетингу в діяльності аграрних підприємств

Джерело: власні дослідження

Отже, сучасний період економічного розвитку характеризується стрімкими змінами атрибутивності та ціннісних орієнтирів, що викликає потребу розробки універсальних концепцій в сфері підприємництва. Ключову роль при цьому відіграє компліментарне використання кооперативної та маркетингової складових, що виступає визначальним інструментом збалансування економічних взаємодій господарюючих суб'єктів. Тому, стратегічною перспективою розвитку аграрного сектору є

використання парадигми кооперативного маркетингу, що сприятиме мінімізації зовнішніх загроз, за рахунок налагодження господарських зв'язків між виробниками і цільовими споживачами та зростанню доходів сільськогосподарських підприємств. Це стане новою концептуальною моделлю розвитку суспільства, вихідною основою якої є пріоритетність первинності уваги до споживчих і постійного відстеження їх динаміки із всебічним застосуванням маркетингового інструментарію, спрямованого, перш за все, на зміну свідомості товаровиробників в сторону найповнішого задоволення реальних та потенційних побажань. Специфічною особливістю кооперативного маркетингу слід вважати можливість налагодження співпраці учасників ринку на взаємовигідних умовах, що забезпечить їх економічне зростання.

Відтак, варто акумулювати увагу на питанні розробки алгоритму послідовного впровадження концепції кооперативного маркетингу в практику господарювання (рис. 2). Перший етап передбачає формулювання теоретико-методологічного інструментарію, визначення мети діяльності кооперативного об'єднання, його принципів, функцій та цінностей. Другий рівень містить аналіз маркетингового середовища функціонування сільськогосподарських підприємств, що має на меті визначення місця підприємства на аграрному ринку та його ключових відмінностей і конкурентних переваг.

Третій етап виокремлює інформаційну складову для проведення маркетингових досліджень, що зумовлено сучасним ритмом життя та його турбулентністю. Адже, переважна частина економічно активного населення здійснює свою діяльність з використанням інструментів Інтернет-маркетингу (йдеться про реалізацію продукції та збутову складову). Відтак, відмова від вивчення Інтернет-компоненти є недоцільною та може призвести до втрати частини аудиторії. Четвертий етап – це дослідження стану аграрних формувань, що потребують кооперування, визначення їх основних показників та тенденцій діяльності. Даний рівень передбачає підготовку кваліфікованих фахівців з проведення маркетингових досліджень, що користуються різноманітними інструментами маркетингових досліджень.

Етапи	Характеристика етапів
1 етап	розробка теоретико-методологічного інструментарію;
2 етап	аналіз маркетингового середовища функціонування сільськогосподарських підприємств;
3 етап	виокремлення інформаційної складової як основи проведення маркетингових досліджень;
4 етап	визначення реального стану функціонування аграрних формувань різних організаційно-правових форм, дослідження основних показників та тенденцій їх діяльності;
5 етап	обґрунтування потреби об'єднання підприємницьких одиниць в кооперації з одночасним застосуванням маркетингових інструментів, пошук та опрацювання переваг такої діяльності, визначення недоліків та шляхів їх нівелювання;
6 етап	створення організаційно-економічного механізму впровадження кооперативного маркетингу в практику агробізнесу;
7 етап	опрацювання стратегічних перспектив.

Рис. 2. Послідовність впровадження кооперативного маркетингу в практику агробізнесу

Джерело: власні дослідження

Після опрацювання попередніх етапів виникає необхідність обґрунтування потреби об'єднання підприємницьких одиниць в кооперації з одночасним застосуванням маркетингових інструментів з визначенням переваг та недоліків такої діяльності, а також опрацювання можливих ризиків для співвласників. Шостий рівень конкретизує механізм впровадження кооперативу в практику агробізнесу, що має на меті забезпечити ефективну співпрацю його учасників на тривалу перспективу і передбачає складання плану

маркетингових заходів та їх коригування в разі необхідності, а також контроль виконання поставлених завдань. Зрештою, завершальним етапом впровадження кооперативного маркетингу в практику агробізнесових формувань стане розробка стратегії діяльності новоствореного кооперативу.

Використання філософії кооперативного маркетингу є винятково важливим інструментом для аграрного сектору економіки. До того ж, вона є найбільш прийнятною для аграрних бізнес-одиниць. Адже, вітчизняні аграрні товаровиробники часто не мають намірів до об'єднання, зокрема через брак інформування про переваги такої співпраці. Натомість, використання маркетингових засобів є більш розповсюдженим та схваленим. Відтак, перетинання маркетингу з кооперативною ідеєю може бути одним з найбільш затребуваних інструментів для сільськогосподарських товаровиробників, що дозволить їм завоювати лідируючі позиції на ринку. Крім того, в межах такої співпраці здійснюватиметься обмін спеціалізованою інформацією, на основі якої учасники матимуть можливість приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо стратегічних напрямів функціонування господарюючих суб'єктів.

У глобальних масштабах поняття кооперативного маркетингу є не надто поширеним і перебуває, швидше, у періоді формування. Адже, його популяризація нині має ситуаційний та несистемний характер. Поряд з цим, застосування кооперативного маркетингу в діяльності господарюючих суб'єктів на селі допоможе сформувати якісно нову концептуальну парадигму агробізнесової діяльності, основою якої є:

- нівелювання або мінімізація впливу посередництва і спекулятивного бізнесу, внаслідок встановлення довготермінових, партнерських відносини серед підприємств,
- формування сприятливого бізнес-клімату та фокусування на використанні маркетингових інструментів;
- узгодження цінової політики з визначенням реалізаційної ціни товару на основі раціоналізації попиту та пропозиції;
- створення системи закупівель сировини та ресурсів за взаємовигідними цінами;

- налагодження ефективної мережі реалізації товару та логістичної діяльності;
- розробка впізнаваних брендів, що значною мірою стимулюватиме діяльність аграрних виробників.

Таким чином, активізація підприємницької активності є можливою при впровадженні концепції кооперативного маркетингу, що орієнтована на першочерговість вивчення та задоволення потреб суспільства. Саме розвиток кооперативного маркетингу спрямований на пошук внутрішніх та зовнішніх можливостей та резервів підприємств, що може бути основою виявлення нових ніш та сфер діяльності. Мотиваційною складовою використання кооперативного маркетингу стане можливість вчасно та швидко адаптуватися до ринкових умов; вивчити вітчизняні та світові тенденції; реагувати на конкурентні виклики; впроваджувати інновації з використанням принципово нових технологій. Маркетингова складова дозволить підприємствам стати затребуваними серед споживачів. В перспективі це сприятиме їх інтегруванню до світового економічного простору.

Власенко О.П.

к.е.н., доцент кафедри маркетингу,
Житомирський національний агроекологічний університет

МАРКЕТИНГОВІ СИСТЕМИ – МЕХАНІЗМ ОПТИМІЗАЦІЇ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ В КОНТЕКСТІ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Трансформація світової інституціональної парадигми характеризується тяжінням до соціально-етичних й екологічних домінант. Україна, неодмінно, наслідуює зазначені тенденції й інтегрує передовий досвід господарювання в практику прийняття рішень в умовах вітчизняного економічного простору. Таким кроком є політика децентралізації й пропаганда розвитку сільських територіальних громад.

На тлі загальних позитивних зрушень, сільська місцевість залишається територією з низьким рівнем якості життя. Високий

рівень безробіття та трудової міграції, деградація соціальної інфраструктури, занепад культурної сфери – ці проблеми потребують найшвидшого вирішення. З точки зору економічного обміну, вітчизняні аграрії зазнають втрати не стільки через несприятливі природні факторів а, переважно, внаслідок недосконалого інституційного ладу сучасної економічної системи.

Багаторівневість каналів постачання матеріально-технічних засобів й привалювання посередників в каналах реалізації готової продукції, низький рівень інформаційного забезпечення, а також значна кількість потенційних партнерів суттєво збільшує витрати на організацію господарської діяльності (витрати налагодження й здійснення ринкових трансакцій). Причому, зазначені проблеми притаманні не лише сільськогосподарським, а й іншим диверсифікованим видам діяльності, які здійснюються в сільській місцевості. Світова практика доводить, що «вудочкою» інклюзивного розвитку сільських територій є формування конкурентоспроможних ринкових систем господарювання.

В контексті даного дослідження ринкові системи господарювання демонструють оптимальне поєднання всіх складових підприємницької діяльності й забезпечують створення синергетичного ефекту. Такі системи мають назву «маркетингові». Маркетингова система - це мережа осіб, груп та/або організацій, пов'язаних безпосередньо або опосередковано шляхом послідовної спільної участі в економічному обміні, що створює, збирає, перетворює та робить доступними асортименти продукції (робіт, послуг), які пропонуються у відповідь на попит споживачів³.

В системі економічних відносин ключовою ланкою завжди є попит та пропозиція і, відповідно, споживач та продавець. Споживач намагається задовольнити свої потреби, а продавець намагається запропонувати споживачу найкращий для цього варіант. Опосередковує цю взаємодію ринок. Тому, ринкова або маркетингова концепція господарювання – це ключова компонента

3 Roger A. Layton. *Marketing Systems A Core Macromarketing Concept*. Journal of Macromarketing. 2007. 27(3). 2007. С. 230.
URL: https://www.researchgate.net/publication/235361087_Marketing_Systems_A_Core_Macromarketing_Concept (Last accessed: 01.10.2019).

формування стратегії розвитку будь-якої компанії. Маркетингова концепція господарювання не обмежується сферою реалізації продукції, це системний управлінський підхід, що обумовлює взаємодію господарюючих суб'єктів в ринкових умовах. Концепція маркетингу обумовлює чітке визначення ринків збуту, орієнтацію на потреби споживача та їх задоволення й отримання прибутку від створення довгострокових відносин зі споживачем⁴.

Відтак, метою функціонування будь-якого суб'єкта господарювання є створення унікального способу (порівняно з конкурентами) задоволення потреб споживача шляхом впровадження маркетингових технологій визначення цільового ринку, узгодження цінової пропозиції, забезпечення системи якісної комунікації й розподілу продукції. Маркетингова діяльність підприємства включає маркетингові дослідження; товарну, цінову, комунікаційну політику і політики розподілу; маркетинг-менеджмент; маркетинговий аудит.

Отже, інклюзивний розвиток сільських територій можливий за умови досягнення паритетності ринкової взаємодії сільських підприємців з контрагентами інших сфер господарювання на засадах маркетингової концепції господарювання. Для цього потрібно пропонувати конкурентоспроможну продукцію й оптимізувати транзакційні витрати ринкової взаємодії, які є індикатором актуальності фірми на ринку.

Визначальний вплив транзакційних витрат на актуальність фірми досліджував американський економіст Р. Коуз. Спочатку до транзакційних витрат він відносить витрати на визначення величини ринкових цін, витрати на ведення переговорів і складання контракту⁵. Подальшому до транзакційних віднесено всі витрати взаємодії покупців і продавців та діяльність ринків⁶.

Поглиблення досліджень транзакційних витрат дозволяє визначити діапазон впливу й деталізувати природу цього явища.

⁴ *Основы маркетинга. Котлер Ф., Армстронг Дж., Сондерс В. Вонг . Пер. с англ. 2-е изд. М.; СПб.; К.: Изд. дом "Вильямс". 2000. С. 47.*

⁵ *Coase, R. 1937. The Nature of the Firm. Economica, Vol. 4. P. 12.*

⁶ *Coase, R. Comment Contract Economics. Cambridge: Blackwell Publisher. 1992. P. 73.*

Е. Фуруботн і Р. Ріхтер вивчають макропараметри формування трансакційних витрат й пов'язують їх виникнення із створенням, функціонуванням або зміною інститутів і організацій⁷. Інституціоналіст К. Рао виділяє витрати адміністративні та витрати в політичній сфері⁸. Досить лаконічним можна вважати трактування Т. Фішера, відповідно якому «трансакційні витрати - це специфічні витрати налагодження і здійснення передачі товарів, послуг, майнових прав, які відбуваються між фізичними і юридичними особами»⁹.

Трансакційні витрати вітчизняних суб'єктів господарювання формуються в процесі взаємодії з елементами макросередовища (економічне, політико-правове, соціально-культурне середовище) і мікросередовища (постачальники, посередники, споживачі, юридичні, фінансово-кредитні, консалтингові організації). Обов'язковими видами витрат мікрорівня вбачаються витрати пошуку партнера і здійснення контракції (процес підготовки і складання контракту). Найбільш істотний вплив макросередовища обумовлений недосконалістю інституційного устрою України (законодавчі норми організації трансакцій, механізм забезпечення їх виконання, ступінь інформованості контракції, система державного нагляду і контролю, наявність адміністративних бар'єрів, тощо).

Рівень і структура цих витрат залежить від повноти та достовірності інформації про ринок, ступеня контролю над каналами постачання й реалізації, а також від юридичної обізнаності та професіоналізму учасників трансакції. Крім того, маркетингова орієнтація бізнесу, не природна для сільського мешканця, який більше уваги приділяє проблемам сільськогосподарського виробництва, а не впровадженню маркетингових технологій.

⁷ Furuboth E., Richter R. *The New Institutional Economics. Vol. Hants: Edward Elgar Publishing. 1995. P. 619*

⁸ Rao K. *The Economics of Transaction Costs. Theory, Methods and Application. – New York: Palgrave Macmillan. 2003. P. 19.*

⁹ Фішер Т.М. *Координація управління качеством в свете теории трансакционных издержек. Теория и практика управления. 1999. № 3.*

В результаті доходи аграріїв зменшуються або знищуються витратами, які виникають у результаті підготовки і вчинення економічного обміну з постачальниками товарів та послуг, а також з посередниками і переробними підприємствами. Отже, саме результат організації та проведення трансакції є визначальною ланкою у всьому ланцюжку господарської діяльності, а величина трансакційних витрат – індикатором перспективності існування економічного агента на ринку (високі витрати виштовхують за межі ринку).

Всі зазначені трактування характеризують витратну сторону маркетингової діяльності підприємства. Трансакційні витрати, які формуються в результаті маркетингової діяльності підприємств, можна поділити на витрати організації ринкових трансакцій (утримання професійної служби маркетингу на підприємстві й фінансування її діяльності), витрати ринкової взаємодії (витрати підготовки та здійснення трансакцій), витрати ринкової адаптації (моніторинг чинників макросередовища й попередження їх негативного впливу на діяльність підприємства)¹⁰ табл.1.

Змістове розмежування трансакційних витрат на видатки та втрати пов'язано із природою їх впливу на ефективність здійснення господарської діяльності. В країнах з розвинутою економікою основними складовими трансакційних витрат є інформаційні, консалтингові та юридичні витрати (видатки, *авт.*), які унеможливають втрати при обміні правами власності, натомість, контрагенти в країнах з недосконалими суспільними інституціями, які опосередковують економічний обмін, зазнають суттєвих втрат¹¹.

¹⁰ Власенко О.П. Волкова І.М. Трансакційні витрати маркетингової діяльності підприємств агробізнесу. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2018. № 1(12), С. 56. URL:http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/12_2018/11.pdf (дата звернення: 03.10.2019).

¹¹ Gabre–Madhin E. Z. Transaction costs and market institutions: grain brokers in Ethiopia / E. Z. Gabre–Madhin. International Food Policy Research Institute. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=9069166B93B5EE846C08494F323DC7A6?doi=10.1.1.58.3832&rep=rep1&type=pdf> ((Last accessed: 01.10.2019).

Таблиця 1

Деталізація трансакційних витрат маркетингової діяльності підприємств агробізнесу

Етап	Трансакційні витрати	
	Видатки	Втрати
Організація ринкових трансакцій	Витрати організації комплексного маркетингового дослідження з метою розробки актуального товару	Втрати через нереалізовану продукцію або реалізовану зі збитками; зниження попиту
	Витрати організації маркетингової комунікаційної політики та CRM	Втрати через відсутність зворотного зв'язку зі споживачами
	Витрати формування та обслуговування маркетингової системи розподілу продукції	Втрати внаслідок експансії посередників
	Витрати моніторингу ринку праці й підбір та навчання персоналу для ринкової контракції	Втрати внаслідок дії «людського фактору»
Ринкова взаємодія контрагентів	Витрати моніторингу ринку ресурсів й організації постачання.	Втрати через використання неякісних ресурсів
	Інформаційні витрати пошуку контрагентів, оцінки їх репутації та організації взаємодії з ними.	Втрати через невиконання оформлених й неоформлених домовленостей
	Витрати забезпечення юридичними, логістичними, страховими, транспортними та ін. послугами.	Втрати внаслідок опортуністичних дій контрагентів (омана, шахрайство тощо) Втрати у вигляді штрафів і пені
	Витрати на сертифікацію й формування необхідних партій для реалізації	Втрати через нижчий попит на нестандартизовану продукцію
Ринкова адаптація	Витрати моніторингу чинників макросередовища й заходів для адаптації до їх динаміки (зміна економічної ситуації, податкових параметрів, політичні й законодавчі рішення, врахування соціальних вимог, вирішення проблем сільської громади, тощо)	Втрати внаслідок зниження попиту та рівня купівельної спроможності Втрати через відсутність дієвої державної підтримки аграріїв Втрати, що виникають внаслідок законодавчих колізій Втрати внаслідок недосконалості інформаційного поля Втрати через низький рівень ділової та соціальної культури

Зміст кожного виду трансакційних витрат відображає кореляційний зв'язок викликів господарської діяльності на макро- і мікрорівні і понесених витрат підприємства, внаслідок відсутності

передумов ефективного ринкового обміну. Іншими словами, трансакційні видатки – це витрати підприємства на обслуговування механізму адаптації до мінливого ринкового середовища й формування конкурентного статусу. У разі відсутності таких витрат підприємство зазнає трансакційних втрат внаслідок прогалин у маркетинговій діяльності. Тобто основна стратегія управління трансакційними витратами – це не суто зменшення, а оптимізація витрат за рахунок маркетингових видатків і уникнення втрат.

Варто зауважити, що формування маркетингових систем пов'язано із прагненням до високого ступеня концентрації всіх видів ресурсів, що створює додаткові переваги в конкурентній боротьбі внаслідок оптимізації трансакційних витрат і зниження частки відповідних видатків внаслідок фізичного зменшення кількості трансакцій.

Маркетингова система може спочатку бути спеціалізованою або змодельованою на одному або декількох рівнях агрегації, де суб'єкти, що складають мережу, самі є ринковими системами¹². Іншими словами системи можуть створюватись шляхом об'єднання на паритетних засадах суб'єктів одного ієрархічного рівня, або шляхом приєднання до існуючих утворень. Відтак, важливим є вирішення, з якими особами, групами або мережами слід об'єднуватись, які умови співпраці й механізм розподілу доданої вартості. Визначаються контрагенти, цільовий ринок та ступінь довготривалості зв'язків зі споживачем.

У практиці господарювання країн з ринковою економікою широко використовується механізм формування маркетингових систем на засадах інтеграції та кооперації суб'єктів агробізнесу, який забезпечить досягнення перелічених вище умов та скорочення трансакційних витрат. У широкому сенсі інтеграція являє собою посилення економічних і виробничих зв'язків між сільським господарством та суміжними галузями з метою одержання кінцевої продукції з більшою економічною вигодою за рахунок взаємної матеріальної зацікавленості і відповідальності всіх учасників

¹² Вказана праця [3, Р. 230].

агропромислового виробництва¹³. У свою чергу, суть кооперації полягає в добровільному об'єднанні зусиль і ресурсів суб'єктів, зацікавлених у досягненні певних цілей, які можливо досягти тільки або швидше з допомогою групових дій¹⁴.

Представлені трактування процесів інтеграції та кооперації доводять спільні риси цих способів господарювання, що проявляється у прагненні до збільшення вигоди внаслідок спільного досягнення поставлених цілей. Механізм оптимізації трансакційних витрат досягається шляхом зменшення кількості та частоти здійснення трансакцій та підвищення рівня контролю над каналами постачання і реалізації, що відбувається в результаті часткового або повного об'єднання процесів «постачання–виробництво–реалізація». Цей механізм відображає саму природу зменшення трансакційних витрат і забезпечує підвищення результатів господарювання шляхом концентрації ресурсів й підвищення контрольованості каналів постачання і реалізації. Відмінність – це спосіб досягнення цієї мети для аграріїв.

У випадку приєднання сільськогосподарського товаровиробника до маркетингової системи створеної шляхом вертикальної інтеграції паритетності очікувати не варто. У цьому випадках селянин має справу з «професіоналами бізнесу», дії яких направлені на максимізацію власного прибутку, в т.ч. за рахунок менш бізнес-освіченого партнера. З точки зору меншої юридичної, економічної й маркетингової обізнаності саме сільськогосподарський товаровиробник потрапляє в зону подібного ризику.

У свою чергу кооперація передбачає об'єднання капіталу самих сільськогосподарських товаровиробників для підвищення ефективності власного виробництва. Надалі відбувається вертикальна інтеграція в «продуктовому ланцюжку» і формується маркетингова система агробізнесу на принципах партнерства та

¹³ Андрійчук В.Г. *Економіка аграрних підприємств: Підручник. Вид. 2-ге, переробл. і допов. К.: КНЕУ, 2004. С. 555.*

¹⁴ Зіновчук В.В. *Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Вид. 2-ге, переробл. і допов. К.: Логос, 2001. 380 с.*

взаємодопомоги. Саме такий алгоритм дій призводить до оптимізації транзакційних витрат сільськогосподарських товаровиробників та забезпечує умови інклюзивного розвитку сільської місцевості.

Крім того, у випадку злиття капіталу і утворення єдиної структури додатковим резервом господарювання виступає трансфертні ціни на товари і послуги всередині «продуктового ланцюжка», що характерно для інтегрованих структур¹⁵. Також відзначається зниження рівня транзакційних витрат, які виникають в результаті впливу недосконалості інституційного середовища через залучення фахівців в області менеджменту й маркетингу як для надання консультативних послуг, так і на постійній основі.

Отже, формування маркетингових систем забезпечує конкурентоспроможне функціонування аграрних компаній з високим рівнем рентабельності. Наприклад, компанія «ZEN-NON Group», що уособлює успішне інтеграційне об'єднання на кооперативних засадах (Національна федерація сільськогосподарських кооперативів), об'єднує понад 10 млн. членів, які займаються виробництвом зернових культур, скотарством, постачанням добрив і засобів захисту рослин, забезпеченням послугами сільськогосподарської техніки, вирощуванням овочів та фруктів, експортом виробленої продукції, забезпеченням маркетинговими, логістичними, страховими та ін. послугами. Крім того, активно піклуються про навколишнє середовище, здійснюють освітню діяльність, пропагують здоровий спосіб життя та підтримують спортивні заходи. Дохід від основної діяльності такої компанії, станом на 31.03.2018 р., складає понад 60 млрд. дол. США¹⁶.

¹⁵ Буряк П.Ю. Інтегровані корпоративні структури в підприємстві України. Фінанси України. 2003. № 9. С. 55.

¹⁶ Офіційний сайт "ZEN-NON Group" (Національна федерація сільськогосподарських кооперативів). URL: http://www.zennoh.or.jp/english/about_zen-noh/financial_information/statements/2016.html#anchor2 (дата звернення: 05.10.2019).

Як зазначалося вище, формування маркетингових систем на початковому етапі може мати неформальний договірний характер і об'єднувати членів громади з метою закупівлі товарів (закупівля оптом, власним транспортом, без посередників), реалізації виробленої продукції, створення і обслуговування місць відпочинку (сільський зелений туризм). Важливо залучити інформаційні та фінансові ресурси, забезпечити доступ грантових програм для розвитку різних видів сільського бізнесу. Використовувати можливості публічного маркетингу й, за підтримки місцевих органів влади, організувати ярмарки, фестивалі, ремісничі майстер-класи, зони рекреаційного відпочинку, тощо.

Таким чином формування маркетингових систем – всеохоплюючий процес становлення сучасної світової і вітчизняної економіки. Види, типи і учасники цих систем можуть перебувати на різних ланках технологічного ланцюга, відрізнятися фінансово спроможністю, ступенем залучення до прийняття управлінських рішень, рівнем участі у виробничій діяльності. Процес формування маркетингових систем можуть називати інтеграція (вертикальна, горизонтальна, змішана), відокремлювати кооперацію, як паритетне об'єднання учасників. Проте спільним залишається мета об'єднання – це оптимізація транзакційних витрат, що є головною передумовою конкурентоспроможного функціонування членів системи в умовах ринку.

В контексті інклюзивного сільського розвитку першочерговим є завдання підвищення рівня добробуту мешканців сільських територій й забезпечення їх доступу до використання наявних ресурсів з максимальною користю для громади в цілому. Розвиток сільського підприємництва, залучення інвестицій і грантів та організація освітніх програм – ключові компоненти вирішення проблем сільських громад. В свою чергу, транзакційні витрати є невід'ємним атрибутом функціонування будь-якої структури. Їх рівень залежить від кількості, частоти і обсягів здійснюваних транзакцій, ступеня структурованості каналів постачання і реалізації та контролю над ними, а також від особливостей інституційного середовища. Основними шляхами оптимізації транзакційних витрат є формування маркетингових систем.

Механізм оптимізації трансакційних витрат в процесі інтеграції і кооперації подібний, але при цьому відзначається істотні відмінності в формуванні кінцевого результату господарювання щодо сільгоспвиробників. Якщо інтегратором виступає не аграрій, то і контроль над використанням і розподілом капіталу зосереджений в руках партнера, що може привести до додаткового тиску і відповідно зростанню трансакційних витрат. Тому дієвим алгоритмом підвищення ефективності сільського підприємництва вбачається формування маркетингової системи на основі акумулювання капіталу в процесі кооперації і створення горизонтально інтегрованої структури, і на цій основі, розвивати вертикально інтегроване об'єднання, яке контролюється його членами.

Войтенко А. Б., к.держ.упр., професор

Захаріна О. В., к.е.н, доцент

Житомирський національний агроекологічний університет

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОМУ ПАРТНЕРСТВІ

Державно-приватне партнерство (далі ДПП) є однією з дієвих форм взаємодії держави і бізнесу, механізмом залучення інвестицій у розвиток галузей, які традиційно відносяться до державного або муніципального сектору: житлово-комунальне господарство, інфраструктура. Угоди ДПП включають державний та приватний сектор, завдяки чому ресурси та ризики належним чином розподіляються. Дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених механізму ДПП присвячені різним аспектам, зокрема велика роль приділяється фінансуванню ДПП, критичним факторам його успіху, ризикам та періоду концесії. ДПП приносить ряд переваг, таких як: ефективне використання ресурсів, зменшення витрат і тривалості проекту та підвищення якості державних послуг. Однак, залежно від складності проектів та процесу закупівель, ДПП успадковує велику кількість ризиків. Так, для успішного його функціонування, ризиками слід ретельно керувати. В цьому і полягає мета

дослідження – вивчити процес управління ризиками в рамках проекту ДПП.

У цьому відношенні в якості прикладного дослідження вибрано проект модернізації окремих складових системи теплопостачання в м. Малині Житомирської області в рамках державно-приватного партнерства. За його допомогою відбудеться:

- покращення показників енергоефективності та зменшення споживання енергоресурсів бюджетних будівель;
- вирішення проблеми бюджетного фінансування;
- технічна модернізація системи теплопостачання і, як наслідок, зниження вартості комунальних послуг;
- зниження рівня забруднення навколишнього природного середовища.

Будь-який проект повинен бути структурований для досягнення оптимального розподілу ризику. Співвідношення ціни та якості є ключовим аспектом політики, і якщо достатній ризик не може бути переданий приватним сторонам, навряд чи ДПП забезпечить співвідношення ціни та якості. У той же час, розвантаження невідповідних форм ризику просто додає зайвих витрат до угоди про ДПП. Необхідно передавати лише "ефективні" рівні ризику. Таким чином, управління ризиками, в першу чергу, полягає у виявленні, оцінці та розподілі ризиків, а пом'якшення ризиків - є головним у визначенні успіху проекту та досягнення співвідношення ціни та якості.

Так, управління ризиками, що засновується на ефективності, є ідеальною моделлю до якої слід прагнути. Проте на практиці, як правило, ризики розподіляються в залежності від переговорного процесу сторін. Цей сценарій не обов'язково демонструє найвищу ефективність управління ризиками. Перекладання занадто високих ризиків на приватного партнера призводить до високої вартості та нестабільності проекту, а занадто малого ризику – до програшу відносно співвідношення "ціна-якість". Тобто, знаходження балансу розподілу ризиків є важливою складовою роботи експертів, що розробляють та аналізують техніко-економічне обґрунтування договору ДПП.

Відповідно, розподіл ризиків в ДПП здійснюється за такими принципами:

- справедливий розподіл ризиків між державним і приватним партнерами;
- урахування особливостей виконання договору;
- урахування можливостей партнера щодо проведення оцінки та здійснення контролю за виникненням ризиків, їх впливом на виконання умов договору, а також своєчасного здійснення заходів управління ризиками¹⁷.

Для визначення ступеня ймовірності виникнення ризику за проектом енергозабезпечення був застосований дисперсійний аналіз, який полягає в оцінці окремих факторів, що впливають на періодичність його виникнення (табл. 1-2).

Таблиця 1

Ймовірність настання ризиків

Ранг за ймовірністю виникнення ризику	Ступінь ймовірності виникнення ризику
1	до 0,1
2	від 0,1 до 0,25
3	більше як 0,25

Виявлення можливих ризиків, пов'язаних з реалізацією ДПП, проведення їх оцінки та визначення форми управління ними здійснюється відповідно до Методики виявлення ризиків, пов'язаних з ДПП, їх оцінки та визначення форми управління ними, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 232¹⁸.

Основною вхідною інформацією для процесу ідентифікації ризиків є: фактори зовнішнього та внутрішнього середовища проекту, концепція проекту, план управління ризиками та аналіз

¹⁷ *Сталий розвиток сільських територій : монографія / за ред. проф. Т. Зінчук, проф. Ю. Раманаускаса. – Клайпеда: вид-во Клайпедського університету; Київ: "Центр учбової літератури", 2019. – 421 с.*

¹⁸ *Практичний посібник з підготовки техніко-економічного обґрунтування та застосування методики проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ppp-ukraine.org/wp-content/uploads/2015/03/PracticalGuide.pdf>.*

наявної документації. Кількісний аналіз ризиків проводиться для оцінки найбільш значущих факторів, що можуть вплинути на показники ефективності інвестиційного проекту. У процесі оброблення результатів ризику нумеруються у порядку збільшення їх значущості.

Таблиця 2

Рівень загрози

Ранг ризику за можливими негативними наслідками	Збільшення витрат вразі настання ризику (%)	Індекс негативних наслідків
1	5 % і менше	до 0,05
2	більше 5 % але менше 30 %	від 0,05 до 0,30
3	більше 30 %	більше як 0,30

Оцінка ризиків проекту здійснювалась за методом експертних оцінок. Експертною групою було проведено анкетування та визначені за його результатами ризику з найбільшим рівнем загрози виникнення. Оцінка проводилась в наступні етапи: формування мети, постановка завдання, утворення групи управління процесом оцінки, добір експертів та визначення рівня їх компетентності, складення анкет для опитування експертів, безпосереднє опитування експертів, збір інформації, необхідної для проведення оцінки, оброблення результатів оцінки і складення звіту тощо.

Коефіцієнт відносної значущості ризику визначається за формулою:

$$K_j = \frac{\sum_{i=1}^n K_{ij}}{\sum_{j=1}^s \sum_{i=1}^n K_{ij}}, \text{ де}$$

K_j – коефіцієнт відносної значущості ризику;

K_{ij} – номер, присвоєний ризику згідно з його значущістю відповідним експертом;

n – загальна кількість експертів;

s – загальна кількість ризиків¹⁹.

Таблиця 3

Ризики та ступінь їх ймовірності за проектом ДПП

Вид ризику	Вид витрат на які впливає ризик	Індекс негативних наслідків	Ступінь ймовірності ризику	Поправка на ризик (індекс негативних наслідків x ступінь ймовірності)
Ризики випадкового знищення майна.	Вартість майна	0,50	0,013	0,06
Ризики зміни економічної та/або бюджетної ситуації, що унеможливорює виконання умов договору.	Інвестиції	0,30	0,10	0,03
Ризики внесення змін до податкового законодавства	Податки	0,20	0,05	0,025
Ризики несвоєчасного або не в повному обсязі здійснення інвестицій.	Інвестиції	0,10	0,20	0,02
Ризики надання послуг в обсязі, меншому, ніж передбачено договором	Зменшення надходжень	0,20	0,10	0,02
Ризики підвищення процентних ставок за кредитами, залученими в рамках ДПП.	Сплата за кредит	0,05	0,30	0,15
Ризики будівництва / реконструкції.	Вартість будівництва	0,10	0,10	0,01
Технологічний ризик.	Вартість обладнання	0,30	0,30	0,09

Ризики та ступінь їх ймовірності за проектом ДПП у м. Малині представлені в табл. 3. Ризик випадкового знищення майна або його частини (наприклад, внаслідок пожежі) розраховувався згідно

¹⁹ *Практичний посібник з підготовки техніко-економічного обґрунтування та застосування методики проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ppp-ukraine.org/wp-content/uploads/2015/03/PracticalGuide.pdf>.*

методики розрахунків страхових компаній для визначення страхових платежів.

Відмітимо, що міжнародна практика підготовки проектів ДПП використовує інші методи кількісного аналізу ризиків проекту: аналіз впливу окремих факторів (аналіз чутливості), аналіз впливу комплексу факторів (сценарний аналіз) та імітаційне моделювання (метод Монте-Карло).

Аналіз чутливості інвестиційного проекту. Це метод кількісного аналізу, суть якого полягає в зміні значень критичних параметрів, використання їх в фінансовій моделі проекту та розрахунку показників його ефективності при кожній з таких змін. Головним недоліком методу є припущення, що зміна одного фактора розглядається ізольовано, тоді як на практиці всі економічні фактори в тій чи іншій мірі корельовані.

Метод сценаріїв підготовки й прийняття господарського рішення можна визначити як низку прогнозів з кожного розглянутого рішення щодо його реалізації, а також можливих позитивних чи негативних наслідків. Метод є свого роду методом експертної оцінки, але у той же час він є більш комплексним і охоплює більшу перспективу і наслідки господарського рішення, що має бути ухваленим²⁰.

Імітаційне моделювання (метод Монте-Карло). В умовах невизначеності та ризиків доцільно використовувати саме даний метод. За допомогою попередніх розрахунків модель дозволяє оцінити ризики та вибрати найкращий варіант інвестування коштів.

За допомогою аналізу чутливості на базі отриманих даних були встановлені пріоритетні, з погляду можливих ризиків, чинники, а також розроблена найбільш ефективна стратегія реалізації інвестиційного проекту (табл. 4).

Аналіз чутливості значень фінансових показників здійснювався на основі фінансової моделі проекту за такими ключовими факторами:

- чиста приведена вартість (NPV);

²⁰ Сабадаш, В.В. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання ризиків: опорний конспект лекцій / В.В. Сабадаш, О.В. Люльов, О.А. Лукаш. - Суми: СумДУ, 2012. - 57 с.

- внутрішня норма рентабельності (IRR);
- дисконтований період окупності (DPP).

Проект фінансується за рахунок приватного партнера, який забезпечує теплом ЗОШ №1, ЗОШ № 2 та ДЮСШ за ціною вартості 1 Гкал. За допомогою аналізу визначено успішність проекту при зниженні собівартості 1 Гкал тепла на 10 %.

Таблиця 4

Сценарний аналіз модернізації котельні за проектом ДПП

Фактори	Сценарії		
	Такий, що не відповідає інтересам приватного партнера (оптимістичний)	Реалістичний	Такий, що не відповідає інтересам державного партнера (песимістичний)
	I	II	III
Зниження вартості 1 Гкал тепла на:	20 %	10 %	5 %
NPV (грн.)	190 068,44	1 057 076,82	1 490 581,01
PI	1,1	1,5	1,7
IRR	16,9	25,6	29,5

Найбільш ефективними формами управління ризиками є оптимальний їх розподіл між учасниками ДПП та здійснення заходів щодо зменшення ймовірності їх виникнення. Заходами зменшення ймовірності виникнення ризиків є, перш за все, вибір приватного партнера, що має досвід у наданні послуг теплопостачання (в тому числі з використанням альтернативних джерел палива), а також визначення умов договору, які здатні забезпечити досягнення цілей, які ставить перед ДПП як державний, так і приватний партнер. В той же час повністю виключити ймовірність настання ризику неможливо. У зв'язку з цим необхідним є завчасне визначення способів подолання несприятливих наслідків настання ризиків (табл. 5).

Результати дослідження свідчать, що найбільш вагомими ризиками є політичний, в тому числі, правовий і регулятивний, а також фінансовий та комерційний ризики. Найбільш ефективними заходами мінімізації ризиків, в свою чергу, є:

Таблиця 5

Заходи мінімізації (ліквідації) наслідків виникнення ризиків

Категорія ризику	Заходи мінімізації (ліквідації) наслідків виникнення ризиків
<i>Ризики, пов'язані з впливом зовнішніх обставин, що не залежать від волі партнерів</i>	
Ризики виникнення форс-мажорних обставин.	Звільнення партнера від відповідальності за невиконання або неналежне виконання умов договору, якщо воно зумовлене виникненням форс-мажорних обставин.
Ризики випадкового знищення майна або його частини, що використовується для виконання умов договору.	Страхування стороною договору належного їй майна, що використовується для виконання умов договору.
Ризик істотної зміни економічної ситуації, що унеможливує виконання умов договору.	Основним заходом у разі настання ризику є перегляд умов договору.
<i>Політичні ризики</i>	
Ризики реквізиції, конфіскація чи інший спосіб примусового відчуження майна.	Звільнення партнера від відповідальності за невиконання зобов'язання, виконання якого виявилось неможливим внаслідок примусового відчуження майна.
Ризики внесення змін до податкового законодавства. Ризики застосування стандартів, якими встановлюються підвищені вимоги до послуг, що надаються приватним партнером для виконання умов договору. Ризики відмови державного партнера від виконання умов договору у зв'язку із зміною пріоритетів партнерства.	Змінені умови договору можуть передбачати вищі компенсації з боку державного партнера. Перегляд умов договору у зв'язку з виникненням ризику. Внесені зміни мають передбачати адаптацію умов партнерства до нових стандартів послуг. Розірвання договору одним з партнерів з одночасним урегулюванням питання щодо відшкодування пов'язаних з цим збитків.
<i>Ризики, пов'язані з невиконанням партнерами умов договору</i>	
Ризики несвоєчасного або не в повному обсязі здійснення інвестицій.	Встановлення відповідальності приватного партнера за невиконання зобов'язань по здійсненню інвестицій.
Ризики надання послуг в обсязі, меншому, ніж передбачено договором.	Встановлення відповідальності приватного партнера.
<i>Комерційні ризики</i>	
Ризики здійснення непередбачуваних витрат, необхідних для виконання умов договору.	Договором має бути визначено зобов'язання сторін по здійсненню непередбачуваних витрат.

продовження табл. 5

Ризики неефективного управління з боку приватного партнера майном.	Договором має бути передбачено надання державним партнером приватному партнеру допомоги при здійсненні управління майном та процесами.
Ризики розірвання договору в односторонньому порядку.	Підстави для розірвання договору пов'язані із подальшою неможливістю реалізації проекту.
<i>Екологічні ризики</i>	
Ризики заподіяння шкоди здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу.	Страхування настання ризику.
Ризики техногенних аварій.	

- перегляд умов договору;
- звільнення сторони договору від відповідальності;
- зупинення виконання зобов'язання;
- страхування настання ризику;
- розірвання договору, укладеного в рамках ДПП.

Отже, оцінка ризиків є складним механізмом і вимагає аналізу ризику з різних позицій суб'єктів державного та приватного секторів. Протягом всього терміну договору ДПП держава, фактично, прямо або побічно впливає на діяльність приватного сектора і як партнер, і як регулятор. Управління ризиками, насамперед, може здійснюватися в рамках істотних умов їх розподілу. Таким чином, для державного та приватного партнерів важливо зрозуміти та вирішити ризики, пов'язані з проектами державно-приватного партнерства. Їх розподілення та управління, передусім, і є запорукою досягнення успіху у реалізації проектів ДПП.

Гриценко В.Л.

к.е.н., голова ЦК обліково-фінансових та економічних дисциплін
Коледж Сумського національного аграрного університету

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В СІЛЬСЬКОМУ РОЗВИТКУ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ

Всі перетворення в аграрній сфері, які відбувалися в Україні за ряд останніх років, не сприяли соціально-економічному розвитку сільських територій, не змогли підвищити рівень життя сільського населення навіть за умови того факту, що вдалося збільшити валове виробництво сільськогосподарської продукції. Приймаючи до уваги цю негативну ситуацію було визнано необхідність комплексного підходу до вирішення питань сталого розвитку сільських територій та схвалено Кабінетом Міністрів України Концепцію Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року²¹, де були окреслені головні пріоритети розвитку сільських територій та механізм підготовки аграрного та сільського сектору держави до функціонування в умовах зони вільної торгівлі з ЄС.

Концепція визначила, що основними проблемами в сільській місцевості є виробництво майже половини валової продукції сільського господарства в особистих селянських господарствах; недостатній (нижче науково обґрунтованих норм) рівень споживання на одну особу молока, м'яса, риби, плодів, винограду; недостатні обсяги виробництва в Україні високобілкових консервованих продуктів на основі м'яса та риби, а також продуктів для лікувально-профілактичного харчування дітей; обмежена платоспроможність вітчизняних споживачів, в зв'язку з чим виникає ризик залежності виробників багатьох видів сільськогосподарської продукції від експортних ринків збуту на фоні не стабільних конкурентних позицій вітчизняної сільськогосподарської продукції

²¹ Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження КМУ від 30 грудня 2015 р. № 1437-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248907971>

на зовнішньому ринку; зростання залежності виробництва від природно-кліматичних умов, обмеження доступу товаровиробників до фінансових ресурсів через низькі темпи техніко-технологічного оновлення сільськогосподарського виробництва.

Ці та інші проблеми зберегли свою актуальність до цього часу, а їхній негативний вплив на розвиток сільських територій обмежує можливості формування та використання соціально-економічного потенціалу села, спричиняє виникнення проблем у сільськогосподарському виробництві та супроводжується руйнацією традиційного укладу сільського життя, в тому числі окремих територій, зокрема і Сумської області.

Всі роки перетворень у сільському господарстві не призвели до покращення добробуту українців. Сьогодні в умовах децентралізації сільські території продовжують перебувати у складних умовах: залишаються безробіття та бідність, соціальна інфраструктура (системи соціального забезпечення, охорона здоров'я, культура, дитячі садки, школи тощо) перебуває у занедбаному стані, кадрові ресурси (рівень освіти тощо) не розвиваються належним чином, а також продовжує погіршуватись ситуація із природними ресурсами та навколишнім середовищем.

Рівень заробітної плати в сільському господарстві залишається одним з найнижчих серед галузей національної економіки. При цьому за офіційними даними Сумська область, яка є аграрною, займає місце в останній групі з рівнем зарплати менше 8800 грн на місяць (станом на серпень 2019 р.)²².

Більшість сільських жителів не мають доступу до високоякісних медичних або освітніх послуг. Останні сім-вісім років кількість дітей, що відвідують дитячі садочки коливається від 64–66 % від усіх дітей відповідного віку (53–57 % — у містах, 41 % — у сільській місцевості)²³.

²² Середня заробітна плата в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/>

²³ Дошкільна освіта в Україні у 2017 році. Статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm

Випускники сільських середніх шкіл демонструють гірші знання за результатами зовнішнього незалежного опитування, ніж їх міські однолітки (від 5-6 до 20 відсотків залежно від предмету)²⁴.

На цій проблемі наголошують і дослідники НАН України в своїй аналітичній доповіді про проблеми і перспективи розвитку сільських територій²⁵. Вони зазначають, що смертність на селі є також вищою, ніж у місті. На думку експертів, це відбувається через бідність, відсутність доступної та якісної медичної допомоги; високий рівень розірвання шлюбів, недостатній догляд за дітьми, негативні соціальні явища у сільській місцевості: алкоголізм та наркоманію, тощо.

Багато вчених наголошують і на погіршенні стану екологічної безпеки: збільшується кількість викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря зі стаціонарних джерел забруднення у сільськогосподарському секторі, збільшення несанкціонованих сміттєзвалищ, неконтрольоване внесення мінеральних добрив в ґрунт та використання засобів захисту рослин.

Надання можливості європейськими країнами отримати легальну роботу за кордоном з вищим рівнем оплати праці ніж в Україні на фоні існуючих складних умов життя на селі, безнадійності та недовіри до влади викликало масову міграцію сільського населення.

Ситуація, що склалася на сільських територіях в умовах децентралізації, зумовлює ряд викликів для об'єднаних територіальних громад, основними з яких є необхідність поліпшення умов ведення бізнесу, проведення якісних перетворень, спроможних забезпечити підвищення рівня добробуту населення, забезпечення рівних умов доступу до якісної освіти, медичних послуг, удосконалення, а в деяких випадках

²⁴ *Регіональні дані ЗНО. URL: <https://zno.testportal.com.ua/stat/2019>*

²⁵ *Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону): науково-аналітична доповідь / В. В. Борщевський, Х. М. Притула, В. Є. Крупін, І. М. Куліш; НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. В. Борщевський. – Львів, 2011. – 60 с.*

створення такої інфраструктури, яка забезпечила нормальні умови існування населення, а також збереження довкілля.

Ряд питань, на нашу думку, не можуть бути вирішені, лише діями державного сектору управління через створення концепцій розвитку сільських територій. Необхідне поєднання сил всіх учасників суспільства: державного (публічного) сектору, приватного сектору (бізнесу) та так званого «третього сектору» економіки. Цієї думки дотримуються Газуда Л.М. та Слюсаренко В.Є.²⁶. В той же час підходи, що передбачають активну участь громадських обе́днань, та механізми реалізації місцевих ініціатив, спрямованих на вирішення питань ОТГ, практично відсутні.

Однією з актуальних проблем управління розвитком ОТГ є відсутність усталеної політики, принципова незавершеність існуючих теорій управління, які перебувають у стані зародження, становлення. А управлінці не мають відповідного досвіду та знань щодо перспективного та стратегічного планування, діючи в умовах невизначеності, незавершеності певних заходів, реформ тощо.

Для формування ОТГ як одиниці, яка буде функціонувати та мати сталий розвиток, є вкрай необхідними людські ресурси, які одночасно є джерелом розвитку та споживачем послуг ОТГ.

Розвиток та збереження людського потенціалу полягає в інвестуванні в освіту. Необхідними складовими цього процесу є:

- a. Збереження доступності якісної дошкільної, позашкільної, загальної середньої та спеціальної освіти, професійно-технічної і вищої освіти для дітей сільської місцевості;
- b. Забезпечення зайнятості на території ОТГ, що включає в себе освіту впродовж усього життя; забезпечення можливості зміни умінь та навичок для можливого працевлаштування в умовах швидких змін;
- c. Забезпечення можливостей для здорового способу життя шляхом створення спортивних навчальних закладів для дітей та

²⁶ Газуда Л.М., Слюсаренко В.Є. *Громадські організації як «третій сектор» економіки* /Л.М. Газуда, В.Є. Слюсаренко // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка.* –2011. – Випуск 2 (32). – С. 77-84

спортивних площадок для дорослих, що забезпечуватиме збереження їх фізичного здоров'я;

d. Забезпечення можливостей для самореалізації в культурній сфері для дітей різного віку та дорослих.

Крім того існують і проблеми в інших сферах, які безпосередньо впливають на умови життя людей, серед яких: збереження природно-ресурсного потенціалу; розвиток підприємництва; якісна медицина; розвиток інфраструктури тощо.

Відповідно до ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування»²⁷ до повноважень у сфері освіти культури, фізкультури і спорту входять власні (самоврядні) повноваження. Серед яких:

1) управління закладами освіти, культури, фізкультури і спорту, організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення;

2) забезпечення здобуття повної загальної середньої, професійно-технічної освіти у державних і комунальних загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах, вищої освіти у комунальних вищих навчальних закладах, створення необхідних умов для виховання дітей, молоді, розвитку їх здібностей, трудового навчання, професійної орієнтації, продуктивної праці учнів, сприяння діяльності дошкільних та позашкільних навчально-виховних закладів, дитячих, молодіжних та науково-просвітницьких організацій;

3) вирішення питань про надання професійним творчим працівникам на пільгових умовах у користування приміщень під майстерні, студії та лабораторії, необхідних для їх творчої діяльності;

4) створення умов для розвитку культури, сприяння відродженню осередків традиційної народної творчості, національно-культурних традицій населення, художніх промислів і ремесел;

²⁷ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України № 280/97-ВР від 21.05. 1997р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

5) сприяння роботі творчих спілок, національно-культурних товариств, асоціацій, інших громадських та неприбуткових організацій, які діють у сфері культури, фізкультури і спорту, роботи з молоддю;

б) створення умов для занять фізичною культурою і спортом за місцем проживання населення та в місцях масового відпочинку;

Серед делегованих повноважень можна виділити:

1) забезпечення в межах наданих повноважень доступності і безоплатності освіти на відповідній території,

2) забезпечення відповідно до закону розвитку всіх видів освіти, розвитку і вдосконалення мережі освітніх закладів усіх форм власності, фізичної культури і спорту, визначення потреби та формування замовлень на кадри для цих закладів, укладення договорів на підготовку спеціалістів, організація роботи щодо удосконалення кваліфікації кадрів, залучення роботодавців до надання місць для проходження виробничої практики учнями професійно-технічних навчальних закладів;

3) надання допомоги випускникам загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів державної або комунальної форми власності у працевлаштуванні;

4) забезпечення школярів із числа дітей-сиріт, дітей з інвалідністю/осіб з інвалідністю I-III групи, дітей, позбавлених батьківського піклування, безоплатними підручниками, створення умов для самоосвіти;

5) організація роботи щодо запобігання бездоглядності неповнолітніх;

б) вирішення відповідно до законодавства питань про повне державне утримання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, у школах-інтернатах, дитячих будинках, у тому числі сімейного типу, професійно-технічних навчальних закладах та утримання за рахунок держави осіб, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку і не можуть навчатися в масових навчальних закладах, у спеціальних навчальних закладах, про надання громадянам пільг на утримання дітей у школах-інтернатах, інтернатах при школах, а також щодо оплати харчування дітей у школах (групах з подовженим днем);

7) вирішення питань про надання неповнолітнім, учням, студентам, пенсіонерам та особам з інвалідністю права на безкоштовне і пільгове користування об'єктами культури, фізкультури і спорту, а також визначення порядку компенсації цим закладам вартості послуг, наданих безкоштовно або на пільгових умовах;

8) забезпечення охорони пам'яток історії та культури, збереження та використання культурного надбання.

Всі ці функції пов'язані з інвестуванням в освіту людей, що проживають на території ОТГ. Тобто в даному випадку освіта виступає як інвестиція в людський капітал.

В Сумській області станом на 01.06.2019 р. створено 36 громад, в п'яти з яких ще не пройшли перші вибори (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість ОТГ Сумської області станом на 01.06.2019 р.²⁸

Назва району	Кількість громад	Населення, осіб
Білопільський	3	34944
Буринський	1	14286
Великописарівський	1	6711
Глухівський	2	9397
Конотопський	2	10229
Краснопільський	2	10229
Кролевецький	1	24457
Лебединський	-	-
Липоводолинський	2	16727
Недригайлівський	3	17594
Охтирський	4	23233
Путивльський	2	24885
Роменський	1	4051
Середино-Будський	1	4684
Сумський	7	300862
Тростянецький	2	27104
Шосткинський	1	77001
Ямпільський	1	5683
Разом	36	622417

²⁸ Джерело: <https://decentralization.gov.ua/>

Серед створених громад сформовано 8 міських, 11 селищних та 17 сільських громад з середньою чисельністю населення відповідно 56534 особи, 7935 осіб та 4874 особи. В Буринському, Великописарівському, Роменському, Середино-Будському, Шостинському та Ямпільському районах створено лише по одній громаді міського або селищного типу, що свідчить про недостатню обізнаність населення, що проживає на сільській території щодо можливостей та перспектив такого об'єднання. А в Лебединському районі не створено жодної ОТГ. Все це доводить необхідність подальшої правової, освітньої та іншої допомоги в таких регіонах.

Особливу увагу необхідно приділити освіті майбутніх поколінь як інвестуванню в сталий розвиток сільських територій. Саме діти, майбутні покоління, повинні бути основною цільовою аудиторією для досягнення глибоких змін у суспільстві. В той же час існує нагальна потреба і у розвитку інших категорій населення у зв'язку зі значними перебудовами та процесами децентралізації.

Маючи зазначені повноваження для забезпечення сталого розвитку ОТГ мають співпрацювати з громадськими організаціями чи спілками, а також бізнес-структурами, які допоможуть організувати заходи в різних сферах: сприянні фінансової грамотності, винахідливості та підприємливості, екологічній свідомості, розумінні необхідності здорового способу життя.

В таких умовах постає ряд питань щодо того, які групи населення потребують навчання; які види і форми навчання доцільно використовувати ОТГ для навчання різних груп населення; які механізми можуть бути для цього використані.

В умовах швидких змін суспільства, розвитку технологій та демографічних змін необхідно виділити наступні віково-соціальні групи населення, які потребують освіти:

- Діти та підлітки. В дану групу будуть включені діти дошкільного віку, шкільного та студентська молодь. Дана вікова група потребує всебічного розвитку та розвитку таких навичок, які допоможуть їм постійно вчитися та змінювати свої уміння, розширювати свої знання впродовж усього життя, виховання звичок здорового способу життя. Це вимагає наявності необхідної кількості і якості садочків, шкіл та позашкільних закладів спортивного та культурного напрямів, середніх спеціальних навчальних закладів.

- Зайняте населення (населення різного віку, яке має роботу). Дана група населення потребує постійного вдосконалення їх навичок, здобутих під час навчання для покращення ефективності виконуваної ними роботи. В умовах постійної конкуренції постійне навчання кадрів є невід'ємною частиною виробничого процесу;

- Безробітне населення (населення працездатного віку, яке не має постійної роботи). Така група населення може потребувати перекваліфікації або здобуття додатково таких навичок, які в сукупності з тими, що людина має, допоможуть їй знайти роботу;

- Незахищені верстви населення (певні соціальні групи: люди з інвалідністю, люди похилого віку, тощо). Ця група вимагає постійної підтримки та уваги з боку державних органів, що може проявлятися в тому числі і в навчанні їх тим навичкам, які допоможуть їм працювати та бути повноцінними членами суспільства.

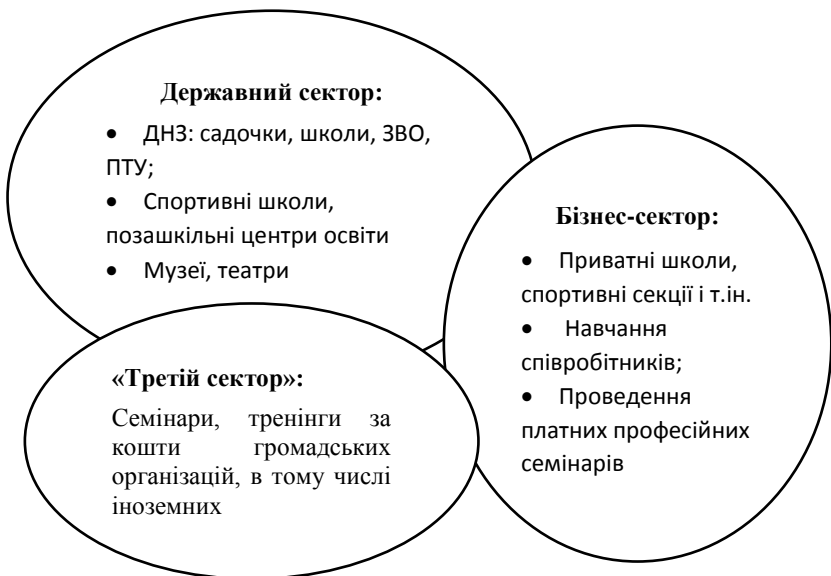

Рис. 1. Форми надання освітніх послуг в залежності від суб'єкта-надавача²⁹

²⁹ Джерело: сформовано автором

Щодо навчання і виховання, освіти чи її вдосконалення можна виділити кілька форм в залежності від суб'єкта надавача освітніх послуг (рис. 1):

- навчання в державних освітніх закладах навчання, що займає найбільшу питому вагу в загальній кількості освітніх послуг;
- навчання, організоване приватними суб'єктами господарювання з метою отримання прибутку або як інвестиції у власний людський капітал;
- навчання, організоване громадськими організаціями, в тому числі на кошти іноземних громадських організацій. Ця складова займає найменшу питому вагу в загальній кількості освітніх послуг і націлена в першу чергу на доросле населення з метою надання інформації про зміни в суспільстві та можливості громади, а також в допомогу для організації дозвілля і виховання молоді.

Отже, громадські об'єднання відіграють важливу роль в розбудові суспільства в цілому. Його відсутність або недовірність напряму призводить до неефективності освітніх послуг, надаваних в інших секторах через відсутність уявлення населення про права та можливості, обов'язки їх як члена суспільства, а відповідно до погіршення їх умов існування і свого роду «диспаритету» в знаннях людини.

Данкевич В. Є., д. е. н., професор кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції
Житомирський національний агроекологічний університет

Данкевич А. Є., д. е. н.,
професор кафедри економіки підприємства
Державний університет "Житомирська політехніка"

МОНІТОРИНГ ТА ЕКОНОМІЧНЕ СТИМУЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Економічна ситуація в Україні вимагає нових ефективних підходів до проведення реформ і формування земельної політики. Діюча нині стратегія розвитку аграрного сектора та сільських територій на 2015–2020 рр. націлена відповісти на цей виклик і комплексно провести низку реформ, на які вже довго очікують виробники сільськогосподарської та промислової продукції, аграрний бізнес, об'єднені територіальні громади та інші потенційні стейкхолдери. Водночас, значна кількість питань, задекларованих у стратегії, залишається невирішеними.

Виявлення і вірне визначення пріоритетності потреб аграрного сектора і сільських територій та пошук можливостей для їх вирішення потребує скоординованих дій уряду, міністерств та профільних установ, представників основних донорів. Для України як провідного виробника продовольства регіону та держави, орієнтованої на експорт значної частки аграрної продукції на зовнішні ринки, із значним ресурсним та сільськогосподарським виробничим потенціалом, прогноз розвитку світового продовольчого ринку, в умовах сучасних внутрішніх та зовнішніх викликів, є перспективним. Очікується, що, на фоні збільшення доходів населення, подальшої урбанізації, змін харчових звичок і зростання чисельності населення, світові обсяги торгівлі продовольством зростатимуть.

Скористатися прогнозованими можливостями та сприятливою кон'юктурою продовольчого ринку можливо лише за умови завершення аграрних реформ, особливо земельної. Для створення сучасного, конкурентоспроможного, ефективного сільського господарства та налагодження на сільських територіях промислової

переробки сільськогосподарської продукції бракує кредитних ресурсів та інвестицій. Сучасні підприємницькі ініціативи гальмуються несприятливими інституційними передумовами для бізнесу, значним адміністративним регулюванням.

У сільській місцевості неврегульованість земельних питань, у поєднанні з низьким рівнем освіти, незадовільним станом інфраструктурного забезпечення, призвели до утворення неефективної структури господарюючих суб'єктів, невикористання потенціалу для підвищення продуктивності та диверсифікації господарської діяльності. Натомість швидкими темпами розвивається сектор корпоративного бізнесу, який у багатьох галузях сільського господарства стає монопольним та зорієнтованим лише на експорт продукції. Водночас, висока залежність від обмеженої кількості експортних товарів (в основному сировинних) і партнерів робить Україну вразливою до несприятливих погодних умов, політичних подій та ринкової кон'юнктури. Однією із причин зазначеної ситуації є відсутність послідовної державної політики щодо розвитку аграрного сектора на довгострокову перспективу, особливо у питанні завершення земельної реформи, налагодження ефективного та раціонального використання земельних ресурсів.

Раціональне, науково обгрунтоване використання і охорона земель – важливі екологічна та соціально-економічна передумови сталого розвитку суспільної формації. Сучасний стан використання земель в Україні наближається до критичного. Надмірна розораність угідь та майже цілковите припинення виконання комплексу робіт із захисту ґрунтів призводить до розвитку ерозійних і деградаційно-руйнівних процесів.

Складовими економічного механізму стимулювання екологізації сільськогосподарського землекористування є принципи, критерії, інструменти, методи здійснення та відповідне фінансування (рис.1). Даний механізм відповідає філософії “Керівних принципів ФАО” щодо раціонального використання ресурсного потенціалу.

Зовнішні стейкхолдери: Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державне агентство лісових ресурсів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство екології та природних ресурсів України

Моніторинг земельних відносин – збір, збереження та оприлюднення набору даних та показників щодо стану земельних відносин.

Принципи реалізації: економічності, результативності, соціальної спрямованості, збалансованого природокористування, юридичної відповідальності, раціональності

Критерії оцінки: зміни вмісту гумусу, обсяги внесення мінеральних добрив, рівень забруднення ґрунту, наявність шкідливих речовин в готовій продукції

Інструменти впливу: адміністративні, податкові, кредитні, нормативно-правові, бюджетні

Методи впровадження: методи прямого стимулювання (планування, організації, мотивації, координації, контролю); методи непрямого стимулювання (фінансові, організаційні, інформаційні, економічні, соціально-психологічні)

Джерела фінансування: кошти державного і місцевих бюджетів, у т.ч. фондів охорони НПС усіх рівнів; кошти, що надходять у порядку втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва; гранти вітчизняних і міжнародних екологічних організацій; кредитні ресурси державних і комерційних банків; допомога міжнародних донорів у рамках екологічної політики

Відповідальні інституції: профільні міністерства, відомства та організації у сфері землекористування, володіння та розпорядження

Внутрішні стейкхолдери: сільськогосподарські товаровиробники, власники земельних паїв, споживачі сільськогосподарської продукції

Рис. 1. Складові економічного механізму стимулювання екологізації сільськогосподарського землекористування
Джерело: власні дослідження.

Подальша деградація земельних ресурсів у сільському господарстві, в умовах корпоратизації аграрного бізнесу та екстенсифікації господарської діяльності, може мати негативні як екологічні, так і економічні наслідки.

Механізм економічного стимулювання землекористувачів за підвищення родючості ґрунту на їх земельних ділянках, в умовах зміни системи адміністративно-територіального управління та завершення земельної реформи, повинен стати важливим елементом системи державної політики. Серед основних та найбільш дієвих інструментів економічного стимулювання раціонального землекористування, які апробовані у країнах-членах ЄС, слід виокремити: надання податкових і кредитних пільг; компенсування з бюджетних коштів недоодержаної частини доходу внаслідок консервації земель; надання на пільгових умовах коротко- і довгострокових позичок; застосування прискореної амортизації активів землеохоронного призначення.

У запропонованому механізмі предметом економічного стимулювання виступатимуть заходи які стосуються: охорони земель, їх захисту від ерозійних процесів, відтворення й підвищення родючості ґрунтів, що виконуються за власні кошти; дотримання вимог контурно-меліоративної організації території; пов'язані з переходом на маловідходні, ресурсо- й енергозберігаючі технології; організації утилізації відходів, у т. ч. й непридатних до використання агрохімікатів; роботи з меліорації, рекультивації, консервації земель та інших робіт з охорони земель; зниження доходу внаслідок тимчасової консервації деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель, що стали такими не з їх вини. Вищезазначені заходи є архіважливими на сільськогосподарських землях, забруднених радіонуклідами у результаті аварії на Чорнобильській АЕС.

Економічне стимулювання є однією з головних функцій механізму регулювання земельних відносин в умовах ринку. Методи економічного стимулювання поділяють на прямі і непрямі. Враховуючи практику країн-членів ЄС, ефективним є поєднання прямих та непрямих методів економічного стимулювання.

В умовах ринкової економіки ефективність використання земельних угідь слід розглядати як поєднання трьох видів

ефективності: економічної, технологічної та екологічної³⁰. Використовуючи метод експертної оцінки, визначено рейтинг важливості показників кожного виду ефективності (рис. 2, 3, 4). Проведення моніторингу стану використання сільськогосподарських угідь із застосуванням комбінованих показників ефективності дозволить розкрити результативність діяльності об'єкту та рівень досягнення поставлених цілей, більш повно та системно підійти до вибору напрямів підвищення ефективності використання земель в умовах корпоратизації аграрного бізнесу та капіталізації природно-ресурсного потенціалу.

Рис. 2. Рейтинг економічних напрямів підвищення ефективності використання земель у сільському господарстві відповідно до експертної оцінки

Джерело: сформовано на основі експертної оцінки.

З метою аналізу сучасного стану землекористування, першочерговим є проведення інвентаризації земель

³⁰Комплексна програма розвитку сільського господарства Житомирської області у 2009–2010 роках та на період до 2015 року / М. М. Дейсан. – Житомир: Рута, 2009. – 304 с.

сілськогосподарського призначення, запровадження контурно-меліоративної організації території, яка передбачає групування земель у залежності від природної родючості³¹. Опитані експерти відмітили необхідність виведення із ріллі деградованих, малопродуктивних земель та ділянок забруднених важкими металами, пестицидами, нітратами та нітридами, проведення культурно-технічних робіт із впорядкування сінокосів та пасовищ.

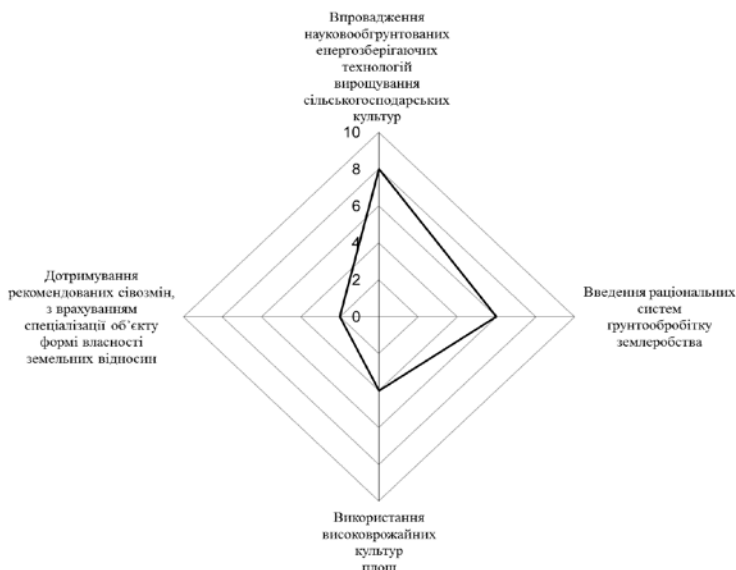

Рис. 3. Рейтинг технологічних напрямів підвищення ефективності використання земель у сільському господарстві відповідно до експертної оцінки

Джерело: сформовано на основі експертної оцінки.

Для ефективного ведення сільськогосподарського виробництва доцільно запровадити систему сівозмін та удосконалити структуру посівних площ. Більшість аграрних

³¹Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Полісся і західного регіону України / редкол.: В.М. Зубець (голова) та ін. – К.: Аграрна наука, 2010. – 944 с.

холдингів займаються вирощуванням лише окремих високоенергетичних культур (соняшник, ріпак, кукурудза на зерно, соя), продукція яких користується попитом на світовому ринку та які вирощуються як “монокультура”³². За таких умов проходить деградація ґрунтів, вони втрачають природну родючість³³. Вирішення зазначеної проблеми можливе лише за умови відновлення галузі тваринництва.

У рейтингу технологічних напрямів підвищення ефективності використання земель у сільському господарстві, відповідно до експертної оцінки, першість належить впровадженню науково обґрунтованих енергозберігаючих технологій вирощування культур. Подальше зростання виробництва сільськогосподарської продукції та забезпечення продовольчої безпеки не можливе без впровадження прогресивних систем землеробства. До таких систем відносяться енергоощадні технології, які базуються на використанні сучасної широкозахватної техніки, та обладнання з пристроями супутникового управління. Значного поширення у світовій практиці знайшли інноваційні технології “No-Till”³⁴. За такої системи землеробства агрегат за один прохід виконує декілька агрономічних операцій, що дозволяє знижувати собівартість вирощування сільськогосподарських культур.

Одним із технологічних напрямів підвищення ефективності землекористування є “Древлянська система землеробства”, яка покладена в основу ведення органічного виробництва³⁵. Дана система передбачає вирощування сільськогосподарських культур без внесення мінеральних добрив, засобів захисту рослин та інших

³² Снякевич І. Екологізація розвитку: об'єктивна необхідність, методи, пріоритети / І. Снякевич // Економіка України. – 2004. – № 1. – С. 57–63.

³³ *Situation and prospects for EU agriculture: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://ec.europa.eu/agriculture/publi/situation-andprospects/2018>*

³⁴ Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Полісся і західного регіону України / редкол.: В.М. Зубець (голова) та ін. – К.: Аграрна наука, 2010. – 944 с.

³⁵ Данкевич Є. М. Міжгалузєва інтеграція в аграрному секторі економіки: монографія / Є. М. Данкевич. – Житомир : Полісся, 2013. – 400 с

хімічних інгредієнтів³⁶. Лише за рахунок безвіддільного обробітку ґрунту, вирощування в сівозміні багаторічних бобових трав та зерно-бобових компонентів, з обов'язковою сидерацією полів та використанням поживних решток, можна виростити екологічно чисту продукцію з мінімальними затратами³⁷.

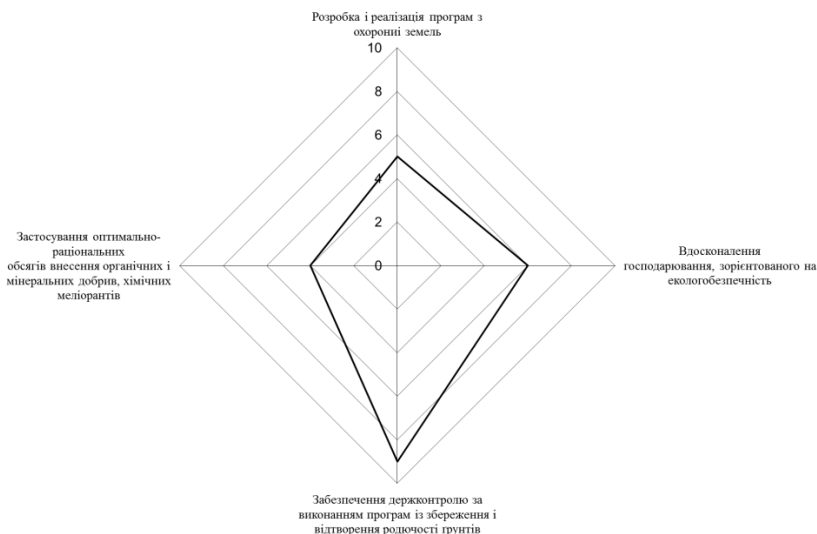

Рис. 4. Рейтинг екологічних напрямів підвищення ефективності використання земель в сільському господарстві відповідно до експертної оцінки

Джерело: сформовано на основі експертної оцінки.

Провідну позицію у рейтингу екологічних напрямів підвищення ефективності використання земель у сільському господарстві відповідно до експертної оцінки займає державний

³⁶ Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Полісся і західного регіону України / редкол.: В.М. Зубець (голова) та ін. – К.: Аграрна наука, 2010. – 944 с.

³⁷ Voytyuk V. D. Organization and economic mechanism of technical innovation potential agricultural production : financial aspects / V. D. Voytyuk, A. V. Voytyuk // Scientific Bulletin of National University of Life and Environmental Sciences Ukraine. Series : Engineering and Energy. – 2015. No. 226. – pp. 194–201.

контроль за дотриманням науково обґрунтованих норм господарювання³⁸. Для ефективного використання земель в умовах ринкової економіки необхідна дієва законодавчо-правова база. Необхідним є внесення змін і поправок до Земельного Кодексу України та Державного Земельного кадастру у частині кадастрового зонування, державної реєстрації земельних ділянок та бонітування, грошової оцінки земель³⁹.

Підвищення ефективності землекористування можливе за умови використання відповідних інструментів державного протекціонізму⁴⁰. Стимулювання науково обґрунтованого використання сільськогосподарських земель включає таке: адміністративне регулювання та контроль; визначення пріоритетів і включення їх до державних програм на кожний рік відповідно до фінансових можливостей; поєднання державного впливу з ринковими формами управління; запровадження спеціального моніторингу, головним завданням якого є збір, вивчення і підготовка інформації щодо впливу землекористування на навколишнє природне середовище⁴¹. Доцільним є закріплення можливості стимулювання будь-якого поліпшення земель, у тому числі тих, стан яких не погіршувався.

Необхідною умовою розвитку аграрного сектору економіки є дотримання товаровиробниками науково обґрунтованих норм ведення господарської діяльності. Найбільше порушень наразі спостерігається у галузі рослинництва. Згідно з нормативними документами, посіви ріпаку у структурі посівних площ у зоні Полісся

³⁸Комплексна програма розвитку сільського господарства Житомирської області у 2009–2010 роках та на період до 2015 року / М. М. Дейсан. – Житомир: Пута, 2009. – 304 с.

³⁹Dankevych Y. Ukraine agricultural land market formation preconditions / Y. Dankevych, V. Dankevych, O. Chaikin // Acta Univ. Agric. Silv. Mendelianae Brun. 2017, No. 65, pp. 259–271.

⁴⁰Галич М.А. Агроекологічні основи використання земельних ресурсів Житомирщини / М. А. Галич. – Житомир: Волинь, 2004. – 181 с.

⁴¹Statistical Yearbook “Land Governance Monitoring in Ukraine: 2016-2017” [Electronic resource]. - Access mode : <http://www.kse.org.ua/en/research-policy/land/governance-monitoring/yearbook-2016-2017/>

не повинні перевищувати 4 %, а соняшнику – не більше 0,9 %⁴². При цьому, розміщувати ріпак на тому самому полі необхідно не рідше, ніж через три роки, а соняшнику – не менше ніж через 7 років. Проведені дослідження підтвердили, що законодавчі акти, які регулюють виконання даних положень, потребують доопрацювання у частині розробки механізму відшкодування збитків недотримання норм. З метою оптимізації галузевої структури у рослинництві та моніторингу стану розвитку земельних відносин, ефективним є використання Аграрних паспортів регіонів.

У ході проведення дослідження встановлено, що Аграрний паспорт регіону є дієвим методом формування організаційних та технологічних вимог до сільськогосподарських товаровиробників. У ньому визначено запровадження науково обґрунтованих сівозмін, відповідно до природно- кліматичної зони, запрограмовано оптимальну структуру посівних площ, згідно із затвердженими нормативами, показано механічний склад ґрунту та вміст у ньому поживних речовин, розроблено технологічний проект виконання сільськогосподарських робіт за кожним полем сівозміни.

Комплексний документ, яким є Аграрний паспорт регіону, націлює сільськогосподарські підприємства виробляти продукцію відповідно до природно-кліматичних умов та особливостей регіону. При цьому, дотримання науково обґрунтованих вимог господарювання буде сприяти виконанню міжгалузевих балансів, визначених стратегічних напрямів забезпечення продовольчої безпеки населення, підвищення родючості ґрунтів та охорони навколишнього середовища.

Основою функціонування Аграрних паспортів регіонів є законодавчо- правове регулювання взаємовідносин між аграрним бізнесом й місцевими сільськими громадами та організаціями. За рахунок зазначених дій у контексті стратегії розвитку міжгалузеві інтеграції, можливо буде підвищити ефективність використання земельних ресурсів і сприяти розвитку сільських територій.

⁴²*Комплексна програма розвитку сільського господарства Житомирської області у 2009–2010 роках та на період до 2015 року / М. М. Дейсан. – Житомир: Рута, 2009. – 304 с.*

Розробляти Аграрні паспорти регіонів повинні науково-дослідні установи НААН України та відповідні інститути, а контролювати їх виконання – органи місцевого самоврядування й структури виконавчої влади згідно з визначеними законами повноваженнями. Аграрний паспорт регіону буде служити основою для розробки стратегій та програм розвитку аграрного сектору економіки на довготермінову перспективу.

Результати проведених досліджень інструментарію економічного стимулювання раціонального землекористування дозволяють констатувати про його неефективність та застарілість. Встановлено, що основним проблемним питанням є відсутність налагодженого механізму моніторингу землекористування, та земельного аудиту, спрямованих на виявлення сучасного стану розвитку земельних відносин, швидкого реагування на порушення чинного законодавства. Однак, кількість заходів стосовно досліджень якісного стану земель із кожним роком скорочується. Незначними є обсяги робіт із планування та організації раціонального використання земель та їх охорони проведенні моніторингу земельних відносин⁴³. Водночас, у країнах-членах ЄС моніторинг, планування землекористування й організація територій є одним із найбільш важливих комплексів землевпорядних робіт та визнається ключовим інструментом державної політики у сфері регулювання земельних відносин.

⁴³*Statistical Yearbook “Land Governance Monitoring in Ukraine: 2016-2017” [Electronic resource]. - Access mode : <http://www.kse.org.ua/en/research-policy/land/governance-monitoring/yearbook-2016-2017/>*

Зінчук Т.О., д.е.н., професор,
завідувач кафедри міжнародних економічних
відносин та європейської інтеграції
Житомирський національний агроекологічний університет

ОТГ ЯК СОЦІАЛЬНО-ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОЕКТ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ У ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Під впливом процесів децентралізації (передачі повноважень та фінансових ресурсів від державної влади органам місцевого самоврядування), які активно відбуваються в Україні, нової якості у теоретико-методологічному та прикладному змісті набувають інноваційні підходи до розвитку сільських територій. З традиційного базового контексту технологічно-технічних змін, інновації розглядаються з позиції соціальної спрямованості та можливостей створення сприятливих умов життя і праці, соціального забезпечення, формування комунікаційних мереж, покращення доступності до державних структур, розвитку духовної та культурної сфери села. Термін “соціальні інновації” починає широко використовуватися при виявленні потреб і аналізі можливостей доступу сільського населення до суспільних благ, виокремленні проблем в галузях освіти, медицини, соціальних послуг. З врахуванням Цілей сталого розвитку значення соціальних інновацій зростає. Особливо, з точки зору подолання проблем голоду, досягнення гендерної рівності, боротьби зі змінами клімату тощо, що є підтвердженням трансформації соціальних інновацій з локального на глобальний рівень. Іншим, розповсюдженим варіантом тлумачення соціальних інновацій, є визначення їх як нового механізму взаємодії для спільного вирішення соціально-економічних проблем.

Соціальні інновації стимулюють економічне зростання на сільських територіях, а отже мають бути інтегрованими в політику сільського розвитку, оскільки ключовою метою цієї політики є створення передумов для підвищення доходів сільського населення. В процесі реформ та сформованого з 2014 р. основного пакету нового законодавства (Бюджетний та Податковий кодекс

України, Закон України “Про добровільне об’єднання територіальних громад”, “Про службу в органах місцевого самоврядування” тощо), соціальні інновації набувають форми активізації людських ресурсів. Йдеться про те, що населення сіл (міст), маючи відповідні права на сучасні, а також доступні послуги, можуть впливати на їх якість через взаємодію з органами місцевого самоврядування (сільськими, селищними, міськими радами та їх виконкомами), які наділяються широким повноваженнями і достатніми фінансовими ресурсами для того, щоб бути спроможними вирішувати усі місцеві питання і нести за це відповідальність. За попередньо існуючим підходом, відбудовувалася ієрархічна вертикаль влади від сільської громади, яка підпорядковувалася районній раді, районна – обласній, а обласна – центральній, де акумулювалися усі податки і далі розподілялися по всій Україні. Як наслідок, гроші не доходили до села, що призводило до втрати виробничого, фінансового, соціального потенціалу, занепаду інфраструктури, посилення міграційних відтоків молоді та інших негативних наслідків у розвитку сіл, які продовжують зберігатися.

Наміри та завдання процесу децентралізації діаметрально протилежні і спрямовані на формування справедливої людиноцентричної моделі та наділення сільського населення широкими повноваженнями і можливостями розпоряджатися коштами й нести за це відповідальність. Таким чином, при передачі повноважень і ресурсів на місця, громада самостійно визначає вигідні напрями витрат. Водночас, перспективи укрупнення кількох невеликих рад через їх об’єднання, свідчать про ймовірність відродження сіл на основі спільного використання ресурсів. Процес фінансової децентралізації демонструє значні досягнення у накопиченні та використанні отриманих фінансових: розміри місцевих бюджетів за період 2014-2018 рр. збільшилися на 165,4 млрд грн, з 68,6 млрд грн у 2014 р. до 234 млрд грн у 2018 р. З точки зору виконання соціально-інноваційних функцій об’єднана територіальна громада (ОТГ) – нова структура, утворена на добровільних засадах з орієнтацією на забезпечення нової якості життя та добробуту у сільській місцевості (табл.1).

Таблиця 1

Соціально-інноваційна та економічна сутність ОТГ

Основні поняття і функції ОТГ	Характерні риси та особливості
1	2
Об'єднана територіальна громада	установа, що створена на добровільних засадах шляхом об'єднання жителів сільської, селищної або міської ради, які межують між собою, за ініціативи голови/депутатів місцевої влади/жителів та спроможна самостійно забезпечити належний рівень надання послуг сільському населенню і розвиток інфраструктури за наявністю кадрових і фінансових ресурсів.
Функції	надання послуг сільському населенню в сферах: - освіти, -культури, - охорони здоров'я, - соціального захисту, -житлово-комунальній, - місцевої інфраструктури.
Організаційна структура та керівні органи	механізм управління за принципом: “знизу вгору”; розподіл повноважень за правовою нормою субсидіарності;
Вигоди: - соціальні	<ul style="list-style-type: none"> ➤ активізація людського фактора; ➤ високий рівень мотивації діяльності; ➤ стимулювання розвитку творчих здібностей, креативних навичок, національних традицій; ➤ найвищий рівень самоуправління; ➤ довіра до влади, висока відповідальність при підвищеному почутті патріотизму .
- економічні	<ul style="list-style-type: none"> ➤ встановлення/зміна власних податків (наприклад, оренда землі); ➤ залучення інвестицій; ➤ розвиток підприємництва; ➤ розширення та диверсифікація господарської діяльності, зростання доходів членів ОТГ.
- інноваційні	<ul style="list-style-type: none"> ➤ мобілізація внутрішніх резервів; ➤ управління земельними ресурсами; ➤ впровадження міжнародних стандартів; ➤ управління стратегічним розвитком; ➤ діджиталізація (зростання ролі та місця ОТГ в діджитал-просторі у режимі он-лайн).

Продовження табл. 1

1	2
Джерела капітал ізації	податкові надходження: 60% ПДФО на власні повноваження; 25% екологічного податку; 5% акцизного податку; 100% єдиного податку; 100% податку на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності; 100% податку на майно (нерухомість, земля, транспорт); прямі бюджетні відносини з Держбюджетом; державні субвенції; збори та інші платежі; інші доходи.
Ризики	нестача кадрів відповідної спеціальності; недосконалість організаційно-правового механізму з надання адміністративних послуг; організаційно-правова та психологічна складність процесу об'єднання та приєднання; слабка активність громадян до об'єднання; відсутність процедури підтримки бідніших ОТГ; втрата "ефекту масштабу"; корупція у прийнятті рішень (неформальність відносин, наближення представників влади до місцевих груп інтересів тощо).

Процес створення ОТГ в Україні відбувається на принципах Європейської хартії (15 жовтня 1985 р.)⁴⁴, яка покладена в основу законодавства України. Європейська хартія місцевого самоврядування є основним міжнародно-правовим документом для держав – членів Ради Європи, який містить стандарти щодо організації управління на місцях, які є обов'язкові для держав – членів цієї впливової міжнародної регіональної організації⁴⁵.

⁴⁴Європейська хартія місцевого самоврядування, м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення 13 жовтня 2019 р.).

⁴⁵Бучинська А. Й. Європейська хартія місцевого самоврядування як гарантія захисту прав людини. Літописець : Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції : зб. доп. 2-ої Всеукр. наук.-практ. конф. (Житомир, 26–27 листоп. 2014 р.) : Вид.-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2015. Вип. 10. С. 126–129.

За методикою Європейської хартії і визначається поняття “спроможність громади”. Відтак, “спроможна територіальна громада - територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об’єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров’я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці”⁴⁶. Отже, спроможність територіальної громади – це достатність місцевих джерел для наповнення бюджету з метою вирішення органами місцевого самоврядування питань в інтересах жителів громади в рамках чинного законодавства. За вказаним підходом, станом на 01.09.2019 в Україні визначено спроможними 828 ОТГ⁴⁷.

Ключовим завданням реформи місцевого самоврядування за Європейською хартією є, зокрема, забезпечення його права і спроможності самостійно управляти, розв’язувати, регулювати проблеми місцевого значення. Йдеться про наділення територіальних громад більшими ресурсами та про мобілізацію їхніх внутрішніх резервів, насамперед, зарахування до їхніх бюджетів 60% податку на доходи громадян⁴⁸.

Взагалі перелік податкових і неподаткових надходжень місцевих бюджетів ОТГ – це перший і надважливий крок до

⁴⁶Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад. Постанова КМУ № 214 від 08.04.2015 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 13 жовтня 2019 р.).

⁴⁷Яка громада є спроможною? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/questions/27> (дата звернення 13 жовтня 2019 р.).

⁴⁸Практичний посібник з питань формування спроможних територіальних громад. Ініціатива захисту прав та представлення інтересів місцевого самоврядування в Україні (проект ДІАЛОГ, USAID). С. 4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.zhydachiv-rda.gov.ua/file/image/051/posibnik_gromadi_1.pdf (дата звернення 12-13 жовтня 2019 р.).

виключних повноважень органів місцевого самоврядування у перспективі. Також стратегічним завданням місцевого самоврядування залишатиметься створення умов для проживання громадян, надання їм високоякісних та доступних адміністративних послуг (наприклад, видача ліцензій, дозволів, інших документів дозвільного характеру, сертифікатів, свідоцтв, атестацій, посвідчень, реєстрація, нострифікація та верифікація⁴⁹).

Задоволення соціальних потреб ОТГ здійснюється за нормою європейського права, тобто на основі субсидіарності, яка означає, що ефективність вирішення проблем перебуває у компетенції і безпосередньо залежить від місцевих органів, які наділені найбільшими повноваженнями і знаходяться найближче до населення. Субсидіарність розглядається як основа процесу побудови органів влади в країна-членах ЄС.

За даними результатів моніторингу в Україні сформовано 975 ОТГ. ТОП-5 лідерів серед областей України у формуванні спроможних громад виступають такі, як: Дніпропетровська, Житомирська, Запорізька, Чернігівська та Хмельницька області. Останні п'ять місць у рейтингу посіли Вінницька, Закарпатська, Кіровоградська, Київська та Львівська області⁵⁰.

ОТГ за період реформування засвідчують динамічні та прогресивні зрушення в частині збільшення їх кількості, обсягів фінансових надходжень, ефективності роботи органів місцевого самоврядування, покращення стану та ефективності адміністрування (табл.2). Загальна площа території, на яких розташовані ОТГ зросла майже на 200 тис. кв. км та складає 233.5 кв.км, на 9 млн осіб збільшилося населення ОТГ, активізувався процес формування лідерів ОТГ, яким є старости, обрані самими громадами. У 2019 р. планується обрання 13 старост у новоутворених ОТГ.

⁴⁹Ольшанський О. В. Надання публічних послуг у громаді: стандарти та критерії. Теорія та практика державного управління. Вип. 3 (50). 2015. С. 158.

⁵⁰Децентралізація дає можливості. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua> (дата звернення 13 жовтня 2019 р.).

Таблиця 2

Динаміка формування ОТГ в Україні, 2015-2019 рр.

Показники	Роки			2019 р. +,- до 2015 р.
	2015	2017	2019 (на 10.10)	
Площа ОТГ, тис. кв. км.	36,8	167,5	233,5	+196,7
Кількість ОТГ	159	665	975	+816
Кількість жителів в ОТГ, млн осіб	1,4	5,6	10,4	+9,0
Кількість громад, що об'єдналися/приєдналися	814	3178	4478	+3664
Кількість необ'єднаних та не приєднаних територіальних громад	10147	7783	6483	-3664
Середня кількість громад, що об'єдналися в одну ОТГ	5,1	4,7	4,4	–
Середня чисельність населення однієї ОТГ, осіб	8711	8417	12225	–
Загальна кількість старост, осіб	708	1112	213	–
Обрано старост, осіб	256	174	13	–

Джерело: за даними <https://decentralization.gov.ua>

Результатом проведення реформ стали високі темпи приросту власних доходів ОТГ (табл.3). За період 2015-2019 рр. вони попередньо збільшаться з 98,2 до 267 млрд грн. Частка власних доходів у ВВП складе в 2019 р. 6,8%, на одного мешканця ОТГ, зростання власних доходів загального фонду місцевого бюджету сягатиме 4806,3 грн, або 25,3%, місцевих податків і зборів 1331,3 грн, або 28,9%, ПДФО – 2851,5, або 7,7%. Причому частка місцевих податків і зборів у власних доходах місцевих бюджетів досягатиме майже 28%.

Про роль державної фінансової підтримки свідчить також динаміка її зростання: з 3,7 млрд грн у 2015 р. до 20,75 млрд грн. Аналіз високих показників процесу формування ОТГ відображає загальний соціально-економічний стан сільських територій та ефективність використання виробничо-ресурсного, земельного, фінансового і соціального капіталу в контексті Цілей сталого розвитку до 2030 року.

Таблиця 3

Фінансовий стан ОТГ в Україні, 2015-2019 рр.

Показники	Роки		
	2015	2017	2019 (прогноз)
Власні доходи загального фонду місцевих бюджетів, млрд грн	98,2	192,7	267,0
Частка власних доходів місцевих бюджетів (загальний фонд) у ВВП, %	5,1	6,5	6,8
Зростання доходів загального фонду місцевих бюджетів на 1 мешканця (січень-серпень), грн./% у т.ч.:	–	3835,9/ 30,5	4806,3/ 25,3
- власні доходи			
- місцеві податки і збори	–	888,9/ 25,8	1331,3/ 28,9
- ПДФО	–	1771,7/39, 8	2851,5/2 7,7
Частка місцевих податків та зборів у власних доходах місцевих бюджетів (загальний фонд), %	26,6	26,1	27,5
Державна фінансова підтримка місцевого та регіонального розвитку, млрд грн	3,7	16,1	20,75

Джерело: за даними <https://decentralization.gov.ua>

ОТГ має свою організаційну структуру, яка затверджується відповідною місцевою радою за поданням сільського (селищного, міського) голови. Однак, її форма не визначена законодавством і, як правило, це встановлений перелік посадових осіб місцевого самоврядування і структурних підрозділів, які здійснюють реалізацію повноважень органу місцевого самоврядування та загальна чисельність працівників. В організаційній структурі також відображається схема організаційних зв'язків між структурними підрозділами.

З огляду на прогресивні дії щодо подолання хронічного дефіциту та недостатність ресурсів, ОТГ за своєю спроможністю, може розширити і урізноманітнити послуги, що надаються

сільському населенню, створювати сприятливі умови для залучення іноземного капіталу та розробляти і реалізовувати проекти й програми місцевого розвитку, вирішувати проблеми удосконалення інфраструктури сільських територій тощо, спрямованих на покращення і комфортні умови проживання. Процеси децентралізації розповсюджуються на всі сфери, які забезпечують соціально-економічний розвиток сільських територій. Державна фінансова підтримка розподіляється за відповідними статтями, зокрема такими, як: кошти на підтримку секторальної регіональної політики; субвенції на розвиток медицини в сільській місцевості, кошти на будівництво спортивних об'єктів; субвенції на інфраструктуру ОТГ, Державний фонд регіонального розвитку та субвенція на соціально-економічний розвиток. У 2019 р. порівняно з 2014 р. державна підтримка місцевого і регіонального розвитку зросла у 41,5 рази. Також суттєвого зростання досягатиме розмір субвенції на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг загального користування⁵¹.

За умов зазначеної державної підтримки мають адекватні перспективи розвитку соціальна, молодіжна політика, розвиток сільської медицини та освіти, процеси регулювання земельних відносин. Такий підхід відповідає європейським стандартам. Зокрема, фінансова підтримка в країнах-членах ЄС включає можливість фінансування з Європейського фонду регіонального розвитку (183 млрд євро на період 2014-02020 рр.) та Європейського соціального фонду 80 млрд євро за аналогічний період)⁵².

Отже, новою парадигмою соціальних інновацій у політиці сільського розвитку стає алгоритм утворення спроможних ОТГ за європейським зразком. З огляду на це, субсидії на одиницю площі

⁵¹Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 жовтня 2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua> (дата звернення 10 жовтня 2019).

⁵²Социальные инновации в системе сельского развития. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://geolike.ru/page/gl_1637.htm (дата звернення 12 жовтня 2019 р.).

сільськогосподарських угідь переорієнтовуються на інвестування екологічних заходів та програм збереження навколишнього природного середовища, пріоритет зростання доходів фермерів внаслідок збільшення субсидування поступається пріоритету забезпечення конкурентоспроможності сільських територій, орієнтація на виключність зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції змінюється на економічний розвиток несільськогосподарських мультисекторів, які потенційно існують у сільській місцевості. Прикладами європейських успішних соціальноспрямованих проектів на сільських територіях можуть бути локальне виробництво біоенергії, програми з навчання сільського населення основам збереження енергії та поводження з відходами, проекти в сфері зайнятості молоді, медична допомога он-лайн та нові моделі догляду, готельний і туристичний бізнес тощо.

Відправними позиціями європейської аграрної політики та політики сільського розвитку на період 2021-2027 рр. стане їх інтегрований зв'язок і координація САП ЄС у бік зменшення субсидій на один гектар площі сільгоспугідь. Загальні витрати на сільське господарство планується скоротити на 4%, а з інфляції, реальне зниження вартості САП складатиме 15%. Європейська комісія (ЕК) висунула амбітні, але реалістичні пропозиції щодо сучасного бюджету ЄС. У змісті бюджету відображено швидкі зміни в інноваціях, економіці, навколишньому середовищі та геополітиці. ЕК пропонує більш чіткіші та простіші фінансові правила, які забезпечують виконання європейського бюджету щодо важливих для населення питань. Розмір сукупного бюджету нової САП ЄС становитиме у 2021-2027 рр. 365 млрд євро і надалі будуватиметься навколо двох стовпів: першого – прямі виплати фермерам та другого – фінансування сільського розвитку (зокрема, розвитку біоекономіки, інновацій у харчову промисловість у сільській місцевості тощо).

У механізмах модернізованої САП ЄС, як пріоритет, забезпечуватиметься доступ до високоякісної агропродовольчої продукції при збереженні інтегрованого підходу до функціонування єдиного європейського ринку сільськогосподарських товарів. При

цьому акцент зміщується у бік екологізації та кліматичних змін, а також “бурхливого” розвитку сільських територій⁵³.

Дієвим чинником децентралізації в ЄС слугуватиме процес об’єднання традиційних чотирьох фондів. З них: EAGF – (European Agricultural Guarantee Fund), Європейський фонд гарантування сільського господарства, через який виділяються пряма допомога фермерам; AFRD (Agricultural Fund for Regional Development) Сільськогосподарський фонд регіонального розвитку, як фонду згуртованості, а також колишній ESF (European Social Fund), Європейський соціальний фонд та KF (Kokheziynuu fond), Кохезійний фонд об’єднуються у ESF (European Social Fund), тобто Європейській соціальний фонд на період 2021-2027 рр. Для здійснення послідовної цілеспрямованої політики сільського розвитку до Європейського соціального фонду також приєднуються Молодіжна ініціатива зайнятості, Фонд європейської допомоги найбіднішим верствам населення, Програма зайнятості і соціальних інновацій та Програма охорони здоров’я⁵⁴.

Таким чином, при гарній європейській практиці й успішному досвіді здійснення аграрних реформ в ЄС та виконанні ОТГ ключової ролі агенту соціально важливих змін у процесі децентралізації, в Україні перспектива відродження сіл стає очевидною.

⁵³Multiannual financial framework 2021-2027. European Commission. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ec.europa.eu/commission/priorities/democratic-change/future-europe/eu-budget-future_en (дата звернення 13 жовтня 2019 р.).

⁵⁴How large is the proposed decline in EU agricultural and cohesion spending? European Commission. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://bruegel.org/2018/05/how-large-is-the-proposed-decline-in-eu-agricultural-and-cohesion-spending/> (дата звернення 13 жовтня 2019 р.).

Кільницька О. С.

к.е.н., доцент кафедри економіки і підприємництва,

Кравчук Н. І.

к.е.н., доцент кафедри економіки і підприємництва,

Верлюк М. М.

студент 2 курсу магістратури

Житомирський національний агроекологічний університет

ЗАРОБІТНА ПЛАТА ЯК СТИМУЛЮЮЧИЙ ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ ТА СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Розвиток соціально-трудових відносин та становлення ринку робочої сили в Україні відбувається у надзвичайно складних соціально-економічних, політичних та екологічних умовах. Особливо важливого значення це набуває у галузі сільського господарства, що відіграє винятково важливу роль як каталізатор розбудови та розвитку національної економіки.

З 2014 р. у результаті військового конфлікту на сході України та анексії Криму спостерігається дестабілізація та зміна місцерозташування окремих товаровиробників, що призвело до реорганізації окремих галузей економіки, і зокрема сільського господарства. Тривають порушення господарських зв'язків, закриття традиційних ринків збуту в країнах СНД, підвищення роздрібних цін, відсутність паритету в їх рівні на промислову і сільськогосподарську продукцію, подорожчання енергетичних ресурсів, девальвація гривні, падіння купівельної спроможності населення. На фоні постійного зменшення чисельності населення України, армія безробітних перевищує 1,5 млн осіб. У сільській місцевості в сучасних умовах погіршення демографічного стану, депопуляції та старіння, інтенсивних міграційних процесів, спаду трудової активності працюючих, питання трудової мотивації надзвичайно актуальні.

У ситуації, що нині склалася у сфері соціально-трудових відносин в Україні доцільно дослідити та сформулювати механізм стимулювання праці. Саме мотиваційна система пов'язана з працею визначає рівень розвитку продуктивних сил, ефективності виробництва, покращання рівня та якості життя населення і є

одним з ключових напрямів стратегії сільського розвитку. Ми поділяємо теорію про те, що в усьому світі ще не знайдено більш універсального засобу залучення людей до праці, ніж заробітна плата.

За таких умов виникає об'єктивна необхідність: формування та розробки в аграрних підприємствах виваженої кадрової політики, удосконалення організації оплати праці, розробки оптимальної моделі заохочення персоналу до високопродуктивної праці, вирішення в комплексі не тільки економічних, технологічних, енергетичних, а й соціальних та екологічних проблем.

Питання мотивації до трудової діяльності, організації оплати праці, результативності й ефективності людської діяльності завжди стояли в центрі уваги економічної теорії та господарської практики. Вирішенню проблем використання персоналу присвячено праці як вітчизняних вчених: Бугуцького О. А., Богині Д. П., Грішної О. А., Дороніна М. С., Дуди С. Т., Кіцак Х. Р., Крушельницької О. В., Купалової Г. І., Лібанової Е. М., Наумик Е. Г., Соловьева О. В., так і зарубіжних дослідників: Волкової О. І., Кларка Д. Б., Осипової Л. В., Синка Д. С., Сулье Р. Д., Хан Д. та інших. Актуальним і невідкладним стало вирішення проблеми посилення в економіці ролі персоналу, необхідності удосконалення мотивації трудової діяльності до високопродуктивної праці, підвищення доходності й ефективності сільськогосподарських підприємств. Важливість зазначених питань, необхідність посилення ролі оплати праці як каталізатора розвитку галузей економіки національного господарства та продуктивності праці в умовах скорочення чисельності персоналу й обумовило вибір напряму дослідження.

Створення мотиваційного механізму до високорезультативної праці доцільно розглядати у контексті із раціональною або продуктивною зайнятістю. За результатами досліджень професора Грішної О. А. раціональна зайнятість означає ефективність трудової діяльності в найширшому розумінні цього поняття:

- суспільну корисність результатів праці;
- оптимальність суспільного поділу праці;
- кількісну і якісну відповідність робіт і працівників;

– економічну доцільність робочих місць, що без шкоди для здоров'я дозволяє працівникам досягти високої продуктивності праці й мати заробіток, який забезпечує нормальне життя⁵⁵.

Реалізація структурних елементів трудової мотивації спонукає людей до праці, до розширення кількості робочих місць. За даними Бугуцького О. А. у США роботу в суспільному виробництві основною справою життя вважає 50 % населення, у Швеції – 45 %, у Німеччині – 25 %⁵⁶. В Україні мотивації у сфері праці не приділялося належної уваги, її система практично не створена.

Таблиця 1

Динаміка доходів населення України, млрд грн

Показник	2012р.	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	2018р. до 2012р.,%
Заробітна плата	609,4	615,0	709,6	898,3	1209,1	1526,0	250,4
Прибуток та змішаний дохід	224,9	254,3	323,5	378,2	477,8	565,2	251,3
Доходи від власності (одержані)	80,8	85,1	80,0	75,4	78,7	82,6	102,3
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	542,8	562,3	658,9	699,3	886,5	1045,7	192,7
Доходи – всього, млрд грн	1457,9	1516,7	1772	2051,3	2652,1	3219,5	220,8

Примітка. Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.
Джерело: побудовано авторами за матеріалами Державної служби статистики України : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/dvn_ric/dvn%20_u/dvn_u.htm; http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/gdn/dvn_ric/dvn_kv18_u.htm

Аналізуючи рівень доходів населення України за останніх сім років встановлено, що він збільшився майже в 2,2 рази і у 2018 році

⁵⁵ Грیشнова О. А. *Економіка праці та соціально-трудові відносини* : підручник. К. : Знання, 2006. 559 с.

⁵⁶ Мотивація праці та формування ринку робочої сили. Бугуцький О. А., Купалова Г. І., Дієсперов В. С. та ін. / за ред. Саблука П. Т., К.: Урожай, 1993. С. 4.

склав 3219,5 млрд грн (табл. 1). Середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу в Україні у 2018 році склав 4825,7 грн.

Протягом 2012-2018 рр. найбільшими темпами зростав дохід роботодавців, підприємців, самозайнятих, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю (251,3 %), на другому місці – заробітна плата найманих працівників (250,4 %), третю позицію відведено соціальній допомозі та іншим поточним трансферам (192,7 %) і остання позиція, що майже не змінилася порівняно з базовим 2012 роком, належить грошовим надходженням від власності (102,3 %).

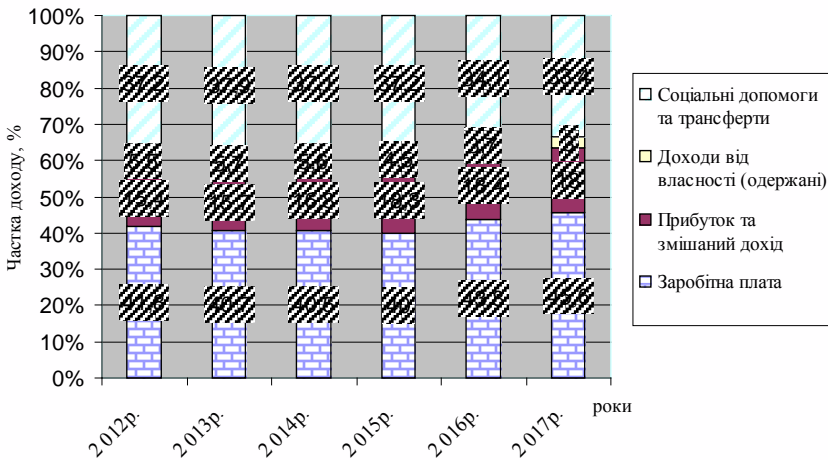

Рис. 1. Динаміка структури доходів населення України, %

Примітка. Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано авторами за матеріалами Державної служби статистики України

: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/dvn_ric/dvn%20_u/dvn_u.htm

Структура доходів населення свідчить про пасивну політику суспільства щодо реалізації людського потенціалу в Україні. Вищезазначена їх частина у вигляді пенсій, стипендій, соціальної допомоги та інших трансферів займає трохи більше третини доходів

(33,4-37,2 %). Активна їх складова – заробітна плата (займає лише 40-45,6 %), прибуток і змішаний дохід (15,4-18,4 %) (рис. 1).

Наразі позитивним явищем є формування стійкої тенденції збільшення частки активних складових у структурі доходів населення країни, що виміщують соціальні допомоги та доходи від власності.

За офіційними даними кожен третій сільський житель не працює і не вчиться. Більшість працюючих у сільському, лісовому та рибному господарствах є самостійно зайнятими особами, які самі собі створили робоче місце. Згідно офіційної інформації Державної служби статистики України в 2018 році з 2937,6 тис. осіб зайнятих у сільському господарстві, тільки 540,5 тис. осіб або 18,4 % працюють за наймом. Тобто праця тільки кожного п'ятого працівника зайнятого у сільському господарстві реєструється, обліковується, регламентується, нормується і має офіційний соціальний захист.

У сільській місцевості спостерігається нове соціально-економічне явище, що загостриться при розвитку ринку земель – розшарування селян за майновою, соціальною ознакою, способами отримання доходів. Утворюються різні соціальні сегменти: самостійні господарі; наймані працівники, які отримують заробітну плату і кошти за земельний пай; власники земельних паїв, що отримують з них дохід; вільнонаймані працівники, які отримують тільки зарплату тощо. Ці процеси слабо вивчені і не регулюються. Проте кожна з названих соціальних категорій населення має свої інтереси, проблеми, мотивацію, ігнорування яких може призвести до соціальних конфліктів.

Проблеми підвищення рівня життя населення, створення умов для відтворення, функціонування, використання і розвитку людського капіталу є пріоритетними. Добробут, що формується в основному раціональною працею, завжди повинен регулюватися оптимальною мотивацією до праці. Лише за цих умов стає реальним відновлення можливостей до подальшої праці кожного зайнятого у виробничому процесі та максимальне поповнення доходу кожної сім'ї.

За офіційними даними Державної служби статистики України середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників

протягом 2012-2018 рр. збільшилась майже у 3 рази і у 2018 р. склала 8865 грн (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників за видами економічної діяльності в Україні, грн

Галузь	2012р.		2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	
	грн	% до середньої					грн	% до середньої
Усього в економіці	3041	100,0	3480	4195	5183	7104	8865	100,0
Сільське, лісове та рибне господарство	2094	68,9	2556	3309	4195	6057	7557	85,2
У тому числі сільсь-ке господарство	2024	66,6	2476	3140	3916	5761	7166	80,8
Промисловість	3497	115,0	3988	4789	5902	7631	9633	108,7
Будівництво	2543	83,6	2860	3551	4731	6251	7845	88,5
Торгівля, ремонт авто	2739	90,1	3439	4692	5808	7631	9404	106,1
Транспорт, складське господарство, пошта	3405	112,0	3768	4653	5810	7688	9860	111,2
Організація харчування	2020	66,4	2261	2786	3505	4988	5875	66,3
Інформація та телекомунікації	4360	143,4	5176	7111	9530	12018	14276	161,0
Фінансова та страхова діяльність	6077	199,8	7020	8603	10227	12865	16161	182,3
Операції з нерухомим майном	2384	78,4	3090	3659	4804	5947	7329	82,7
Професійна, наукова та технічна діяльність	4287	141,0	5290	6736	8060	10039	12144	137,0

продовження табл. 2

Державне управління, оборона, обов'язкове соціальне страхування	3432	112,9	3817	4381	5953	9372	12698	143,2
Освіта	2532	83,3	2745	3132	3769	5857	7041	79,4
Охорона здоров'я	2186	71,9	2441	2829	3400	4977	5853	66,0
Мистецтво, спорт, розваги, відпочинок	3017	99,2	3626	4134	4844	6608	7612	85,9

Примітка. Дані наведено по юридичних особах та відокремлених підрозділах юридичних осіб із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб.

Із 2013 р. дані узагальнені за видами економічної діяльності відповідно до Класифікації видів економічної діяльності (ДК 009:2010), яка набула чинності з 1 січня 2012р.

Інформація за 2012 р. перерахована за видами економічної діяльності відповідно до класифікації ДК 009:2010.

Дані з 2014 р. наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, із 2015 р. – також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності у 2010-2018 рр. (у розрахунку на одного штатного працівника, грн) URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/gdn/prc_rik/prc_rik_u/dszpED_u.html

Найбільші рівні зарплати зафіксовано в таких галузях як: фінансова та страхова діяльність; інформація та телекомунікації; державне управління, оборона, обов'язкове соціальне страхування; професійна, наукова та технічна діяльність. Слід зазначити, що оплата праці у сільському господарстві протягом тривалого періоду залишається однією з найнижчих серед усіх галузей національної економіки. У 2012 р. вона займала 2 позицію за ранжиром, а у 2018 р. – четверту, перевищуючи заробітки в таких галузях як:

організації харчування; оптова та роздрібна торгівля, охорона здоров'я, освіта.

За даними Державної служби статистики України в 2018 р. розмір середньомісячної заробітної плати в економіці країни склав 8865 грн. За 2018 р. середня номінальна зарплата збільшилась на 23 %, а реальна на 12,9 %. У поточному 2019 р. середньомісячна заробітна плата в Україні перевищила 10 тис. грн (максимум зафіксовано у липні – 10971 грн). За прогнозом Міністерства фінансів України середньомісячна заробітна плата (брutto) в гривнях становитиме 10129 грн у 2019 р., 11451 грн – у 2020 р., 12835 грн – у 2021 р. Номінальна середня заробітна плата, скоригована на індекс споживчих цін, виросте на 6,9 % у 2019 р. у порівнянні з 2018 р., на 6 % – у 2020 р., на 6,2 % – у 2021 р.⁵⁷

Прогнозована урядом заробітна плата не відповідає бажаному рівню оплати праці українців для покриття своїх потреб на рівні середнього класу населення. Компанія "Research & Branding Group" провела дослідження щодо визначення рівня зарплати, яку б хотіли мати українці, щоб вважати себе щасливими. Опитування проводилося в формі особистого інтерв'ю з 7 по 16 лютого 2018 р. Було опитано 1801 респондент віком від 18 років і старше. Вибірка репрезентує населення України за статтю, віком, типом поселення, регіоном проживання (за винятком непідконтрольних територій). Максимальна похибка не перевищує 2,4 %. Виявилося, що в середньому люди, які працюють, хотіли б отримувати 14376 грн. Саме таку цифру вивели соціологи, проаналізувавши відповіді респондентів на запитання "Який рівень зарплати повністю задовольняв би ваші фінансові потреби, якби ви працювали на одній роботі".

Суми коливалися залежно від статі, віку, місця проживання учасників соціопитування. Найскромнішими виявилися люди пенсійного віку (старше 60 років) запит яких склав – 10935 грн на місяць. Найвибагливішими показали себе люди від 30 до 39 років, які хочуть заробляти 16739 грн. Згідно з висновками соціологів, в

⁵⁷ До 2021 года средняя зарплата будет расти ежегодно на 6% - Минфин. URL: https://zn.ua/ECONOMICS/minfin-sprognoziroval-srednyuyu-zarplatu-v-ukraine-do-2021-goda-305765_.html

цілому у чоловіків фінансові запити помітно вище, ніж у жінок: 16068 грн і 12877 грн відповідно. З 20 до 40 років зарплатні очікування людей ростуть, а потім – зменшуються.

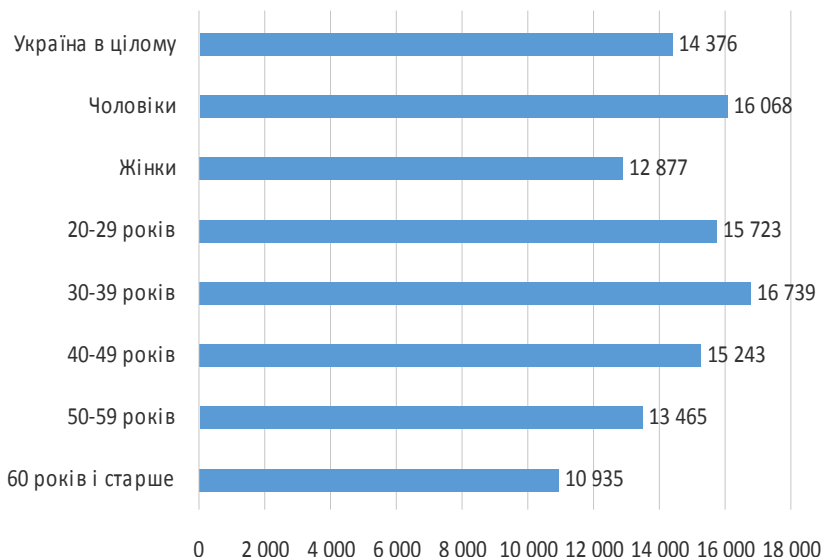

Рис. 2. Рівень бажаної середньомісячної зарплатної плати для покриття фінансових потреб населення України за статтю та віком, на 7-16.02.2018 р., грн

Джерело: побудовано авторами за результатами досліджень компанії "Research & Branding Group" URL: Скромные зарплаты украинцев <https://www.minprom.ua/news/242532.html>

Жителям обласних центрів потрібні вищі зарплати, ніж жителям невеликих населених пунктів. У східних регіонах України потреби щодо рівня зарплатної плати менше (12365 грн), ніж у південних (14800 грн), західних (14998 грн) та центральних (15069 грн).

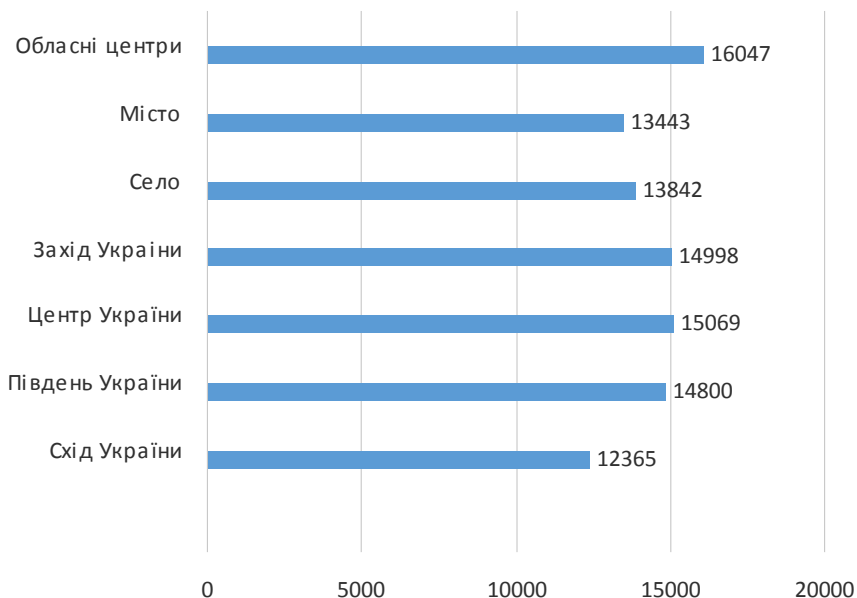

Рис. 3. Рівень бажаної середньомісячної зарплатної плати для покриття фінансових потреб населення України за місцем проживання, на 7-16.02.2018 р., грн

Джерело: побудовано авторами за результатами досліджень компанії "Research & Branding Group" URL: [Скромные зарплаты украинцев https://www.minprom.ua/news/242532.html](https://www.minprom.ua/news/242532.html)

За даними соціологічного опитування, повністю задоволені своїм нинішнім рівнем зарплат лише 12 % працюючих респондентів. Вражаючим виявився рівень зайнятості респондентів: працюють лише 53 % людей від 18 років і старше.

Оплата та продуктивність праці – це взаємозв’язані категорії, оптимальне співвідношення яких дає змогу успішно здійснювати розширену господарську діяльність, виробляти заплановану кількість продукції з найменшими затратами, енергетичних ресурсів та засобів праці і одночасно підвищувати матеріальне стимулювання персоналу. Підвищення продуктивності створює умови для розширення фонду оплати, а більш висока оплата стимулює підвищення продуктивності праці. Залежно від мети

аналізу заробітна плата може бути фактором, а її продуктивність – результатом функції і навпаки. Отже, це не тільки взаємозв’язані, але й взаємообумовлені категорії.

Проаналізувавши сучасну структуру витрат на виробництво продукції в сільськогосподарських підприємствах України, можна стверджувати про кризу організації оплати праці їх персоналу та формування низької мотивації до високої продуктивності. Протягом останніх 7 років частка оплати праці разом з відрахуваннями на соціальні витрати у структурі собівартості продукції займала менше 13 %. Крім того вона набула постійної тенденції до зменшення з 12,6 % у 2012 р. до 6,9 % у 2018 р. (рис. 4). Для порівняння в структурі витрат собівартості промислової продукції України вона займає 20-25 %, в сфері послуг 25-30 %, водночас в країнах з розвиненою ринковою економікою частка заробітної плати становить 35-45 %.

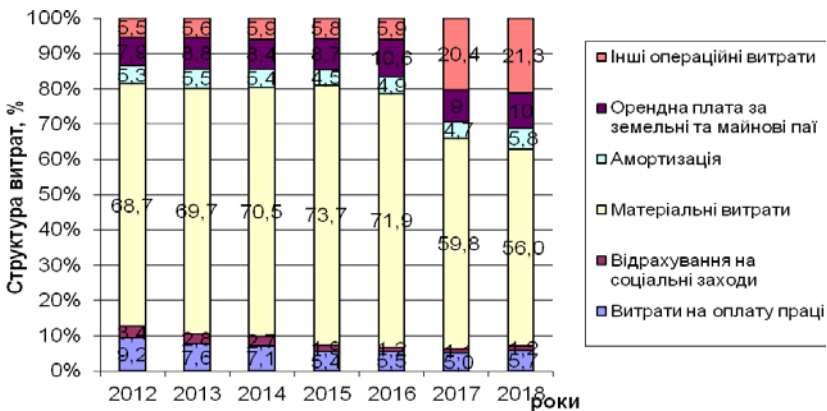

Рис. 4. Динаміка структури витрат на продукцію сільськогосподарських підприємств України у 2012-2018 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України [Витрати підприємств на виробництво продукції сільського господарства URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/vytr_na%20ver_sg_prod/arch_vytr_na%20ver_sg_prod_u.htm]

За даними Держслужби статистики України встановлено, що протягом 7 останніх господарських років продуктивність праці в аграрному секторі за вартісним методом оцінки зростає як за

рахунок чисельника (зростання продукції), так і знаменника (зменшення зайнятих). За досліджуваний нами період макроекономічний показник валової доданої вартості у сільському, лісовому та рибному господарствах на одного зайнятого працівника цих галузей в Україні зріс у 3,8 разів (379 %): з 32,4 тис. грн у 2012 р. до 122,8 тис. грн у 2018 р. (табл. 3).

Таблиця 3

**Динаміка продуктивності праці у сільському,
лісовому та рибному господарствах України**

Показник	2012р	2014р	2015р	2016р	2017р.	2018р.	2018р. до 2012р.,%
Відношення валової доданої вартості (ВДВ) у сільському, лісовому та рибному господарствах до зайнятих у цих галузях тис. грн/ працівника	32,4	52,1	83,5	97,6	106,2	122,8	379,0
Індекс росту ВДВ у сільському, лісовому та рибному господарствах до зайнятих у галузі, %	103,8	140,8	160,3	116,9	108,8	115,6	x
Індекс росту цін на сільськогосподарську продукції, %	100,3	145,1	166,0	107,6	111,8	104,4	x
Індекс інфляції, %	99,8	124,9	143,3	112,4	113,7	109,8	x
Продуктивність праці в с.-г. підприємствах (на 1 зайнятого, у постійних цінах 2010 р.), тис. грн	159,7	227,8	223,3	275,3	271,4	313,6	196,4
Індекс росту продуктивності праці (у постійних цінах 2010 р.), %	112,3	113,2	98,0	123,3	98,6	115,5	x

Примітка: за 2014-2018 рр. дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано за даними: Державної служби статистики України

[Сільське господарство України за 2015 рік : статистичний збірник / За ред. О. М. Прокопенко. К.: Держкомстат України, 2016. 418 с.; Сільське господарство України за 2018 рік : статистичний збірник / За ред. О. М. Прокопенко. К.: Держкомстат України, 2019. 402 с., табл. Продукція сільського господарства за категоріями господарств, С. 46.]; Міністерства фінансів України, табл. Індекс інфляції в Україні 2019 URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/>

Проте, на рівень продуктивності праці великий вплив мають інтенсивні темпи росту цін на продукцію, що підтверджується індексом росту цін на сільськогосподарську продукцію та індексом споживчих цін (інфляції). Для усунення негативного впливу цінового фактора на результати більш об'єктивної оцінки ефективності використання персоналу у вартісних методах використовують співставні, порівняні або постійні ціни. Зокрема, на сучасному етапі в Україні сільськогосподарська продукція оцінюється у постійних цінах 2010 року.

Протягом 2012-2018 рр. продуктивність праці у сільськогосподарських підприємствах України (у постійних цінах 2010 р.) збільшилась з 159,7 тис. грн у 2012 р. до 313,6 тис. грн у 2018 р. Було зафіксовано навіть зменшення рівня продуктивності праці відносно попереднього року у 2015 та 2017 рр.

Оптимальне співвідношення між рівнем продуктивності і оплати праці на підприємстві передбачає випередження темпів росту продуктивності праці відносно її оплати. Наш аналіз свідчить, що в сільськогосподарських підприємствах України протягом 2012–2018 рр. спостерігається диспропорція між фондами нагромадження і споживання на підприємстві, оскільки темпи росту оплати праці випереджають темпи росту (а у 2012, 2015, 2017 рр. навіть спаду) її продуктивності (рис. 5).

Треба мати на увазі, що навіть при дотриманні випереджаючих темпів підвищення продуктивності праці відносно її оплати, прибуток, а отже і фонд нагромадження можуть зменшуватись за рахунок збільшення матеріальних витрат на виробництво. За груповою системою стимулювання праці рекомендовано розподіляти прибуток таким чином, щоб винагородити ті елементи трудового процесу, які забезпечили його

одержання. Якщо прибуток отриманий завдяки технології, тоді треба реінвестувати капітал у технологічні новини. Коли ж вигоду забезпечили працівники підприємства, то вони повинні приймати участь в її розподілі у відповідності зі своїм внеском.

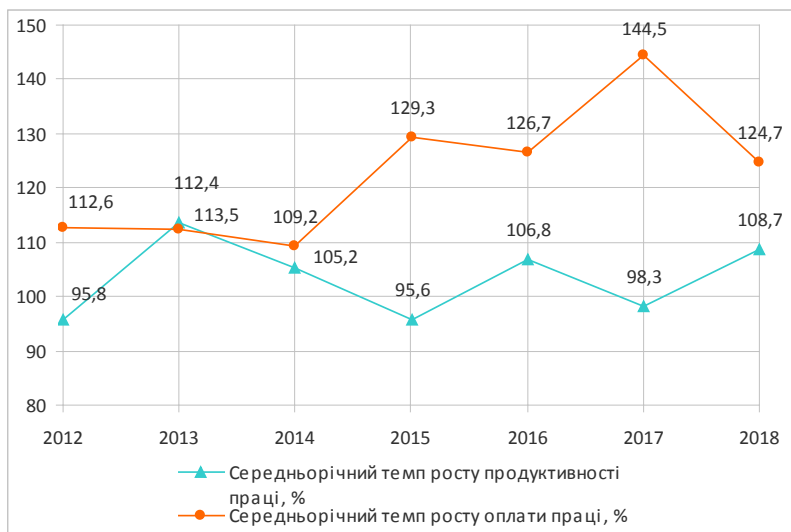

Рис. 5. Динаміка індексів росту (падіння) продуктивності і оплати праці в сільськогосподарських підприємствах України

Примітка: за 2014-2018 рр. дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [Сільське господарство України за 2015 рік : статистичний збірник / За ред. О. М. Прокопенко. К.: Держкомстат України, 2016. 418 с.; Сільське господарство України за 2018 рік : статистичний збірник / За ред. О. М. Прокопенко. К.: Держкомстат України, 2019. 402 с., табл. Продукція сільського господарства за категоріями господарств, С. 46.]; табл. Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності, С. 22.

В сучасних умовах господарювання вчені-економісти пропонують виходити не з відсоткових відношень продуктивності та оплати праці на підприємстві, а визначити, яка частина заново створеної вартості повинна направлятися на оплату праці, а отже на фонд споживання, а яка на розширене відтворення з позицій

самофінансування.

Протягом 2012-2018 рр. здійснюється вивільнення персоналу сільськогосподарських підприємств з 697,8 тис. осіб до 540,5 тис. осіб (табл. 4). Рентабельна діяльність ведення цієї галузі забезпечує отримання чистого прибутку, що збільшився з 26,7 млрд грн у 2012 р. до 66,9 млрд грн у 2018 р. Це демонструє наявність соціально-економічних та фінансових можливостей сільськогосподарських підприємств щодо забезпечення відтворення робочої сили шляхом збільшення заробітної плати.

Таблиця 4

Співвідношення між темпами росту (падіння) рівня продуктивності та енергоозброєності праці в сільськогосподарських підприємствах України

Показник	2012р	2014р	2015р	2016р	2017р	2018р	2018 р. до 2012р %
Середньорічна чисельність працівників у с.-г. підприємствах, тис. осіб	697,8	596,0	569,4	583,4	558,1	540,5	77,5
Чистий прибуток, млрд грн	26,7	21,4	101,9	89,8	68,3	66,9	250,2
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	16,3	9,3	30,4	25,6	16,5	13,5	<на 2,8в.п.
Наявність енергетичних потужностей у с.-г. підприємствах, млн кВт	41,4	39,1	31,0	32,8	31,7	-	-
Індекс росту наявних енергетичних потужностей (до попереднього року), %	114,0	93,9	79,3	105,8	96,6	-	-
Енергоозброєність, кВт/працівника	59,4	65,6	54,5	56,3	56,8	-	-

продовження табл. 4

Середньорічний темп росту енергоозброєності, %	116,2	102,7	83,1	103,3	100,9	-	-
Співвідношення темпів росту продуктивності праці до енергоозброєності	0,82	1,02	1,15	1,03	0,97	-	-

Примітка: за 2014-2018 рр. дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України : Сільське господарство України за 2018 рік : статистичний збірник / За ред. О. М. Прокопенко. К.: Держкомстат України, 2019. 402 с.; http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/nsgt/arh_nsgt_u.htm

Спостерігається тенденція того, що разом із збільшенням продуктивності праці зростають показники енерго- та фондоозброєності праці. Це свідчить про нові якісні зміни сільського господарства, інтенсивний вектор його розвитку, трансформацію систем виробництва, адміністрування та управління персоналом. Нові завдання постають перед працівниками аграрної сфери, що передбачають цифрові виробничі технології, які повинні взаємодіяти з біологічним світом. Інженери, архітектори, економісти, менеджери комбінують системи комп'ютерного проектування, виробниче середовище, матеріалознавство та синтетичну біологію для розвитку у відкриттях симбіозу між живими організмами у сільському господарстві, особливостями ергономіки, умовами праці і відпочинку.

Механізація і автоматизація, що виміщає ручну працю, так і безпосередньо заміна працівника на машину може призвести до збільшення диференціації (варіації) між доходами на капітал та доходами найманих працівників. З іншої сторони можливо таке заміщення працівників в майбутньому дасть приріст високооплатних професій та робочих місць.

Ефективна (рентабельна) діяльність сільськогосподарських підприємств України забезпечує тенденцію постійного зростання валової доданої вартості, валової продукції, доходів, прибутку і

демонструє зростання продуктивності праці, наявних енергетичних потужностей та зменшення чисельності працівників.

Ефективна праця досягається насамперед резервами людського фактору і водночас сама забезпечує прогресивне його відтворення. Вирішальною умовою активізації людського фактору є мотивація праці. Продуктивність праці визначає її оплату, в свою чергу рівень оплати вказує на рівень ефективності менеджменту персоналу як фактор оцінки особливості здійснення матеріального стимулювання працівників. Рівень продуктивності праці визначає потенціал перетворень на підприємстві. Підвищення продуктивності праці в сільському господарстві є головною проблемою, вирішення якої сприятиме розширеному відтворенню в галузі, посиленню мотивації трудової діяльності через збільшення реальних доходів персоналу аграрних підприємств, підвищенню доходності діяльності підприємницьких структур та матеріального добробуту жителів.

Коли обсяг національного виробництва досягає потенційного рівня і можливості суспільства розвиватися за рахунок збільшення праці й капіталу вичерпуються, темпи зростання продуктивності праці залежать лише від прискорення науково-технічного прогресу. Лише останній є невичерпним джерелом зростання випуску продукції. На його основі відбуваються зміни в кількості праці й капіталу, а також у величині сукупної продуктивності факторів виробництва.

Крім того, слід відзначити, що продуктивність праці не обмежується вищеназваними факторами, великою мірою вона залежить від працівників. Як суб'єкти трудової діяльності люди розглядаються під кутом зору біологічних, психологічних і соціальних властивостей, які впливають на результати трудового процесу. Це стать, вік, стан здоров'я, знання, вміння, досвід, винахідливість, свідомість, дисциплінованість. Ефективність праці залежить також від умов трудової діяльності. Стан середовища, в якому працюють люди, впливає на них, визначає рівень їх фізичних, інтелектуальних і моральних сил, ставлення до праці.

Копитова І. В.

к. е. н., доцент кафедри менеджменту організацій та адміністрування ім. М.П.Поліщука
Житомирський національний агроекологічний університет

Федоренко В.О.

к. філос. н., проф. МКА, завідувач кафедри суспільно-гуманітарної та фундаментальної підготовки
Житомирський Інститут Міжрегіональної академії управління персоналом

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО, МІЖНАРОДНОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ НА ПРОЦЕС ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Суспільно-політичні процеси, що охопили сучасну Україну в останні роки, показали політичну неспроможність існуючої системи політичної влади, її нездатність своєчасно та адекватно реагувати на політичні, економічні, соціальні, зовнішньоекономічні і військові виклики. Усе це засвідчило першочерговість та суттєву необхідність зміни конституційних основ здійснення публічної влади. Важливими складовими конституційної перебудови існуючої системи влади мають стати децентралізація державної влади, її територіальна організація та реформа місцевого самоврядування, створення дієздатних самодостатніх громад.

Ці проблеми досліджують численні вітчизняні науковці – політологи, правознавці, економісти, філософи, фахівці з державного управління. Серед них О. Батанов, В. Бабаєв, В. Кампо, В. Кравченко, В. Куйбіда та ін. При цьому проблемам удосконалення адміністративно-територіального устрою України як основи проведення реформи місцевого самоврядування присвячені дослідження Ю. Карпинського, М. Пухтинського, О. Чернюк, В. Яцуби та ін. Особливої уваги потребує дослідження проблеми бюджетної децентралізації. Сучасні процеси, які відбуваються в бюджетній системі України у взаємовідносинах між бюджетами різних рівнів (від сільських до Державного бюджету України) в контексті зміцнення самостійності місцевих бюджетів, а

відтак і місцевого самоврядування, свідчать про назрілу економічну доцільність.

Чіткий розподіл функцій, повноважень та фінансових ресурсів між центром та регіонами для більшості країн з розвинутою економікою – це аксіома, на якій базується держава та добробут її мешканців. В цьому плані децентралізація – це не просто передача повноважень чи ресурсів, це насамперед, створення умов для розвитку. Дієвість цього механізму чітко прослідковується на прикладі як постсоціалістичних країн (Польща, Словаччина, Естонія, Литва), так і розвинутих європейських демократій (Німеччина, Франція, Велика Британія, Швеція тощо). Тому дослідження кращих практик та можливість їх адаптації до вітчизняних умов є пріоритетом на найближчу перспективу. Питанням дослідження зарубіжного самоврядування та підвищення його фінансової самостійності присвячені роботи вчених.⁵⁸ Враховуючи нові виклики, що постають перед нашою країною, процеси децентралізації, які набувають нових обертів пов'язаних із результатами виборів 2019 року Президента та Верховної Ради України на оновлених принципах, актуалізується потреба в подальшому вивченні досвіду європейських країн в цілях впровадження його в процес децентралізації в Україні. При цьому потрібно враховувати, що цей процес суттєво детермінований подіями, які пов'язані із веденням Україною гібридної війни та її збройної складової в Донецькій та Луганській областях та кризовим періодом розвитку української державності.

58 *Наконечний В. В. Основні світові моделі місцевого самоврядування: порівняльний аналіз / В. В. Наконечний // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 1. – С. 283-289. Костенок І. Західні моделі місцевого самоврядування: перспективи та обмеження культурних трансферів / І. Костенок // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип. 1. – С. 296-306. Демиденко Л. Фіскальна децентралізація: німецький досвід та українські реалії / Л. Демиденко, Ю. Наконечна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2015. – Вип. 2. – С. 50. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О. М., Заверуха І. Б., Школик А. М. та ін.]; Центр політико-правових реформ. – К., Москаленко О.М., 2012. – с.157.*

У науці державного управління поняття «децентралізація» вживається у двох розуміннях – широкому та вузькому. Мова йдеться, по-перше, про процес розподілу влади, передачу частини функцій від центру до периферії, а по-друге, про певну систему взаємовідносин між державою й адміністративно-територіальними одиницями. Поняття “децентралізація влади в системі державного управління” відображає цілеспрямований процес, орієнтований на покращення державного управління, включає в себе переміщення з вищих до нижчих рівнів органів державної влади й місцевого самоврядування.⁵⁹ В результаті такого переміщення відбувається перерозподіл владних повноважень та обсягів компетенції між центральним і місцевим рівнями організації публічної влади зі зміщенням акценту виконання на місцях у частині здійснення заздалегідь окреслених і гарантованих державою функцій. Отже, можна стверджувати, що саме децентралізація є політичною ідеєю, котра визначає, що субнаціональні органи влади отримують деяку політичну автономію разом із новими функціями та ресурсами.⁶⁰

Децентралізація влади є ефективним знаряддям економічного розвитку, зміцнення демократичних процедур, захисту прав людини та її свободи, підвищення ефективності організації місцевої влади завдяки передачі повноважень на місця, удосконалення соціально-економічного розвитку. Децентралізація вважається підґрунтям для впровадження нових стратегій, завдяки створенню нової системи управління та її нового адміністративного складу. Проте дуже важливим і болючим вважається питання спроможності місцевих органів влади самостійно впровадити стратегії розвитку регіонів. В Україні існує багато депресивних територій, на яких неможливо створити фінансові самодостатні структури місцевого управління. Невирішеною проблемою

59 Мінченко Р. М. *Проблеми децентралізації державної влади і їх взаємодія з місцевим самоврядуванням в Україні* / Р. М. Мінченко // *Держава і право*. – 2016. - №39. – с.252.

60 *Оновлення Конституції як завершення революції: аналітична публікація / кер. проекту С. Кіщенко. Міжнародний центр перспективних досліджень; Центр політико-правових реформ*. – Київ: МЦПД, 2015. – С. 13-15.

залишається теперішній стан Луганської і Донецької областей. Виходить, що такі регіони не зможуть обійтися без зовнішнього втручання, тобто без підтримки держави. Крім того, потрібно враховувати, що на обласному та районному рівнях управління функціонують одночасно органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування (тобто два центри публічної влади). Через відсутність належної правової бази щодо розмежування повноважень цих органів виникає небезпека конкуренції їх компетенції.

Оскільки в Україні з її підкресленими місцевими особливостями відбувається процес децентралізації, усталення самоврядних структур, доцільно звернути увагу на європейський досвід формування ефективних систем місцевого самоврядування. Зрозуміло, що, незважаючи на значне посилення інтеграційних процесів, кожна країна має власні специфічні відмінності, проте, як свідчить аналіз міжнародного досвіду, існує цілий комплекс конкретних проблем місцевого самоврядування, що пов'язані з впливом центральної влади. Отже, проблемними питаннями зовнішніх функцій місцевого самоврядування також є: структура і політика, система міжурядових стосунків, міжурядові фінансові стосунки і фінансування місцевого самоврядування; механізми врегулювання конфліктів між владними рівнями; функції з надання послуг та регулятивні повноваження щодо місцевої власності.

Ідею представництва як гарантії індивідуалізму особи розробляли і відстоювали такі політичні філософи XVII – XIX ст. Як Дж. Локк, Ш. – Л. Монтеск'є, І. Кант, А. де Токвіль, Дж. С. Мілль та ін. Упровадження постійних каналів для узгодження конфліктних інтересів посилювало стабільність політичних інститутів національних держав, сприяло формуванню засад громадянського суспільства. В системі владних відносин органи місцевого самоврядування є основними партнерами. Вони формуються регіональними утвореннями й засновуються відповідно до конституції та законів з урахуванням місцевих особливостей.

Системи місцевого самоврядування, які існують сьогодні в Західній Європі, склалися внаслідок розвитку національної держави, демократизації, урбанізації та інших потреб сучасного демократичного суспільства, що корінням сягають основ колишніх

феодалних та імперських порядків. Системи, які засновані на феодалних відносинах, склалися із самобутніх територіальних одиниць, тоді як імперські системи формувалися адміністративними структурами, що безпосередньо призначалися з центру. Попри існування якісно різних підходів до процесу децентралізації в Європейських країнах, а відповідно і моделей місцевого самоврядування, науковці, підкреслюючи їх суттєві особливості, виділяють і низку спільних ознак (рис1).

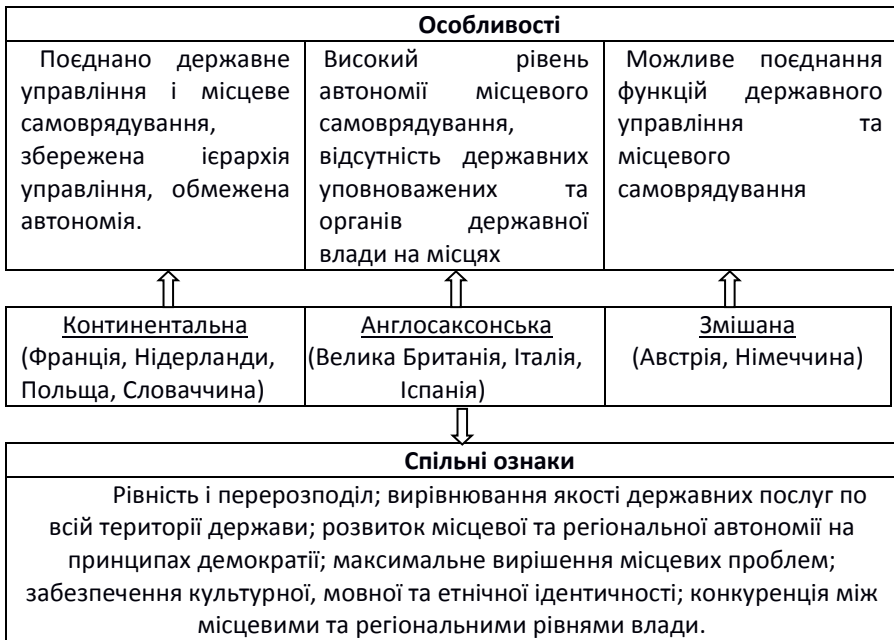

Рис 1. Моделі організації місцевого самоврядування в країнах Європи

Ці особливості становлення європейських систем місцевого самоврядування недостатньо враховуються в процесі децентралізації в сучасній Україні і залишаються малодослідженими. Доцільно виокремити основні підходи з дослідження сутності парадигми інституту самоврядування як складової громадянського суспільства. Перспективним бачиться вироблення методології застосування в Україні зарубіжного досвіду

реалізації повноважень органів місцевого самоврядування як загального вектору розвитку публічного управління.

Потрібно підкреслити, що майже всі конституції європейських країн обов'язково містять положення, які визначають основні засади місцевого самоврядування. Федеративна Республіка Німеччина утворювалась в умовах окупації її території державами переможцями, які однією з вимог до нової конституції та організації влади в Німеччині висували реалізацію самоврядування як гаранта демократії і недопущення диктатури в майбутньому. Особливу увагу основний закон приділяє саме фінансовій спроможності земель та общин і забезпечує невтручання держави в їх компетенцію. Саме така практика дозволяє надати самоврядуванню конституційний імпульс і забезпечити його розвиток незалежно від ситуації в державі.⁶¹

У Франції у 1982-1983 рр. було прийнято пакет законодавчих актів про децентралізацію державної влади, за яким місцеве самоврядування вийшло на якісно новий рівень, хоча конституція країни має лише 4 статті, що стосуються місцевого самоврядування, а сама Франція традиційно є централізованою державою.⁶² Як свідчить європейський досвід, реформа місцевого самоврядування є складовою частиною перетворень, що відбуваються в країні й мають за мету побудову демократичної, правової, соціальної держави. Саме місцеве самоврядування створює необхідні передумови для наближення влади до населення, формує гнучку систему управління, що добре пристосована до місцевих умов та особливостей і сприяє розвитку ініціативи та самоорганізації громадян. Передумовою впровадження задекларованих засад місцевого самоврядування є перебудова системи організації влади й управління на дійсно демократичних засадах, що обумовить зміни існуючої моделі місцевого самоврядування. Найважливішим

61 Конституция Федеративной Республики Германия // ФРГ: Конституция и законодательные акты / под. ред. Ю. П. Урьяса. – М.: Прогресс, 1992. – С. 32.

62 Ткачук А. Децентралізація, що зміцнює державу: особливості місцевого самоврядування у французькій Республіці / А. Ткачук // Місьцеве самоврядування. – 1997. – № 1-2. – С. 88-89.

завданням у цьому плані є проведення реальної децентралізації влади, яку до сьогодні майже не вдалося здійснити, оскільки в Україні збереглися політичні, правові, психологічні стереотипи командно-адміністративного владарювання.

В процесі децентралізації органи регіонального та місцевого самоврядування в країнах Європи поступово стали спиратися на федеративні або унітарні засади. Федеративні системи акцентують увагу на самоврядуванні та спільному врядуванні, коли територіальні одиниці мають право визначати власну долю, тоді як в унітарних системах територіальні одиниці утворювалися централізовано й дозволялися тоді, коли це було вигідно й корисно владі центру. В обох випадках адміністративні одиниці розподілялися в межах більш чи менш конкретно визначених територіальних кордонів. На практиці обидві системи розвинулися в місцеве самоврядування як самостійну галузь національного права. Одночасно впродовж останніх двох десятиріч у країнах Західної та центральної Європи спостерігається тенденція до більшої децентралізації і автономії органів місцевого самоврядування. Цей перехід до передання повноважень місцевим органам влади пояснюється двома причинами: з одного боку, зростання потреби в демократії на місцевому рівні, а з іншого – розосередженням фінансово-бюджетних функцій, які передаються від центру до органів влади на місцях.

Розглянемо детальніше особливості організації місцевих фінансів та досвід проведення ефективних реформ бюджетної децентралізації. Так, в сучасному світі існує 20 країн з федеративним устроєм, 4 з яких в Європі (Австрія, Бельгія, Німеччина, Росія). В основі реалізації бюджетної децентралізації цих країн закладено два визначальні принципи – автономії та участі. Так принцип автономії чітко фіксує компетенцію федерального центра і уточнює, що все поза межами його компетенції, належить до компетенції субфедеральних органів влади. Зазвичай, до компетенції федеральних органів влади відносять: міжнародне співробітництво, оборону, митні розрахунки тощо. Принцип участі передбачає залучення представників субфедеральних органів влади до формування федеральної політики шляхом представництва в законодавчій та виконавчій гілці влади. Питання

узгодження бюджетної політики територій і федерації лежать в площині субсидіарного підходу (діяльність влади вищого рівня доповнює діяльність влади нижчого рівня).

Виразним представником цієї групи країн є Німеччина. Враховуючи, що це федеративна країна, Україні варто запозичувати її досвід передачі на місця повноважень та фінансових ресурсів варто досить виважено і акуратно. Разом з тим, Німеччина має давні традиції місцевого самоврядування з федеративним устроєм. Особливістю організації територіального укладу є відсутність єдиної системи місцевого самоврядування. Територіальними одиницями цієї країни згідно чинного законодавства є: землі, округи, райони та общини (базова ланка). Великі міста за статусом прирівнюються до району. Землі є суб'єктами конституційного права, однак не можуть самостійно вести міжнародну політику. На відміну від українських громад німецькі можуть приймати власні закони. Попри існуючі розбіжності та специфічні ознаки бюджетних відносин наших країн їх об'єднує схожа багаторівнева система фінансового вирівнювання, інструментами якої є: розподіл податків між різними ланками бюджетної системи (закріплення та розщеплення); трансфертне фінансове вирівнювання (дотації, субвенції та інші види міжбюджетних трансфертів).⁶³

Джерела доходів бюджетів територіальних одиниць Німеччини – типові: податки, збори, часткові відрахування, державні асигнування, доходи з продажів, кредити. Згідно законодавства громади наділені правом самостійно встановлювати податкові ставки та обирати джерела оподаткування. Серед власних податків – це промисловий, поземельний та споживчий, а також закріплені – прибутковий та податок з обороту. Основним місцевим податком є промисловий, ним обкладаються капітал і дохід всіх підприємств, які господарюють на території округу чи громади, окрім сільськогосподарських та ремісничих. Бюджети земель на 80% формуються власними надходженнями, решта – дотаціями та

63 Демиденко Л. Фіскальна децентралізація: німецький досвід та українські реалії / Л. Демиденко, Ю. Наконечна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2015. – Вип. 2. – С. 50.

субвенціями. Особливістю бюджетної системи є закріплення за кожним рівнем податків, які скеровуються лише до одного з бюджетів. Бюджетна децентралізація в Німеччині передбачає участь держави в бюджетному регулюванні: федерація несе відповідальність за цілісність економічного розвитку країни, завдання земель – опікуватися культурою, освітою та наукою, а все що стосується життя громади, належить до повноважень общин.

Натомість для унітарних країн (Франція, Польща, Швеція, Італія, Словаччина) характерна модель бюджетного унітаризму, за якого суб'єктами міжбюджетних відносин є центральні та органи місцевого самоврядування. Центральні органи влади сповідають політику вирівнювання фінансового потенціалу територій та встановлення єдиних стандартів якості суспільних послуг. Більша частина суспільних послуг фінансується з місцевих бюджетів, при цьому принципи розподілу функцій між ланками бюджетної системи можуть суттєво різнитися.

Прикладом могутньої унітарної держави, яка пішла шляхом децентралізації влади в організації місцевого самоврядування, є Франція. Її досвід може становити практичний інтерес для України. Відомо, що ще в 90-х роках минулого століття ця країна була централізованою державою, яка завдяки низці проведених реформ (починаючи з 1982р. і по даний час), спрямованих на розвиток і підтримку місцевого самоврядування, зуміла провести децентралізацію влади, що послужило потужним імпульсом економічним ініціативам. Зміни в країні призвели до розподілу повноважень, функцій між різними адміністративними рівнями, як наслідок – нарощення фінансової автономності та можливість надання якісних публічних послуг. На сьогодні адміністративно-територіальний устрій Франції визначають п'ять ланок територіальних одиниць: комуна (базова одиниця), кантон, округ, департаменти та регіон. Кантон і округ не мають органів управління. Комуни, департаменти і регіони мають органи місцевого самоврядування та є територіальною основою діяльності самоврядних територіальних колективів. Регіони вважаються територіальною основою функціонування органів місцевого самоврядування на чолі з перфектами, які є гарантами реалізації

національних інтересів та забезпечують адміністративне управління державними інститутами в регіоні.

Проведені реформи децентралізації влади та фінансів дозволили підвищити самостійність влади на місцях та зміцнити автономію усіх ланок бюджетної системи. Частка місцевих бюджетів в зведеному бюджеті країни зросла до 60%. Органи місцевого самоврядування отримали право самостійно визначати ставки податків в межах своєї компетенції, яка визначена парламентом Франції. Жодна французька комуна не забезпечує себе доходами на всі 100% і це при тому, що податкова система Франції вважається найжорсткішою в Європі та надто централізованою (доходи місцевого самоврядування більш як на 60% залежать від трансфертів).

Вельми корисним для України є досвід Польщі, оскільки вітчизняна концепція реформи бюджетної децентралізації є надто схожою до польської. Як і у більшості європейських країн, бюджетна децентралізація в Польщі була завершальною реформою після реформи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою: 1-й етап (1989-1999рр.) кількість повітів і гмін (базова одиниця) скорочено до 379 та 2479 відповідно та 2-й етап (1997-1999рр.) кількість воєводств скорочено з 49 до 16. Це дало можливість збудувати регіональну, демократичну адміністративну систему із потужним, незалежним місцевим самоврядуванням. Результатом таких змін в країні стала триступенева система територіальних одиниць: «гміна – повіт – воєводство», замість «гміна – воєводство». Децентралізація функцій та повноважень була підкріплена джерелами доходів, тобто наступним кроком реформ стала бюджетна децентралізація. Бюджет гміни на 60% формують власні надходження, решта 40% дофінансовується субвенціями та дотаціями із центрального бюджету (освіта і медицина).⁶⁴ Результатом проведення реформ стало розмежування функцій та повноважень між органами

64 Куспись П. Реформа адміністративної системи у Польщі / П. Куспись // Доля А., Куспись П., Гришин О. Добрі практики впровадження засад «Доброго врядування» в діяльність органів місцевого самоврядування в Східній Україні. – Донецьк, 2008. – 74с.

місцевого самоврядування та державою, при цьому уряд відповідає за зовнішню політику країни, національну безпеку, розвиток країни тощо, а місцева влада опікується наданням якісних послуг населенню.

Процес децентралізації в європейських країнах відбувався у відповідності з Європейською хартією місцевого самоврядування, яку країни-учасниці Ради Європи підписали в 1985р. Її основною метою було становлення та фінансове зміцнення місцевого самоврядування в Європі. Фундаментом цієї Хартії є концепція місцевого самоврядування, форми та методи його функціонування, нормативно-правова та фінансові основи. Європейська хартія закріпила, що місцева влада є однією з головних підвалин кожного демократичного режиму, основним принципом якого є право громадян на участь в управлінні державою як у цілому, так і на місцевому рівні. Кінцевим результатом децентралізації має стати створення нової системи місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин, в основі якої повинна бути інституційна симетрія, що передбачає поєднання та взаємозв'язок економічних суб'єктів, які користуються суспільними благами, сплачують податки (несуть тягар витрат), і тих, хто приймає самостійно рішення про її надання.⁶⁵

В умовах вирішення сучасних проблем, пов'язаних з національно-державним самовизначенням України, реінтеграцією України з РФ, курсом на асоціацію з ЄС, інтенсифікацією співробітництва української держави з НАТО у галузі безпеки, розбудову соціально-правової держави на основі імплементації європейських норм права у вітчизняне законодавче поле, впровадження соціально-економічних, політико-правових, військових стандартів у суспільне життя країни в контексті проєвропейських суспільно-політичних, соціально-економічних, морально-правових цінностей та ціннісних орієнтацій особливої значущості набувають процеси децентралізації. Як уряд, так і західні партнери називають децентралізацію однією з найважливіших

65 Копитова І. В. Вплив глобалістичної свідомості на процес європеїзації сучасної України / І. В. Копитова, В. О. Федоренко // *Інтелект XXI*. – 2019. – № 2. – С. 17.

реформ в Україні, яка передбачає здійснення заходів із пом'якшення проявів нерівномірного розвитку регіонів держави, а відповідно, й досягнення територіальної рівності та соціальної справедливості в суспільстві. У вирішенні цих завдань велику роль відіграє європейський та міжнародний досвід.

Таким чином проведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки та узагальнення методологічного характеру, а саме:

– впродовж останніх 20 років більшість європейських країн вирішували проблему децентралізації в діалектичній єдності змін адміністративно-територіального устрою з бюджетною децентралізацією. Як наслідок – кожна країна має свій адміністративно-територіальний устрій і свій тип організації місцевих фінансів, в основі якого були закладені принципи чи то бюджетного федералізму чи то бюджетного унітаризму;

– на сьогоднішній день не існує універсальної моделі децентралізації, яку можна без змін застосовувати в Україні хоча б в силу того, що в нас одночасно відбуваються: реформа місцевого самоврядування, територіального устрою та державної регіональної політики, в той час як в більшості європейських країн – це був послідовний процес;

– практика проведення реформ децентралізації – неоднозначна, диференційована, залежить від багатьох чинників: державного устрою країни, особливостей розвитку національної економіки, культурних, етнонаціональних особливостей регіонів, структури бюджетної системи тощо;

– бюджетна децентралізація повинна опиратися на адміністративно-територіальну реформу та на нову філософію державного управління. Її квінтесенцією повинно стати зменшення ролі держави у фінансовому забезпеченні розвитку громад та регіонів із паралельним створенням можливостей для зміцнення автономності місцевих бюджетів.

Куцмус Н.М.

д.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції
Житомирський національний агроекологічний університет

**ДОБРОБУТ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
ТА ІНКЛЮЗИВНІСТЬ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ:
ЧИ ІСНУЄ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК?**

Розвиток глобальної економіки та міжнародне партнерство сприяли появі не лише нових пріоритетів економічного зростання, а й підходів до оцінки його соціальних наслідків. Зокрема, на полях Давоського економічного форуму було презентовано новий інклюзивний підхід до оцінювання рівня розвитку країн, який, з огляду на комплексний характер, не лише дозволяє враховувати макроекономічні показники, а й показники добробуту населення, якості його життя. В такий спосіб виражається ідея зрілості глобальних систем менеджменту у питаннях відповідальності за можливості для досягнення прогресивних стандартів життєдіяльності різних верств населення, з одного боку, та просування ідей інклюзивного зростання – з іншого. Під останнім розуміється економічний розвиток, який забезпечує можливості справедливого розподілу матеріальних та нематеріальних благ між членами суспільства для підвищення його добробуту. Інакше кажучи, мова йде не лише про подолання розриву між багатими та бідними, а й про створення рівних можливостей для здобуття освіти, забезпечення охорони здоров'я і безпеки. Трансформуючи запропонований концептуальний підхід у руральну площину, інклюзивний розвиток сільської економіки спрямований на ріст матеріального добробуту сільського населення, хоча й не обмежується ним та передбачає створення середовища для соціального згуртування і збереження екологічно безпечного простору для життєдіяльності.

Умови формування добробуту сільського населення традиційно є менш сприятливими, в порівнянні з міськими, через високий рівень залежності сільського способу життя від природного циклу та сезонності сільськогосподарського виробництва,

особливостей організації життєвого простору та розвитку інфраструктури тощо. Внаслідок цього оцінка добробуту часто виходить за межі економічного аналізу з огляду на доповнення його матеріальної основи духовною та соціальною компонентами, оскільки розвиток особистості залежить і від моральних якостей, стану здоров'я та рівня культури⁶⁶. Аналіз показників матеріального добробуту сільського населення у номінальному вигляді демонструє стійку тенденцію до зростання. Зокрема, сукупні ресурси сільських домогосподарств протягом 2001–2016 рр. постійно зростали (рис. 1) і досягнули на кінець аналізованого періоду 6258,4 грн на 1-не домогосподарство, що у 11,7 рази вище їх сумарного значення у 2000 р.

Рис. 1. Динаміка розміру сукупних ресурсів сільських домогосподарств в Україні у 2001-2016 рр.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України (ukrstat.gov.ua).

⁶⁶ Шутаєва О. О. Деякі підходи до оцінки якості життя населення з позиції концепції добробуту. *Економіка: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 66–71.

Проте корегування значення показника сукупних ресурсів відносно рівня інфляції за допомогою перерахунку у євро доводить, що відмічене зростання не мало настільки продуктивного характеру. Навпаки, вираження їх розміру у євро доводить, що ресурси сільського населення зростали лише до 2013 р., а починаючи з 2014 р. внаслідок кризи в економіці, яка спровокувала інфляцію та девальвацію національної валюти, вони зменшилися на 46 %.

Примітним є той факт, що серед витрат сільського населення для аналізованого періоду головною статтею залишаються витрати на харчування, які лише у 2016 р. скоротилися до 50-відсоткового рівня (рис. 2).

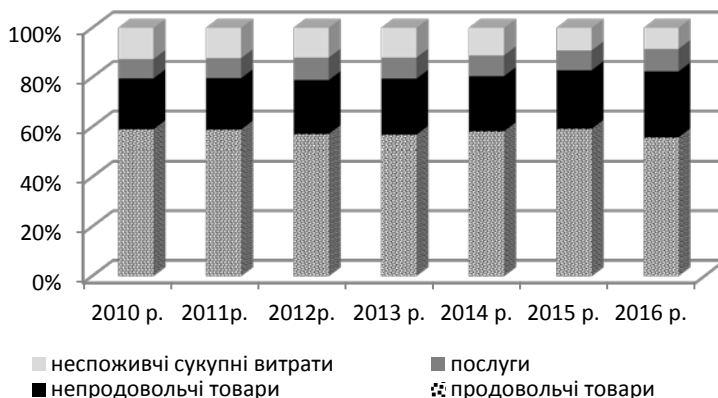

Рис. 2. Структура витрат сільського населення у 2010–2016 рр.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України (www.ukrstat.gov.ua).

Результати соціологічного дослідження також підтверджують вагомість витрат на харчування серед сукупних витрат сільського населення. Зокрема, 17,0 % респондентів вказали, що їм не вистачає коштів навіть на необхідні продукти харчування; 34,0 % опитаних вважають, що їх доходи дозволяють їм купувати необхідні недорогі речі та продукти; 27,0 % – визнають, що мають недостатні фінансові можливості для вільного придбання речей тривалого використання (меблів, побутової техніки). Поряд з уже

відзначеними групами респондентів за їх фінансовим станом, 16,0 % селян вважають свої родини забезпеченими, але відчувають нестачу грошей на купівлю квартири, автомобіля чи будівництво нового будинку; ще 3,0 % можуть дозволити собі придбати практично все; 5,0 % респондентів не можуть однозначно оцінити матеріальне становище своїх родин.

Зазначені відмінності в оцінці селянами свого матеріального добробуту корелюють з їх диференціацією за розміром середньомісячних сукупних доходів. Так, в ході опитування встановлено такий розподіл респондентів за розміром сукупного доходу родини на місяць: до 3000,0 грн. – 14,0 %; 3000,0–5000,0 грн. – 28,0 %; 5000,0–7000,0 грн. – 23,0 %; 7000,0–10 000,0 грн. – 21,0 %; понад 10 000,0 грн. – 14,0 %.

Сучасні дослідження проблеми формування добробуту сільського населення в Україні, зокрема, відмінностей у розмірах та джерелах доходів, вказують, що вони включають в себе високу тіньову частку – близько 45%, з яких понад дві третини – це тіньова заробітна плата, що є однією з найбільших проблем національної економіки⁶⁷. Цей факт аргументує не лише критичне сприйняття офіційної статистичної інформації, яка не відображає реальної картини у відмінностях доходів сільського населення з урахуванням їх прихованої компоненти, а й переосмислення сутності державної політики у сфері стабілізації та гарантування доходів громадян у напрямі їх формалізації та виведення з тіні.

Одним з чинників формування самооцінки рівня власного добробуту є здатність заощаджувати частину своїх доходів. Соціологічне опитування сільського населення засвідчило, що в наявних умовах 70,0 % опитаних такої можливості не мають з огляду на низький рівень доходів та нагальність побутових витрат. Решта 30,0% респондентів відмітили, що намагаються заощаджувати: 22,0 % опитаних для цього використовують до 10,0 % своїх доходів; 7,0 % – від 10,0 до 30,0 %; лише 1,0 % селян, що приймали участь у

⁶⁷ Дворник І. В. *Формування доходів сільського населення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика*. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, 2018. 20 с.

дослідженні, спрямовують у резерв понад 30,0% отриманих доходів (рис. 3).

Зважаючи на відмінності у джерелах формування та кількісних параметрах добробуту сільського населення, спостерігається також диференціація щодо спрямування заощаджених коштів. Зокрема, до головних пріоритетів їх використання селян відносять: ремонт або будівництво власного дому (39% респондентів); навчання дітей (32%); започаткування власної справи (16%); формування додаткових резервів для пенсійного віку та виплати боргів (по 7%); придбання техніки для свого господарства (6%); покупка автомобіля (4%); подорожі та розваги (9%); купівля або оренда землі (2%). Примітним є той факт, що розширення можливостей землекористування як пріоритет використання заощаджень обрали переважно ті селяни, які уже мають та/або самостійно обробляють земельні паї.

Рис. 3. Розподіл респондентів за часткою доходів, яку вони здатні заощаджувати, %

Джерело: за результатами соціологічного опитування.

Суб'єктивізм в оцінці власного рівня добробуту значною мірою обумовлюється структуризацією суспільства, здатністю особи ідентифікувати себе з тою або іншою суспільною групою. Результати статистичних спостережень [454, с. 12] демонструють, що серед сільського населення найчисельнішою за оцінкою матеріального добробуту є група осіб, яка відносить себе до категорії бідних

(77,4 % домогосподарств)⁶⁸; небідними, але й не представниками середнього класу, вважаються 22,3 %; в якості середнього класу себе позиціонують лише 0,3 % селян. При цьому пріоритетність матеріальних благ як головної цінності відзначають лише 1,2 % сільського населення, віддавши перевагу здоров'ю (79,7 %) та сім'ї і дітям (17,9 %).

Важливою ознакою сучасних змін у сільському просторі є поступовий відхід селян від ментальної залежності щодо вирішальності ролі держави у соціально-економічних процесах. Зокрема, має місце зменшення частки осіб, які покладаються виключно на державу у питаннях забезпечення власного добробуту (до 9,6 %), а також частково переносять її і на себе – понад 63 %. Примітним є факт вищої автономності селян в досліджуваній площині у порівнянні з населенням міст, яке більшою мірою визнає свою залежність від системи державних органів влади (12,5 %). Для селян притаманним є вищий рівень оптимізму в оцінюванні перспектив економічного росту, зокрема, надію на його покращення у 2016 р. висловлювали 6,2 % осіб, очікували на погіршення – 41,2 %, в той час як позиції міського населення виражалися на рівні 5,7 % та 52,0 % відповідно.

Отже, поняття добробуту характеризується індивідуальністю сприйняття та оцінки. Водночас, існують концептуальні підходи, які дозволяють цілісно й об'єктивно оцінити системні соціально-економічні зміни в суспільстві або окремих його сегментах за допомогою аналізу суспільного добробуту – категорії, яка поєднує економічну, соціальну, екологічну, культурну та інституційну складові умов життєдіяльності і дає змогу з'ясувати бажану траєкторію розвитку⁶⁹. Зокрема, однією з таких можливостей є застосування методики розрахунку рівня суспільного добробуту, що

⁶⁸ Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів : стат. зб. / Держ. служба статистики України. Київ, 2017. 77 с.

⁶⁹ Слухай С. В., Борщенко Т. І. Чинники суспільного добробуту: інституційний аспект. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. № 25 (1). С. 4–8.

був розроблений А. Сеном⁷⁰ і відображає залежність добробуту не лише від доходу (показник ефективності), але й від справедливості його розподілу:

$$W = I(1 - G) \quad (1)$$

де W – рівень суспільного добробуту; I – національний дохід у розрахунку на одну особу, G – коефіцієнт концентрації загальних доходів (індекс Джині).

Розрахунок показника рівня суспільного добробуту з урахуванням значень коефіцієнту концентрації загальних доходів для сільського населення (табл. 1) свідчить про його зростання, головними джерелами якого стали, з одного боку, ріст національного доходу у вартісному вигляді та зменшення індексу Джині – з іншого.

Стрімкості зростанню показника національного добробуту в розрахунку на 1 особу було досягнуто в тому числі і за рахунок негативної демографічної тенденції, а саме – скорочення кількості населення України на 2,9 млн. осіб. Коефіцієнт концентрації загальних доходів сільського населення, який скоротився з 0,216 у 2012 р. до 0,205 у 2016 р., вказує на поступове зменшення розриву у доходах різних груп сільського населення, розгортання тенденції, протилежної до поляризації селян за розмірами доходів. Як зауважують окремі аналітики, стверджувати про сталість цієї тенденції на основі індексу Джині передчасно, оскільки доходи 10% найбагатших і 10% найбідніших жителів країни з урахуванням тіньового сектору різняться в 40 разів, в Україні практично відсутній середній клас, який врівноважував би ситуацію хоча б на рівні суб'єктивних відчуттів громадян.

За значенням цього індексу Україна лідирує серед європейських країн: найменша різниця в доходах спостерігається в скандинавських країнах, де коефіцієнт Джині становить близько

⁷⁰ Sen A. K. *Collective Choice and Social Welfare*. San Francisco : Holden Day and Edinburgh, 1970. 225 p.

27% (у Швеції, наприклад); у країнах з найбільшою нерівністю – Південно-Африканській Республіці, Республіці Сейшельські Острови – цей показник дорівнює приблизно 63%. Серед 28 країн-членів ЄС найнижче значення вказаного показника в мала Словенія – 25%, а найвище – Латвія – 35,5%⁷¹.

Таблиця 1

Динаміка індексу суспільного добробуту сільського населення у 2012–2016 рр.

Показники	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. до 2012 р., +/-
Валовий національний дохід, млн. грн	1443202	1500419	1568772	1964269	2361510	918308
Населення України, тис. осіб	45593,3	45489,6	43001,2	42844,9	42672,5	-2920,8
Середньорічний валовий національний дохід в розрахунку на 1 особу, грн.	31653,8	32983,8	36482,1	45846,0	55340,3	23686,51
Коефіцієнт концентрації загальних доходів сільського населення	0,216	0,208	0,207	0,215	0,205	-0,011
Рівень суспільного добробуту сільського населення	24816,6	26123,2	28930,3	35989,1	43995,6	19178,97

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України (www.ukrstat.gov.ua).

⁷¹ Поживанов М. Коефіцієнт Джині: Як Україна стала лідером за рівністю доходів. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/koeffitsient-dzhyni-yak-ukraina-stala-liderom-za-rivnistiu-dokhodiv-426448.html>

Таким чином, прогресивним та достатнім зростання сукупних ресурсів сільських домогосподарств вважати не можна. Крім того, аналіз динаміки розміру сукупних ресурсів сільського населення не дає відповіді на питання про інклюзивність розвитку сільської економіки, вплив на цей процес рівня заангажованості/включення селян до соціальних та економічних процесів.

З цією метою було побудовано кореляційно-регресійну модель залежності між розміром сукупних ресурсів сільських домогосподарств (Y), що відображають здатність системи сільської економіки до забезпечення матеріального добробуту селян, та рядом показників інклюзії населення до соціальних перетворень й економічних відносин, що відбуваються в сільській місцевості (табл. 2), зокрема:

- x_1 – *рівень економічної активності сільського населення, %* – демонструє рівень участі сільського населення у відносинах зайнятості. За період дослідження, після сталого зростання протягом 2005–2013 рр., він знизився до 60,9% у 2016 р. унаслідок деструктивних змін в економіці України через дію воєнно-політичних чинників.

- x_2 – *відношення середньорічного розміру орендної плати за 1 пай до заробітної плати у сільському господарстві, %*. Площа сільськогосподарських угідь України становить 42,7 млн га, з яких 28,0 млн га – це чорноземи. Проте нерегульованість питань купівлі-продажу сільськогосподарських земель та недостатня поширеність фермерського типу аграрного виробництва в Україні призвели до активного розвитку орендних відносин – частка орендованих сільськогосподарських угідь досягає 97,0%⁷².

⁷² Зінчук Т. О., Данкевич В. Є. *Європейський досвід формування ринку сільськогосподарських земель. Економіка АПК. 2016. № 12. С. 84–92.*

Таблиця 2

**Показники інклюзії сільського населення України
до соціально-економічних відносин**

Роки	Сукупні ресурси сільських домогосподарств, євро на місяць	Рівень економічної активності сільського населення, %	Відношення середньорічного розміру орендної плати за 1 пай до заробітної плати у сільському господарстві, %	Середньорічний розмір прожиткового мінімуму, євро	Кількість жінок з середньою та вищою освітою, млн. осіб	Кількість чоловіків з середньою та вищою освіти чоловіків, млн. осіб	Валова продукція сільського господарства, вироблена в ОСГ, млн євро
	У	Х ₁	Х ₂	Х ₃	Х ₄	Х ₅	Х ₆
2005	249,5	64,1	85,7	83,8	75,4	76,1	11640,2
2006	224,4	64,2	109,6	69,5	77,2	78,5	8678,6
2007	256,0	65,1	137,7	72,8	78,5	80,1	7490,0
2008	322,3	65,6	126,6	78,0	80,3	81,4	7203,2
2009	271,4	67,1	118,4	63,9	82,5	83,3	5631,2
2010	300,4	67,5	120,7	80,1	83,7	83,9	9569,8
2011	317,5	68,1	133,3	82,4	85,8	85,9	10155,6
2012	362,1	67,7	96,6	101,5	88,3	89,0	10727,1
2013	386,8	68,5	94,7	104,9	96,3	89,9	10956,1
2014	283,5	61,8	96,1	74,8	95,0	95,7	7150,0
2015	216,2	60,8	131,8	50,7	95,7	93,1	4438,9
2016	208,6	60,9	95,3	46,7	95,9	96,1	3650,7

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України (ukrstat.gov.ua).

Орендодавцями виступають селяни, що отримали земельний пай (у середньому це 3,72 га угідь) під час реструктуризації та поділу майна колективних сільськогосподарських підприємств у 90-их рр. ХХ ст. Орендарями переважно є агрохолдингові структури, що ведуть крупномасштабний агробізнес (земельний банк агрохолдингів досягає 6 млн га). Розвиток агробізнесу в Україні під впливом

поширення діяльності агрохолдингів спричинив посилення конкурентної боротьби за головний виробничий ресурс – землю. Унаслідок цього відбулося і зростання орендної плати за земельні паї. У даному дослідженні розмір орендної плати, яку отримують селяни від здачі в оренду своїх земельних наділів, розглядається як індикатор вигоди, яку вони отримують від участі у володінні та використанні ендогенного потенціалу сільської економіки, зокрема його земельної складової та порівнюється з розміром середньої заробітної плати у сільському господарстві.

- x_3 – *середньорічний законодавчо гарантований розмір прожиткового мінімуму, євро*. Цей показник за своїм змістом у дослідженні характеризує вартісну величину мінімального обсягу ресурсів, необхідного людині для задоволення базових фізіологічних та соціальних потреб життєдіяльності.

- x_4 та x_5 – *кількість сільського населення жіночої та чоловічої статі відповідно, що мають середню або вищу освіту, %*. Дані показники відображають доступність освіти для сільського населення залежно від статі, яка в перспективі визначатиме його спроможність до ефективної зайнятості.

- x_6 – *валова продукція сільського господарства, вироблена в особистих селянських господарствах, млн євро* – є індикатором залучення сільського населення до виробничої та комерційної діяльності у сільськогосподарській сфері.

Окрім наведених показників інклюзії, при проведенні кореляційного аналізу досліджувалася також участь сільського населення у міграційних процесах, підприємницькій діяльності та управлінні громадами, індикатори демографічного розвитку сільських територій та економічного навантаження на працездатне населення тощо. Проте за результатами кореляційного аналізу (рис. 4) було встановлено недостатню тісноту їх взаємозв'язку із результативною ознакою, що зумовило подальше фокусування дослідження на вищенаведеному переліку факторів.

Результати кореляційного аналізу засвідчують помірну колінеарність досліджуваних факторів, оскільки $r_{ij} < 0,7$, а отже існує можливість для обґрунтованої оцінки параметрів рівняння регресії. Виключення становить лише залежність між значеннями факторів x_4 та x_5 (кількість сільських жінок та чоловіків з середньою та вищою

освітою). Висока тіснота взаємозв'язку між ними обумовлена аналогічними тенденціями участі в освітніх процесах представників обох статей, в той час як обернена ситуація з колінеарністю характеризувала б виражену дискримінацію чоловіків або жінок.

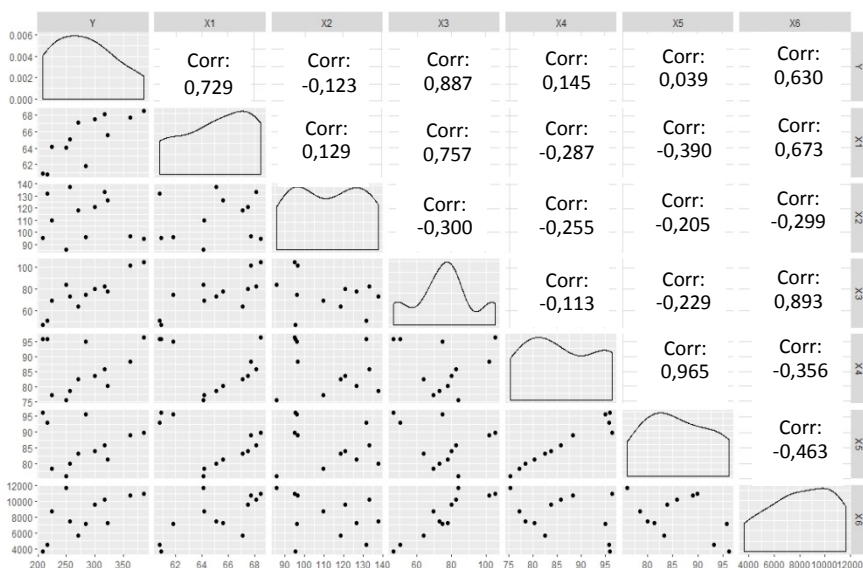

Рис. 4. Кореляційна матриця залежності між сукупними ресурсами сільських домогосподарств та показниками інклюзії сільського населення до соціально-економічних процесів

Джерело: власні розрахунки.

Найвищий рівень взаємозв'язку між розміром сукупних ресурсів та аналізованими показниками інклюзії встановлено для економічної активності сільського населення, мінімального прожиткового мінімуму, а також вартісним виразом обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах населення, парні коефіцієнти кореляції для яких становлять 0,7920, 0,8865 та 0,6305 відповідно. Регресійний аналіз взаємозалежності між сукупними ресурсами сільських домогосподарств як критерієм їх матеріального добробуту та показниками інклюзії сільського населення вказує на високий рівень взаємозв'язку між ними ($R^2=0,9692$) при стандартній похибці

на рівні 14,76 %. Загалом, побудована багатофакторна регресійна модель має наступний вигляд:

$$Y(x) = -522,83 + 6,52x_1 + 0,24x_2 + 3,81x_3 + 0,16x_4 + 1,62x_5 - 0,01x_6 \quad (1)$$

Необхідно зауважити, що всі досліджувані фактори мають прямий вплив на зростання сукупних ресурсів сільських домогосподарств, за виключенням обсягів виробництва валової продукції сільського господарства в господарствах населення. Частковим поясненням цього слугує досить мала частка доходів від реалізації сільськогосподарської продукції у їх загальній структурі для сільського населення (на рівні 4-6 %). Менший коефіцієнт регресії для взаємозв'язку між зростанням рівня освіти сільських жінок (на противагу чоловікам) та матеріального добробуту домогосподарств пояснюється тим, що гендерні стереотипи сприяли формуванню освітньої структури жіночих трудових ресурсів, що є неадекватною до потреб технологічно інтенсивного аграрного виробництва. За таких умов рівень розвитку несільськогосподарського сегменту сільської економіки не забезпечує поглинання наявної пропозиції жіночої праці. Отже, при збереженні низького рівня диверсифікації сільської економіки та звуження соціальної сфери села існує ризик подальшого виключення жінок із сільського ринку праці.

Достовірність проведених розрахунків було перевірено за допомогою статистичного критерію Фішера. Табличне значення F -критерію нормального розподілу при заданому рівні ймовірності $p=0,95$ (95%) становить 1,64. Фактичні значення коефіцієнту F -критерію вище табличного значення. Отже, параметри побудованої моделі залежності матеріального добробуту сільського населення від рівня його інклюзії в соціально-економічні процеси відображають досить високу статистичну значущість отриманих висновків, зокрема, коефіцієнт детермінації становить 0,9845.

Виходячи з результатів аналізу впливу індикаторів інклюзії сільського населення до соціально-економічних процесів на рівень розвитку сільської економіки, можна виокремити пріоритети інклюзивного зростання. За своїм змістом ці пріоритети кореспондуються з визначенням інклюзивного розвитку, запропонованого Організацією економічної співпраці та розвитку. Згідно з цим визначенням, інклюзивний розвиток – це економічне

зростання, яке створює можливості та забезпечує справедливий розподіл вигод від зростання добробуту в грошовій та негрошовій формах для всіх верств населення. Головними з них для інклюзивного розвитку сільської економіки є зменшення рівня бідності через зайнятість та вдосконалення ринку праці. Кричного значення ці пріоритети набувають в умовах подальшої глобалізації економіки, яка підсилює глобальні виклики розвитку і, водночас, забезпечує подальше просування ідей людиноцентризму та інклюзивного зростання.

В контексті дослідження важливо підкреслити значущість гендерної інклюзії у формуванні моделі розвитку сільської економіки. Для цього важливо усвідомлювати, що гендерна інклюзія не може розглядатися як протилежність до ексклюзії, а тому для досягнення повноцінної участі представників обох статей у процесах соціально-економічного розвитку не достатньо просто обмежити дію механізмів ексклюзії⁷³.

З цієї метою повинна формуватися виважена політика гендерної інклюзії та уповноваження представників різних соціальних груп. Прикладом ефективної реалізації такої політики слугує Стратегія економічної інклюзії Європейського банку реконструкцій та розвитку на 2017–2021 рр., яка фокусується на гендерних аспектах підтримки окремих країн за допомогою проектів та політики заохочення переходу до сталої та інклюзивної ринкової економіки⁷⁴. Типовими проектами ЄБРР щодо підтримки гендерної інклюзії є:

- 1) інвестиції, які стимулюють партнерів банку до вдосконалення їх корпоративних стандартів та розширення участі жінок у конкурентній боротьбі за роботу, можливості навчання та просування на керівні проекти;

⁷³ Kossek E., Su R., Wu L. "Opting Out" or "Pushed Out"? Integrating Perspectives on Women's Career Equality for Gender Inclusion and Interventions / *Journal of Management*. 2017. Vol. 43 (1). P. 228–254.

⁷⁴ *Economic Inclusion Strategy (EIS) 2017-2021 / EBRD*. 2016. 43 p. URL: <https://www.ebrd.com/ebd-economic-inclusion-strategy.pdf>

2) програма ЄБРР “Жінки в бізнесі”, яка підтримує малі та середні підприємства, що очолені або належать жінкам, у доступі до фінансів, ноу-хау та консультацій;

3) інфраструктурні гендерно-сенситивні проекти у сфері послуг – транспортування, водопостачання, утилізація твердих побутових відходів та / або централізоване опалення.

Отже, незважаючи на суперечливі за своїм характером зміни у доходах та їх розподілі серед сільського населення, проведені розрахунки дають підстави стверджувати про поступове зростання індексу суспільного добробуту. Подальша траєкторія процесу суспільного зростання на сільських територіях визначатиметься параметрами розвитку інклюзивних економічних інститутів. За своєю сутністю, вони базуються на повазі до права власності, гарантуванні можливостей для започаткування бізнесу і вільного вибору виду професійної діяльності, а також стимулюють участь соціуму в економічній діяльності, формування середовища, сприятливого для розвитку конкуренції, підприємництва та інновацій. В такий спосіб відбувається актуалізація ідеї інклюзивності розвитку сільської економіки, яка доповнює сучасні уявлення про джерела зростання суспільного та індивідуального добробуту завдяки розширенню участі сільського населення в соціально-економічних процесах.

Підсумовуючи результати моніторингу рівня добробуту сільського населення, необхідно вказати на неможливість однозначної їх оцінки, оскільки для одних категорій осіб суб’єктивне сприйняття їх матеріального становища відповідає очікуванням, для інших – воно є незадовільним. Об’єктивна оцінка матеріальних можливостей селян утруднюється недостатністю достовірних даних, а також високим рівнем тінізації доходів, повноцінний облік яких неможливий в діючій системі періодичних статистичних спостережень. З огляду на це, соціально-економічні зміни, які відбулися в середовищі життєдіяльності сільського населення протягом останніх п’яти років, оцінюються по різному: 13 % опитаних відмітили їх позитивний характер; 27 % вважають, що рівень життя суттєво не змінився; 34 % вказують на його погіршення; понад чверть респондентів не можуть визначитися з оцінкою. Це дає підстави стверджувати про необхідність перегляду

співвідношення між заходами стимулювання економічної активності і зайнятості сільського населення та соціального протекціонізму в системі державних політичних ініціатив, поступової відмови селян від ролі пасивного користувача суспільних благ та послуг, активізації громадянської участі в процесах самоврядування та управління локальним розвитком.

Левківська Л.М.

к.е.н., доцент

Житомирський національний агроекологічний університет

Ахметов І.Р.

к.е.н., Голова ГО "Агенція "GOODWILL""

ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОТГ В УМОВАХ МІСЦЕВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Серед чинників, які стримують суспільний розвиток нашої держави, вагоме місце посідає недосконала організація органів місцевого самоврядування (ОМС). Без відповідних реформ не можливо забезпечити створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку населення, їх самореалізації та захисту прав, надання їм високоякісних і доступних публічних послуг. Комплексне вирішення проблем системи місцевого самоврядування та пов'язаної з нею територіальної організації влади шляхом реформування передбачено у відповідних Урядових Концепціях та нормативно-правових актах, які покликані забезпечити створення і підтримку повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, а також узгодження інтересів держави та територіальних громад. Так, у квітні 2014 р. Уряд схвалив основний концептуальний документ – Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, що стало початком реформи децентралізації. В результаті реформування мають бути створені умови для сталого розвитку територіальних громад як самостійних

та самодостатніх соціальних спільнот, члени яких зможуть захищати власні права та інтереси шляхом участі у вирішенні питань місцевого значення за рахунок організаційної та фінансової самостійності територіальних громад та ОМС.

Закон “Про добровільне об’єднання територіальних громад”⁷⁵ сприяє розвитку всіх рівнів місцевого самоврядування. Так, за період 2015-2018 рр. в Україні створено 806 об’єднаних територіальних громад (ОТГ), до складу яких увійшли понад 4000 колишніх місцевих рад. На території цих громад проживає понад 9 млн. людей. Найбільша частка мешканців ОТГ у Житомирській (65,1% усього населення області), Тернопільській (58,6%) і Чернігівській (43,1%) областях. Даним Законом передбачено створення статоростатів в ОТГ, які представляють інтереси сільських мешканців в раді громади. В селах ОТГ працює на разі майже 800 старост, ще майже 1,7 тисяч осіб виконують обов’язки старост. Як свідчать дослідження, за цей період об’єднані громади отримали у комунальну власність майже 1,5 млн га земель сільськогосподарського призначення за межами населених пунктів.⁷⁶

Місцевий економічний розвиток (МЕР) є запорукою формування та функціонування новостворених ОТГ. Це процес, основним завданням якого є максимальне використання людських і природних ресурсів окремої місцевості для створення необхідної кількості робочих місць та забезпечення належного рівня добробуту населення даної громади.⁷⁷ Існують різні трактування поняття МЕР. В першу чергу – це “збалансована діяльність місцевої громади та влади, спрямована на створення нових і вдосконалення існуючих конкурентних переваг та формування сприятливих умов для місцевої економіки, гарантування просторового та екологічного

⁷⁵ Про добровільне об’єднання територіальних громад: Закон України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>

⁷⁶ [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/about>

⁷⁷ Блейклі Е.Дж. Планування місцевого економічного розвитку. Вид 2-е, Пер. з англ. – Львів, 2002 – 416 с.

порядку”⁷⁸. Місцевий економічний розвиток є предметом особливої уваги з боку міжнародних інституцій. Так, Світовий банк пропонує таке визначення: “Місцевий розвиток – це процес, в якому громадскість, бізнес та партнери з неурядового сектору працюють колективно над формуванням кращих умов для економічного зростання і створення робочих місць задля покращення якості життя для всіх”⁷⁹. Отже, розвиток громади визначають як усвідомлений (тобто спланований), проактивно координований і реалізований за участі всіх зацікавлених сторін процес змін (кількісних і якісних), стратегічною метою якого є покращення якості життя членів такої громади без шкоди для перспективи наступних поколінь задовольняти свої потреби у майбутньому. Враховуючи вищезазначене, місцевий економічний розвиток має ряд інструментів, які зможуть забезпечити життєдіяльність будь-якої громади⁸⁰ (рис. 1).

Особливість МЕР полягає у раціональному використанні потенціалу державних і місцевих людських, інституційних, фінансових та матеріальних ресурсів. Тому основними чинниками готовності ОТГ до місцевого економічного розвитку в першу чергу є наявність відповідних ресурсів, розроблена стратегія, інновації, освіта і навчання, лідерство та колективна робота, інфраструктура, ринки тощо. Важливим в розвитку ОТГ є спроможність членів громади – гуртом та індивідуально – за рахунок своїх знань, навичок та взаємодії позитивно впливати на сталий розвиток громади⁸¹. Науковці називають це соціальним капіталом спільноти.

⁷⁸ Brol R. *Rozwoj lokalny – nowa logika rozwoju gospodarczego*. Wroclaw, 1998. – 785

⁷⁹ *Local Economic Development. Primer A. Developing and Implementing Local Economic Development Strategies and Action Plans / World Bank. – Washington, D.C., 2003*

⁸⁰ *Місцевий бюджет і фінансове забезпечення об'єднаної територіальної громади: навч. посіб. / [Н. В. Васильєва, Н. М. Гринчук, Т. М. Дерун, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук] – К.: – 2017. – 119 с.*

⁸¹ *Котенко Я. Локальна ідентичність як умова розвитку об'єднаних територіальних громад (навчальний модуль) / Ярослав Котенко. – К. : ІКЦ “Легальний статус”, 2016. – 44 с.*

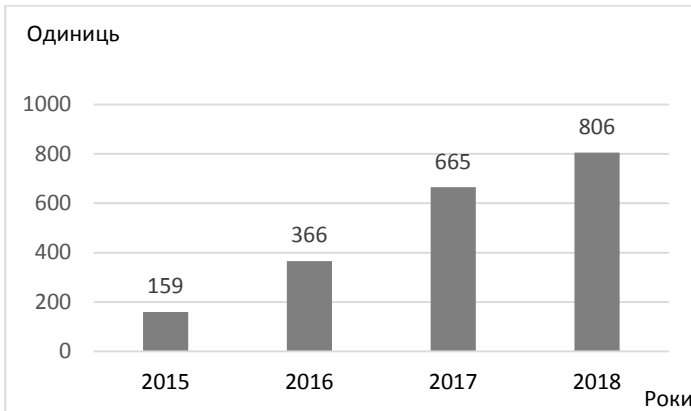

Рис. 1. Динаміка створення ОТГ в Україні⁸²

Без сумніву, що наявність фінансових ресурсів в ОТГ є основою та запорукою її розвитку. Слід зазначити, що такими джерелами в умовах МЕР є ресурси всіх економічних агентів, які можуть бути спрямовані на забезпечення соціально-економічних потреб громади та населення, а саме:

- місцевих та центральних органів влади – бюджетні механізми (податки та збори, продаж та оренда комунального майна, місцеві і державні цільові програми);
- приватних суб'єктів господарювання – інвестиційні механізми (корпоратизація, компенсація впливу державно-приватного піртнерства (ДПП)) та кредитні механізми;
- міжнародних організацій – грантові механізми (міжнародна технічна допомога, гранти донорських організацій та ін.);
- фізичні особи, неурядові організації тощо⁸³.

⁸² [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/about>

⁸³ Управління розвитком об'єднаних територіальних громад на засадах громадської участі: навч. посіб. / [О. В. Берданова, В. М. Вакуленко, Н. М. Гринчук, В. С. Колтун, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук] – К. : – 2017. – 129 с.

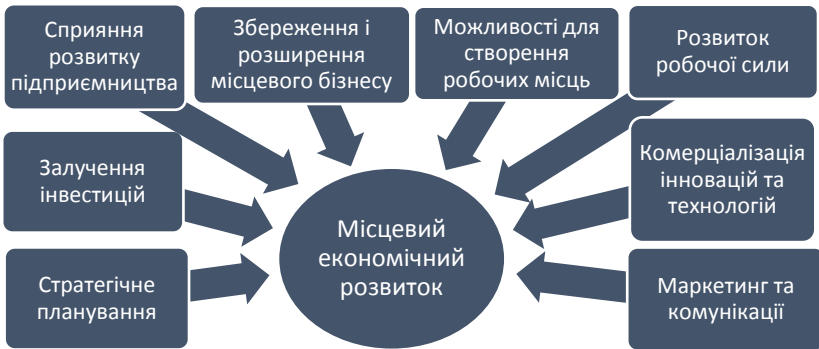

Рис. 2. Інструменти місцевого економічного розвитку

Бюджети об'єднаної територіальної громади значно відрізняються від бюджетів сільської, селищної або міської (районного значення) ради. Згідно законодавства громади мають інші повноваження та фінансові ресурси. Склад доходів та видатків для ОТГ визначається бюджетним законодавством аналогічно як для міст обласного значення.

Аналіз виконання окремих показників місцевих бюджетів 665 ОТГ відображені в таблиці 1. Для аналітичних досліджень ОТГ були розподілені на 4 групи за рівнем населення: I гр. – чисельність населення більше 15 тис. осіб; II гр. – чисельність населення 10-15 тис. осіб; III гр. – чисельність населення 5-10 тис. осіб; IV гр. – чисельність населення до 5 тис. осіб. Аналіз проводився за наступними показниками: власні доходи; рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації у власних доходах, – розраховано як співвідношення обсягу базової чи реверсної дотації до загальної суми доходів ОТГ (без субвенцій); питома вага у власних ресурсах видатків на утримання адміністративного апарату; капітальні видатки на одного мешканця.

Як свідчать дослідження, у 2018 р. до місцевих бюджетів досліджуваних ОТГ надійшло 20,9 млрд грн, що на 62,1% більше, ніж у 2017 р. Разом з тим із розрахунку на одного мешканця ОТГ

України отримали в середньому 3712,2 грн, що більше показника 2017 р. у 1,6 разів (1421,9 грн). Власні доходи ОТГ із розрахунку на одного мешканця у 42,4% ОТГ (281 з 665 громад) перевищує середній показник по всіх громадах.

Таблиця 1

Аналіз виконання окремих показників місцевих бюджетів 665 ОТГ, створених на період 2018 р.⁸⁴

Група ОТГ	Показники			
	Власні доходи у середньому по групі, млн. грн	Найвищий рівень дотаційності бюджету по групі, %	Відсоток ОТГ у групі з видатками на утримання адміністративного апарату більшими за 20% власних доходів, %	Середній показник капітальних видатків на одну ОТГ, млн. грн
I гр.	75,5	47,6	46,0	22,4
II гр.	47,0	54,8	59,2	15,5
III гр.	26,1	57,9	80,2	9,5
IV гр.	14,2	60,3	87,9	4,8

У свою чергу оцінка дотаційності бюджетів показала, що, не дивлячись на розмір ОТГ, показники залежності від державної субвенції залишаються високими. В середньому більше 65% громад витрачають на адміністративний апарат більше 20% власних доходів. В окремих випадках витрати сягають навіть 78,6% (IV гр.) та 87,3% (III гр.). Тому залучення інвестицій та створення нових робочих місць сприятиме підвищенню фінансової незалежності громад.

Аналіз місцевих бюджетів 665 досліджуваних ОТГ показав, що у 2018 р. на капітальні видатки громадами виділялось 6,9 млрд. грн, що в перерахунку на одного мешканця становило 1234,3 грн. Таким чином, одним із напрямів подальшого розвитку громад, з урахуванням їх низької фінансової спроможності та низької чисельності населення, є їх об'єднання їх з іншими громадами.

⁸⁴ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/10649>

Важливим елементом в розвитку ОТГ є розробка стратегії. Оскільки об'єднані територіальні громади почали створюватися лише з 2014-2015 рр., то за відсутності власного досвіду переважно на разі використовується зарубіжний досвід в цій сфері. Слід зазначити, що ОТГ під час розробки своїх стратегій мають брати за основу в першу чергу Державну стратегію регіонального розвитку України на період до 2020 р., а також врахувати стратегії розвитку своїх областей та районів, у якій знаходиться територіальна громада.

Стратегічне планування розвитку ОТГ здійснюють на основі таких прогнозованих фінансових ресурсів:

- використання власних доходів бюджету;
- використання коштів ДФРР на проекти розвитку;
- використання коштів державної субвенції на розвиток інфраструктури ОТГ;
- залучення коштів міжнародної технічної допомоги (МТД).

Проекти регіонального розвитку є елементом нової системи управління регіональною політикою, яку Україна намагається вибудувати на основі підходів, що застосовуються у ЄС. Така система передбачає взаємодію п'яти основних її складових:

1. Планування регіонального розвитку (державна і регіональні стратегії розвитку та плани їх реалізації).
2. Фінансування регіонального розвитку (ДФРР, бюджети розвитку областей).
3. Реалізація проектів регіонального розвитку.
4. Моніторинг впровадження проектів регіонального розвитку, моніторинг планувальних документів.
5. Оцінка впливу регіональної політики в цілому та системи інституцій регіонального розвитку.

Більшість громад України зацікавлені в залученні фінансування на вирішення місцевих (регіональних) проблем. Власних бюджетних надходжень, зазвичай, не вистачає, щоб задовольнити потреби соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Однією з можливостей фінансування розвиткових проектів громад та регіонів є Державний фонд регіонального розвитку (ДФРР), кошти якого

використовуються переважно на проекти стратегічного характеру, а не поточні ремонти та на ті, які сприяють розвитку інфраструктури, що веде до капіталізації земель, формування доданої вартості, зростання доходів домогосподарств.

Фінансування регіональних проектів за рахунок коштів ДФРР здійснюється наступним чином: за кожним із регіонів закріплена сума, яка розраховується, виходячи із чисельності населення регіону та рівня валового регіонального продукту (ВРП) на душу населення. Всі регіони отримують свою частку фінансування, яка відповідає частці населення регіону у загальній чисельності населення в Україні, помноженої на 0,8 суми фонду. Ті регіони, у яких ВРП на душу населення менший від 75% загальноукраїнського показника, отримують додатково суму, яка визначається часткою населення регіону у населенні цих регіонів помноженої на 0,2 суми ДФРР. Окрім вимоги щодо відповідності регіонального проекту пріоритетам державної та регіональної стратегій розвитку, при поданні проектів до ДФРР може бути дотримана інша вимога, а саме – проект подається від об'єднаної територіальної громади чи як проект співробітництва територіальних громад. Регіональним комісіям доцільно визначати квоти по кожному з цих напрямів⁸⁵.

Основними умовами відбору регіональною комісією інвестиційних програм і проектів є їх відповідність таким критеріям:

1) для інвестиційних програм і проектів, які передбачають будівництво, – наявність затвердженої в установленому законодавством порядку проектної документації;

2) календарний план реалізації становить від одного до трьох років;

3) співфінансування з місцевих бюджетів на рівні 10%;

4) спроможність суб'єктів, на фінансування об'єктів яких залучаються кошти ДФРР, забезпечувати подальше власне фінансування або їх утримання за рахунок коштів місцевих бюджетів⁸⁶.

Протягом 2018 р. в Україні реалізовувалось 618 проектів проектів міжнародної технічної допомоги загальною кошторисною

⁸⁵ [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://dfrr.minregion.gov.ua/>

⁸⁶ [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://dfrr.minregion.gov.ua/>

вартістю 6,6 млрд дол., що на 109 проектів більше, ніж у 2017 р. Найбільшими донорами для України є:

- США – понад 2 млрд дол. США (124 проекти);
- Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) – 759,7 млн дол. США (44 проекти);
- ЄС – 522,3 млн дол. США (235 проектів);
- Німеччина – 386,9 млн дол. США (39 проектів);
- Канада – 152,3 млн дол. США (18 проектів).

Протягом 2016-2020 рр. на підтримку процесів децентралізації та розвитку ОТГ в Україні передбачається надходження фінансових ресурсів у вигляді міжнародної технічної допомоги через наступні проекти: проект ЄС “U-LEAD with Europe” – загальна сума 97 млн. євро; проект США “DOBRE” – загальна сума 50 млн. дол.; проекти Ради Європи, Шведського королівства, Данського королівства, Королівства Нідерландів, Швейцарської конфедерації, Фінляндії, Канади ... – загалом понад 20 млн. євро⁸⁷.

Однією з найбільш поширених та дієвих програм розвитку ОТГ в Україні є Програма ЄС “U-LEAD with Europe: місцеве розширення прав і можливостей, підзвітність та розвиток” (фінансові ресурси: 97 млн. євро на період 2016-2020 рр.). Цей проект реалізується в Україні Європейським Союзом та його країнами-членами Німеччиною, Швецією і Польщею через Німецьке товариство з питань міжнародної допомоги (GIZ) та Шведську агенцію міжнародного розвитку (SIDA). Формування коштів Програми: ЄС – 60 млн. євро, ФРН – 6 млн. євро, Швеція – 30 млн. євро, Польща – 1 млн. Партнером даного проекту в Україні виступає Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України⁸⁸.

⁸⁷ *Внутрішні та зовнішні ресурси для розвитку громади або Чому брак грошей не є первинною проблемою громади? (навчальний модуль) / А. Ткачук, М. Дацшин. – К. : ІКЦ “Легальний статус”, 2016. – 152 с.*

⁸⁸ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/27392/u-lead-europe-ukraine-local-empowerment-accountability-and-development-programme_en

Програма включає два основних напрями:

1) підвищення рівня інституційного розвитку органів влади на всіх рівнях для ефективної реалізації децентралізації та регіональної політики. За реалізацію відповідає Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH.

2) створення Центрів надання адміністративних послуг і забезпечення активної участі громадян у місцевому розвитку ОТГ. За реалізацію відповідає Шведське агентство SIDA. Крім того, “U-LEAD” – спільний хаб для проектів GIZ, USAID, DOBRE та PULSE, а також спільного українсько-канадського проекту EDGE з підтримки секторальної децентралізації. Координація програми відбуватиметься через Центральний офіс реформ при Міністерстві регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України разом із ЄС, міжнародними донорами, центральними та місцевими органами влади, задіяними у децентралізації.⁸⁹

Значну підтримку розвитку ОТГ надає також Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) через проект “Децентралізація – шлях до кращих результатів та ефективності” – ДОБРЕ (Decentralization Offering Better Results and Efficiency – DOBRE) – фінансові ресурси: 50 млн. дол. на період 2016-2021 рр.: 1 етап – 40 млн. дол. протягом 4 років; 2 етап – 10 млн. дол. протягом 1 року. Виконавцем даної програми є американська компанія Global Communities, а головним партнером – Всеукраїнська асоціація сільських та селищних рад (ВАССР). Усі партнери DOBRE сприяють розвитку ОТГ шляхом допомоги в розробці стратегічних планів за ініціативи громад, результатом якого стане створення та фінансування проектів місцевого економічного розвитку, державно-приватних партнерств, покращення надання послуг, краще управління місцевими фінансами тощо⁹⁰.

⁸⁹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/index_en.htm.

⁹⁰ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.globalcommunities.org/dobre>.

Отже, всі процеси в рамках місцевого економічного розвитку дають можливість ОТГ та регіонам мати більше впливу на свій розвиток та соціальний добробут населення. Успішними стають ті регіони та громади, які вдало розробляють свої стратегії розвитку, розвивають власну внутрішню спроможність та поліпшують ті умови, що впливають на інвестиційний клімат. Новостворені громади також мають відповідати зовнішнім викликам, таким як глобалізація економіки, підвищення мобільності трудових ресурсів, посилення міжнародної конкуренції тощо.

Левківський Є.В., аспірант
Житомирський національний агроекологічний університет

ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ ВЕРТИКАЛЬНО ІНТЕГРОВАНИХ СТРУКТУР ТА МСП В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

У сучасних умовах вибору України найефективнішої моделі господарювання в аграрному бізнесі, набирають обертів кількісного зростання вертикально інтегровані структури, зокрема агрохолдингі, з одного боку, та, з іншого, посилюється стратегічне значення сталого розвитку підприємств малого та середнього бізнесу. Збереження балансу між великомасштабними структурами та малими і середніми підприємствами (МСП) є одним із ключових чинників формування інституційного бізнес-середовища в аграрному секторі.

Послідовний та неперервний процес децентралізації в сфері місцевого самоврядування суттєво підсилює роль МСП, розглядаючи їх з позиції не лише виконання виробничих функцій, але й як соціальноорієнтованих структур, здатних сприяти ефективному використанню всіх видів потенціалу на сільських територіях. При цьому макроекономічна стабілізація є необхідною умовою відкритості бізнес-середовища та забезпечення розвитку МСП. Пошук напрямів співіснування на одній території агрохолдингів та МСП потребує не лише адекватного інституційного, кадрового, фінансового забезпечення, але й чіткого

науково-теоретичного обґрунтування їх сутності та змісту в економічному розвитку.

Історично в основу розвитку вертикальної інтеграції закладені ринкові відносини. Теоретичним підґрунтям для функціонування інтеграційних зв'язків традиційно стали наукові напрацювання вчених, які досліджували питання пов'язані із взаємозв'язками між виробниками сировини, посередниками, переробними підприємствами та споживачами продукції.

Підходи теоретичного характеру можна згрупувати у певні теорії, кожна з яких орієнтується на різні аспекти, застосовує специфічні пояснення інтеграційних механізмів, а отже досягає різних методологічних результатів. Дослідження існуючих наукових підходів надає можливість оцінити природу та структуру інтеграційних зв'язків, їх позитивні наслідки та можливі загрози. Розвиток вертикальної інтеграції відображено у таких теоріях: “Теорія життєвого циклу”, “Теорія технічного розриву”, “Теорія трансакційних витрат”, “Теорія контрактів” (табл. 1)

Питання вертикальної інтеграції, координації між виробниками та контрактного фермерства можна зрозуміти і проаналізувати в світлі поєднання різних, а іноді і подібних підходів у розумінні цих теорій. Отже, представлені теорії розвитку вертикальної інтеграції відображають різні аспекти вертикальної координації та можуть розглядатися через призму взаємодоповнення.

Враховуючи інтенсивність процесів розвитку вітчизняного аграрного сектору і поглиблення інтеграційних зав'язків між сільськогосподарськими та промисловими (переробними) підприємствами, значний інтерес до проблем інтеграції виникає й у вітчизняних науковців. Так, В. Андрійчук досліджував капіталізацію сільського господарства та специфіку концентрації капіталу і земельних ресурсів інтегрованими формуваннями⁹¹.

⁹¹ Андрійчук В. Виклики агробізнесу: пошук відповідей. Економіка АПК. 2015. № 5. С. 12–22.

Таблиця 1

Теорії розвитку вертикальної інтеграції

Назва теорії	Основні положення	Дослідники
1	2	3
Теорія життєвого циклу	<ul style="list-style-type: none"> - більшість продукції проходять чотири цикли: впровадження, зростання, зрілість та занепад; - за умов розробки товару у масове виробництво необхідно залучити інвестиції; - присутність фірми на декількох ринках підвищує ефективність та конкурентоспроможність продукції. 	А. Беркама та М. Драбенштотт ⁹²
Теорія технологічного розриву	<ul style="list-style-type: none"> - нововведення та інвестиції дозволяють об'єднувати декілька циклів; - виробник-інноватор володіє тимчасовою монополією на виробництво; - технологічний розрив зменшується внаслідок запровадження нових технологій. 	М.Познер ⁹³
Теорія транзакційних витрат	<ul style="list-style-type: none"> - мінімізація транзакційних витрат; - витрачання коштів на контрактну діяльність дозволяє інтегруватися у суміжні сфери; - інтеграційні зв'язки створюються для економії транзакційних витрат. 	С. Гроссман ⁹⁴ , С. Харт та Дж. Мур ⁹⁵

⁹²Berkama A., and M. Drabentstott. *The Many Paths of Vertical Coordination : Structural Implication for the US Food System. Agribusiness* 11(5). 1995. P. 483–492.

⁹³Posner M.V. *International Trade and Technical Change, Oxf Econ.* 1961. Pap. 13. P. 323–341.

⁹⁴Grossman S., Hart O. *The Costs and Benefits of Ownership: A Theory of Vertical and Lateral Integration. Journal of Political Economy.* 1986. № 94. P. 691–719.

⁹⁵Hart O., John Moore *Property Rights and the Nature of the Firm. Journal of Political Economy.* 1990. № 98. P. 1119–1158.

продовження табл. 1

1	2	3
Теорія контрактів	- контрактна діяльність є передумовою розвитку інтеграційних зав'язків та сприяє зменшенню залежності від посередників; - контракти закріплюють умови співпраці між учасниками ринку та обумовлюють обов'язки кожного з них.	Е. Вальчесіні ⁹⁶ , Т. Мак Гіннесс ⁹⁷ , С. Петерсон ⁹⁸

О. Гудзь присвятив свої праці виявленню викликів та перспективам розвитку інтеграційних відносин в аграрній сфері України⁹⁹; В. Валентинов досліджував вертикальну координація як фактор розвитку міжгалузевих відносин в аграрному секторі економіки¹⁰⁰; М. Гладій розглядав можливості поглиблення агропромислової інтеграції з метою кращої координації між виробниками сировини і переробними підприємствами¹⁰¹. У своїх наукових працях автори зазначали, що необхідність для створення інтегрованих структур в аграрному бізнесі обумовлена тим, що сільськогосподарські підприємства не в змозі вирішити наявні проблеми, зокрема такі, як: - необхідність розширення сировинної

⁹⁶Valceschini, E. 1995. *Economic Uncertainty and Transformation of The Contract Economy In The Vegetable Processing Sector*. Acta Horticulture. № 40. January. P. 341–346.

⁹⁷McGuinness T. *Markets and Managerial Hierarchies* / T. McGuinness // In G. Thompson, et al. (Eds.) *Markets, Hierarchies and Networks*. London: Sage. 1994. P. 66-81.

⁹⁸Peterson C. *Strategic choice along the vertical coordination continuum* / Peterson C., Wysocki A., Harsh S. *International Food and Agribusiness Management Review*. 2001. № 4. P. 149–166.

⁹⁹Гудзь О., Макаренко М. *Розвиток інтеграційних відносин в аграрній сфері України: виклики та перспективи*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/3_1/008.pdf.

¹⁰⁰Валентинов В.Л. *Вертикальна координація як фактор розвитку міжгалузевих відносин в АПК*. Економіка АПК. 2003. №6. С. 26.

¹⁰¹Гладій М. В. *Особливості поглиблення агропромислової інтеграції*. Економіка АПК. 2005. № 12. С. 55–58.

бази, - існування значної кількості посередників, - оптимізація витрат, - пошук інвестицій для модернізації виробничого процесу, - просування продукції на світові ринки.

Існують різні підходи науковців й до питання найефективнішої форми інтеграції. Так, Ю. Ушкаренко, Г. Черевко, Ф. Горбонос та Н. Павленчик обґрунтовували доцільність об'єднання товаровиробників на кооперативних засадах^{102,103}; В. Зіновчук досліджував організаційні основи сільськогосподарської кооперації, її переваги для аграрного сектору та сільських територій¹⁰⁴; М. Пархомець сформулював напрями розвитку кооперацій та інтеграцій у аграрній сфері¹⁰⁵; М. Малік та Ю.Лузан досліджували сільськогосподарську кооперацію як складову аграрної реформи, основу підвищення ефективності фермерських господарств^{106,107}; Л. Молдаван доводить необхідність реформування відносин власності в аграрному секторі економіки на корпоративних засадах у контексті національної стратегії розвитку^{108,109}. Вітчизняні науковці підтримують позицію, що лише за умови об'єднання виробничих потужностей та сировинної бази можна підвищити ефективність

¹⁰²Ушкаренко Ю. В. *Інтерпретація неприбуткового статусу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Таврійський науковий вісник. 2009. Вип. 62. 386 с.*

¹⁰³Черевко Г. В., Горбонос Ф. В., Павленчик Н. Ф. *Роль кооперації у розвитку аграрних відносин в Україні. Економіка АПК. 2000. № 11. С. 16.*

¹⁰⁴Зіновчук В. В. *Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу К. : Логос. 2001. 380 с.*

¹⁰⁵Пархомець М.К. *Напрями розвитку кооперацій та інтеграцій у аграрній сфері АПК. Таврійський науковий вісник. – 2007. – Вип. 51. – С. 34.*

¹⁰⁶Малік М. *Сільськогосподарська кооперація як складова аграрної реформи. Економіка АПК. 1999. № 1. С. 62.*

¹⁰⁷Малік М.Й., Лузан Ю.Я. *Проблемні питання розвитку кооперацій та інтеграційних відносин в АПК. Економіка АПК. 2010. №3.С. 3–14.*

¹⁰⁸Молдаван Л. В. *Реформування відносин власності в АПК на корпоративних засадах у контексті національної стратегії розвитку . Схід. 2008. №6 (90). С. 50–53.*

¹⁰⁹Молдаван Л.В. *До питання інтеграції сільськогосподарських товаровиробників, підприємств АПК, споживчих товариств та їх спілок у кооперативні структури. М'ясної бизнес. 2005. № 2. С.68-69.*

господарської діяльності, сформувати експортні перспективи, отримати доступ до нових ринків збуту.

Взагалі, серед науковців відсутня однозначна позиція щодо економічної, екологічної та соціальної ефективності вертикальної інтеграції в аграрному секторі. Наслідком інтеграційних процесів у аграрному секторі стало формування агрохолдингів, які представляють материнську компанію та контрольовані нею дочірні підприємства, які здійснюють господарську діяльність у сфері виробництва, переробки сільськогосподарської продукції, маркетингу та логістики, експортної діяльності тощо. Агрохолдинг, як форма організації бізнесу, є наслідком процесів об'єднання, поглинання, інтеграції та відповідно утворення як необхідності компанії пристосовуватися до природи мінливого середовища. Серед основних причин виникнення аграрних холдингів слід виокремити процес деіндустріалізації сільськогосподарського виробництва, низьку ефективність значної кількості вітчизняних аграрних підприємств, відносно дешеvu орендну плату за основний сільськогосподарський ресурс – землю. Систематизація наукових досліджень дозволяє стверджувати, що безпосередніми вигодами від вертикальної інтеграції є більший контроль над ланцюжком поставок і менші змінні витрати виробництва. Позитивний ефект отримується також і від формування інформаційних ланцюгів взаємодії. Так, відповідно досліджень П. Йоскова за традиційного виробництва існує затримка між передачею інформації або поставок між різними учасниками ланцюжка поставок. Завдяки перевагам вертикальній інтеграції досягається більший контроль над виробничим процесом в тому сенсі, що інформація поширюється більш вільно між різними учасниками ланцюжка поставок. У підсумку це забезпечує більшу гнучкість в адаптації до змін попиту, підвищує еластичність пропозиції¹¹⁰.

За рахунок інтеграційних процесів відбувається економія витрат. В умовах «справжнього» конкурентного ринку товари і послуги реалізуються за собівартістю. Тим не менше, більшість

¹¹⁰Joskow P.L. *Asset Specificity and the Structure of Vertical Relationships: Empirical Evidence. Journal of Law, Economics and Organization. Vol.4 Spring 1988. P. 95-117.*

ринків стикаються з певним рівнем недосконалості, що дозволяє збільшити прибуток через брендинг, інформаційну асиметрію та інші чинники. В результаті ціна, за яку компанія набуває свої ресурси визначається за формулою «вартість + маржа». Позитивні наслідки вертикальної інтеграції дають компанії конкурентну перевагу перед неінтегрованими компаніями також за рахунок ефекту масштабу. Отже, вертикальна інтеграція слугує своєрідною можливістю для вирішення проблем фірми, пов'язаних із взаємодією із зовнішнім та внутрішнім середовищем

Таким чином, можна окреслити основні позитивні наслідки від інтеграції. *По-перше*, перевага полягає в тому, що компанії не потрібно покладатися на постачальників. Вони рідше стикаються з перешкодами у доставці сировини. *По-друге*, компанії виграють від вертикальної інтеграції, коли постачальники мають велику ринкову владу і можуть диктувати умови. Це дуже важливо, якщо один з постачальників є монополістом. *По-третє*, вертикальна інтеграція дає компанії ефект масштабу. Саме тоді розмір бізнесу дозволяє скоротити витрати. *По-четверте*, що найочевидніше для споживачів, привабливі (відносно низькі) ціни. Вертикально інтегрована компанія може знизити собівартість виробленої продукції.

Водночас, поряд з перевагами, вертикальна інтеграція, несе певні загрози. Найбільший недолік вертикальної інтеграції – це витрати. Компанії повинні інвестувати великий капітал, щоб встановити контроль над новими підприємствами. Потім вони повинні підтримувати діяльність таких структурних підрозділів для забезпечення ефективності та отримання прибутку. Це значно знижує гнучкість компанії. Вертикально інтегровані підприємства не можуть швидко слідувати за споживацькими тенденціями. Вони також не можуть перевести підприємства в країни з більш низьким обмінним курсом. Однією з проблем, є втрата фокусу. Наприклад, для успішного ведення роздрібного бізнесу потрібні навички, відмінні від виробничої діяльності. Важко знайти менеджмент, який є професійним у багатьох сферах. Отже, одним із основних недоліків вертикальної інтеграції є збільшення складності організації менеджменту. Це пов'язано з тим, що вихід на інший напрям роботи вимагає нового набору знань для доповнення

існуючого бізнесу. Явним результатом цього є збільшення числа відчужень, щоб повернути компанію до своєї основної компетенції. Деякі компанії можуть отримати конкурентну перевагу за рахунок вертикальної інтеграції, тоді як інші вважають за краще розробляти більш ефективні способи управління своєю ланцюжком поставок і витратами, що залежить від компромісу вигод і витрат у процесі інтеграції.

Підсумовуючи вищесказане щодо функціонування інтегрованих підприємств та проблем, які притаманні процесу вертикальної інтеграції, можна зробити висновок про те, що виникнення та розвиток вертикально інтегрованих сільськогосподарських підприємств є результатом затягування з реалізацією аграрної, а зокрема земельної реформи. Дані формування значно впливають на підвищення ефективності використання виробничих ресурсів у сільському господарстві та інших сегментах агробізнесу. Функціонування інтегрованих сільськогосподарських підприємств відповідає сучасним тенденціям розвитку сільського господарства, які характеризуються впровадженням інноваційних технологій виробництва та управління, а також тенденціями глобалізації. Водночас, для розвитку сільських територій та збалансованого природокористування повинен бути баланс між вертикально інтегрованими формуваннями та МСП.

Роль категорії МСП в процесі ринкових реформ, а також реформ в сфері місцевого самоврядування, значно посилилась. Протягом усього періоду реформування, МСП почали перетворюватися у важливий об'єкт соціальної політики держави, здатний впливати на формування ресурсного потенціалу сільської економіки, підвищення конкурентоспроможності сільських територій через диверсифікацію виробництва, збільшення кількості робочих місць. З врахуванням узагальненого зарубіжного та вітчизняного досвіду¹¹¹, можна зупинитися на окремих мотиваціях економічного розвитку МСП. Серед них слід зазначити такі:

¹¹¹ *Аграрна політика Європейського Союзу: виклики і перспективи : монографія // за ред. проф. Т.О.Зінчук. Київ : «Центр учбової літератури», 2019. 494 с.*

- розширення зайнятості, створення додаткових робочих місць та скорочення безробіття у сільській місцевості;
- джерело доходів сільського населення;
- насиченість ринку різноманітними товарами, продуктами та послугами;
- легка переорієнтація у видах діяльності;
- раціональне використання локальних ресурсів сільських територій;
- ініціативність та економічна активність працюючих тощо.

Водночас, з огляду на недостатньо ефективні результати соціально-економічної діяльності МСП, дослідження проблеми їх розвитку залишається особливо значущим. Недооцінка потенційних можливостей МСП, ігнорування їх селоутворюючої місії призвели до стратегічного прорахунку, який лише поглибив кризу сільських територій. Відсутність постійної державної підтримки, зруйнованість життєзабезпечуючої інфраструктури, низька якість продукції, фізично і морально застарівша сільськогосподарська техніка, складності зі збутом сільськогосподарської продукції, фінансова слабкість внаслідок недовіри з боку кредиторів лише мінімізують значення МСП в сфері продовольчої безпеки країни.

Процеси децентралізації розширюють і доповнюють новим змістом функціональність об'єктів господарювання на сільських територіях, окреслюючи їх межі та можливості взаємодії, спрямовуючи одних і других на досягнення єдиної мети – раціональне використання потенціалів села (політичного, економічного, фінансового, соціального, природоресурсного, людського). Цінність та чіткі орієнтири реформ в сфері місцевого самоврядування розкривають переваги, можливості агрохолдингів та МСП, але, водночас і зумовлюють певні ризики (рис.1). Водночас, суб'єктам малого підприємництва, навіть з врахуванням наділення ОТГ широкими повноваженнями, важко протистояти агрохолдингам-монополіям внаслідок відсутності спеціального механізму протидії. Ситуація ускладнюється ще й через недоступність МСП до потенційних інвестиційно привабливих проектів внаслідок невіршення земельних питань.

Рис. 1. Роль вертикально інтегрованих структур та МСП в процесі децентралізації

Переваги і можливості агрохолдингів дозволяють визнати їх висококонкурентними, зорієнтованими на зростання продуктивності аграрного виробництва у довготривалій перспективі і такими, що відповідають реальним потребам великого бізнесу. Але, цей тип крупномасштабного виробництва несе й певні загрози для сільських територій. В основному, вони пов'язані з надконцентрацією виробництва в руках невеликої групи власників, що призводить до монополізації ринку та монокультурної спеціалізації виробництва. При такій організації сільськогосподарського виробництва, значення МСП нівелюється, а подальший їх розвиток може бути нерентабельним та призвести до банкрутства. Водночас, агропромислове виробництво, яке забезпечується МСП – це не лише базис економічної і продовольчої безпеки, але й суттєвий чинник підвищення добробуту населення, якості життя на сільських територіях та підтримки життєдіяльності й стійкості ОТГ. Досліджуючи концептуальні засади МСП як об'єкта державного впливу, Г.Дзядук відмічає, що одержання доходу і задоволення соціальних потреб населення є основною метою МСП, які сьогодні є складовою аграрного сектора, інституту підприємництва, територіальних змін¹¹². Ефективна взаємодія вертикально інтегрованих структур та МСП можлива в умовах децентралізації, яка дає більшу свободу, контроль, фінансові можливості органами місцевого самоврядування, які за допомогою наділених повноважень можуть мінімізувати негативний вплив агрохолдингів на соціально-економічний стан і розвиток села. При активній взаємодії на умовах соціального партнерства досягнутий синергетичний ефект виробництва може стати основним результатом економічного зростання, дозволятиме сконцентруватися на впровадженні сучасних як технологічних, так і соціальних інновацій, підвищити конкурентоспроможність галузі, забезпечити науковообґрунтовані норми використання природних ресурсів, зокрема земельних, в умовах функціонування вільного ринку землі та досягати «ефекту масштабу» аграрного сектора.

¹¹² Дзядук Г. Концептуальні основи розвитку малого та середнього агробізнесу як об'єкта державного впливу. Ефективність державного управління. 2018. вип. 2 (55). ч. 2. С. 222.

Литвинчук І.Л.

*д.е.н., професор кафедри економічної теорії,
інтелектуальної власності і публічного управління,*

Іванюк О.В.

*к.е.н., доцент кафедри економічної теорії,
інтелектуальної власності і публічного управління,
Житомирський національний агроекологічний університет*

ПРОЕКТНО-ОРІЄНТОВАНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

1.1. Проектний підхід в управлінні розвитком і співробітництвом територіальних громад

Реформа децентралізації була покликана розв'язати цілу низку проблем управління територіями та надати громадам реальні можливості розвитку. Передача повноважень та ресурсів на місцевий рівень, що передбачалася реформою, зумовлювала необхідність формування відповідних основ самоврядної діяльності.

Дослідники¹¹³ виокремлюють три системотворчі компоненти процесів, що відбуваються: зокрема політичну (спеціальний публічно-правовий статус органів місцевого самоврядування), адміністративну (покладання на органи місцевого самоврядування повноважень щодо задоволення публічного інтересу в межах відповідної території) та фінансову (наявність та спроможність громад щодо володіння, користування і розпорядження фінансовими ресурсами, які перебувають у їхній власності). Дійсно, розгортання реформи територіальної децентралізації супроводжувалося одночасним зростанням фінансових можливостей об'єднаних територіальних громад. Протягом останніх років реалізації реформи за рахунок надходження платежів безпосередньо до місцевих бюджетів спостерігалось суттєве

¹¹³ Безуглий Д. Г. Проектно-орієнтоване управління стратегічним розвитком територіальних громад: дис. на зд. наук. ст. к. н. з держ. упр., Дніпро, 2017 / http://www.dbuapa.dp.ua/nauka/sv_rada_D/dis/Bezugliy_dissertation.pdf

зростання власних доходів, які потребували раціонального використання (табл. 1).

Таблиця 1

Надходження власних доходів об'єднаних територіальних громад у 2017-2018 рр, млн. грн.

Платежі до бюджету	665 ОТГ, всього				з них:			
					366 ОТГ, що об'єдналися у 2015 та 2016 рр.			
	надходження		відхилення		надходження		відхилення	
2017	2018	+/-	%	2017	2018	+/-	%	
Всього, з них	11600,6	18865,6	7264,8	162,9	8326,8	10070	1743,2	120,9
ПДФО	4593,5	10521,8	5928,3	229,1	4593,5	5713,6	1120,1	124,4
Акцизний податок	1395,8	1417,0	21,3	101,5	729,1	742,7	13,7	101,9
Плата за землю	2481,7	2755,6	273,9	111,0	1293,6	1447,9	154,4	111,9
Єдиний податок	2477,4	3098,0	620,6	125,1	1319,3	1635,3	315,9	123,9
Податок на нерухоме майно	234,9	359	124	152,8	126,9	188	61,1	148,2

Джерело: <https://decentralization.gov.ua/>

Крім того, спроможності громад посилювалися за рахунок коштів Державного фонду реконструкції та розвитку України, яким у 2018 р. було розподілено близько 6 млрд грн (табл. 2).

Відповідні тенденції призвели до того, що в територіальних громадах сформувалося розуміння необхідності та переваг проектної діяльності для освоєння наявних фінансових ресурсів. Водночас, рівень підготовки проектів соціально-економічного розвитку територіальними громадами демонстрував значні резерви підвищення їх якості у напрямках визначення раціональних підходів до обґрунтування життєздатності проектів, збільшення масштабності проектів та підвищення рівня їх інноваційності,

забезпечення сталості результатів проектів тощо.

Таблиця 2

Фінансування територіального розвитку Державним фондом реконструкції та розвитку станом на грудень 2018 р, млн. грн.

Регіон	Передбачено у 2018 р.			Розподілено у 2018 р.
	Разом	За рахунок коштів ДФРР		
		Загальний фонд	Спеціальний фонд	
Вінницька	178,7	119,1	59,6	178,7
Волинська	192,1	128,1	64,0	192,1
Дніпропетровська	366,2	244,1	122,1	366,2
Донецька	777,7	518,4	259,2	777,7
Житомирська	228,1	152,0	76,0	228,1
Закарпатська	232,5	155,0	77,5	231,4
Запорізька	195,3	130,2	65,1	195,3
Івано-Франківська	254,8	169,9	84,4	254,8
Київська	197,8	131,8	65,9	197,8
Кіровоградська	108,5	72,3	36,2	108,5
Луганська	401,3	267,5	133,8	401,3
Львівська	286,3	190,9	95,4	286,3
Миколаївська	129,2	86,2	43,1	129,2
Одеська	269,5	179,7	89,8	269,5
Полтавська	160,3	106,9	53,4	160,3
Рівненська	214,7	143,1	71,6	214,7
Сумська	124,1	82,7	41,4	124,1
Тернопільська	194,8	129,8	64,9	194,8
Харківська	305,2	203,5	101,7	305,2
Херсонська	193,9	129,3	64,6	193,9
Хмельницька	236,0	157,3	78,7	236,0
Черкаська	138,3	92,2	46,1	136,4
Чернівецька	167,6	11,7	55,9	167,6
Чернігівська	115,7	77,2	38,6	115,7
м. Київ	331,6	221,1	110,5	331,6
Всього	6000	4000	2000	5996,9

Джерело: <https://decentralization.gov.ua/>

Реалізація зазначених напрямів вимагає удосконалення методологічного забезпечення проектної діяльності територіальних

громад, запозичення світових практик, що були успішними, координації спільної діяльності територіальних громад, органів влади, інституцій учасників проектної діяльності з орієнтацією на підвищення рівня проектної зрілості в процесах проектно-орієнтованого управління стратегічним розвитком територіальних громад.

Проектування соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних утворень, територіальних громад, територій, розробка стратегій розв'язання окремих масштабних стратегічних проблем вже має достатньо тривалу історію з початку 90-х років минулого сторіччя. Розповсюдженою формою застосування проектного підходу в публічному управлінні була реалізація державних і регіональних цільових програм. Ця діяльність проте характеризувалася багатьма недоліками, наприклад такими як формування програм без проведення глибокого аналізу ситуації; недостатня цільова орієнтація планування; акцент на заходи (роботи, процес), а не на результати; неврахування якісних індикаторів оцінки; слабка аргументованість суспільної корисності програм.

Ці недоліки вступали у певне протиріччя з розумінням управління проектами в публічній сфері як особливої управлінської діяльності, спрямованої на розв'язання суспільної проблеми через чітку постановку цілей, визначення суспільно-корисного результату і застосування інструментарію і технологій проектного підходу. Проектний підхід крім сфери його використання при формуванні державних (регіональних) цільових програм сьогодні поширюється і на реалізацію пріоритетів, визначених стратегіями розвитку територій, а також на розв'язання окремих проблем місцевого розвитку.

Досвід багатьох країн світу показує, що проектування сьогодні перетворилося на важливий інструмент макроекономічного регулювання і розвитку територій. Місце стратегічного проектування в системі управління визначається тим, що, з одного боку, воно дозволяє поєднувати аналіз поточних подій, прогнози соціально-економічного розвитку і сценарії можливого майбутнього з виробленням стратегії, а з іншого – балансувати позиції зацікавлених сторін, формувати загальне бачення перспектив,

розробляти плани розвитку, прийнятні для суспільства в цілому (Безуглий¹¹⁴, 2017).

Стратегічне проектування розвитку території забезпечує такі важливі переваги як завчасне передбачення необхідних змін для розв'язання місцевих проблем і задоволення потреб населення на протигагу реакції на події, що вже відбулися; встановлення пріоритетів для розподілу обмежених бюджетних та інших ресурсів і забезпечення зв'язку з програмно-цільовим бюджетом; можливість попереднього визначення й узгодження інтересів підприємців та громадян з діями влади під час обговорення й формування напрямів стратегії; можливість отримання підприємцями корисних орієнтирів для розгортання бізнесу у потрібних громаді напрямах через оприлюднення пріоритетів стратегії; можливість і необхідність прийняття поточних рішень з урахуванням перспективних задач, стратегічних цілей; формування іміджу території з керованим розвитком.

Проектний підхід у реалізації стратегічних пріоритетів місцевого розвитку створює умови для формування гнучкої матричної (проектної) організаційної структури управління, що здатна своєчасно реагувати на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища, і діяльність якої легше оцінити та проконтролювати (Бушуєв¹¹⁵, 2006); а також для отримання громадою «готового продукту» – кінцевого результату проекту, за яким можна оцінити ступінь задоволеності певної потреби або групи потреб, тобто чітко визначити, чи досягнута мета управління та якою мірою; розробки стратегії цільового раціонального використання проектних ресурсів (людських, матеріальних, фінансових тощо) згідно з планом реалізації локального проекту розвитку та ефективного управління

¹¹⁴ Безуглий Д. Г. *Проектно-орієнтоване управління стратегічним розвитком територіальних громад: дис. на зд. наук. ст. к. н. з держ. упр., Дніпро, 2017* / http://www.dbuapa.dp.ua/nauka/sv_rada_D/dis/Bezugliy_dissertation.pdf

¹¹⁵ Бушуєв С. Д. *Управление проектами: Основы профессиональных знаний и система оценки компетентности проектных менеджеров / С. Д. Бушуев, Н. С. Бушуева (National Competence Baseline, NCB UA Version 3.0). К. : ІРІДІУМ, 2006. 208 с.*

ними, що є необхідною умовою досягнення кінцевого результату; здійсненню рефлексії або зворотного зв'язку безпосередньо через жителів населеного пункту (громадські слухання, соціологічні опитування тощо)

Згідно з проектно-орієнтованим підходом до реалізації стратегій, управління розвитком територіальних громад здійснюються в умовах фінансових та інших ресурсних обмежень у визначені терміни. Для сучасної системи управління регіоном (територією) важливим є те, що управління проектами – це найефективніший інструментарій поводження з інвестиціями, який дозволяє забезпечити задоволення очікувань клієнтів, конкурентні переваги, прозорість процесів для керівництва, розроблення нової інноваційної продукції, а також підвищення результативності освоєння та ефективності використання інвестиційних коштів. Крім того, сьогодні все частіше окрему територію розглядають як товар або бізнес-об'єкт. Це веде до розповсюдження на неї інструментів бренд-менеджменту, бізнес-планування, маркетингу, логістики, іміджмейкінгу тощо.

Іншими суттєвими чинниками успішності впровадження проектного управління є нові підходи у плануванні та прогнозуванні регіонального розвитку, поширена практика розроблення регіональних стратегій, для реалізації яких функціональні проекти стають вагомим інструментом, а також нові інституційні механізми державної регіональної політики та регіонального розвитку. Проектний розвиток регіону (території) розглядається як інноваційний інструмент, змістом якого є імплементація засад проектного менеджменту в управління регіональним розвитком, тобто управління певними процесами та проблемами у регіоні за допомогою розроблення та реалізації проектів та їх портфелів (Мазур¹¹⁶, 2010). Завдяки дотриманню вимог проектного менеджменту спрацьовує методика неупередженого аналізу проектної проблеми, загального процесу реалізації проекту, його організаційної та управлінської концепції, чим у підсумку

¹¹⁶ *Управление проектами : учеб. пособие / И. И. Мазур [и др.] ; под. общ. ред. И. И. Мазура и В. Д. Шапиро. 6-е изд., стер. М. : Омега-Л, 2010. 60 с.*

забезпечується якість виконання проекту за прозорих витрат та раціональності використання всіх видів ресурсів.

Сучасні тенденції підвищення ролі проектного підходу для досягнення соціально-економічних результатів на місцях передбачають надання принципової уваги регіональному стратегічному плануванню, в якому проекти виконують роль засобів досягнення пріоритетних цілей, що оцінюються за широким спектром індикаторів (табл. 3).

Таблиця 3

Показники якості муніципальних послуг в об'єднаних територіальних громадах та якості життя (індикатори проектів)

Групи показників	Профільні показники
1. Економіка	1.1. Рівень безробіття в регіоні 1.2. Оціночна вартість об'єктів комерційної та промислової нерухомості в процентах від загальної оціночної вартості всього майна 1.3. Частка населення, що живе за межею бідності 1.4. Частка населення, що має постійну роботу 1.5. Рівень безробіття серед молоді 1.6. Кількість суб'єктів підприємництва на 100000 жителів 1.7. Кількість патентів на 100000 жителів на рік
2. Освіта	2.1. Частка населення шкільного віку, що значиться в навчальних закладах 2.2. Співвідношення учнів і вчителів в сфері початкової освіти 2.3. Кількість жителів з вищою освітою на 100000 жителів
3. Енергетика	3.1. Загальна побутове споживання електроенергії на д/н (кВт год / рік) 3.2. Частка населення, що має санкціоноване підключення до електромережі 3.3. Щорічне енергоспоживання громадськими будівлями (кВт / м ²) 3.4. Частка загального обсягу електроенергії, що отримується з поновлюваних джерел, в загальному обсязі енергоспоживання в місті
4. Навколишнє середовище	4.1. Викиди парникових газів в тонах на д/н 4.2. Концентрація (озону) 4.3. Шумове забруднення
5. Фінанси	5.1. Коефіцієнт обслуговування боргу 5.2. Капіталовкладення у відсотках від загальних витрат 5.3. Доходи з власних джерел у відсотках від загальних доходів

	5.4. Коефіцієнт фактичного збору податків 5.5. Рівень податкового навантаження
6. Ліквідація пожеж та надзвичайних ситуацій	6.1. Кількість пожежних на 100000 жителів 6.2. Кількість загиблих в пожежах на 100000 жителів 6.3. Кількість загиблих від природних катастроф на 100000 жителів 6.4. Час реагування на первинний виклик служб екстреного реагування
7. Управління	7.1. Явка виборців на останніх муніципальних виборах (у відсотках від чисельності осіб, які мають право голосувати) 7.2. Частка жінок у числі обраних до органів влади 7.3. Кількість звинувачень в корупції і / або хабарництво серед місцевих чиновників на 100000 жителів
8. Охорона здоров'я	8.1. Середня тривалість життя 8.2. Кількість стаціонарних ліжок в лікарнях на 100000 жителів 8.3. Кількість лікарів на 100000 жителів 8.4. Смертність дітей у віці до 5 років на 1000 немовлят, народжених живими 8.5. Кількість фахівців в області психіатрії на 100000 жителів 8.6. Кількість самогубств на 100000 жителів
9. Відпочинок та культура	9.1. Площа критих громадських зон відпочинку на д/н 9.2. Площа вуличних громадських зон відпочинку на д/н 9.3. Площа зелених зон для відпочинку на д/н 9.4. Кількість закладів культури на 100000 жителів
10. Безпека	10.1. Кількість поліцейських на 100000 жителів 10.2. Кількість вбивств на 100000 жителів 10.3. Злочини проти власності в розрахунку на 100000 жителів 10.4. Час реагування органів поліції на первинний виклик
11. Житло	11.1. Частка місцевого населення, яке проживає в нетрях 11.2. Кількість бездомних в розрахунку на 100000 жителів 11.3. Частка сімей, які не мають зареєстрованих майнових прав
12. Тверді відходи	12.1. Частка місцевого населення, забезпеченого послугою регулярного вивезення твердих (побутових) відходів 12.2. Загальна кількість вивезених муніципальних твердих відходів на душу населення 12.3. Частка твердих відходів, які проходять переробку 12.4. Утворення небезпечних відходів на душу населення
13. Телекомунікації та інновації	13.1. Кількість підключень до інтернету в розрахунку на 100000 жителів 13.2. Кількість підключень до стільникового зв'язку в розрахунку на 100000 жителів 13.3. Кількість підключень до стаціонарного телефонного зв'язку в розрахунку на 100000 жителів

14. Транспорт	<p>14.1. Кілометраж системи громадського транспорту високої пропускної здатності в розрахунку на 100000 жителів</p> <p>14.2. Частка жителів, які проживають в передмісті і користуються для поїздки на роботу не власним автомобілем, а іншим видом транспорту</p> <p>14.3. Кількість особистих автомобілів на душу населення</p> <p>14.4. Протяжність велосипедних доріжок і смуг в розрахунку на 100000 жителів</p> <p>14.5. Кількість дорожньо-транспортних пригод зі смертельними наслідками на 100000 жителів</p>
15. Місто-будування	<p>15.1. Площа зелених насаджень (в гектарах) на 100000 жителів</p> <p>15.2. Кількість щорічно висаджених дерев на 100000 населення</p> <p>15.3. Площа неофіційних поселень у відсотках від площі міста</p> <p>15.4. Співвідношення робочих місць і житла</p>
16. Стічні води	<p>16.1. Частка міського населення, забезпеченого послугою відведення стічних вод</p> <p>16.2. Частка міських стоків, які не проходять очистку</p>
17. Вода та санітарно-гігієнічні умови	<p>17.1. Частка міського населення, підключеного до питного водопостачання</p> <p>17.2. Частка міського населення, що має постійний доступ до поліпшеної системи водопостачання</p> <p>17.3. Загальне побутове водоспоживання на душу населення (літрів / добу)</p>
18. Люди	<p>18.1. Загальна чисельність населення території</p> <p>18.2. Щільність населення (на квадратний кілометр)</p> <p>18.3. Частка від чисельності населення країни</p> <p>18.4. Співвідношення чоловіків і жінок (кількість чоловіків на 100 жінок)</p> <p>18.5. Частка населення, яка припадає на іммігрантів</p>
19. Житло	<p>19.1. Загальна кількість сімей</p> <p>19.2. Загальна кількість зайнятих житлових одиниць (у власності і в оренді)</p>
20. Фінанси	<p>20.1. Середній дохід на сім'ю (доларів США)</p> <p>20.2. Середньорічний рівень інфляції за останні 5 років</p> <p>20.3. Вартість життя</p> <p>20.4. Розподіл доходів (коефіцієнт Джині)</p> <p>20.5. ВВП на д/н (доларів США)</p>
21. Урядування	<p>21.1. Валовий поточний бюджет (доларів США)</p> <p>21.2. Валовий бюджет капіталовкладень (доларів США)</p>

22. Географія та клімат	22.1. Регіон 22.2. Тип клімату 22.3. Площа території (квадратних кілометрів) 22.4. Частка незаселеної території (квадратних кілометрів) 22.5. Середньорічна температура (градусів Цельсія) 22.7. Середньорічний рівень випадання дощів (мм) 22.8. Середньорічний рівень випадання снігу (см)
-------------------------	--

Джерело: ISO 37120:2014

Значним кроком для запровадження проектних технологій у сферу стратегічного планування стала концепція «пріоритет-проект», запропонована наприкінці 90-х років минулого сторіччя. Дослідники, обґрунтовуючи доцільність використання проектного підходу для розробки і реалізації стратегій, зазначають, що з позицій системного підходу будь-який проект завжди реалізує не лише безпосередню мету проекту, а пов'язаний з метою більш високого рівня, яка має бути присутня у стратегії розвитку території. У такому розумінні проект місцевого розвитку є засобом реалізації стратегічних цілей. Тобто кожен проект має розглядатися з позицій загальної стратегії, бути засобом реалізації стратегічних цілей і через них – засобом досягнення місії. За зазначеним підходом стратегія перетворюється на сукупність проектів і програм (портфель проектів і програм), якими забезпечується досягнення встановлених стратегічних пріоритетів та стратегічного бачення розвитку.

На відміну від традиційних підходів використання проектного управління у стратегічному плануванні розвитку території забезпечує:

- цільову координацію діяльності з урахуванням встановлених обмежень;
- логічну впорядкованість стратегічних ініціатив;
- стандартизовану покрокову технологію організації командної діяльності за визнаними регламентами і методиками;
- концентрацію ресурсів та відповідальності на команді проекту.

Усвідомлення та формулювання переваг проектного підходу дозволяє громадам вирішувати різнопланові проблеми:

- діяльнісні - виражаються в труднощах структурування, планування та здійснення людської діяльності (відсутні моделі, програми або алгоритми діяльності);

- інституційні - відбивають складність становлення, функціонування та розвитку інститутів (процеси деінституціоналізації, руйнування та деградації інститутів; суперечності в системі функцій, норм та чинностей інститутів);

- організаційні - визначають зміст становлення, розвитку та функціонування організаційних систем (нечітке цільове визначення сумісної діяльності людей, невідпрацьована система та ролей, непевний тип взаємодії формальної та неформальної структур, а також управління та самоуправління);

- ресурсні - зумовлені недостатністю або надмірністю матеріальних, фінансових, інформаційних, кадрових, духовно-моральних, психологічних та інших ресурсів; або їх неоптимальним використанням в результаті відсутності ресурсозберігаючих або оптимізуючих їх використання технологій;

- кадрові - пов'язані з відбором, підготовкою та посадовим просування персоналу (проблеми неякісного відбору, підготовки та просування кадрів, їх надмірності або нестатку, плинності кадрів, соціальної напруженості або конфліктів);

- інформаційні - зумовлені дефіцитом або надмірністю інформації, а також неефективністю її переробки, розповсюдження та використання.

Реалії сьогодення дозволяють стверджувати, що інтеграція стратегічного та проектного підходів при формуванні стратегій розвитку територій і громад вже стала фактом. Можна сміливо говорити про проектно-орієнтоване управління процесами розвитку територіальних громад як провідний інструмент програмованого досягнення цілей їх розвитку при методологічній та управлінсько-координаційній підтримці з боку місцевих органів влади за участю відповідних спеціалізованих інституцій.

1.2. Рамкові інституційні умови розробки та реалізації територіальних проектів соціально-економічного розвитку

Розвиток є процесом, що потребує дієвих та ефективних інститутів, вимагаючи тісної співпраці стейкхолдерів на кожному рівні. З огляду на зазначене в Україні створюється законодавча та нормативно-правова база реформи місцевого самоврядування, в рамках чого протягом останніх років було розроблено та прийнято ряд важливих нормативно-правових актів:

- Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (розпорядження Кабінету Міністрів України №333-р від 01.04.2014 р.);

- Закон України «Про співробітництво територіальних громад» (№ 1508-VII від 17.06.2014 р.);

- Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (№157-VIII від 05.02.2015);

- Методика формування спроможних територіальних громад (постанова КМУ № 214 від 08.04.2015 р.);

- Постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2015 № 195 «Питання використання у 2015 році коштів державного фонду регіонального розвитку»;

- Постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 № 200 «Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад».

Зазначені документи визначають основи й порядок формування фінансово спроможних територіальних громад та стосуються питань забезпечення їх співробітництва, зокрема визначають порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам об'єднаних територіальних громад на формування інфраструктури у рамках державної фінансової підтримки їхнього розвитку.

У 2016 р. з державного бюджету місцевим бюджетам об'єднаних територіальних громад на розвиток інфраструктури було виділено субвенцію у розмірі 1 млрд. грн. Субвенцію було розподілено між 159 об'єднаними громадами: від 957 тис. грн. для найменшої об'єднаної громади до 23,2 млн. грн. — для

найбільшої¹¹⁷. Субвенція надавалася на створення, модернізацію інфраструктури об'єднаної територіальної громади, нове будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт об'єктів інфраструктури, що належать до комунальної форми власності (у тому числі на виготовлення проектної та містобудівної документації).

Крім субвенції на формування інфраструктури, об'єднані громади мали можливість подавати заявки на реалізацію інвестиційних проектів та програм регіонального розвитку для фінансування з Державного фонду реконструкції та розвитку (ДФРР). Урядом було затверджено перелік проектів і програм регіонального розвитку, наданих 11 регіонам, які можуть фінансуватися за кошти ДФРР. Їхній обсяг фінансування складав у 2016 р. понад 1 млрд. грн. Станом на початок 2017 р. до Мінрегіонбуду надійшло 1133 проектних заявки від 157 об'єднаних громад. Загальна сума реалізації цих проектів складала близько 598 млн. грн. (приблизно 60 % загального розміру субвенції).

Таким чином, в Україні було створено достатні законодавчі рамкові можливості для отримання громадами фінансування під соціально-економічні проекти. Водночас прийняття зазначених документів вимагає у представників громад компетенцій у сфері проектного менеджменту, оскільки фінансування надається лише під конкретні цільові проекти. Зокрема, до пріоритетних тем проектів розвитку об'єднаних територіальних громад Кабінетом Міністрів України віднесено:

- 1) розвиток складових інформаційного управління;
- 2) підвищення ефективності адміністративної діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, налагодження системи здійснення процедур адміністративного спрямування на основі застосування сучасних алгоритмів управлінської діяльності;
- 3) здійснення комплексних заходів із запровадженням

¹¹⁷ Субвенція на розвиток інфраструктури для об'єднаних територіальних громад. URL: <http://ufuti.pro/consultation/178-subventsii-ana-rozvytok-infrastruktury-dlia-obiednanykh-terytorialnykh-hromad.html>

енергозберігаючих технологій та раціонального використання наявних ресурсів у процесі реконструкції будівель та споруд комунальної власності;

4) розбудова, реконструкція та оновлення дорожньо-вуличної інфраструктури;

5) благоустрій та безпека населених пунктів;

6) облаштування комунальної інженерної інфраструктури та систем комунального господарства в громадах;

7) розвиток сучасних форм управління комунальною інфраструктурою та забезпечення автоматизації виробничо-технологічних процесів у комунальному господарстві;

8) розвиток матеріально-технічної бази сфери освіти, культури, охорони здоров'я та соціального забезпечення населення.

Величезний вплив у системі інституціональних рамок проектної діяльності у сфері територіального розвитку мають стандарти проектної діяльності міжнародних асоціацій та організацій. До них належать¹¹⁸:

- Інститут управління проектами (Project Management Institute, PMI) — неприбуткова організація, що об'єднує понад 290 тис. членів. Найбільшим здобутком цієї організації є розроблення сертифікації спеціалістів в галузі управління проектами на основі «Керівництва до Зводу знань з управління проектами» (PMBOK Guide), що пізніше був визнаний національним стандартом США.

- Міжнародна асоціація з управління проектами (International Project Management Association, IPMA) — неприбуткова професійна асоціація, що об'єднує понад 50 національних асоціацій. Серед них Українська асоціація управління проектами «УКРНЕТ», яка приєдналась до міжнародної спільноти в 1993 р. і є національним відділенням IPMA, а з 1997 р. співпрацює з Інститутом управління проектами (PMI).

¹¹⁸ *Управління інноваційними проектами: навч. посібник / Уклад.: Н.Н. Пойда-Носик, І.І. Черленяк. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2017. 360 с.*

- Міжнародне об'єднання з розробки стандартів управління проектами (Global Alliance for Project Performance Standards, GAPPS) — неприбуткова організація, що об'єднує волонтерів з метою розроблення кваліфікаційних стандартів для проект-менеджерів. Шляхом публічного обговорення ця організація створила і вдосконалила низку стандартів. Найвідомішим є «Стандарт оцінювання практичної компетенції менеджерів програм» (Framework for Performance Based Competency Standards for Program Managers).

- Асоціація з управління проектами (Association for Project Management, APM) — незалежна національна організація Великобританії у сфері управління проектами, яка була створена в 1972 р. Ця асоціація займається розробленням стандартів оцінювання компетенції менеджерів для управління програмами та портфелями (The APM Body of Knowledge).

- Асоціація з управління проектами Японії (Project Management Association of Japan, PMAJ) — неурядова організація, в межах якої було створено комітет з інноваційного розвитку, який в подальшому розробив стандарт проектної діяльності «Керівництво з управління проектами та програмами для впровадження інновацій на підприємствах» (P2M).

- Міжнародна організація з стандартизації (International Standardization Organization, ISO) — найвідоміша та найавторитетніша міжнародна організація з розроблення стандартів, яка була створена в 1947 р. У 2012 р. створила стандарт ISO 21500:2012 «Керівництво з управління проектами» (Guidance on project management). У США та країнах Європейського Союзу цей стандарт вважається досконалішим за усі попередні стандарти, які використовували в цих країнах. В основу стандарту ISO 21500:2012 покладено ядро стандарту PMBOK, проте він містить кращі ідеї та досягнення проектної практики, що дають змогу скоротити і залишити лише насправді робочі ідеї та процеси без надмірного їх ускладнення (табл. 4)

Варто зазначити, що сучасний етап розвитку реформ у сфері децентралізації та регіональної політики характеризується значною підтримкою з боку міжнародних організацій та фондів. Проекти міжнародних донорів дозволяють не тільки пришвидшити рух

українських громад до європейських стандартів, формують міцне громадянське суспільство, але й безпосередньою технічною допомогою допомагають крок за кроком покращувати існуючу інфраструктуру сільських територій.

Таблиця 4

Порівняння структури міжнародних стандартів з управління проектами

Показники	Міжнародний стандарт		
	РМВОК 4	ISO 21500:2012	РМВОК 5
1. Кількість груп процесів	5	5	5
у т.ч.	1. Ініціація 2. Планування 3. Виконання 4. Моніторинг і контроль 5. Закриття	1. Ініціація 2. Планування 3. Впровадження 4. Контроль (перевірка) 5. Закриття	1. Ініціація 2. Планування 3. Виконання 4. Моніторинг і контроль 5. Закриття
2. Кількість предметних груп	9 галузей знань	10 суб'єктів	10 галузей знань
у т.ч.:	1. Інтеграція 2. Межі 3. Людські ресурси 4. Час 5. Вартість 6. Ризик 7. Якість 8. Забезпечення 9. Комунікації	1. Інтеграція 2. Стейкхолдери 3. Межі 4. Ресурси 5. Час 6. Вартість 7. Ризик 8. Якість 9. Забезпечення 10. Комунікації	1. Інтеграція 2. Межі 3. Людські ресурси 4. Час 5. Вартість 6. Ризик 7. Якість 8. Забезпечення 9. Комунікації 10. Стейкхолдери
3. Кількість процесів	42	39	47

Джерело: узагальнено авторами

Основними донорськими програмами та проектами менторства наразі є: програма ЄС із фінансової та технічної співпраці; програма розвитку ПРООН; програма Співробітництва Швейцарії з країнами Східної Європи; програма Німецького товариства міжнародного співробітництва GIZ; Канадська програма міжнародного розвитку; програма підтримки Агентства США з міжнародного розвитку USAID; програма Фонду «Східна Європа». Окремий інтерес можуть викликати короткострокові та середньострокові проекти міжнародної технічної допомоги ПРОМІС

- «Партнерство для розвитку міст»; FASEP - проект досліджень та допомоги приватному сектору; проект «Українська школа політичних студій»; проект Світового банку «Україна – проект з підвищення енергоефективності»; програма «Лідерство в економічному врядуванні»; проект «Партисипативна демократія та обґрунтовані рішення на місцевому рівні в Україні»; проект «Відкрите врядування: без паперових обіцянок, досягнення реальних результатів»; проект «Професійні громадські антикорупціонери» та ін.¹¹⁹

Близько 90% нових міжнародних проектів, що почали реалізовуватися міжнародними організаціями в Україні на регіональному рівні розпочалися лише наприкінці 2014 р. До того добре відомими були лише проект DESPRO (2007 р.) та короткостроковий проект зміцнення місцевої фінансової ініціативи в Україні (2011 р.) (табл. 5)

Варто зазначити, також, що принципи транспарентності сьогодні дозволяють відкрито застосовувати найкращі приклади розвитку громад і спільнот в публічному управлінні, з якими можна ознайомитися за допомогою:

– мережі «Communities of practice for public service» (Спільноти практики для публічних послуг) у Великій Британії, яку розвинуто у межах проекту IDEA Асоціацією місцевого самоврядування (Local Government Association) із подальшим приєднанням до платформи Knowledge Hub – учбово-інформаційного центру місцевого самоврядування;

– проекту «Rregionsuisse», продуктом якого є національна мережа знань у сфері регіонального розвитку в рамках Нової регіональної політики Швейцарії, що підтримує об'єднання суб'єктів регіонального розвитку у мережі в різні способи, зокрема через спільноти знань та спільноти практики;

¹¹⁹

Можливості для розвитку громад. URL: <https://www.slideshare.net/novagromada/dovidnik-mozhливosti-dlyarozvitkugromad>

Таблиця 5

Фінансова допомога в рамках міжнародних проектів для ОТГ

Назва програми / проекту	Сума допомоги	Дата початку	Дата завершення
Проект DESPRO	9,3 млн. CHF	24.12.2007	24.06.2020
Зміцнення місцевої фінансової ініціативи в Україні (ЗМФІ-II) впровадження	4,7 млн. USD	01.10.2011	31.12.2017
Гендерне бюджетування в Україні	46,6 млн. SEK	12.11.2013	31.12.2018
Проект ПРООН/ЄС «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду»	23,8 млн. EUR	01.01.2014	30.12.2017
Шведсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні»	31,8 млн. SEK	08.09.2014	31.12.2018
Місцеве самоврядування та верховенство права в Україні	28,3 млн. SEK	01.10.2014	31.12.2017
Експертна підтримка врядування та економічного розвитку (EDGE)	18,8 млн. CAD	10.11.2014	31.07.2019
Відновлення врядування та примирення на територіях України, що постраждали від кризи	3 млн. USD	01.01.2015	31.12.2017
Партнерство для розвитку міст (ПРОМІС / PLEDDG)	19,5 млн. CAD	27.03.2015	30.06.2021
Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громади (EGAP)	4,3 млн. CHF	01.05.2015	31.03.2019
Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні (ПУЛЬС)	8,2 млн. USD	14.12.2015	13.12.2020
Програма U-LEAD	102 млн. EUR	01.01.2016	30.06.2020
Спільна програма ПРООН та ООН Жінки	10 млн. EUR	01.05.2016	30.11.2017
Програма DOBRE	50 млн. USD	08.06.2016	07.06.2021
Сталий місцевий розвиток у сільських районах Чернівецької та Одеської областей	500 тис. EUR	01.12.2016	31.05.2018
Програма Ради Європи «Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні»	1,8 млн. EUR	01.03.2018	30.06.2020

– е-платформи «Спільнота практиків: інновації у місцевому самоврядуванні», створеної Державним фондом сприяння місцевому самоврядуванню в Україні спільно з Швейцарсько-українським проектом «Підтримка децентралізації в Україні» (DESPRO) з метою об'єднати практиків з місцевого самоврядування з усіх регіонів України та надати можливість учасникам спільноти обговорювати найактуальніші питання розвитку територій, забезпечити учасникам доступ до консультування експертами різного рівня, створити умови для генерування спільнотою нових ідей у сфері вирішення проблем місцевого розвитку, розвинути

підходи до набуття учасниками спільноти нових компетентностей через участь у е-навчанні¹²⁰.

Досвід застосування відповідних платформ та мереж дозволяє характеризувати їх як потужний аутсорсинговий ресурс, що може результативно використовуватися з метою розвинення компетентності посадових осіб місцевого самоврядування, мешканців територіальних громад і представників інститутів громадянського суспільства.

Створені інститути здійснюють суттєвий позитивний вплив на процеси децентралізації та регіональної політики в Україні. Проте, незважаючи на розгалуженість системи інституцій, аналіз взаємовідносин між основними стейкхолдерами проектної діяльності демонструє ряд проблем:

1. Горизонтальна координація між секторними міністерствами є недостатньою, як у сфері узгодження пріоритетів проектування, так і у сфері узгодження секторальних політик і цільових програм — комплексна оцінка їх впливу на території не проводиться.

2. Відносини між обласними та районними радами є диспропорційними і ради, які мають повноваження формулювати пріоритети регіонів, фактично не мають важелів їх впровадження.

3. Горизонтальні відносини між регіонами майже відсутні і частково формалізовані в рамках асоціацій органів місцевої і регіональної влади.

4. Незважаючи на чіткий розподіл повноважень у сфері проектування існують деякі «сірі зони», де відповідальність держструктур перехрещується — наприклад, щодо реалізації заходів в рамках меморандуму про взаєморозуміння у сфері державної регіональної політики.

5. Рівень моніторингу і контролю за виконанням завдань територіального розвитку є незадовільний і ускладнюється неадекватними показниками та даними.

6. Обласні, районні і міські органи влади не мають достатньої

¹²⁰ *Можливості для розвитку громад.* URL: <https://www.slideshare.net/novagromada/dovidnik-mozhливosti-dlyarozvitkugromad>

спроможності надавати відповідні рекомендації та коментарі щодо регіональної політики — у частині змісту чи у частині каналів комунікації.

7. Інтереси міжнародних організацій та інституційних утворень не завжди узгоджені з національними інтересами України.

Остання проблема є особливо вагомою. Зокрема, після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, всі соціально-економічні процеси та явища в Україні, у т.ч. ті, що мають відношення до децентралізації та територіального розвитку, зазнали впливу європейської політики, підпорядковуючись наступним пріоритетам. По-перше, робиться наголос на сприятні економічному наближенню, щоб допомогти менш розвиненим регіонам (які розташовані в основному в нових країнах-учасниках) зменшити своє відставання від більш розвинених країн. По-друге, реалізуються широкі заходи, спрямовані на покращення регіональної конкурентоспроможності і зайнятості. По-третє, приділяється увага співпраці між регіонами і країнами, щоб зменшити економічне значення національних кордонів¹²¹.

В цілому аналіз існуючого рівня підготовки проектів розвитку територіальними громадами демонструє значні резерви підвищення їх якості у напрямках посилення відповідності реальним пріоритетам, зокрема економічного розвитку громад, визначення раціональних підходів до обґрунтування життєздатності проектів, збільшення масштабності проектів та підвищення рівня їх інноваційності, забезпечення сталості результатів проектів тощо. Реалізація зазначених напрямів вимагає удосконалення методологічного забезпечення проектної діяльності територіальних громад, координації спільної діяльності територіальних громад, органів влади, інституцій-учасників проектної діяльності з орієнтацією на підвищення рівня проектної зрілості в процесах проектно-орієнтованого управління розвитком територіальних громад.

¹²¹ Вдовенко Ю.С. *Європейські механізми фінансового забезпечення міжсекторного співробітництва в україно-білоруському транскордонному вимірі.* URL: <https://economic-vistnic.stu.cn.ua/index.pl?task=arcls&id=1327>

Позитивні ефекти спостерігаються при запровадженні територіальними громадами у практику проектної діяльності концептуальної моделі організації проектного офісу; застосуванні підходу інтегральної оцінки ефективності реалізації проектів розвитку; розробці механізму управління портфелем проектів та його імплементації у стратегію сталого розвитку об'єднаної територіальної громади.

Михайлова Л.І.

д.е.н., професор

Сумський національний аграрний університет

СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ТА ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТА ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сучасний етап економічного розвитку супроводжується еволюцією розуміння ролі людини в економічній системі суспільства. Від рівня збалансованості попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці залежить конкурентоспроможність держави та її успіх у світових економічних відносинах, а відповідно й особистий добробут кожного громадянина. Тому головними стратегічними орієнтирами економічної політики держави в умовах «нової економіки» має бути, в першу чергу, людський розвиток, який забезпечить тверде підґрунтя економічного зростання суспільства. Водночас загострення економічних та соціальних проблем, зумовлених військово-політичною ситуацією в країні, лише поглибили процес сегментації вітчизняного ринку праці, переважним чином, в сільських регіонах: значно погіршилося становище сільського населення через скорочення можливостей прикладання своєї праці; відсутність альтернативних варіантів зайнятості; низький рівень підприємницької активності через обезлюднення сільських населених пунктів та низьку платоспроможність сільського населення; загострення інших соціально-економічних проблем розвитку сільських територій тощо.

Оцінювання рівня зайнятості населення та стану ринку праці України висвітлює низку проблем щодо відповідності функціонування системи професійної підготовки кваліфікованих кадрів потребам економіки. У сучасних умовах все частіше лунають заяви про те, що більшість функціонуючих підприємств відчуває дефіцит кваліфікованої робочої сили; в суспільстві існує невідповідність змісту освітніх стандартів та якості професійної підготовки реальним вимогам часу, темпам і напрямам розвитку виробництва. З урахуванням погіршення демографічної ситуації, стає очевидним прогресуюче загострення дисбалансу на ринку праці, що створює загрозу для розвитку всієї економічної системи. Попри декларування європейського демократичного вектора спрямованості реформ, і сімейна політика в Україні залишається в руслі традиційної моделі. Сучасні заходи з підтримки сімей з дітьми є частиною соціальної і демографічної політики держави, успадкованої від радянських часів, яка в якості об'єкта свого "підтримання" розглядає традиційну модель сім'ї і зорієнтована переважно на підтримку материнства та дитинства.

Проте такі завдання, як стимулювання сімейного благополуччя, забезпечення належного співвідношення зайнятості в суспільному виробництві та виконання сімейних обов'язків, зокрема можливість поєднувати сімейні обов'язки та обов'язки з догляду за дитиною із професійними обов'язками та особистісними потребами, залишаються поза увагою держави. А, отже, немає розуміння сутності гендерних аспектів зайнятості населення як невід'ємного складового елементу політики соціально-економічного розвитку держави ¹²²».

Вважаємо дещо перебільшеними сподівання Вуйченко М.А. про те, що підвищення контролю за дотриманням існуючої законодавчої бази щодо рівноправності чоловіків і жінок сприятиме забезпеченню гендерної рівності. Передумовами скорочення частки жінок серед працевлаштованих та збільшення її серед вивільнених виступають структурні диспропорції галузевої спеціалізації

¹²²Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України / керів. проекту О. Пищуліна. Центр Разумкова. – К.: Заповіт, 2016. – 244 с.

сільськогосподарського виробництва в агроформуваннях (скорочення тваринництва, відмова від овочівництва, пріоритет у вирощуванні експортно орієнтованих культур тощо), а також підвищення механізації та автоматизації виробництва у великотоварних підприємствах, що потребує механізаторських кадрів, серед яких жінки, практично, відсутні¹²³. Водночас, вона зазначає, що тільки третина робочих місць в аграрному секторі є придатною для зайняття їх жінками.

На сучасній, постіндустріальній стадії соціального розвитку на ринку праці створюються спеціальні можливості для жінок, оскільки структура зайнятості населення змінюється в бік розширення праці у сфері послуг, формуються нові моделі трудових відносин. Проте існує переважання потреби в чоловічих кадрах, що зумовлено сучасною структурою української економіки¹²⁴.

Історично склалося так, що жінки в Україні працюють поза своїми домогосподарствами і водночас піклуються про свої родини, виконують усі домашні обов'язки. Жінки в сільській місцевості перебувають у більшій соціальній ізоляції, ніж чоловіки, меншою є вірогідність того, що вони зможуть вчитися в містах внаслідок відсутності можливості залишити з кимось дітей, поганого транспортного сполучення, наявності інших домашніх обов'язків.

Цілком розділяємо думку Т.О.Кириченко про фактори, що підсилюють економічну уразливість жінок: дефіцит часу за рахунок зайнятості домашньою працею, що не оплачується, різко скорочує можливості жінок реагувати на економічні стимули та приймати участь в ринковій господарській діяльності; сільськогосподарська діяльність передбачає значну зайнятість жінок. Але при цьому значна кількість жінок зайнята на малокваліфікованих роботах з низьким рівнем заробітної плати; низька оплата праці не стимулює

¹²³ Вуйченко М.А Соціальний захист сільського населення в умовах земельної реформи / М.А. Вуйченко // *SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний збірник наукових праць*. – 2017. - №6. [Електронний ресурс].Режим доступу: // <http://periodicals/karazin.ua/socsoprostir>

¹²⁴ Мельник О. І., Берднікова О.В. Сучасні тенденції формування ринку праці і зайнятості населення України. / *Ефективна економіка*. – 2018. – № 1.

жінок сільських місцевостей до виходу на ринок праці; скорочення соціальних послуг, зокрема відсутність в більшості сіл дитячих садків, медичних закладів, скорочення кількості шкіл¹²⁵.

Ці теоретичні положення набувають особливої ваги в аналізі стратегічних перспектив та гендерних аспектів зайнятості населення та дозволяють оцінити стан ринку праці, розробити ефективну стратегію покращення ситуації, що склалася, і створити передумови для розвитку гідного життя українців.

Гендерна нерівність є однією із основних перешкод на шляху розвитку людини. З 1990 р. жінки домоглися великих успіхів, проте їм все ж таки поки що не вдалося прийти до досягнення повної гендерної рівності у суспільстві, що має негативні наслідки для розвитку їх здібностей і свободи вибору.

За даними Звіту про людський розвиток Програми розвитку ООН, Україна має високий рівень людського розвитку та знаходиться на 88 місці серед 189 досліджуваних країн¹²⁶.

Індекс людського розвитку (ІЛР) у 2017 р. був на рівні 0,751, що нижче середнього показника 0,757 для країн з високим рівнем людського розвитку і нижче середнього показника 0.771 для країн Європи та Центральної Азії. З роками спостерігається тенденція до підвищення даного показника - у 1990 р. він склав 0,705, у 2000 р. – 0,671, у 2010 р. – 0, 733, і вже в минулому році склав 0.751¹²⁷.

Ситуація з гендерною нерівністю у світі погіршилася в 2017 р. вперше за всю історію підрахунку цього показника – з 2006 р.. Розрив між чоловіками і жінками в 2017 р. вдалося нівелювати на 68% проти 68,3% в 2016 р., відзначається в Global Gender Gap Index (індекс гендерного розриву), який вивів Всесвітній економічний

¹²⁵ Кириченко Т. О. Гендерні аспекти зайнятості в сільському господарстві України. / Матер. II Межд. Научн.-практ. конф. «Глобальные проблемы экономики и финансов». 2015. -[Електронний ресурс] Режим доступу: <http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/26330>.

¹²⁶ Програма розвитку ООН / Звіт про людський розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/composite/GII>

¹²⁷ Gender Inequality Index / Human Development Reports. — United Nations Development Programme. — <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/UKR#>

форум ¹²⁸. При поточних темпах для усунення нерівності буде потрібно 100 років проти 83 в минулому році, а в сфері працевлаштування на це знадобиться 217 років.

Жодній країні світу досі не вдалося досягти повної гендерної рівності. Ближче всього до цього показника підійшла Ісландія, яка закрила 88% гендерного розриву. За нею йдуть Норвегія, Фінляндія, Руанда і Швеція. У першу десятку увійшли також Нікарагуа, Словенія, Ірландія, Нова Зеландія і Філіппіни. Останні сходинки у Сирії, Пакистану та Ємену ¹²⁹. Україна порівняно з попереднім дослідженням покращила свої позиції на 8 пунктів і посіла 61 місце рейтингу (рис.1.).

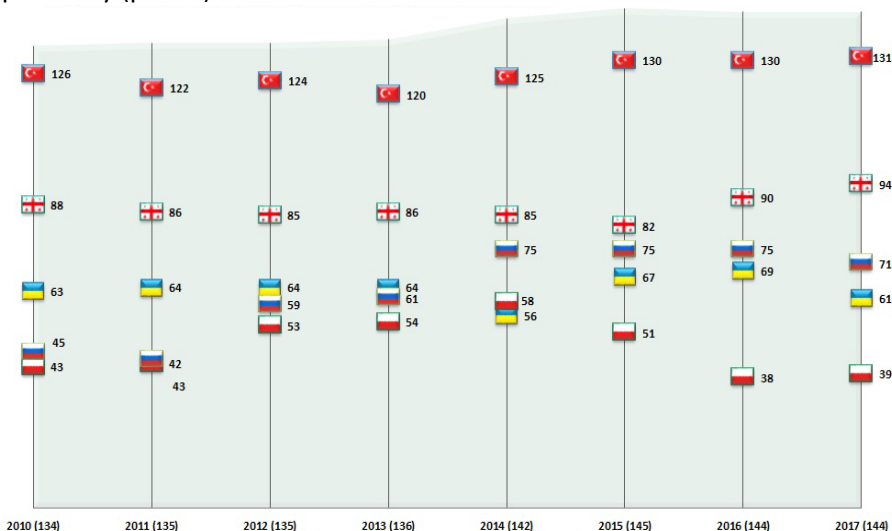

Рис.1. Динаміка рейтингових позицій України та деяких країн світу за індексом гендерного розриву

¹²⁸ *The Global Gender Gap Index 2017 / World Economic Forum.* - <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2017/dataexplorer/#economy=UKR>

¹²⁹ *Індекс гендерного розриву / Світовий економічний форум.* - <http://edclub.com.ua/analitika/indeks-gendernogo-rozryvu-2017>

Для наглядності зобразимо порівняння українських значень важливих індексів, що стосуються розгляду питання гендерної рівності, зі світовими за даними 2017 р. (рис.2).

Індекс гендерної нерівності (Gender Inequality Index (GII)) вимірює гендерну нерівність в трьох важливих аспектах людського розвитку: репродуктивне здоров'я, розширення прав і можливостей, економічний статус¹³⁰. Він дозволяє виділити саме ті галузі, які потребують критичного політичного втручання, і стимулює державну політику до подолання гендерних проблем жіноцтва¹³¹.

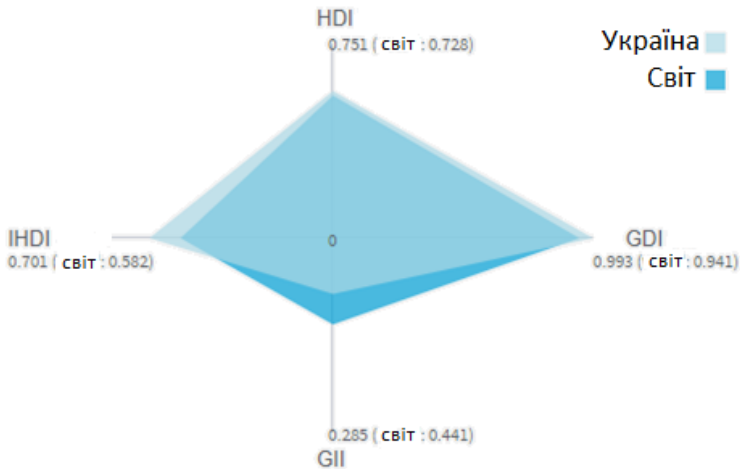

Рис.2. Порівняння індексів України зі світовими, 2017р.
Джерело: побудовано автором за [7]¹³²

По Україні даний показник у 2017 р. дорівнював 0,285, в той час як світовий становив 0,411. Тож можемо зробити висновок, що в

130 Індекс гендерного розриву / Світовий економічний форум. - <http://edclub.com.ua/analytika/indeks-gendernogo-rozryvu-2017>

131 Словник гендерних термінів / Укладач З. В. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://a-z-gender.net/ua/indeks-genderno%D1%97-nerivnosti.html>

132 Gender Inequality Index / Human Development Reports. — United Nations Development Programme. — <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/UKR#>

нашій країні відмінностей між жінками та чоловіками менше, аніж в середньому у світі, що є позитивним явищем.

Індекс людського розвитку (Human Development Index (HDI) України вищий за світовий на 0,023, що говорить про непогані можливості України для реалізації людського потенціалу завдяки поліпшенню рівня освіти, доходу і тривалості життя.

Індекси людського розвитку з урахуванням нерівності (IHDI) та гендерного розвитку (GDI) також є вище середнього, що свідчить про належність України до групи країн з високим рівнем людського розвитку.

Економічна нерівність суттєво впливає на суспільство. Маючи величезний потенціал людського капіталу, наша країна не використовує його до кінця. Як свідчать дослідження за методологією МОП, невпинно продовжують погіршуватися показники вітчизняного ринку праці: рівень безробіття серед населення у віці 15-70 р, зріс з 7,3% наприкінці 2013р. до 9,5% на початку 2018 р.; середній розмір зарплати у реальному вимірі скоротився з 409 дол. США наприкінці 2013 р. до 326 дол. США у липні 2018 р.; загальна заборгованість з виплати заробітної плати збільшилася порівняно з початком 2014 р. (753,0 млн. грн.) до 2733,6 млн. грн. станом на 1 серпня 2018 р., тобто в 3,6 рази.

Проаналізуємо чисельність зайнятого населення та рівень зайнятості населення України за I півріччя 2017-2018рр. в розрізі поділу за статтю. За даними Державної служби статистики України у I півріччі 2017 року чисельність зайнятого населення становила 16,1 млн осіб (2018 р. - 16,3 млн осіб), з них 48% (7,8 млн у 2017 р та 7,9 млн у 2018 р) жінки та 52% (8,4 млн) чоловіки¹³³.

Рівень зайнятості серед жінок у I півріччі 2017 р. склав 51,4%, 2018 р. - 52,4%, серед чоловіків даний показник становить 61,1% у 2017р. та 61,6% у 2018 р.

Проаналізуємо в динаміці чисельність зайнятого населення в Україні за статтю та місцем проживання (табл.1).

Аналізуючи дані табл..1, можемо відзначити, що в Україні з кожним роком зменшується чисельність зайнятого населення, що

¹³³ Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт. - 2018. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

пояснюється скороченням населення нашої держави та стрімкими еміграційними потоками. Так, відхилення звітнього року від базисного становить 3023,8 тис.осіб (або 15,7%).

Таблиця 1

Зайняте населення за статтю та місцем проживання
(у віці 15–70 років, тис. осіб)

Показник	2010	2014	2015	2016	2017	Відхилення 2017р. до 2010 р.	
						+/-	%
Усе населення	19180,2	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4	- 3023,8	- 15,7
з нього працездатного віку	17451,5	17188,1	15742,0	15626,1	15495,9	- 1955,6	- 11,2
Жінки	9442,0	8 718,9	7 872,4	7 827,4	7 771,2	- 1670,8	- 17,7
з нього працездатного віку	8 194,9	8 169,4	7 489,0	7 490,9	7 424,7	-770,2	-9,4
Чоловіки	9738,2	9 354,4	8 570,8	8 449,5	8 385,2	- 1353	- 13,9
з нього працездатного віку	9 256,6	9 018,7	8 253,0	8 135,2	8 071,2	- 1185,4	- 12,8
Міське населення	13072,2	12 780,9	11 309,0	11 178,5	11 109,3	- 1963,0	- 15,0
з нього працездатного віку	12 173,4	12 263,7	10 869,5	10 771,5	10 689,2	- 1484,2	- 12,2
Сільське населення	6 108,0	5 292,4	5 134,2	5 098,4	5 047,1	- 1060,9	- 17,4
з нього працездатного віку	5 278,1	4 924,4	4 872,5	4 854,6	4 806,7	-471,4	-8,9

Джерело: розраховано автором за ¹³⁴.

Розглядаючи дані про зайнятість населення в розподілі за місцем проживання, варто відзначити, що чисельність міського населення переважає над сільським більш ніж удвічі на протязі всіх досліджуваних років. Втім, за статтю кількість штатних

¹³⁴ Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт. - 2018. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

працівників у досліджуваний період розподілялася майже порівну. Проте за сферами прикладання праці існують суттєві відмінності.

Так, жіноча праця є більш поширена у поштовій та кур'єрській діяльності (85,4% жінок від загальної кількості штатних працівників), у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (82,0%), функціонуванні бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури (78,2%), освіти (77,5%), текстильному виробництві, виробництві одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів (75,0%), фінансовій і страховій діяльності (67,5%), сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку (67,3%) та тимчасовому розміщенні й організації харчування (66,7%).

Традиційно чоловічими сферами прикладання праці залишаються будівництво (81,1% від загальної кількості штатних працівників), добувна промисловість і розроблення кар'єрів (75,7%), виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування (72,5%), сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство (71,4%), діяльність у сфері транспорту (70,6%), виробництво коксу та продуктів нафтопереробки та металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування (по 70,1%), складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту (69,9%), виробництво машин і устаткування (69,8%), виробництво гумових іпластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (69,4%)¹³⁵.

У більшості видів економічної діяльності це спричинено умовами праці, зокрема, заборонаю використання праці жінок на особливо важких та шкідливих роботах.

Проте, подоланню гендерної асиметрії на ринку праці заважає також низький ступінь розвитку демократії в країні, характерні риси менталітету, національної культури, традиційні уявлення про роль жінки у сім'ї, на виробництві, в управлінні¹³⁶.

¹³⁵ Офіційний веб-сайт державної служби зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>

¹³⁶ Семикіна М. В. Гендерні аспекти зайнятості в Україні / М. В. Семикіна, М. В. Бугаєва, Н. В. Гончарова. // Економічні науки. – 2016. – №30. – С. 115–125.

Важливим аспектом використання робочої сили є оплата її праці. В останні роки заробітна плата жінок у середньому по економіці країни була на 21,2% нижчою за відповідний показник у чоловіків (у 2016р. – на 25,4%). Розглянемо кількість та заробітну плату жінок за видами економічної діяльності у період 2015-2017 рр.¹³⁷. Результати аналізу свідчать, що у період 2015-2017 рр. в розрізі видів економічної діяльності заробітна плата жінок є меншою за чоловічу, що ще раз засвідчує про наявність гендерної дискримінації в сфері зайнятості нашої країни. Винятком стали лише сфера обслуговування та функціонування закладів культури у 2015-2016р, що пояснюється специфікою та вимогами даних професій, а також історично-традиційними уявленнями нашого суспільства. Проте вже в 2017 р. ситуація погіршилася також із згаданими видами економічної діяльності. Варто відзначити, що більшість розриву спричинена не прямою дискримінацією під час встановлення зарплати, а горизонтальною й вертикальною стратифікацією ринку праці: жінки частіше працюють у менш оплачуваних секторах економіки й на нижчих посадах.

Безробіття являє собою складне багатоаспектне явище, коли частина активного працездатного населення не може знайти роботу¹³⁸. Безробіття вважається макроекономічною проблемою, яка призводить до багатьох негативних наслідків в державі, таких як: збільшення соціальної диференціації, зниження трудової активності населення, зростання криміногенних випадків, збільшення витрат на допомогу всім безробітним та найголовніше – зниження валового внутрішнього продукту країни¹³⁹.

¹³⁷ Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт. - 2018. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹³⁸ Зайцева І. С. Проблеми зайнятості та безробіття в Україні та країнах Європейського Союзу. Управління розвитком./ І.С.Зайцева. – 2016. - №11. - С.125-130.

¹³⁹ Борищук А.О, Семенова К.Д. Аналіз рівня безробіття в Україні/А.О.Борищук, К.Д.Семенова//Статистика – інструмент соціально-економічних досліджень:збірник наукових студентських праць. - 2017. - №3. - С.2.

Порівнюємо чисельність безробітного населення України та відповідно рівень безробіття у I півріччі 2017 та 2018 років за статтю. Аналіз показав, що кількість безробітних у I півріччі 2018 р. становила 1,6 млн осіб, з них 40% (645,6 тис.) становили жінки, 60% (954,8 тис.) - чоловіки; у I півріччі 2017 р. ситуація була наступною: чисельність безробітних дорівнювала 1,7 млн осіб, з яких 38% (649,8 тис. осіб) – жінки, 62% (1059,9 тис. осіб) - чоловіки (рис.6).

Серед жінок рівень безробіття (визначений за методологією МОП) у 2017р. становив 7,7% (у 2018 р. - 7,6%), а серед чоловіків – 11,3% (10,2% у 2018 р.) (рис.3).

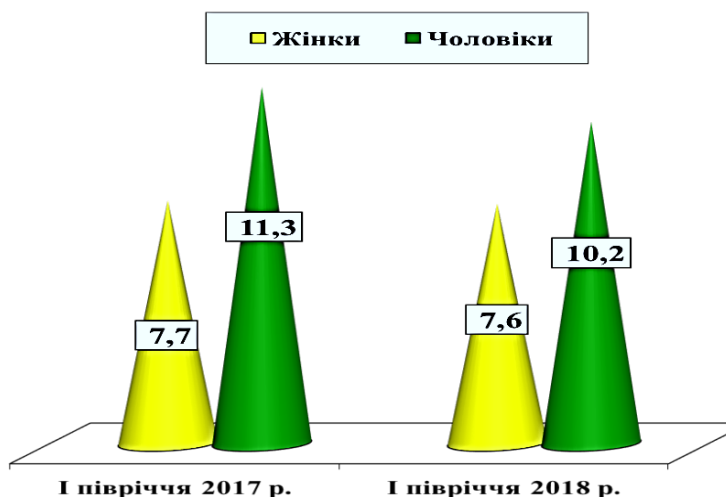

Рис.3. Рівень безробіття населення в розрізі поділу за статтю (%)

Джерело: побудовано автором за ¹⁴⁰

Усунення гендерної дискримінації у багатьох випадках залежатиме від розуміння проблеми, відповідної гендерної просвіти, знання міжнародних стандартів і успішних прикладів з досягнення гендерної рівності. Лише послідовні терплячі кроки в цьому напрямі зроблять зусилля помітними і такими, що призведуть до стабільності, рівності і справедливості.

¹⁴⁰ Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт. - 2018. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Найбільше бракує інституційних процедур для забезпечення гендерної стратегічної пріоритезації в різних місцевих політиках, особливо в тих, що стосуються становища ВПО, розширення економічних прав і можливостей жінок, ромів і жінок із національних меншин, системи координування та моніторингу реалізації національних політик і заходів на місцевому рівні, функціонального механізму та спроможностей для досягнення гендерної рівності в державному управлінні. Необхідне визначення гендерної рівності як частини повноважень органів місцевого самоврядування, щоб забезпечити адміністративні спроможності для реалізації політики гендерної рівності.

Втім, слід зауважити, що самого лише законодавства замало для перетворень у суспільній свідомості та створення цивілізованих культурних традицій гендерних ролей в Україні. Та і самі законодавчі акти, на жаль, не повною мірою реалізуються. Невеликі масштаби заходів втручання й історії успіху можуть бути доброю рекламою гендерної рівності та її важливості для якості участі громадян і місцевої політики. Корисним буде запозичення досвіду кращих закордонних практик.

Рівність жінок і чоловіків має стати реальністю в новій демократичній Україні. Необхідно введення в дію заходів, спрямованих на протидію та унеможливлення гендерної дискримінації в нашій країні вже зараз.

Мороз Ю.Ю.,
д.е.н., професор, завідувач кафедри
бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Цаль-Цалко Ю.С.,
д.е.н., професор
кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Житомирський національний агроекологічний університет

АГРАРНІ РОЗПИСКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНВЕСТУВАННЯ РЕСУРСІВ У РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ І ОБЛІКОВИЙ АСПЕКТ

Аграрний сектор України є системоутворюючим в національній економіці, здійснюючи вагомий внесок у забезпечення продовольчої, енергетичної та екологічної безпеки нашої держави, формуючи передумови для стійкого розвитку соціально-економічних систем на сільських територіях. Поряд із забезпеченням потреб населення у високоякісному продовольстві, вітчизняний аграрний сектор є однією із найбільш експортоорієнтованих і валютомістких галузей національної економіки. Так, за даними Державної служби статистики України у січні-липні 2019 року експорт аграрної продукції в грошовому еквіваленті сягнув 11,9 млрд. дол. США, що становило 41,3 % від загального обсягу вітчизняного експорту, з нього зернові культури 5,2 млрд. дол. США, або 17,9 %¹⁴¹.

В сучасних економічних умовах важко уявити стрімкий та успішний розвиток бізнесу без ефективного залучення інвестицій та кредитування. В агропромисловому секторі такі фактори як сезонність виробництва, розрив у співвідношенні між часом виробництва та часом обігу продукції, значна потреба в обігових засобах та впровадженні інноваційних технологій зумовлюють додаткову необхідність залучення зовнішнього фінансування агробізнесу.

Аграрії часто стикаються із проблемами в процесі отримання додаткового фінансування, необхідного як для сталого розвитку

¹⁴¹ Державна служба статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

бізнесу, так і для проведення високовитратних сезонних і довготривалих заходів, зокрема, весняного посіву сільськогосподарських культур, вирощування тварин, створення багаторічних насаджень. Основна причина - відсутність у сільськогосподарських підприємств достатнього обсягу ліквідних активів, які могли б виступити забезпеченням, співрозмірним сумі отриманої позики.

«Сезонний характер сільськогосподарського виробництва потребує додаткового залучення запозичених коштів у значних обсягах (понад 100 млрд. грн. на рік)».¹⁴²

Окремі показники кредитування аграрного сектору економіки України одержані авторами за результатами власних досліджень даних Державної служби статистики України наведено на рис. 1, 2.

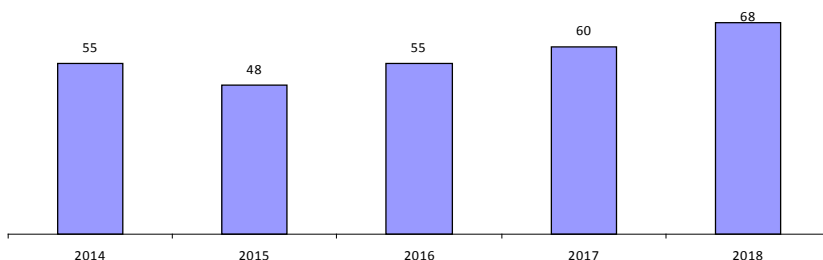

Рис. 1. Динаміка кредитування аграрного сектору України на кінець року, млрд грн.

Як свідчать статистичні дані аграрні підприємства займають незначну частку у портфелі банківської системи (рис. 1), а участь позикового капіталу у формуванні їх активів (майнових ресурсів) становить лише в межах 12 % (рис. 2).

Враховуючи високу вартість кредитування класичними інструментами, непрозорий ринок фінансових послуг та надмірну бюрократизацію фінансово-кредитних відносин одним із можливих варіантів подолання кризи неплатежів в сфері сільськогосподарського виробництва є введення в обіг аграрних

¹⁴² Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1437-р

розписок.

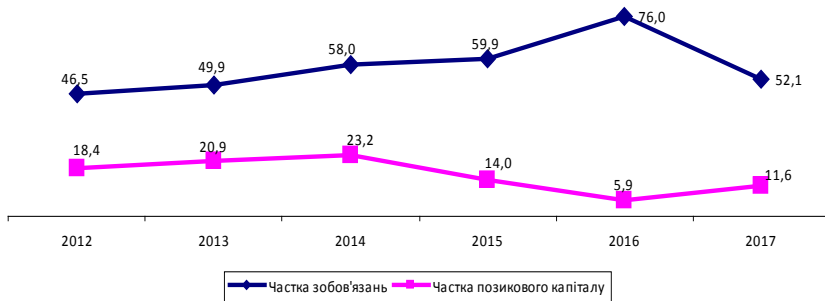

Рис. 2. Частка залученого капіталу та позик у формуванні активів (майнових ресурсів) підприємств аграрного сектору економіки, %

Відповідно до діючого законодавства аграрна розписка – це товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов'язання позичальника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти.

Починаючи з 2015 року українські аграрії використовують аграрні розписки як додатковий фінансовий інструмент розвитку бізнесу на сільських територіях. На протязі 2015-2019 років було видано 2063 аграрні розписки на загальну суму 14,2 млрд. грн., а всього інструментом скористалося 995 сільгоспвиробників, 90 % з яких – невеликі за розміром. В Житомирській області за цей період було видано 75 аграрних розписок, 36 агровиробниками на 420 млн. грн. за 7 культурами в заставі. Від початку 2019 року (8 місяців) в Україні вже видано 1212 аграрних розписок на суму 7,8 млрд. грн. за участі 130 кредиторів. І якщо раніше за розписками кредитували переважно великі компанії, то зараз у сегмент заходять невеликі регіональні компанії, локальні банки, кредитні спілки. Лідерами ринку залишаються постачальники матеріально-технічних ресурсів, дистриб'ютори та банки. У 2019 році вперше невеликі фермери отримали на практиці доступ до іноземних ринків капіталів з конкурентною вартістю кредитних ресурсів. Використання аграрних розписок для залучення іноземного фінансування здійснюється з 3 кредиторами-нерезидентами з Естонії та Нідерландів, які надають фінансування за 8-ма аграрними розписками на загальну суму понад 3,6 млн. дол. США.

Аграрна розписка – це правочин, що вчиняється сільськогосподарським товаровиробником на умовах отримання позикового фінансування від фізичної або юридичної особи із зобов'язанням у подальшому повернути таке фінансування або поставити сільськогосподарську продукцію у майбутньому (рис. 3; 4).

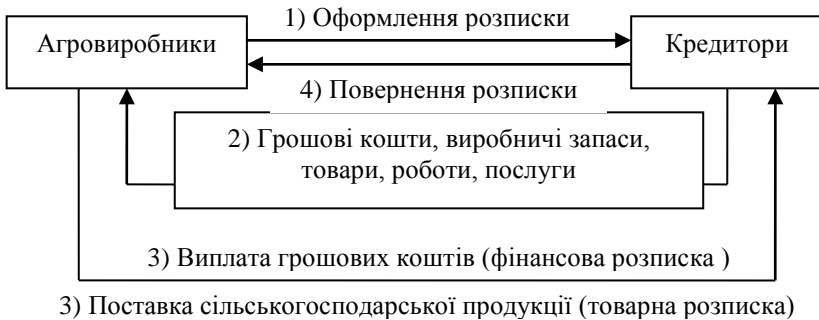

Рис. 3. Модель формування господарських фактів в процесі використання аграрних розписок

Предметом застави за аграрними розписками виступає майбутній врожай сільськогосподарської продукції агровиробника. В залежності від зобов'язань агровиробника аграрні розписки поділяються на товарні та фінансові.

Ефективне запровадження особливої форми фінансування – шляхом виписки аграрних розписок потребує облікового забезпечення господарських операцій пов'язаних із використанням цього фінансового інструменту, при залученні позикових коштів суб'єктами господарювання аграрного сектору економіки.

Однак, під цей новий спосіб фінансування аграрного бізнесу ще не напрацьовано достатнього і дієвого нормативного і методичного забезпечення в частині відображення господарських операцій з аграрними розписками в системі рахунків бухгалтерського обліку.

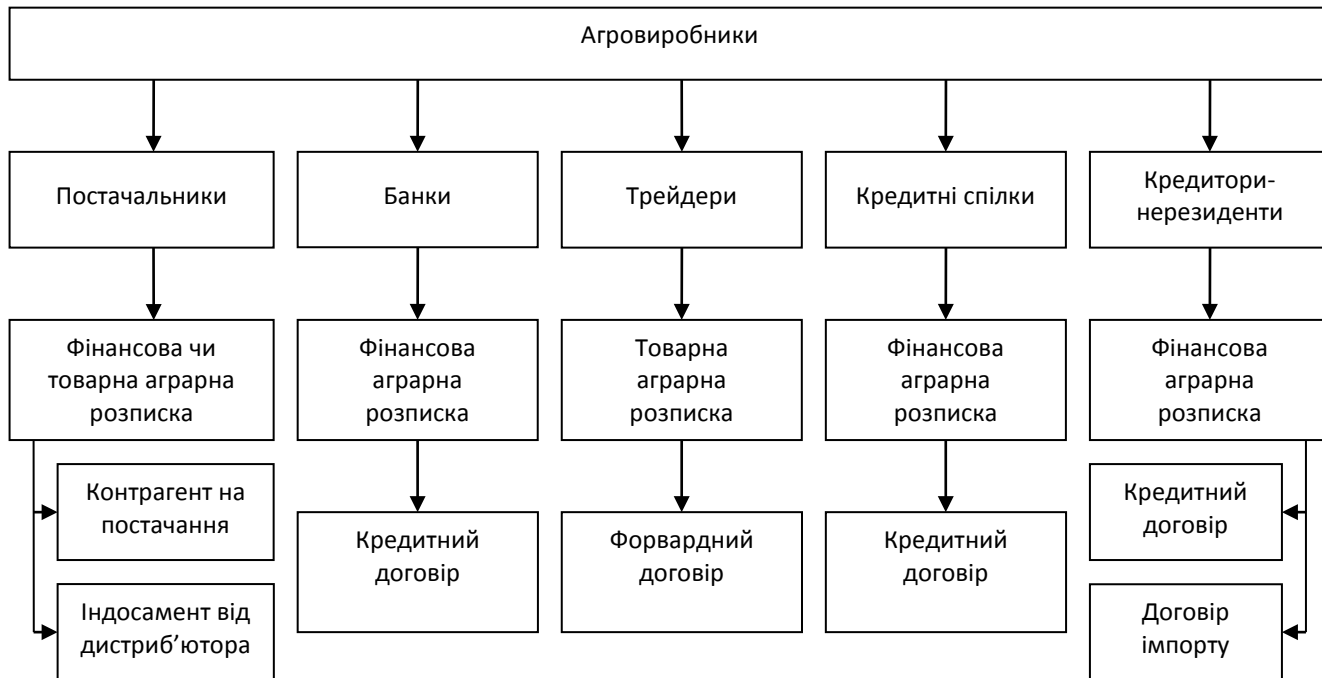

Рис. 4. Бізнес-моделі використання аграрних розписок

Імпульсом для активізації наукових пошуків в частині побудови ефективного механізму відображення господарських операцій пов'язаних з аграрними розписками в бухгалтерському обліку стали дослідження Н.Л. Правдюк¹⁴³, Н.Г. Царук¹⁴⁴ та практичні консультації у фахових виданнях.

Н.Л. Правдюк для забезпечення можливості відображення інформації про аграрні розписки в обліковій системі учасників фінансово-кредитних відносин (боржників та кредиторів) з урахуванням варіативності схем їх використання пропонує відкривати субрахунки до синтетичних рахунків 18 «Довгострокова дебіторська заборгованість та інші необоротні активи», 34 «Короткострокові боргові цінні папери одержані», 51 «Довгострокові боргові цінні папери видані» та 62 «Короткострокові боргові цінні папери видані».

Н.Г. Царук стверджує, що облік зобов'язань за аграрними розписками, які видаються на строк, що перевищує 12 календарних місяців з дати балансу, слід вести на рахунку 55 "Інші довгострокові зобов'язання", а зобов'язання за аграрними розписками, що видаються на строк до 12 календарних місяців з дати балансу, необхідно відображати на рахунку 68 "Розрахунки за іншими операціями", субрахунок 685 "Розрахунки з іншими кредиторами". При цьому аналітичний облік зобов'язань за аграрними розписками слід вести, відкривши субрахунок 55.1 "Зобов'язання за аграрними розписками" і аналогічний рахунок 685.1 "Зобов'язання за аграрними розписками".

Отриману сільськогосподарську продукцію як предмет застави слід відображати на балансових рахунках бухгалтерського обліку аналогічно продукції, щодо якої застава відсутня. Але при цьому для обліку цієї продукції та собівартості її списання слід відкривати до рахунків 27 "Продукція сільськогосподарського

¹⁴³ Правдюк Н. Л. Аграрні розписки як альтернативна форма кредитування сільськогосподарських підприємств: обліковий аспект. *Облік і фінанси*. 2016. № 4. С. 69-79.

¹⁴⁴ Царук Н. Г. Операції з аграрними розписками: облікові аспекти. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 6. С. 171-183.

призначення", 90 "Собівартість реалізації" та 70 "Дохід від реалізації" субрахунки для окремого обліку і контролю руху вартості заставлених продуктів.

У практичних рекомендаціях ¹⁴⁵146147148149150 господарські операції за аграрними розписками розглядається в системі інших відносин агровиробників і кредиторів, а для ведення бухгалтерського обліку пропонується використання рахунків 371 «Розрахунки за виданими авансами», 377 «Розрахунки з іншими дебіторами», 681 «Розрахунки за авансами одержаними», 685 «Розрахунки з іншими кредиторами».

Проте, призначення цих рахунків, яке передбачене нормативними документами не відповідає змісту можливих операцій за аграрними розписками, щодо постачання ресурсів і реалізації сільськогосподарської продукції.

При використанні аграрних розписок у відносинах агровиробників та кредиторів виникає 4 типи господарських процесів (рис. 5). При першому типі використовуються товарні аграрні розписки за якими агровиробники попередньо на визначений термін одержують для ведення господарської діяльності грошові кошти, які повертають в процесі реалізації кредиторі сільськогосподарської продукції.

¹⁴⁵ Краснощок Р. Бухгалтерський облік операцій із аграрними розписками. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/agro-4-gospodarski-operacii-v-agrosetori-35-buxgalterskij-uchet-operacij-s-agrarnymi-raspiskami>

¹⁴⁶ Павленко О. Аграрні розписки: проблеми обліку. Податки та бухгалтерський облік. 2016. № 100.

¹⁴⁷ Методика використання фінансової аграрної розписки у кредитних спілках. URL: <https://zakon.help>

¹⁴⁸ Аграрна розписка: податковий та бухгалтерський облік. URL: https://www.pspaudit.com.ua/ua/f_a_q_/konsultacii/1367.html

¹⁴⁹ Фінансова аграрна розписка. Інструкція по використанню. URL: <http://agrex.gov.ua>

¹⁵⁰ Аграрні розписки: облік та оподаткування. Бухгалтерський тиждень. № 47. 2016. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/bn/2016/november/issue-47/article-23217.html>

I. Товарні аграрні розписки				
Агровиробники	1	← Грошові кошти Продукція →	1	Кредитори
	2	← Товари, роботи, послуги Продукція →	2	
II. Фінансові аграрні розписки				
Агровиробники	3	← Грошові кошти Грошові кошти →	3	Кредитори
	4	← Товари, роботи, послуги Грошові кошти →	4	

Рис. 5. Об'єкти бухгалтерського обліку в умовах застосування аграрних розписок у відносинах агровиробників та їх кредиторів.

Другий тип – передбачає при використанні товарних аграрних розписок систему товарообмінних операцій, за якими агровиробники попередньо одержують від кредитора матеріальні та прирівняні до них ресурси для ведення господарської діяльності, вартість яких оплачується через визначений термін в процесі реалізації кредитором сільськогосподарської продукції.

При третьому типі – використовуються фінансові аграрні розписки за якими агровиробники попередньо на визначений термін одержують для ведення господарської діяльності грошові кошти, які повертають теж грошовими коштами, як правило, після реалізації створених об'єктів діяльності за допомогою коштів кредитора.

Четвертий тип – передбачає при використанні фінансових розписок системи грошових розрахунків агровиробника у визначені терміни за одержані від кредитора матеріальні та прирівняні до них ресурси для ведення господарської діяльності.

За економічним механізмом здійснення цих операцій перший тип характеризується попереднім надходженням коштів агровиробнику за продаж продукції кредитором, другий тип – попередньою реалізацією ресурсів кредитором агровиробнику з

оплатою їх реалізованою продукцією агровиробника кредитору, третій тип – господарськими операціями поворотної грошової допомоги кредитора агровиробнику, четвертий тип – господарськими операціями попереднього постачання ресурсів кредитором агровиробнику з їх оплатою через визначений термін.

Виходячи з цих та інших особливостей розрахунків з аграрними розписками і необхідності одержання інформаційних ресурсів для оцінювання ефективності здійснених операцій в обліковому процесі агровиробника і кредитора доцільно їх виокремлювати на синтетичних рахунках з використанням наступних субрахунків: 353 «Інвестиційні грошові кошти одержані за аграрними розписками»; 365 «Розрахунки з виконання зобов'язань за агророзписками»; 6071 «Поточні позики за аграрними розписками»; 634 «Розрахунки з постачальниками за агророзписками» (табл. 1-4).

Таблиця 1

Облік операцій за товарними аграрними розписками при одержанні грошових коштів в рахунок реалізації сільськогосподарської продукції

Господарська операція	Кореспондуючі рахунки	
	дебет	кредит
Облік у агровиробника		
1. Видано агророзписку	05	—
2. Надійшли кошти від кредитора за агророзпискою	311	6071
3. Нараховано податкові зобов'язання з ПДВ за отриманими коштами	643	641/ПДВ
4. Реалізовано вирощену продукцію кредитору	3651	701
5. Відображено податкові зобов'язання з ПДВ	701	643
6. Списано собівартість реалізованої продукції	901	271
7. Відображено виконання зобов'язань за агророзпискою	6071	3651
8. Одержано агророзписку від кредитора з відміткою про виконання	—	05

продовження табл. 1

Облік у кредитора		
1. Одержано агророзписку	06	—
2. Перераховано кошти агровиробнику під майбутню поставку сільськогосподарської продукції	3531	311
3. Відображено податковий кредит з ПДВ	641/ПДВ	644/2
4. Одержано сільськогосподарську продукцію від агровиробника	201	6341
5. Відображено ПДВ за отриманою продукцією	644/2	6341
6. Відображено виконання зобов'язань за агророзпискою	6341	3531
7. Повернено агророзписку агровиробнику з відміткою про виконання	—	06

Таблиця 2

Облік операцій за товарними агророзписками при одержанні матеріальних та прирівняних до них ресурсів в рахунок реалізації сільськогосподарської продукції

Господарська операція	Кореспондуючі рахунки	
	дебет	кредит
Облік у агровиробника		
1. Видано агророзписку	05	—
2. Одержано виробничі запаси від кредитора	201	6341
3. Відображено податковий кредит з ПДВ	641/ПДВ	6341
4. Відображено дохід за реалізовану сільськогосподарську продукцію кредитору	3651	701
5. Відображено податкове зобов'язання з ПДВ	701	641/ПДВ
6. Списано собівартість реалізованої продукції	901	271
7. Відображено виконання зобов'язань за агророзпискою	6341	3651
8. Одержано агророзписку від кредитора з відміткою про виконання	—	05
Облік у кредитора		
1. Одержано агророзписку	06	—
2. Відображено дохід за відвантажені товари агровиробнику	3651	702

продовження табл. 1

3. Відображено податкове зобов'язання з ПДВ	702	641
4. Списано собівартість реалізованих товарів	902	281
5. Одержано сільськогосподарську продукцію від агровиробника	201	6341
6. Відображено податковий кредит	641/ПДВ	6341
7. Відображено виконання зобов'язань за агророзпискою	6341	3651
8. Повернено виконану агророзписку агровиробнику з відміткою про виконання	—	06

Таблиця 3

Облік операцій за фінансовими агророзписками при одержанні грошових коштів та поверненні їх за рахунок грошових коштів агровиробника

Господарська операція	Кореспондуючі рахунки	
	дебет	кредит
Облік у агровиробника		
1. Видано агророзписку	05	—
2. Надійшли кошти від кредитора за агророзпискою	311	6071
3. Відображено виконання зобов'язань за агророзпискою	6071	311
4. Одержано агророзписку від кредитора	—	05
Облік у кредитора		
1. Одержано агророзписку	06	—
2. Перераховано кошти агровиробнику	3531	311
3. Відображено виконання зобов'язань за агророзпискою	311	3531
4. Повернено агророзписку агровиробнику з відміткою про виконання	—	06

Крім того, доцільно вести окремий облік земельних ділянок для виробництва сільськогосподарської продукції під агророзписки, витрат виробництва, одержаної продукції в заставі під агророзписки, а також господарських операцій за рахунками: 9491 «Витрати на оформлення аграрних розписок»; 706 «Дохід від реалізації продукції за агророзписками»; 905 «Собівартість

реалізованої продукції за агророзписками»; 785 «Валовий прибуток від операцій за агророзписками»; 953 «Фінансові витрати за агророзписками».

Таблиця 4.

Облік операцій за фінансовими аграрними розписками при одержанні матеріальних і прівієняних до них ресурсів з оплатою грошовими коштами

Господарська операція	Кореспондуючі рахунки	
	дебет	кредит
Облік у агровиробника		
1. Видано агророзписку	05	—
2. Одержано виробничі запаси від кредитора	201	6341
3. Відображено податковий кредит з ПДВ	641/ПДВ	6341
4. Відображено виконання зобов'язань за агророзпискою	6341	311
5. Одержано агророзписку від кредитора з відміткою про виконання	—	05
Облік у кредитора		
1. Одержано агророзписку	06	—
2. Відображено дохід за реалізовані товари агровиробнику	3651	702
3. Відображено податкове зобов'язання з ПДВ	702	641
4. Списано собівартість реалізованого товару	902	281
5. Одержано кошти від агровиробника	311	3651
6. Повернено виконану агророзписку агровиробнику з відміткою про виконання	—	06

Облік розрахунків за аграрними розписками повинен забезпечуватися в рамках відповідних субрахунків на рахунках бухгалтерського обліку. Перспективою дослідження є розробка порядку відображення в обліку надходження коштів за аграрними розписками від кредиторів-нерезидентів.

Патинська-Попета М.М., аспірант
Житомирський національний агроекологічний університет

ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД

Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачає проведення системних соціально-економічних реформ, спрямованих на демократичний розвиток, економічний добробут і зміцнення безпеки країни як основи підвищення стійкості національної економіки та виконання вимог, необхідних для набуття Україною членства в ЄС¹⁵¹. Реалізація екологічної складової Угоди вимагає приведення у відповідність вітчизняного екологічного законодавства до стандартів та норм екологічного права ЄС. Теоретичним підґрунтям сталого розвитку об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ) є Програма дій “Порядок денний на XXI століття” (“Agenda XXI”), зокрема Глава 7 “Сприяння сталому розвитку населених пунктів”¹⁵², якою враховано право сторін визначати політику сталого розвитку, рівень охорони довкілля відповідно до міжнародно визнаних принципів і угод (стаття 290).

Пріоритетним пунктом Дорожньої карти та Стратегії сталого розвитку “Україна – 2020” є програма збереження навколишнього природного середовища. Сталий розвиток передбачає вирішення соціально-економічних питань, підтримання збалансованого стану довкілля та природно-ресурсного потенціалу планети з метою збереження навколишнього природного середовища як для нинішніх, такі для майбутніх поколінь. В Україні має місце кризова ситуація в напрямі збереження навколишнього природного середовища. Основними екологічними проблемами, що впливають

¹⁵¹Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page

¹⁵²Програма дій “Порядок денний на XXI століття”. Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (саміт “Планета Земля, 1992). К. Інтелсфера, 2000, 359 с.

на соціально-економічний розвиток територій, є: забруднення навколишнього середовища (несанкціоновані сміттєзвалища, відсутність каналізації або ж непридатність до використання, забруднення водоймищ), вирубка лісів, нестача прісної води, зменшення чисельності живих організмів, руйнація озонового шару, антропогенна зміна ландшафтів, нераціональне використання природних ресурсів, хімічне та біологічне забруднення, небезпечні захворювання, епідемії тощо.

Так, експерти пілотного проекту у сфері поводження з відходами, який реалізується в рамках Програми "U-LEAD з Європою" спільно з Кластером сталого економічного розвитку GIZ, за підсумками опитування жителів громад у трьох пілотних областях (Волинської, Дніпропетровської, Житомирської) підсумували, що всі 100% респондентів визнають проблему поводження з відходами гострою та актуальною. Лише на території Житомирської області є 845 сміттєзвалищ, які займають 509 га площі та 5 полігонів, що розташовані на 123 га.

В умовах наростання екологічних та природоохоронних проблем набувають актуальності питання ефективності управління фінансовим потенціалом екологічної складової сталого розвитку територіальних громад. Для громад наявний на території природоресурсний потенціал та його раціональне використання є запорукою подальшого розвитку. Однак сільські громади через власну територіальну обмеженість, брак фінансових ресурсів та відсутність кваліфікованих кадрів неспроможні накопичити достатньо коштів і здійснити ефективні екологічні заходи¹⁵³. Важливу роль в управлінні сталим розвитком громад в Україні відіграють органи місцевого самоврядування, оскільки вони відповідають за економічний і соціальний розвиток та забезпечення екологічної стабільності своїх територій.

Актуальними є питання щодо розподілу функцій управління природними ресурсами на рівні держави та окремих територій,

¹⁵³ Соціоекологічні пріоритети сталого розвитку: монографія / В.І. Куценко, Я. В. Остафійчук, М. В. Ільїна та ін.; Держ. установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України". Київ, 2016. 351 с.

удосконалення економічного механізму розподілу плати за використання природних ресурсів між державним та місцевими бюджетами, податкового й неподаткового регулювання у сфері природокористування, визначення шляхів наповнення державного й місцевих бюджетів¹⁵⁴.

Відповідно до Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” (ст. 42) фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища (далі – ОНПС) здійснюється за рахунок Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів (табл. 1).

Таблиця 1

Джерела фінансування природоохоронної діяльності в Україні

Державне фінансування	Недержавне фінансування
<ul style="list-style-type: none"> - Державний бюджет, у його складі фонд охорони навколишнього природного середовища; - місцеві бюджети (обласний бюджет і бюджети сільських, селищних, міських рівнів), у їх складі фонд охорони природного середовища 	<ul style="list-style-type: none"> - Кошти підприємств; -небюджетних екологічних фондів; -міжнародних благодійних фондів; - благодійна допомога; - добровільні цільові внески підприємців і громадян; - різні форми міжнародної фінансової допомоги

Примітка: складено на основі¹⁵⁵

Одним із головних інструментів фінансового забезпечення природоохоронних заходів, зміцнення фінансового потенціалу

¹⁵⁴ Формування системи механізмів управління природними ресурсами в умовах євроінтеграційних процесів /за заг. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М. А. Хвесика. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2017. 595 с.

¹⁵⁵ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ. Поточна редакція від 12.10.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

місцевого самоврядування є екологічне оподаткування, зокрема екологічний податок. Зміна розподілу екологічного податку за умов децентралізації розглядається як важіль зміцнення фінансового потенціалу об'єднаних територіальних громад (ОТГ), як базовий інструмент фінансового забезпечення заходів природоохоронного призначення¹⁵⁶.

Відповідно до Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” (ст. 47)¹⁵⁷ для фінансування заходів щодо ОНПС утворюються Державний, АР Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища. Згідно з чинним законодавством, джерелами надходжень фондів є: а) частина екологічного податку; б) частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності; в) цільові та інші добровільні внески підприємств, установ, організацій та громадян.

Як видно з табл. 2, у 2014 р. набула тенденція до поступового збільшення загального фонду за рахунок частки екологічного податку Державного бюджету і відповідно зменшення надходжень до спеціального фонду. З 2015 р. відбувся перерозподіл екологічного податку таким чином: передано з Державного бюджету на місця 80% екологічного податку (замість 35% – як це було в 2014 р.), при цьому 55% екологічного податку направляються в обласні бюджети, а 25% – до районних бюджетів і бюджетів міст обласного значення, бюджетів ОТГ. Останній показник залишився незмінним у 2018 р. Згідно із Законом “Про внесення змін до бюджетного кодексу України” у 2018 р. 45% екологічного податку (окрім екологічного податку, що справляється за викиди радіоактивних відходів, який зараховується до загального фонду

¹⁵⁶Веклич О. О. Перші підсумки фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування. *Економіка України*. 2016. № 3. С. 60–74.

¹⁵⁷Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. Поточна редакція від 12.10.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

Державного бюджету) надходить до спеціального фонду державного бюджету¹⁵⁸.

Таблиця 2

Розподіл коштів від екологічного податку між державним та місцевими бюджетами, 2014–2018 рр.

Розподіл коштів між державним та місцевими бюджетами	Роки			
	2014	2015	2016	2018
Загальний фонд Державного бюджету України (окрім податку з радіоактивних відходів)	31,6 53,5	20%	20%	45%
Спеціальний фонд Державного бюджету України	65% 33,4 11,5	0%	0%	
Спеціальний фонд місцевих бюджетів, у т. ч.:	35%	80%	80%	55%
до обласних бюджетів		55%	55%	30%
до бюджетів міст районного значення, сіл, селищ, ОТГ		25 %	25 %	25%

Примітка: складено на основі¹⁵⁹

Отже, у ході реалізації реформи міжбюджетних відносин переглянуто перелік джерел формування спеціального фонду місцевих бюджетів, визначено відсотки зарахування надходжень.

Досліджуючи забезпечення охорони навколишнього природного середовища, О. Веклич зауважує, що екологічний податок “демонструє своє ослаблення як інструмент акумулювання фінансових ресурсів для проведення природоохоронної діяльності; ... кошти від його сплати втрачають цільовий характер

¹⁵⁸Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо особливостей розподілу екологічного податку. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63529

¹⁵⁹Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо особливостей розподілу екологічного податку. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63529

використання, хоча мають спрямовуватись на природоохоронні заходи, водночас супроводжуючись надто низьким рівнем фінансового забезпечення сфери відтворення та підтримання природних ресурсів у належному стані”¹⁶⁰.

Така ситуація насамперед вимагає змін до законодавчої бази. У Верховній Раді України зареєстрований проєкт Закону України №8067 “Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо особливостей розподілу екологічного податку”, метою якого є перерозподіл екологічного податку по міжбюджетній горизонталі, зокрема: зарахування екологічного податку до спеціального фонду державного бюджету (20%) та спеціального фонду місцевих бюджетів (80%) і спрямування їх виключно на природоохоронні заходи. Законопроєктом передбачалося визначення й надання статусу природоохоронних заходів як важливої складової інвестиційних програм і проєктів Державного фонду регіонального розвитку, що уможливить додаткове залучення коштів.

Варто виокремити проблеми фінансового забезпечення: дотаційний характер більшості місцевих бюджетів, що призводить до неспроможності органів місцевого самоврядування акумулювати достатню кількість ресурсів для реалізації програм сталого розвитку територій. Вагомою проблемою, що заважає досягненню Цілі 7 в аспекті доступу населення до питної води, є недостатнє фінансування, зокрема будівництва та реконструкції систем централізованого водопостачання. Громади через брак фінансових ресурсів, відсутність кваліфікованих кадрів не можуть здійснити ефективні екологічні заходи.

Наявні проблеми мають негативні наслідки для соціального (бідність, низький рівень людського розвитку) та економічного (низька конкурентоспроможність, продуктивність праці) розвитку. Тож актуальним і нагальним завданням є вирішення проблеми трансформації організаційно-економічної структури інноваційного управління природними ресурсами для забезпечення ефективного євроінтеграційного процесу, спрямованого на поєднання раціонального використання природних ресурсів з їх максимальним

¹⁶⁰ Веклич О. О. Перші підсумки фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування. *Економіка України*. 2016. № 3. С. 60–74.

збереженням, орієнтованого на підтримку відтворювальних соціально-економічних процесів та формування фінансової стійкості території¹⁶¹.

Вирішення екологічних проблем забезпечує реформа місцевого самоврядування можливістю територіальних громад концентрувати в місцевих бюджетах більше коштів для фінансування природоохоронних проектів (табл. 3).

Таблиця 3

**Питома вага державного бюджету в загальних видатках
Зведеного бюджету України на охорону навколишнього
природного середовища, 2002– 2018 рр.**

Роки	Питома вага державного бюджету в загальних видатках Зведеного бюджету України	Питома вага місцевих бюджетів у загальних публічних видатках
2002	79,8 %	20,2%
2014	74,6%	25,4%
2017	64,5%	35,5%
2018	63,1%	36,95

Примітка: складено на основі¹⁶²

За даними таблиці 3, спостерігається тенденція до зменшення частки видатків на охорону навколишнього природного середовища, які фінансувалися за рахунок коштів Державного бюджету; відповідно відбувалося збільшення питомої ваги місцевих бюджетів у загальних публічних видатках на реалізацію проектів екологічного спрямування. Отже, характерна висхідна динаміка у видатках місцевих бюджетів на природоохоронні цілі.

Однак реального збільшення сум фінансування проектів екологічного спрямування на місцевому рівні так і не забезпечено.

¹⁶¹Формування системи механізмів управління природними ресурсами в умовах євроінтеграційних процесів /за заг. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика. – Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2017. 595 с.

¹⁶²Голян В. Як збільшити інвестиції в екологію. URL: https://ukr.lb.ua/blog/vasiliy_golyan/412885_yak_zbilshiti_investitsii_ekologiy_u.html

Зокрема, у 2017 р. сума видатків місцевих бюджетів на охорону навколишнього природного середовища в порівняних цінах 2001 р. становила 228,6 млн грн (визначалася шляхом ділення суми видатків у номінальному вираженні на кумулятивний індекс цін виробників) і є меншою відповідного показника 2012 р., який становив 271 млн грн. Тобто формальне розширення повноважень місцевого самоврядування та збільшення номінальних сум фінансування проектів екологічного спрямування не забезпечують якісних зрушень в частині підвищення ефективності відтворення й охорони навколишнього природного середовища¹⁶³.

За даними Рахункової палати, згідно з Державним бюджетом України на 2018 р. очікувалися надходження в сумі 2 842 млн грн від екологічного податку, який зараховується переважно в загальний фонд бюджету. До спеціального фонду було зараховано 506 млн грн, які були витрачені на функціонування об'єктів Чорнобильської зони відчуження. На бюджетну програму за кодом 2401270 “Проведення природоохоронних заходів” у 2018 р. виділено 361 млн грн. У проекті Державного бюджету на 2019 р., згідно з яким за загальним обсягом надходжень від екологічного податку в 2 768 млн грн на бюджетну програму за кодом 2401270 “Проведення природоохоронних заходів” заплановано виділити лише 185 млн грн. Натомість у місцевих бюджетах (обласні, районні, населених пунктів) екологічний податок зараховується в спеціальний фонд, і ці кошти використовуються винятково на виконання природоохоронних заходів.

Аналіз використання екологічних коштів у 2015 – 2018 рр. дає змогу виокремити проблеми істотного скорочення обсягів надходжень від екологічного податку, частка яких у структурі доходів місцевих бюджетів становила : у 2015 р. – 1, 6%, у 2016 р. – 2,3%, у 2017 р. – 1, 3%. У 2018 р. (за результатами експертів комплексного оцінювання фінансового управління, у 50 громадах, які беруть участь у програмі DOBRE (USAID) надходження від екологічного податку та рентної плати складала менше 1% у

¹⁶³Голян В. Як збільшити інвестиції в екологію. URL: https://ukr.lb.ua/blog/vasiliy_golyan/412885_yak_zbilshiti_investitsii_ekologiy_u.html

більшості ОТГ. Як наслідок – зменшення обсягів видатків зі спеціальних фондів охорони навколишнього природного середовища на фінансування природоохоронних і ресурсозбережувальних цілей, заходів для зниження впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення.

Важливим кроком у реалізації природоохоронних заходів органів місцевого самоврядування є активізація діяльності щодо залучення зовнішніх ресурсів (коштів підприємств, організацій, установ, громадян, які знаходяться та здійснюють виробничу діяльність на відповідній території) на договірній основі. Залучені кошти надходять на рахунки обласного або місцевих фондів ОНПС і використовуються в установленому порядку за цільовим призначенням. Дієвим способом вирішення природоохоронних проблем є введення комплексних екологічних програм як на державному, так і на локальному рівнях, які сприятимуть забезпеченню фінансових і виробничих ресурсів за пріоритетними напрямками екологічної політики.

Розроблення Програми Коростишівської ОТГ обумовлено проблемами екологічного стану водних об'єктів; зберігання, утилізації та знешкодження відходів, що справляють негативний вплив на стан довкілля. Відповідно до Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, Бюджетного кодексу України джерелом фінансування заходів Програми є місцевий бюджет, обласний фонд охорони навколишнього природного середовища, що є складовою частиною спеціального фонду обласного бюджету, державний бюджет, власні кошти підприємств, установ, організацій, інші кошти, не заборонені законом (табл. 4).

Як зазначено у програмі, джерелами фінансування є бюджети всіх рівнів. За даними таблиці можна констатувати обмеженість джерел надходжень до бюджету ОТГ коштів екологічного спрямування.

Передумовами ефективного управління фінансовим потенціалом з метою забезпечення сталого розвитку територіальних громад є: - оцінка наявного ресурсного потенціалу територіальної громади (інвентаризація власних внутрішніх і залучених зовнішніх ресурсів); - проведення розрахунків та оцінки

допустимих ресурсних обмежень, опрацювання підходів до використання ресурсів різних типів; - упровадження системи заходів стосовно раціонального розподілу та використання ресурсів, відновлення та поповнення ресурсного потенціалу; - розробка заходів щодо збереження ресурсів та довкілля територіальної громади; - створення умов для участі громадян у прийнятті екологічних рішень і готовності жителів спільно працювати над поліпшенням екологічного стану території; - забезпечення сталого розвитку завдяки збалансуванню потенційних екологічних впливів із можливим економічним ефектом від діяльності господарських об'єктів, що знаходяться на території ОТГ.

Таблиця 4

Ресурсне забезпечення програми екологічного розвитку Коростишівської об'єднаної територіальної громади, 2018-2021рр.

Обсяг коштів на виконання Програми	I етап виконання Програми			II–III етап (2020-2021 рр.)	Усього витрат на виконання Програми
Обсяг ресурсів усього, тис. грн у т. ч. ¹ :	185,5	275,0	290,0	304,0	1054,5
міський бюджет	185,5	275,0	290,0	304,0	1054,5
обласний бюджет	-	-	-	-	-
районний бюджет	-	-	-	-	-
державний бюджет	-	-	-	-	-
кошти небюджетних джерел	-	-	-	-	-

Примітка: складено на основі¹⁶⁴.

¹⁶⁴ Про затвердження програми екологічного розвитку Коростишівської об'єднаної територіальної громади. URL: https://korostyshiv-rada.gov.ua/8_skykanya/Proekty/ecolog_program

Перспективними напрямами управління фінансовим потенціалом екологічної складової сталого розвитку територіальних громад вважаються:

1. Зростання бюджетних видатків на охорону навколишнього природного середовища. Диверсифікація джерел фінансового забезпечення природоохоронних заходів.

2. Пошук джерел фінансування проектів, спрямованих на екологічно збалансований розвиток територій. Участь у міжнародних проектах. Розробка інвестиційних програм із метою покращення екологічного стану територій громад.

3. Основними механізмами управління природними ресурсами в умовах децентралізації мають стати розвиток партнерських відносин між органами влади різних рівнів і громадами; поєднання прагнень бізнес-структур, влади та громадськості щодо максимізації ефективності використання територіальних ресурсів зі створенням умов не тільки для відшкодування екологічних збитків, а й формування дохідної частини для відтворення екосистемної цілісності відповідного територіального простору, зокрема шляхом упровадження ідей «синьої економіки»¹⁶⁵.

4. Удосконалення механізму оподаткування та залучення додаткових коштів для формування бюджету територіальної громади, зокрема створення єдиного реєстру (кадастру) матеріальних і природних ресурсів, об'єктів і суб'єктів господарювання на його території для виявлення недіючих та законсервованих об'єктів або ресурсів.

5. Подальше поглиблення реформ екологізації (відповідно до регламенту №1307/2013): - запровадження "зеленого компонента" прямих платежів та підтримку господарств, які дотримуються правил співвідношення культур у сівозміні, зберігають якість пасовищ, створюють зони екологічного комфорту; - уведення штрафних санкцій за недотримання правил і норм озеленення; - запровадження додаткових платежів для

¹⁶⁵ Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України / за ред. М. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. 40 с.

господарств, які працюють на територіях із природними обмеженнями¹⁶⁶.

6. Упровадження інструментів фінансово-ресурсного забезпечення системи поводження з відходами, зокрема тих, що залежать від місцевих органів влади (тарифи на послуги), та інструментів, які мають вирішуватися на державному рівні (екологічний податок на розміщення відходів, штрафні санкції тощо).

7. Стабілізація фінансово-економічного стану підприємств водопостачання і водовідведення, що знаходяться на території ОТГ. Стимулювання органами самоврядування в межах своєї компетенції діяльності суб'єктів господарювання в екологічній сфері шляхом надання пільг у розмірах податків, зборів, платежів¹⁶⁷.

8. Створення інституційного забезпечення, а також інноваційного організаційно-економічного механізму реалізації найсучаснішої моделі управління природними ресурсами¹⁶⁸.

9. Надання консультативної допомоги органам місцевого самоврядування з питань проектного менеджменту, підготовки пропозицій для отримання ресурсів на вирішення екологічних проблем.

10. Забезпечення розширеного фінансування програм та проектів регіонального розвитку та розробка методичних рекомендацій щодо оцінки результативності їх реалізації.

З вищезазначеного можна зробити висновки, що реалізація забезпечення сталого розвитку ОТГ потребує комплексного підходу до вирішення проблем раціонального природокористування:

¹⁶⁶Соціоекологічні пріоритети сталого розвитку: монографія / В.І. Куценко, Я. В. Остафійчук, М. В. Львіна та ін.; Держ. установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України". К., 2016. 351 с.

¹⁶⁷Формування фінансового механізму сталого розвитку України: моногр. / за ред. д-ра екон. наук, проф. О. П. Кириленко та д-ра е. н., доц. О. І. Тулай. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 414 с.

¹⁶⁸Формування системи механізмів управління природними ресурсами в умовах євроінтеграційних процесів /за заг. ред. акад. НААН України, д-ра е.н., проф. М.А. Хвесика. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2017. 595 с.

- оптимального розподілу наявних і залучених ресурсів між напрямками та сферами діяльності та використання для досягнення визначених стратегічних цілей розвитку територіальних громад;
- залучення нових, додаткових фінансових ресурсів із різноманітних джерел;
- децентралізація повноважень, зміцнення місцевого потенціалу та партнерства державного й приватного секторів.

Пивовар А.М.

к.е.н., старший викладач кафедри менеджменту
організацій і адміністрування ім. М.П. Поліщука

Пивовар П.В.

к.е.н, доцент кафедри міжнародних
економічних відносин та європейської інтеграції
Житомирський національний агроекологічний університет

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Ефективне функціонування підприємств аграрного сектору економіки можливе лише за наявності достатнього і якісного ресурсного забезпечення. Сільськогосподарське виробництво здійснюється на основі єднання таких ресурсів як земля, трудові, матеріальні, нематеріальні та фінансові ресурси, які у сукупності формують ресурсний потенціал підприємства. Сучасна концепція ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств містить значно більше компонентів, необхідних для розвитку сільськогосподарського виробництва і забезпечення його конкурентоспроможності. Поряд із зазначеними ресурсами до складу ресурсного потенціалу підприємства відносять: інвестиційний, маркетинговий, інноваційний, техніко-технологічний, організаційний потенціали тощо. Сукупний потенціал підприємства включає, на нашу думку, вісім основних складових, кожна з яких реалізується через трудовий потенціал, забезпечуючи кінцеві результати діяльності підприємства.

Саме результати докладання праці визначають обсяг, структуру виробництва сільськогосподарської продукції, її якість та конкурентоспроможність. Лише за умови наявності необхідної кількості працівників належної якості стає можливим досягнення мети діяльності сільськогосподарського підприємства. Крім того, трудовий потенціал як ресурс через кваліфікацію, досвід, навички, уміння працівників впливає на рівень та ефективність використання інших ресурсів. Особливого значення сільський трудовий потенціал має і для соціально-економічного розвитку країни, оскільки саме аграрний сектор економіки забезпечує населення продуктами харчування, від достатності та якості яких залежить продовольча та економічна безпека країни. Все це обумовлює необхідність розвитку теоретичних та прикладних аспектів формування трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств та підвищення ефективності управління ним.

Актуальність поглибленого дослідження проблеми зумовлена двома негативними тенденціями, які загрожують як стабільному продовольчому забезпеченню країни, так і самому збереженню сільського соціуму. З одного боку, депопуляція, старіння та механічний відтік сільського населення зменшують працезабезпеченість сільськогосподарського виробництва. З іншого – зниження виробничої активності сільськогосподарських підприємств зумовлює зростаючі суперечності у сфері праці та зайнятості, які проявляються у вивільненні працівників, неповній та сезонній зайнятості, неефективному використанні наявного працересурсного потенціалу. Це, в свою чергу, посилює міграційні процеси з сільської місцевості, знижує своєчасність та ефективність виконання трудомістких процесів у сільськогосподарських підприємствах, спричинює деградацію села. У цьому контексті, особливої наукової і практичної значимості набуває розкриття сутності та комплексна оцінка трудового потенціалу аграрних підприємств з метою розробки механізму його ефективного використання та зміцнення.

Проблема відродження та забезпечення розвитку сільськогосподарських товаровиробників – складна та багатогранна, але ключовим її стержнем є підвищення ролі і значення людського фактора у їх діяльності, результативності та розвитку. Ця проблема

приваблює увагу багатьох вчених і спеціалістів. При цьому, для означення кола питань, пов'язаних з формуванням, використанням та відтворенням ресурсів праці сільськогосподарських підприємств застосовують різні терміни – трудові ресурси, економічно активне населення, трудовий потенціал, персонал, людський капітал тощо. При семантичній подібності вони мають різні понятійні відтінки. Отже, у теоретичному плані важливим завданням пропонованого дослідження є розкриття сутності поняття “трудовий потенціал” і його співвідношення з вживаними іншими поняттями ресурсів праці.

Передусім, слід зіставити зміст і співвідношення понять “ресурси” та “потенціал”. “Економічна енциклопедія” тлумачить ресурси як основні елементи виробничого потенціалу, які має в розпорядженні система і які використовуються для досягнення конкретних цілей економічного розвитку¹⁶⁹. Під потенціалом розуміють наявні у економічного суб'єкта ресурси, їх оптимальну структуру та вміння раціонально використати їх для досягнення поставленої мети.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що ресурси це лише наявні можливості, які підприємство повинно вміти правильно використати, для того, щоб вони стали потенціалом. Ядром трудового потенціалу є трудові ресурси.

Трудові ресурси – це наявна маса живої праці, інтегральні трудові можливості працездатного населення, реальна здатність створювати блага сукупного працівника суспільства. В загальноекономічному сенсі до трудових ресурсів належать діючі або функціонуючі працівники – індивіди, які реалізують свою здатність до праці. Кількісно вони відповідають економічно активному населенню¹⁷⁰. В демографічній статистиці під трудовими ресурсами розуміється населення працездатного віку.

¹⁶⁹ *Економічна енциклопедія : у 3-т. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Видав. центр “Академія”, 2002. – Т. 3. – С. 951.*

¹⁷⁰ *Економічна активність населення за статтю та місцем проживання у 2010 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zt.ukrstat.gov.ua/StatInfo/Rp/ean_stat.htm*

У численних наукових публікаціях, присвячених проблемі трудових ресурсів дане поняття тлумачиться у широкому та значеннях. Зокрема, на думку О.І. Замори, трудові ресурси – це соціально-економічна категорія, яка, з одного боку, відображає рівень розвитку продуктивних сил, їх кількісну, якісну характеристику та структуру, з іншого – характеризується складною системою взаємозв'язків з виробничими відносинами, тенденціями соціально-політичного розвитку, демографічними, національними традиціями, численними соціокультурними факторами і відтворюється разом з ними .У подібному ракурсі розглядає трудові ресурси Н. А. Табачкова¹⁷¹. Трактуючи їх як потенційну робочу силу, яка за своїми фізичними та розумовими здібностями може бути використана для задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства, автор відносить їх до економічного (виробничого) потенціалу, у складі якого визначає їх об'єктом державного управління з метою ефективного функціонування і відтворення.

Заслуговує на увагу комплексний підхід Т. Г. Мисник до визначення поняття “трудоі ресурси”. Відповідно до нього, трудові ресурси розглядаються як якісна сукупність спроможностей працівників, що створюють матеріальні, духовні цінності, інші блага для суспільства з урахуванням впливу різноманітних чинників: економічних, соціальних, організаційних, виробничих, трудових, політичних, екологічних, природних та інших. Наведена дефініція, на відміну від інших, не тільки базується на економічній активності, а й на демографічних, територіально-адміністративних (регіональних), галузевих, навіть природно-екологічних, та інших ознаках, що дозволяють розглядати трудові ресурси в соціально-економічному та обліково-статистичному аспектах, які й відображають умови їх формування та використання. Наведені визначення стосуються трудових ресурсів як макроекономічної категорії.

¹⁷¹Табачкова Н. А. *Трудові ресурси як важливий елемент виробничого потенціалу та об'єкт територіального управління* / Н. А. Табачкова // *Вісн. Укр. держ. ун-ту водного госп-ва та природокористування*. – Рівне, 2003. – № 29. – С. 460-465.

Трудові ресурси у вузькому розумінні за визначенням Н. О. Ломовських, є сукупністю людей, які офіційно вступили в трудову діяльність і мають достатні фізичні, розумові та вікові характеристики для виконання своїх обов'язків, тобто це працівники, які є в наявності на підприємстві. Дане визначення розкриває зміст трудових ресурсів у мікроекономічному контексті.

Узагальнюючи наведені дефініції, можна зробити висновок про те, що трудові ресурси – це соціально-економічна категорія, яка характеризує ту частину активного населення, що формує потенційну робочу силу шляхом акумулювання фізичних, розумових, практичних та інших, в т. ч. і творчих, здібностей. В процесі виробничої діяльності, трудові ресурси сприяють створенню цінностей, виступають складовою ресурсного потенціалу підприємства і підлягають регулюванню з метою підвищення ефективності їх використання та забезпечення належних умов відтворення. Саме трудові ресурси визначають кількісні характеристики трудового потенціалу, тобто, кількісний вираз трудових здатностей людини.

Слід зазначити, що кількість трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств характеризується, у сучасних умовах, двома суперечливими тенденціями. З одного боку, має місце абсолютне скорочення трудових ресурсів сільської місцевості, а відповідно, і трудобезпеженості аграрних суб'єктів господарювання. З іншого боку, знижується зайнятість трудових ресурсів внаслідок згорання виробництва та низької привабливості сільськогосподарської праці.

Близький відтінок має і поняття “економічно активне населення”. Відображаючи суто кількісні ознаки (наявність та перебування у трудових відносинах), дане поняття демонструє ту частину трудових ресурсів, яка безпосередньо зайнята у сферах матеріального і нематеріального виробництва. Трудові ресурси відображають фактичну наявність кадрів, їх структуру, але не потенціал. У процесі виробничої діяльності економічно активне населення виявляє властиві їм якісні ознаки (фізіологічний стан, здібності, особистісні якості, кваліфікацію тощо), та набуває нових якостей, працюючи в колективі організації.

Людський капітал – це сформований та розвинутий в результаті інвестицій і накопичений людиною (людьми) певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері економічної діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці та завдяки цьому впливає на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу. Як зазначає О. М. Бородіна, людський капітал аграрного сектора економіки являє собою систему знань, спроможностей і практичних навичок як у виробничо-галузевій сільськогосподарській сфері, так і в різних сферах соціально-економічної діяльності: соціально-культурній, соціально-демографічній, природоохоронній, рекреаційній, територіально-охоронній»¹⁷². Прирощені у процесі праці якісні характеристики, які визначають сутність людського та інтелектуального капіталу суб'єктів господарювання разом з їх носіями (людьми) формують трудовий потенціал підприємств і суспільства в цілому. Отже, поняття “трудова ресурси”, “економічно активне населення”, “людський капітал” і “трудова потенціал” – взаємопов'язані і взаємообумовлені.

Діалектика взаємозв'язку полягає в тому, що трудові ресурси є результатом демографічних чинників, людський капітал – соціально-економічних чинників (макро- і мікроекономічного рівнів), тоді як трудовий потенціал – результат сукупної, керованої взаємодії зазначених чинників. Якщо перші два поняття є об'єктами регулювання на державному рівні через демографічну і соціально-економічну політику та трудові відносини на підприємстві, то трудовий потенціал формується, використовується, відтворюється, зміцнює силу (можливості) суб'єктами господарювання і складає резерв їх розвитку не тільки у сьогоденні, а і в майбутньому.

Термін “трудова потенціал” введено в обіг відносно недавно. У зв'язку з цим, потребує поглибленого тлумачення

¹⁷² Бородіна О. М. *Людський капітал в аграрній сфері економіки України: науково-організаційні основи сучасного формування і розвитку* : дис. доктора екон. наук : спец. 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК / О. М. Бородіна ; Нац. науковий центр “Інститут аграрної економіки”. – К., 2004. – 35 с.

дефініція цього поняття, з'ясування його економічної природи і змісту. Офіційне визначення поняття “трудоий потенціал” містить Указ президента України “Про Основні напрями розвитку трудоого потенціалу в Україні на період до 2010 року”. Відповідно до нього, трудоий потенціал – це сукупна чисельність громадян працездатного віку, які за певних ознак (стан здоров'я, психофізіологічні особливості, освітній, фаховий та інтелектуальний рівні, соціально-етнічний менталітет) здатні та мають намір провадити трудоу діяльність[140]. Свідченням того, що збереження та розвиток трудоого потенціалу є питанням державного значення є винесення на розгляд Проекту Закону України «Про затвердження Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудоого потенціалу України на період до 2017 року»¹⁷³.

У загальній частині програми трудоий потенціал визначається як інтегральна оцінка, сукупність демографічних, соціально-економічних та інших характеристик і якостей економічно активного населення, що реалізовані або можуть бути реалізовані в умовах досягнутого рівня розвитку продуктивних сил, науково-технічного прогресу, трудових відносин та суспільної діяльності.

В «Економічній енциклопедії» трудоий потенціал визначається як людські можливості, ресурси праці, найповніша і всебічна характеристика працездатного населення як продуктивної сили[48, с. 695]. Подібну точку зору висловлює і М. М. Новікова, яка відзначає, що трудоий потенціал підприємства – це накопичений результат об'єднання трудових потенціалів працівників, які мають якісні та кількісні ознаки, з певними можливостями та станом внутрішнього середовища підприємства, що створює умови реалізації та розвитку трудових характеристик найманої праці, спрямованої на забезпечення певного результату діяльності підприємства.

¹⁷³Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням [Електронний ресурс] : закон України від 18.01.2001 р. № 2240-III. – Режим доступу : <zakon.rada.gov.ua/go/2240-14>.

Михайленко О. В. розглядає трудовий потенціал як сукупність можливостей працівників підприємства активно чи пасивно брати участь у виробничому процесі в межах певної організаційної структури з урахуванням матеріально-технічних, технологічних, інформаційних та інших ресурсів. На думку Г. Ю. Міщук, трудовий потенціал підприємства – сукупна трудова дієздатність його колективу, ресурсні можливості праці персоналу, виходячи з їх віку, фізичних можливостей, наявних знань і професійно-кваліфікаційних навиків¹⁷⁴.

Дані визначення також враховують лише реальні (наявні), а не «прирощені» з допомогою соціально-економічних інструментів, ресурси праці. У зв'язку з цим заслуговує на увагу підхід до тлумачення трудового потенціалу не лише у статичі, але й у динаміці (перспективі). Прихильники такого підходу розглядають трудовий потенціал як наявну і можливу в майбутньому кількість та якість праці, якою володіє колектив організації за даного рівня розвитку науки і техніки, котра визначається чисельністю працездатного населення, його професійно-освітнім рівнем. Йдеться вже про формування трудового потенціалу, починаючи від конкретної людини, підприємства, і їх акумулювання у трудовому потенціалі галузі в цілому.

На основі узагальнення охарактеризованих підходів до розкриття сутності поняття «трудоий потенціал» сформульовано його авторське бачення: трудовий потенціал – це сукупність кількісних і якісних характеристик суб'єктів праці (фактичних і можливих) певного підприємства у певний час, яка капіталізована і цілеспрямовано керована у процесі їх трудових відносин. Дане визначення відрізняється від існуючих наступним. По-перше, у ньому увага акцентується на тому, що потенціал свідомо розвивається і прирощується (капіталізується) в часі і просторі, причому, він може поповнюватись пасивною його частиною – працюючими пенсіонерами та підлітками за умови залучення їх у

¹⁷⁴Міщук Г. Ю. Чинники формування та використання трудового потенціалу підприємства [Електронний ресурс] / Г. Ю. Міщук, М. Ю. Шинкаренко. – Режим доступу : <nuwm.rv.ua/methods/asp/vd/v41ek28.doc>.

трудо́ві відносини. Якщо у першу категорію резервного трудового потенціалу – здатних до праці пенсіонерів – підприємством уже інвестовані певні зусилля, то працюючі підлітки – це майбутній трудовий потенціал, у розвиток якого доцільно інвестувати кошти, використовуючи їх, принаймні, в пік необхідності ресурсів праці, прищеплюючи їм бажання та вміння працювати, формуючи наступність поколінь. Враховуючи галузеву специфіку, доречним є уточнення поняття “трудо́вий потенціал сільськогосподарських підприємств” у контексті охарактеризованих загальних підходів. Поширеними є поняття “сільський трудо́вий потенціал”, “трудо́вий потенціал аграрного сектора”, “трудо́вий потенціал аграрної сфери”, “трудо́вий потенціал сільських територій”, “трудо́вий потенціал сільського населення” тощо. Їх зміст зводиться до одного і того ж: це – трудо́ві можливості галузі, як кількісної та якісної потенційної сукупної здатності сільського населення, яка формує продуктивну силу праці у аграрному секторі та впливає на її результати.

Під трудо́вим потенціалом сільськогосподарського підприємства у авторському баченні слід розуміти наявну і можливу в майбутньому кількість та якість праці, якою володіє колектив організації, та яка є синергетичною сукупністю індивідуальних потенціалів працівників, необхідною для виробництва і забезпечення певного рівня матеріальних благ.

При цьому, трудо́вий потенціал сільськогосподарського підприємства можуть формувати як сільське населення, так і частина міського, що може бути тимчасово працевлаштованим у сезон сільськогосподарських робіт, з властивими їм характеристиками і можливостями.

Особливої значущості набуває удосконалення управлінської практики зміцнення і раціонального використання трудового потенціалу аграрних підприємств. Зміцнення трудового потенціалу засобами менеджменту передбачає, на нашу думку, цілеспрямовану кадрову політику, інвестування в неї (формування людського та інтелектуального капіталу) та створення на підприємствах економічних і соціальних передумов для його реалізації (оптимізацію структури та раціональне використання).

Обираючи стратегію і тактику управління трудовим потенціалом сільськогосподарських підприємств, слід враховувати такі його характерні риси:

-здатність до акумулювання та об'єднання. Трудовий потенціал формується шляхом об'єднання зусиль індивідуумів, що працюють у певному колективі; їх сумарний потенціал формує трудовий потенціал підприємства, який, у свою чергу, утворює трудовий потенціал галузі та є складовою трудового потенціалу регіону і країни;

- накопичення – трудовий потенціал нарощується завдяки збільшенню кількості працівників, а також шляхом підвищення рівня їх освіченості, професіоналізму, кваліфікації, активізації творчої діяльності;

- систематичний розвиток – процеси формування, відтворення, розвитку, розподілу трудового потенціалу відбуваються безперервно;

- комплексність – означає багатовимірність трудового потенціалу, який є системою кількісних та якісних його параметрів;

- керованість – трудовий потенціал підлягає управлінню шляхом застосування організаційних, економічних та соціально-психологічних методів і важелів.

Поліфункціональна природа трудового потенціалу підприємств розкривається через його змістовні характеристики – стать, вік, рівень освіти, посаду, матеріальну і моральну вмотивованість тощо. Наведені підходи до структуризації змістовних характеристик трудового потенціалу у ряді випадків або об'єднують різні за своїм генезисом характеристики (наприклад, професійно-кваліфікаційна), або ж занадто деталізують їх (наприклад, максимальна годинна продуктивність праці, яка є складовою індивідуальних трудових можливостей)¹⁷⁵.

¹⁷⁵Мних Є. В. Аналізі контроль в системі управління капіталом підприємства : монографія / Є. В. Мних, А. Д. Бутко, О. Д. Большакова, Г. О. Кравченко, Г. І. Никонович / за ред. проф. Є. В. Мниха. – К. : Вид-воКНТЕУ, 2005. – 232 с.

Попри існуючі розбіжності у процесі дослідження встановлено, що здебільшого виділяють чотири сутнісні блоки характеристик трудового потенціалу підприємства:

- кадровий (кваліфікаційний потенціал: професійні знання, навички, вміння, досвід, які обумовлюють професійну компетентність та виконання посадових обов'язків; пізнавальні здібності: інтелект, здатність людини навчатися, опановувати нові знання, проявляти зацікавленість у їх постійному оновленні);

- професійний (набір робочих місць, система вимог до трудового потенціалу; поява нових професій та зникнення старих під впливом науково-технічного прогресу; ускладнення функціонального змісту трудових операцій та підвищення вимог до виконання певних видів робіт, обов'язків, функцій);

- кваліфікаційний (структура трудового потенціалу за ієрархією всередині підприємства: адміністративно-управлінський, менеджерів вищої, середньої ланок, працівників нижчої ланки, робочих, допоміжний персонал);

- організаційний (умови функціонування трудового колективу, підлеглисть, права та обов'язки кожного з працівників, їх взаємодії у трудовому процесі, раціональність поведінки).

До цих сутнісних блоків характеристик слід додати (рис. 1.4):

- демографічний (природній приріст сільського населення, захворюваність, чисельність осіб, що вступають у працездатний вік, довголіття, сальдо міграції у сільській місцевості);

- соціально-економічний (розмір доходів, рівень життя, умови праці, розмір та структура споживання, житлові умови, умови праці, задоволеність працею);

- особистісний (ініціативність, активність, сприйнятливність до інновацій, організованість).

В умовах демографічної кризи дедалі більшого значення набуває компонента здоров'я, яка визначає тривалість життя, рівень інвалідності, рівень захворюваності. З одного боку, посилення негативних тенденцій у сфері охорони здоров'я потребує зростання бюджетних витрат, а також підсилення уваги підприємств щодо забезпечення ними заходів підтримки належного рівня безпеки праці своїх працівників та їх оздоровлення і відпочинку. Усе це загалом обумовлює зростання вартості трудового потенціалу, а з

іншого боку – зниження рівня його використання через втрати робочого часу з причин захворюваності працівників або отримання ними ушкоджень. До того ж повністю реалізувати свій професіоналізм та демонструвати високі показники продуктивності праці може лише здорова людина, яка повноцінно харчується, на належному рівні працює та відпочиває. Тому можна стверджувати що, здоров'я населення прямо впливає на кількісні і якісні показники ефективності використання трудового потенціалу, а сфера охорони здоров'я відіграє важливу роль у процесі його відтворення.

Освіта, її рівень та доступність визначають професійно-кваліфікаційний рівень працівників, здатність виконувати ними свої обов'язки. Поряд з освітою на сукупний трудовий потенціал та ефективність його використання впливає професіоналізм, досвід, який формується впродовж усього часу роботи працівника, і залежить від стажу роботи. Високий рівень професіоналізму сприятиме підвищенню продуктивності і якості праці, конкурентоспроможності продукції і підприємства в цілому, зростанню показників діяльності підприємства.

На рівні суспільства та підприємства сукупний ефект багато в чому визначається вмінням людини працювати в колективі, її ставленням до оточуючих. Дедалі більше зростає необхідність створення сприятливого психологічного клімату у трудовому колективі, налагодження взаємовідносин між працівниками, виховання поважного ставлення до членів суспільства, що сприятиме зменшенню соціальної напруженості. Разом із цією компонентою зростає важливість компоненти моральності, яка є стержнем, фундаментом внутрішнього світу людини, й саме ця компонента за позитивних обставин, системного виховання та позитивного впливу на людину формує здатність її до позитивних перетворень, постійного розвитку. Крім моральності на увагу заслуговує компонента світосприйняття, відповідно до якої для трудового потенціалу набувають значення не тільки моральні якості, які стосуються відносин людини у суспільстві, а й такі, що стосуються дбайливого ставлення до довкілля.

Потужною рушійною силою розвитку трудового потенціалу вважається його вмотивованість. Через низький рівень оплати праці

знижується зацікавленість працівників у результатах своєї праці, що зумовлює низьку ефективність використання трудового потенціалу та гальмує його розвиток. Поряд із підвищенням матеріального стимулювання набуває значимості розвиток творчого потенціалу, активності, інноваційності працівників, їх прагнення пізнавати нове, розробляти, удосконалювати, покращувати свою працю і отримувати на цій основі кращі результати.

В контексті організованості та раціональності поведінки зростає потреба у вихованні у працівників акуратності, дисциплінованості, обов'язковості, порядності, доброзичливості, що сприятиме зменшенню порушень трудової дисципліни, забезпеченню ефективної співпраці. Організованість означає також раціоналізацію використання часу, в т. ч. робочого.

Розвиток і диверсифікація виробництва, створення нових робочих місць, підвищення зайнятості населення та зменшення безробіття не тільки поліпшують трудовий потенціал підприємств, а й сприяють вирішенню важливих проблем їх соціально-економічної сфери. Сучасні трансформаційні процеси, що відбуваються у суспільстві, змінюють духовні цінності. Зростають роль і значення духовної компоненти трудового потенціалу. Для забезпечення відтворення трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств необхідним є прищеплення молодому поколінню розуміння їх ролі у збереженні традицій і сільського соціуму.

На наш погляд, перелічені компоненти трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств слід доповнити й такими як здатність до самовдосконалення та саморозвитку, що особливо актуально в сучасних умовах переходу до інноваційного розвитку. Намагання людини систематично накопичувати досвід, набувати нових знань, опановувати нові методи, технології, види діяльності, опановувати суміжні професії сприяє зміцненню її інтелектуального капіталу і підвищує якість трудового потенціалу.

Здійснена нами систематика характеристик (властивостей) трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств має методологічне значення, оскільки на цій основі можна вибудовувати ієрархію управлінських впливів на трудовий потенціал підприємства та обирати інструменти і важелів керування процесами його формування, використання та відтворення. Це

дасть змогу розмежувати повноваження і компетенції з управління трудовим потенціалом сільськогосподарських суб'єктів господарювання між державою, галуззю і підприємствами. Досліджуючи сутність, структуру та характеристики трудового потенціалу підприємства необхідно звернути особливу увагу на специфічні особливості та чинники формування та використання трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств.

Прокопчук О.А.

к.е.н, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції
Житомирський національний агроекологічний університет

ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНЕ ІНВЕСТИВАННЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Події останніх років на сході та півдні України призвели до структурних змін в економіці - у традиційно аграрній економічній системі ще суттєвіше підвищилося значення аграрного сектора. Нині він забезпечує 19 % (843 млрд грн) ВВП, 39 % (18,6 млрд грн) загальнонаціонального експорту, у галузі працює 20 % (3,25 млн осіб) зайнятих країни¹⁷⁶. Виконання галуззю важливих суспільних та економічних функцій супроводжується посиленням негативного екологічного впливу – внесок аграрного сектора у забруднення і деградацію довкілля у країні становить у середньому 35–40 %, у тому числі, земельних ресурсів – понад 50 %, поверхневих водойм – 40–45 %, ґрунтових вод – до 30 %¹⁷⁷.

Загострення екологічних проблем є результатом домінування в аграрному бізнесі економічних пріоритетів, інтенсифікації використання природних ресурсів, зокрема землі. Так, рівень освоєності території та розораності ґрунтів в Україні є одним із

¹⁷⁶ *GrowInUkraine2019*. URL: <https://minagro.gov.ua>

¹⁷⁷ *Екологізація секторів економіки: сільське господарство*. URL: <http://www.ecoleague.net/pro-vel/tematychni-napriamy-diialnosti/ekolohizatsiia-sektoriv-ekonomiky/silske-hospodarstvo>

найвищих у світі. Високими є обсяги відходів від господарської діяльності. Це посилює виснаження та зниження асиміляційних можливостей природного середовища (табл. 1). Безконтрольне застосування хімічних речовин для захисту рослин та підвищення їх урожайності знижує біорізноманіття, негативно впливає на здоров'я населення прилеглих сільських територій та споживачів сільськогосподарської продукції.

Таблиця 1

Чинники екологічного впливу с.-г. виробництва

Чинник впливу	Рік				
	2010	2012	2014	2016	2018
Рівень розораності земель, %	78,0	78,2	78,3	78,4	78,4
Утворення відходів від господарської діяльності, тис. т	8353,7	10199,6	8451,4	8715,5	5968,1
Частка інтенсивних культур у загальній посівній площі, %	34,4	42,7	46,4	46,9	47,0

Джерело: розраховано за даними¹⁷⁸.

Вирішення зазначеної проблеми потребує реалізації сукупності заходів на макро- та мікроекономічному рівні. Зокрема, на рівні держави доцільним є удосконалення інституційного середовища у напрямку розвитку екологічно відповідального підприємництва, посилення контролю за дотриманням екологічних норм у процесі економічної діяльності, особливо її видів, що є дотичними до природного середовища.

На рівні господарюючих суб'єктів необхідним є підвищення соціальної та екологічної відповідальності, що передбачає врахування та нівелювання негативного впливу їх функціонування на довкілля. Консолідація зусиль суб'єктів у тріаді "державо-бізнес-громада" сприятиме поступовому переходу аграрного виробництва на якісно новий рівень функціонування з дотриманням принципів "зеленої економіки". Імплементация даної концепції є об'єктивною потребою,

¹⁷⁸ Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

що визначається правом територіальних громад на чисте довкілля, безпечні умови життєдіяльності, а також міжнародними зобов'язаннями держави, зокрема відповідно до Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною.

Досягнення зазначеної цілі потребує інвестування капіталу або вкладення екологічних (“зелених”) інвестицій. Під екологічними інвестиціями розуміються всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються у господарську діяльність і спрямовані на зменшення антропогенної дії на навколишнє середовище, зниження екодеструктивного впливу процесів виробництва, споживання та утилізацію товарів та послуг; збереження, раціональне використання природних ресурсів та покращення природно-ресурсного потенціалу територій; забезпечення екологічної безпеки країни, внаслідок яких досягаються екологічний, соціальний та економічний результати¹⁷⁹. Водночас окремі науковці зазначають, що в умовах відсутності цільових екологічних фондів державного бюджету і бюджетів місцевих територіальних громад, та обмеженості фінансових можливостей суб'єктів підприємництва, при дослідженні екологічних аспектів інвестиційної діяльності доцільним є використання поняття “еколого-економічне інвестування», що являє собою вкладення капіталу, спрямоване на підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва з урахуванням впливу на навколишнє природне середовище¹⁸⁰.

Незважаючи на гостроту екологічних проблем у аграрному виробництві та на сільських територіях ситуація з еколого орієнтованими видатками має вкрай негативні тенденції. З 2016 р. почалося суттєве зменшення обсягу інвестицій, спрямованих на охорону навколишнього природного середовища. Зокрема, капітальні екологічно орієнтовані інвестиції у галузі скоротилися до рівня 5,9 млн грн (табл. 2).

¹⁷⁹ Вишницька О.І. Класифікація екологічних інвестицій. Екологічний менеджмент у загальній системі управління : зб. тез доп. Дев'ятої щорічної Всеукр. наук. конф. (21-22 квітня 2009 р.). Суми: СумДУ, 2009. Ч. 1. С. 23. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/.../474.doc>.

¹⁸⁰ Кучеренко Ю.А. Інвестиційна привабливість екологізації агропідприємств. *Агросвіт*. 2018. № 7. С. 63.

Таблиця 2

Тенденції екологоорієнтованих інвестиційних процесів у сільському господарстві України

Показник	Рік					2018 р. до 2010 р., +/-
	2010	2012	2014	2016	2018	
Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища у галузі, млн грн	49,3	48,4	23,0	41,9	5,9	-43,36
Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища у галузі, млн грн	46,8	151,7	149,1	76,5	70,1	23,26
Сукупні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища у галузі, млн грн	96,1	200,1	172,1	118,4	76,0	-20,1
Капітальні інвестиції у галузь, млн грн	10817,7	18564,2	18388,1	49660	65059,4	54241,7
Частка екологічних інвестицій у загальному обсязі капітальних інвестицій у галузь, %	0,89	1,08	0,94	0,24	0,12	-0,77
Сукупні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища в Україні, млн грн	13128,1	20514,0	21925,6	32488,7	34392,2	21264,1
Частка екологічних інвестицій у галузі у загальнонаціональному обсязі екологічних інвестицій, %	0,73	0,98	0,78	0,36	0,22	-0,51

Джерело: розраховано за даними¹⁸¹.

¹⁸¹ Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Слід зазначити, що дана тенденція є характерною для сільського господарства, оскільки сукупні інвестиції на охорону довкілля в Україні в цілому у 2018 р. порівняно з 2010 р. зросли майже у 3 рази. Скорочення екологічних видатків свідчить також про цілковиту екологічну безвідповідальність і безконтрольність діяльності сільськогосподарських товаровиробників, оскільки в цілому інвестиційні процеси у галузі суттєво активізувалися – у 2018 р. було вкладено 65,1 млрд грн, що у 6 разів більше, порівняно з 2010 р.

В результаті видатки на охорону навколишнього природного середовища у сільському господарстві становлять менше 1 % загальнонаціонального обсягу інвестицій даного спрямування і загального обсягу капіталовкладень у галузь (рис. 1). Тобто інвестиційна діяльність в аграрному виробництві має суто комерційне спрямування.

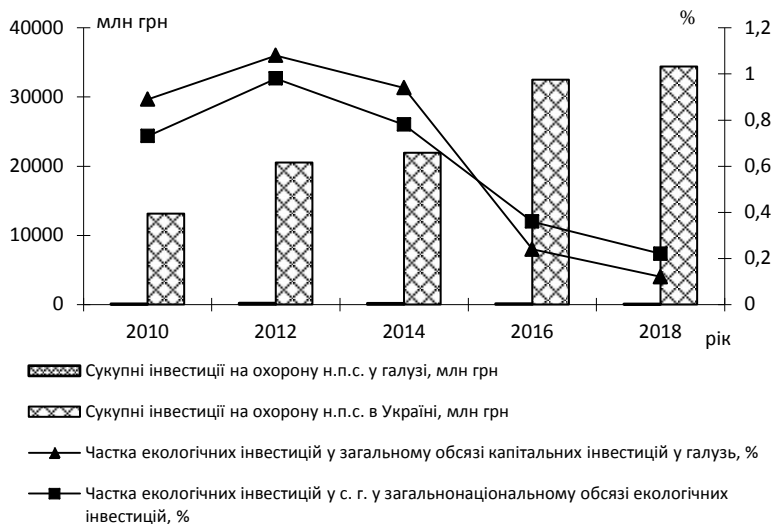

Рис. 1. Динаміка екологоорієнтованих інвестиційних процесів у сільському господарстві України

Джерело: побудовано за даними¹⁸².

¹⁸² Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Екологічні інвестиції у сільському господарстві переважно спрямовуються на утилізацію та безпечне збереження відходів та очищення зворотних вод (рис. 2). Це призводить до низької їх ефективності.

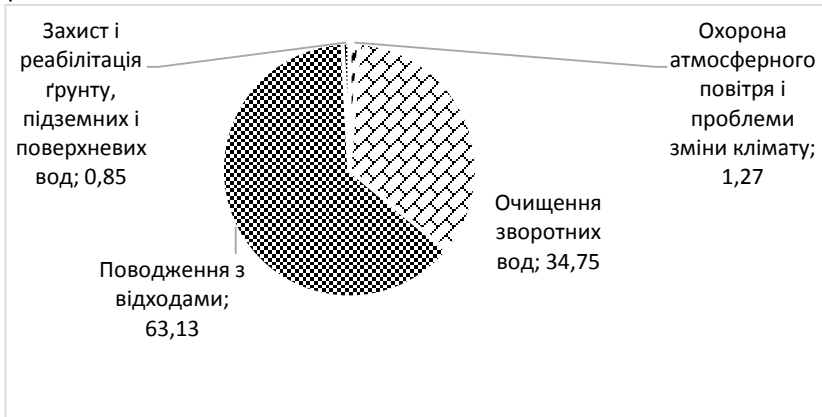

Рис. 2. Цільова структура капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища у сільському господарстві України, 2018 р., %

Джерело: побудовано за даними¹⁸³.

Дещо суперечить офіційним даним Державного комітету статистики України інформація аграрних компаній, які презентують свою діяльність як екологічно відповідальну. Зокрема, 7 із 17 великих агрохолдингів України надають інформацію про реалізацію екологічних програм та інвестування коштів у проекти охорони навколишнього природного середовища.

Основними напрямками екологічного фінансування є будівництво біогазових установок та очисних споруд, заходи з енергозбереження та зменшення шкідливих викидів (табл. 3).

Результати аналізу основних тенденцій розвитку екологічно орієнтованого інвестування у сільському господарстві України однозначно свідчать про необхідність активізації процесу екологізації галузі, що має передбачати перехід до екологічно

¹⁸³ Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

безпечних технологій виробництва, збільшення обсягів інвестування капіталу у природоохоронні заходи, оптимізацію структури капіталовкладень та підвищення їх ефективності. Зокрема, інвестування коштів екологічного спрямування не повинно обмежуватися заходами щодо поводження з відходами.

Таблиця 3

Екологічні інвестицій аграрних компаній в Україні, 2017-2019 рр.

Підприємство	Напрямок і вартість інвестування
“Миронівський хлібопродукт” (МХП)	будівництво біогазових установок (781 млн грн), цеху утилізації побічних продуктів виробництва (40,5 млн грн), очисних споруд (4 млн грн).
“Кернел”	виробництво відновлюваної енергії, модернізація і реконструкція обладнання з метою мінімізації впливу на довкілля (пилоочисні установки) (131 млн дол. США).
“Галс Агро”	будівництво біогазових установок (600 млн грн), очистка води (50 млн грн).
“Астарта-Київ”	програми модернізації технологій, енергоефективності, водозбереження, заміни азбестовмісних матеріалів (349,4 млн грн).
“Нібулон”	програма запровадження енергозберігаючих технологій, виробництво біологічних кормів (85,9 млн грн).
“Агропродсервіс”	будівництво водоочисних споруд, нових систем відведення гною, біогазового комплексу (1,6 млн євро).

Джерело: побудовано за даними¹⁸⁴.

Основними напрямками екологічних інвестицій мають бути:

- поступовий перехід до екологічно безпечних, ресурсозберігаючих, природоохоронних технологій виробництва (з мінімальним використанням хімічних речовин);
- реконструкція систем водоочищення, водовідведення;

¹⁸⁴ Чистое производство. Инвестиции агрокомпаний в экологию. URL: <https://latifundist.com/spetsproekt/493-chisto-proizvodstvo-investitsii-agrokompanij-v-ekologiyu>

- підвищення енергоефективності виробництва, використання альтернативних джерел енергії;
- збалансоване використання природних ресурсів;
- розбудова екологічної інфраструктури.

Виключно пріоритетним напрямом екологічного інвестування має бути раціоналізація використання землі як базового ресурсу в аграрному виробництві. Комплексний підхід до збереження та відновлення ґрунтів має передбачати оптимізацію посівних площ, підвищення родючості землі, особливо деградованих ділянок, захист від забруднення.

Умовою розвитку екологічно відповідального сільськогосподарського виробництва є удосконалення інституційного середовища, зокрема правового поля в частині посилення контролю за дотриманням екологічних норм у процесі підприємницької діяльності та використання ресурсів. Необхідним є не лише підвищення штрафних санкцій за правопорушення, а й формування системи стимулювання розвитку екологічно відповідального бізнесу.

Консолідація зусиль на рівні підприємців та державних інституцій дозволить отримати екологічний та соціальний ефект, проявами яких є зниження антропогенного навантаження на довкілля, поступове відновлення його асиміляційних можливостей, раціоналізація та підвищення ефективності природокористування, збереження безпечних умов життєдіяльності сільського населення, підвищення якості сільськогосподарської продукції і збереження здоров'я її споживачів.

Савченко Н.М.

к. е. н, доцент кафедри бухгалтерського обліку,
оподаткування та аудиту

Савченко Р.О.

к. е. н, доцент кафедри бухгалтерського обліку,
оподаткування та аудиту

Житомирський національний агроекологічний університет

ВПЛИВ ФІНАНСОВИХ ІННОВАЦІЙ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД

В останні десятиліття фінансова система України зазнала значних перетворень. Зміна її структури спричинила появу та швидке запровадження численних фінансових інновацій, які в даний час є невід'ємною частиною фінансового ринку. Так як фінанси відіграють провідну роль в національній економіці та мають значний вплив на потенційний економічний підйом України, то і зростає роль фінансових інновацій. Незважаючи на надзвичайно довгу історію розвитку інновацій на фінансових ринках, можна помітити, що 70-80-ті роки ХХ століття характеризувалися інтенсифікацією розвитку нових продуктів та послуг. На сьогодні інновації є важливими як в мікроекономічному, так і в макроекономічному масштабах. Наслідком глобалізації та лібералізації потоків капіталу, а також посилення конкуренції на міжнародному фінансовому ринку стала поява все більш складних форм інновацій.

Виникнення та запровадження фінансових інновацій є одним із важливих явищ сучасної ринкової економіки, від якого також залежить ефективне функціонування сільських громад. Адже, фокусування уваги на фінансах, як центру економіки, сприятиме економічному зростанню і, як наслідок, посилить значущість фінансових інновацій. Фінансові явища завжди пов'язані з виробництвом товарів і послуг за для задоволення потреб людини. Зміни в фінансовому секторі повинні бути зорієнтованими на підтримання ефективності економічного розвитку. Тому вдосконалення, що відбуваються у фінансовому секторі мають безпосередній вплив на рівень заощаджень та інвестицій, які

можуть сформуватися в сільських громадах, а також мають вплив на прийняття більш точних інвестиційних рішень.

Поняття «інновацій» походить з латинської мови, в якій воно означає "створити щось нове". На думку Д. Бега, С. Фішера¹⁸⁵ інновації - це «процес застосування нових знань у виробничому процесі». Інновації, як галузь, повинні створювати нову економічну цінність. Розглядаючи концепцію інновацій, варто представити визначення, сформульоване Й.А. Шумпетером¹⁸⁶. Автор у своїй праці під назвою «Теорія економічного розвитку» включив до інновацій підприємств наступне:

- вдосконалення раніше виготовленої продукції та запровадження нових її видів;
- впровадження нових методів виробництва та вдосконалення вже існуючих;
- активізація та відкриття нових ринків;
- вжиття заходів щодо інновацій та застосування нових способів продажу;
- модернізація організації виробництва;
- використання нових видів сировинних матеріалів.

Визначення Й.А. Шумпетера є одним із найвідоміших, вважається класичним та може слугувати відправною точкою для проведення дискусій щодо поняття «фінансові інновації».

В Законі України «Про інноваційну діяльність»¹⁸⁷ під інноваціями розуміється новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

¹⁸⁵Begg, D., Fisher, S., & Dornbusch, R. (1993). *Economy*. Warsaw: PWN.

¹⁸⁶Schumpeter, J. A. (1934). *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle* (Vol. 55). New Brunswick: Transaction Publishers.

¹⁸⁷Закон України «Про інноваційну діяльність» / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002, № 36, с. 266

Таким чином, під фінансовою інновацією, слід розуміти нові фінансові інструменти, нові фінансові інститути, нові фінансові послуги, нові ринки збуту, додаткові нововведення, пов'язані з процесом ведення бізнесу на ринку фінансових послуг. Крім того, інновації у фінансовому секторі можуть бути визначені як нова і ефективна комбінація існуючих елементів у нових конфігураціях. Ці конфігурації можна розділити на імітаційні інновації (відомі в банківському секторі як вторинні) та основні інновації, що мають розвивальний характер. Нові продукти часто є комбінацією традиційних засобів. Результатом такого підходу є розмивання меж між грошовим, кредитним ринками та ринком капіталів.

Спектр фінансових нововведень, сформованих останніми кількома десятиліттями, дуже широкий, а сфера їх застосування стосується різних груп суб'єктів на ринку. Інструменти, які були інновацією на момент їх впровадження, після виходу на ринок, стають інструментами та послугами традиційного характеру. Тому оцінки, які вказують на те, що продукти та послуги можна віднести до категорії фінансових інновацій, можуть бути різними. Час життя фінансових інновацій дуже короткий. Однак деякі фінансові нововведення мають особливе значення для розвитку фінансового ринку. Ось чому доцільним є окреслення групи суб'єктів, які мають особливо суттєвий вплив на функціонування як фінансових ринків, так і на діяльність суб'єктів, що діють на цих ринках. На рисунку 1 показані сфери розвитку сучасного фінансового ринку.

Наведені на рис. 1 види інновацій, безумовно, можуть включати похідні, проте на сучасному фінансовому ринку спостерігається динамічний розвиток так званих альтернативних інвестицій. Розвиток альтернативного інвестування - це реакція інвесторів, які шукають інших форм інвестицій, що забезпечать бажаний рівень прибутковості. Тому альтернативні інвестиції - це сучасна форма фінансових інновацій. Вони з'явилися на фінансовому ринку порівняно недавно. Помітне зростання інтересу до категорії альтернативних способів інвестування капіталу було особливо очевидним у 2000–2002 роках. Цей період характеризувався тенденцією падіння цін на фінансових ринках.

Рис. 1. Огляд розвитку фінансового ринку

Поява альтернативних інвестицій також опосередковано є результатом збагачення суспільства та ступенем еволюції вимог найбагатших клієнтів. Цю групу інвесторів більше не влаштовували прості можливості інвестування фінансових надлишків. Таким чином, в першу чергу на запит найбагатших і найвибагливіших клієнтів здійснюються альтернативні інвестиції. Крім того, вони розширюють спектр послуг з управління багатством, що включає не лише управління активами, а й надання обраних послуг з податкового консультування або навіть управління особистими справами клієнтів.

Крім того, альтернативні інвестиції - це новий сегмент фінансових продуктів, який передбачає формування доходу, незалежно від поточних тенденцій на ринку. До переваг альтернативних інвестицій можна віднести зниження мінливості портфеля та його можлива диверсифікація за рахунок низького рівня кореляції. З іншого боку, існує небезпека дуже динамічного розвитку ринку альтернативних інвестицій. Безперечно, ці інвестиції характеризуються високим ступенем складності. Більше того, альтернативні інвестиції здійснюються на ринках із зменшеними вимогами до розкриття інформації та низькою прозорістю. Наслідком цього є відсутність надійної оцінки ризиків, які можуть спричинити ці операції. Використання складних інвестиційних стратегій, шляхом використання залучених коштів, з одночасним використанням значного розміру капіталу, є важливим викликом для безпеки всієї фінансової системи.

Зміна попиту на інвестиційні продукти також є результатом демографічних структурних змін у суспільстві, а також мінливих очікувань суб'єктів, залучених до процесу передачі капіталу. Трансформація економічних умов призводить до зміни переваг як тих, хто інвестує капітал, так і його одержувачів. Альтернативні інвестиції, про які часто забувають при аналізі цієї інвестиційної категорії, розраховані на конкретні категорії клієнтів. Заможні інвестори готові прийняти високі ризики, які несуть ці інвестиції, сподіваючись на отримання надвисокого доходу. Крім того, вони часто володіють відповідними знаннями про ці інвестиції, стаючи партнерами для тих, хто управляє активами. Більше того, вони використовують переваги альтернативних інвестицій для

диверсифікації свого інвестиційного портфеля. Збагачення, характерне для групи, впливає на зростання попиту на інновації, що дасть більше можливостей інвестувати грошові кошти суб'єктам, які готові ризикувати. Альтернативні інвестиції повинні оцінюватися інвесторами з урахуванням наступних критеріїв: очікуваного доходу, стандартного відхилення ризику, розподілу доходу, плати за транзакції, ліквідності інвестицій, місцезнаходження інвестиції, податкових зобов'язань, можливості зменшення ризику.

Також доцільно відмітити наявність прямого зв'язку між перспективами запровадження фінансових інновацій в сільських громадах та технологічним прогресом, розвитком технологій. Адже останні прямо впливають на формування фінансових інновацій. Так, наприклад, поява комп'ютерів та доступ до сучасних технологій та Інтернету спричинили появу інтернет-банкінгу, банківських кредитних карток та електронних банківських пристроїв. Крім того, це сприяло появі електронних систем на фондовому ринку, що значно полегшило та пришвидшило операції.

У літературі існує багато дуже інтересних досліджень щодо технічних інновацій. На інтерес до теми технічних інновацій вплинули результати емпіричних досліджень, які вказували на те, що технологічний прогрес, що відбувся у XIX - XX ст., сприяв підвищенню продуктивності праці. Більше того, технологічні інновації є одним із факторів, що зумовлюють економічний розвиток країн. Проте, досліджень щодо впливу технологічного прогресу на розвиток фінансових інновацій порівняно мало.

Постіндустріальне інноваційне вдосконалення аналізувалося, в тому числі і засновником сучасної економічної теорії Адамом Смітом¹⁸⁸. Його робота «Дослідження про природу і причини багатства народів» вважалася першою спробою наукового аналізу економічних явищ. Автор представив своє уявлення про технічні інновації, за рахунок збільшення рівня численних винаходів та вдосконалення робочих інструментів, що дозволило збільшити масштаби виробництва. А. Сміт зазначав, що основними факторами підвищення продуктивності є винахідливість та інноваційні методи

¹⁸⁸ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М. : Соцэкгиз, 1962. — 684 с

вдосконалення обладнання. Концепцію інновацій виклав і П. Друкер¹⁸⁹, який зробив висновок про те, що інновація "не повинна бути технічною, навіть не повинна бути чимось суттєвим". Автор стверджував, що інновація - це скоріше економічна чи соціальна концепція, ніж технічна.

Розвиток сучасних інформаційних технологій та телекомунікацій також сприяє інтеграції фінансових ринків. Завдяки передовим технологіям зменшується питома вага транзакційних витрат, стає простішим та швидшим доступ до інформації, а також покращується можливість ефективного управління фінансовими активами. Удосконалення технологічних, телекомунікаційних та інформаційних технологій призвело до розширення можливостей створення нових продуктів та послуг. Можливості використання Інтернету повністю змінили процес фінансового посередництва.

Прогрес в галузі сучасних інформаційних технологій дозволив знизити витрати на зберігання, обробку та розповсюдження фінансових даних. Це призвело до розробки методів моделювання кредитного ризику та визначення потенційних боржників. Просування інформаційних технологій породило методи автоматизованої торгівлі, які є основним інструментом прийняття рішень на ринку керованих ф'ючерсів.

Останніми роками відмічається активізація технологічного прогресу, що призвело, в свою чергу, до активізації фінансових інновацій. Застосування сучасних комп'ютерних технологій призводить до значного прискорення транзакцій, полегшення оцінки фінансових індексів та зменшення транзакційних витрат. Використання комп'ютерної техніки на ринках міжнародного значення призводить до значного спрощення та прискорення зв'язку та впливає на темпи транзакцій. Крім того, із використанням комп'ютерів стало можливим впровадженням моделей оптимізації та аналізу фінансових ринків, а також дало можливість використовувати різні методи оцінки. Це сприяло формуванню більш складних фінансових механізмів, які мають вплив не лише на фінансовий ринок, але і на всю фінансову систему.

¹⁸⁹ Друкер П.. *Бизнес и инновации / Питер Ф. Друкер. М.:Диалектика-Вильямс, — 2018. - 432 с.*

До факторів, що зумовлюють необхідність використання фінансових інновацій сільськими громадами, відносяться прогресивні процеси, пов'язані з глобалізацією, дерегуляцією фінансового ринку, а також посиленням конкуренції та технологічний прогрес. Впровадження обмежувальних норм нормативно-правових актів повинно бути важливим чинником, що впливає на створення інноваційних фінансових механізмів. Парадоксальним є те, що і обмежувальні положення, і дерегуляція виступають каталізаторами, що стимулюють появу фінансових інновацій. Однак потенціал цих нововведень буде різним.

Глобалізація фінансових ринків залежить від функціональних взаємозв'язків та посилення впливу світових фінансових бірж, грошово-кредитного ринку, основного світового фінансового ринку. Це забезпечує формування вигідних можливостей для інвестування фінансових надлишків у світовій економіці. Наслідком цього є вища активність таких інституційних інвесторів, як пенсійні фонди та страхові компанії, які, прагнучи до отримання додаткового прибутку, свідомо ризикують.

Ризик - одна з основних характеристик кожної інвестиції. Це пов'язано з неможливістю передбачити майбутнє. Ризик - це ймовірність того, що подія відбудеться. Він є невід'ємною частиною будь-якої діяльності. Окреслення понять невизначеності та ризику є основою аналізу методів управління ризиками. Ми маємо справу з невизначеністю, коли є усвідомлення неможливості дізнатися про вплив майбутніх подій з абсолютною впевненістю. Невизначеність - це стан невідомості, правдива чи хибна пропозиція. Невизначеність об'єкту не є контрольованою, тому неможливо впливати на величину ризику, що виникає внаслідок стану об'єкту.

З одного боку, швидка передача капіталу має свої позитивні наслідки, як для окремо взятого суб'єкта господарювання, так і для розподілу капіталу в масштабі економіки країни в цілому. З іншого боку, важливо звернути увагу на появу нових ризиків на макрорівні, а також на ризики для всієї фінансової системи. Внаслідок цього на світових фінансових ринках виникають серйозні порушення, що призводять до падіння ліквідності та припинення виконання їх функцій належним чином, або навіть припинення роботи.

З нашої точки зору, одним із шляхів оптимізації інноваційних процесів в умовах функціонування сільських громад є залучення іноземного досвіду та капіталу. Лібералізація міжнародних потоків капіталу є основним фактором, який сприяє накопиченню зв'язків між національними ринками для формування єдиного міжнародного фінансового ринку. Лібералізація фінансового потоку капіталу є найважливішим елементом глобалізації фінансового ринку. Це означає скасування обмежень та адміністративних правил щодо фінансових операцій між резидентами та нерезидентами. Крім того, вільний рух капіталу між країнами означає здатність вільно здійснювати іноземні виплати будь-яких видів суб'єктами цих країн, що є результатом операцій, здійснених в рамках обліку руху грошових коштів та капіталу.

В економічній теорії передбачається, що лібералізація потоків капіталу є складовою фінансової глобалізації та може принести наступні економічні вигоди: збільшення можливостей заощадження при менших відсотках; сприяння розвитку сфери фінансового посередництва та вдосконалення ефективності його функціонування. Суттєвим недоліком лібералізації потоків капіталу є його вплив на можливу дестабілізацію фінансової системи та можливість впливу на виникнення валютних криз. Більше того, дерегуляція фінансових ринків є ключовим фактором, який дозволяє впроваджувати фінансові інновації. Термін дерегуляція означає зменшення впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, тобто насамперед на ринок, через відсутність втручання в ціноутворення, а також на якість товарів та послуг.

Процес дерегуляції пов'язаний з усуненням адміністративно-правових бар'єрів. Лібералізація руху капіталу впливає на загальний ріст та економічний розвиток. При цьому:

- лібералізація сприяє зниженню тиску на постачальників фінансових послуг, використання міжнародних стандартів якості, управління та ін.;

- вітчизняні фінансові установи, незалежно від їх статусу, мають можливість розширити сферу своєї діяльності, за рахунок освоєння нових або відновлення старих ринкових ніш, що являється фінансовим поглибленням;

- оптимізація розподілу капіталу всієї економіки стимулює процеси, пов'язані із підвищенням загальної економічної ефективності та продуктивності.

Таким чином, розвиток фінансового ринку, в основному, пов'язаний з розвитком сектору фінансових інновацій, запровадження яких є безперервним процесом. Як результат, суб'єкти господарювання, що працюють на ринку, намагаються диверсифікувати продукцію та послуги відповідно до раптових або ж поступових змін в економіці. Термін фінансові інновації можна розуміти по-різному. Визначаючи економічну суть фінансових інновацій в цілому, можна сказати, що це є процес створення, а потім популяризації нових фінансових інструментів, а також нових методик, установ та ринків. Фінансові інновації можна поділити на два основні типи: інноваційні продукти та інноваційні процеси. До перших належать інноваційні фінансові інструменти, такі як похідні інструменти. Визначення інновацій на ринку інвестиційного продукту можливо розуміти як створення оптимальних умов для досягнення цілей, встановлених клієнтом. Другий тип включає, наприклад, інноваційні способи розповсюдження продуктів, інноваційні методи обліку фінансових операцій та нові методи платежів.

Сучасні реалії української економіки та система правового регулювання діяльності сільських громад роблять неможливим впровадження інновацій без залучення інвестицій. Тому представникам сільських громад потрібно пам'ятати, що існують три типи правил, що регулюють функціонування фінансової системи: положення, встановлені чинним законодавством; стандарти, створені суб'єктами фінансової системи; історично сформовані звичаї в окремо взятій громаді.

Скидан О.В.

д.е.н., професор кафедри інноваційного підприємництва та інвестиційної діяльності

Ковальчук О.Д.

к.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції
Житомирський національний агроекологічний університет

СТАЛИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЄС В ПРОЕКТІ БЮДЖЕТУ НА МАЙБУТНІЙ ПЕРІОД

Увагу аналітиків європейських країн та України привернув проект документу про стратегічне планування та подальше функціонування Європейського Союзу на 2021 – 2027 рр. (the Multiannual Financial Framework (MFF) - багаторічна фінансова перспектива), який є спільним бюджетом на виконання програм ЄС¹⁹⁰. MFF 2021–2027 є важливим для України, оскільки він визначає пріоритети та перспективи міжнародних програм ЄС, до яких Україна може бути залучена, або реалізація яких за участю держав-членів ЄС та країн-партнерів вплине на її національні та геополітичні інтереси. Тобто в рамковому бюджеті ЄС на 2021-2027 рр. окреслюються пріоритетні програми та напрями функціонування Європейського Союзу, що впливає на вектор геополітичної орієнтації зовнішньої політики України та на акценти її національних і міжнародних програм, які залежатимуть від європейських партнерів. Доцільно дослідити політичний фон європейського політикуму, нові тенденції його міжнародних відносин, включаючи вихід Великобританії з ЄС та основні параметри даного семирічного проекту бюджету і врахувати при розробці національної стратегії України.

Формування бюджету Європейського Союзу є досить складною процедурою. Сам бюджет ЄС щорічно затверджується

¹⁹⁰ *European Commission.(2018). EU budget: Commission proposes a modern budget for a Union that protects, empowers and defends. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-3570_en.htm*

Європейською Комісією. Він затверджується Радою ЄС та Європейським Парламентом. Однак річний бюджет не повинен виходити за рамки "багаторічної фінансової перспективи", яка затверджується один раз на сім років і регулює доходи та витрати. Багаторічна фінансова перспектива повинна бути схвалена Радою ЄС одноставно, а Європейський Парламент повинен дати зелене світло. І саме зараз реалізуються торги навколо цієї "багаторічної фінансової перспективи" на 2021-2017 рр.

Після набуття чинності Угоди про всеохоплюючу зону вільної торгівлі між Україною та ЄС 1 січня 2016 р. ринок продовольства ЄС відкрився в певній мірі для наших виробників і керівництво держави заявило про намір перетворити Україну на "розвинену аграрну країну". Однак з самого початку з'ясувалося, що українські виробники вийшли на ринки ЄС в умовах несправедливої конкуренції, оскільки їхні європейські колеги отримують переваги від Спільної аграрної політики (САП) - найбільш захищеної програми стимулювання аграрного виробництва та сільського розвитку із щорічним фінансуванням 38% бюджету ЄС. Джерелами фінансування програм розвитку сільськогосподарського виробництва та сільських територій є також національні бюджети країн-членів ЄС. Частка САП як найбільшої програми ЄС поступово зменшувалася з 60% загального бюджету ЄС у 90-х роках до нинішніх 38% (рис. 1). Цілі САП залишаються в основному незмінними з 1962 р.

САП спрямована на підвищення продуктивності сільського господарства за рахунок широкого впровадження цифрових технологій, зростання рівня життя сільських жителів, забезпечення стабільності аграрних ринків, продовольчої безпеки та прийнятних цін для споживачів. Відповідно до Директиви ЄС (Регламент 1306/2013), вона забезпечує виробництво життєво важливих продуктів харчування, управління природними ресурсами, здійснення заходів щодо пом'якшення зміни клімату, врівноважує розвиток сільської місцевості, субсидує екологізацію, сприяє

збереженню навколишнього середовища та впровадження ефективних практик вирощування великої рогатої худоби¹⁹¹.

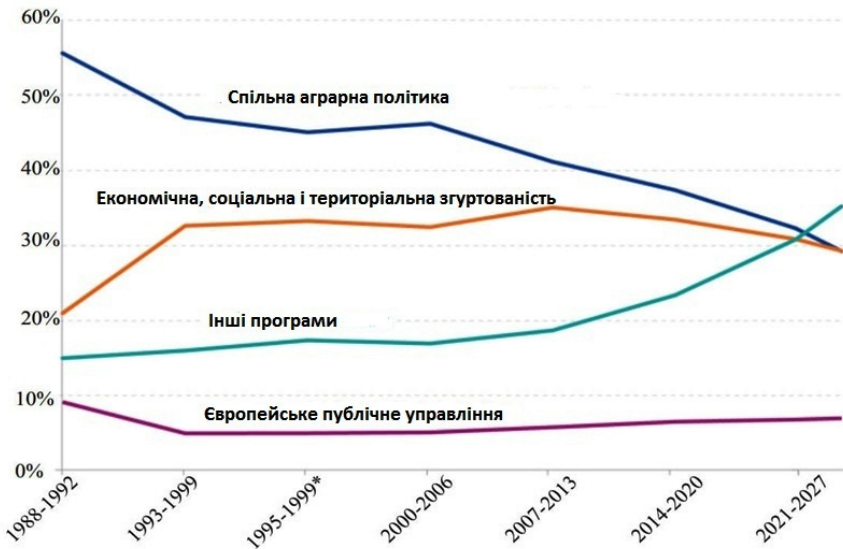

Рис. 1. Еволюція основних напрямів політики в бюджеті ЄС

У бюджеті 2014-2020 рр. видатки на САП досягають 408 млрд євро, з яких прямі виплати фермерам та підтримка ринку становлять 313 млрд євро, з яких 94% (295 млрд євро) призначені для забезпечення прибутковості фермерів та стабілізації сільськогосподарських ринків (18 млрд євро) (рис. 2). Решта бюджету спрямована на розвиток сільських територій. Крім того, ці статті витрат також фінансуються на національному рівні кожної країни-члена ЄС від 25% до 75%, залежно від регіону та

¹⁹¹ Regulation (EU) No 1306/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy and repealing Council Regulations (EEC). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1306>

можливостей країни¹⁹². Незважаючи на недоліки та перекоси, програма залишається стабільним гарантом визначеного рівня доходу для фермерів ЄС. Успішна реалізація САП в останні роки зробила ЄС одним з провідних виробників продуктів харчування у світі, експортуючи понад 130 млрд євро товарів щорічно. Для більшості країн-кандидатів, включаючи Україну, САП традиційно залишається найпотужнішою економічною мотивацією приєднання до європейської спільноти.

Рис. 2. Бюджет ЄС 2014-2020, млрд. €, %, поточні ціни

Однак САП суттєво змінюється на майбутній 2021-2027 рр. рамковий період. Вихід Великої Британії з ЄС означає зменшення бюджету на 12 млрд євро в рік, що становить близько 7 %. Виникає питання як заповнити дану прогалину, і в якому напрямку

¹⁹² Куроп'ячник, О., Смельянський, Ю. (2008). *Спільна сільськогосподарська політика ЄС та інтереси України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.mfa.ua.org.uk/publications/spilna-silskohospodarska-polityka-ies-ta-interesy-ukrainy>*

реформувати бюджет. Крім того, багато викликів потребують невідкладних рішень: зміни клімату, дефіцит ресурсів, високе безробіття в багатьох частинах Європи, соціальні та економічні нерівності, діджиталізація та глобальна нестабільність. Загальні видатки ЄС на 2021-2027 рр. становлять 1279,4 млрд євро або незначне збільшення з 1,03% до 1,114% ВВП ЄС (рис. 3)¹⁹³. Країни Євросоюзу обговорюватимуть проект, і він має бути затвердженим до 2020 р. Європарламентом і Радою ЄС.

Рис. 3. Бюджет ЄС, 2021-2027 рр., млрд €, поточні ціни

Новим джерелом фінансування майбутнього бюджету Європейська Комісія пропонує систему торгівлі квотами на промислові викиди парникових газів, 20% яких мають спрямовуватися безпосередньо до бюджету ЄС. Відрахування з реформованої системи податку на прибуток корпорацій стане також джерелом прямого фінансування бюджету ЄС. Європейська Комісія

¹⁹³ Wixforth, S. (2018). *The New EU Budget Under the Constraints of Brexit and the Debt Brake* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.socialeurope.eu/the-new-eu-budget-under-the-constraints-of-brexit-and-the-debt-brake>

пропонує встановити його як мінімум 3% в усьому співтоваристві. Пропонується створити "фінансовий резерв союзу" після 2020 р. Він буде витрачатись на ліквідацію наслідків надзвичайних подій, а також на питання у сфері безпеки та міграції.

Особлива увага приділяється питанням оборонної політики у проекті бюджету на 2021-2027 рр., зокрема, передбачається зростання даних видатків на 40% - до 27,5 млрд євро, що становитиме близько 2% від загального бюджету ЄС. Розділ з питань безпеки та оборони передбачає планове використання консолідованих фондів ЄС для військових цілей, що раніше було можливо лише у надзвичайних ситуаціях. Міністри закордонних справ та міністри оборони 23-х держав-членів Європейського Союзу у листопаді 2017 р. взяли на себе зобов'язання поглибити співпрацю у сфері безпеки. Представники 23-х з 28-ми членів ЄС підписали декларацію про наміри брати участь у "постійній структурній співпраці з питань безпеки та оборони" (Permanent Structured Cooperation on security and defence, PESCO). Це є одним з кроків на шляху створення європейського оборонного союзу.

Загалом передбачається збільшити асигнування на ряд нових та посилення існуючих пріоритетів ЄС на суму €109 млрд, забезпечивши при цьому зростання витрат на кліматичні цілі та охорону довкілля у 1,7 рази, на молодіжні програми – у 2,2 рази, на міграцію та управління кордонами – у 2,6 рази, на цілі європейської безпеки – у 1,8 рази, на цілі спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС – у 1,3 рази. Однак, незважаючи на деяке зменшення асигнувань на сферу "Єдиний ринок, інновації та цифрові технології", загалом фінансування з Бюджету ЄС на дослідження, інновації та цифрові технології істотно зростає (на 64%). Крім того, вони мають підтримуватися додатковим фінансуванням з європейських структурних та інвестиційних фондів. Також ЄС має намір забезпечити до 25% світових витрат на цілі політики протидії зміні клімату, визначені ООН, збільшивши сукупні асигнування на вказані цілі у 1,6 рази – з €206 млрд до €320 млрд, або з 20%

Бюджету ЄС у 2014-2020 рр. до 25% у новому, на 2021-2027 рр.¹⁹⁴.

Новий бюджет передбачає встановлення більш тісного зв'язку між бюджетом та приватними інвесторами. Європейський фонд стратегічних інвестицій (The European Fund for Strategic Investment) повинен повністю інтегруватись інвестиційним фондом «InvestEU». Ключовим партнером у впровадженні даних заходів, як і раніше, буде Європейський інвестиційний банк. InvestEU повинен об'єднати всі фінансові інструменти централізованого управління в межах ЄС у єдину оптимізовану структуру.

Що стосується сталого розвитку сільського господарства, то вплив останнього на зміну клімату та навколишнє природне середовище було однією з основних дискусій в ЄС за останні роки. Європейська комісія заявляла, що САП 2014-2020 рр. не вплинула позитивно на покращення сталості сільського господарства. Найважливішим питанням було - який сенс витратити мільярди євро на програму САП, якщо фермери і частина природи: бджоли, комахи та ін, зникають з постійно зростаючими темпами через індустріалізацію сільського господарства. Система підтримки САП 2014-2020 базувалася на гектарах. Це означає, що фермери отримують більше грошей, якщо їм належить більше землі. Сьогодні 20% фермерів ЄС отримують 80% відповідного фонду САП. Це сприяє знищенню малих та середніх господарств. Індустріальна модель є руйнівною для невеликих виробників. В результаті невеликі сімейні господарства ЄС зникають з великою швидкістю. За період з 2005 по 2016 р. кількість ферм з площею сільськогосподарських земель до 50 га зменшилася на 29,4%, це трохи більше 4 млн ферм. І це не враховуючи безлічі господарств, які вважаються занадто малими для врахування статистикою.

У рамках дискусії в Єврокомісії щодо розподілу бюджету САП на 2021-2027 рр. було запропоновано встановити обмеження суми грошей, що може отримати один фермер. Таке обмеження дозволило б більш ефективно використовувати державні кошти та перерозподілити різницю на користь малих ферм. Однак, цю

¹⁹⁴ *Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС / В.Сіденко (керівник проекту) та ін. – Київ: Заповіт, 2018. – 214с.*

пропозицію було відхилено. Більшість політичних груп наполягають на встановленні мінімального розміру площі, яку обробляє фермер, як критерій, який дозволяє йому подавати заявку на субсидію з ЄС, що може призвести до зменшення субсидування маси дрібних фермерів.

Натомість Єврокомісар Гунтрам Вольфф переконаний, що рівень дотацій на підтримку сільського господарства абсолютно завищений. "Нам слід менше дотувати сільське господарство та краще використовувати кошти, для прикладу, щоб справді досягти таких цілей як збереження різноманіття видів". Так само експерт піддає різкій критиці політику фінансової підтримки розвитку структурно слабких регіонів, адже ці гроші отримують і такі небідні країни як Німеччина чи Іспанія. "Тут слід справді уважно придивитися, які видатки ще дають ефект, а які - ні", - зазначає економіст¹⁹⁵.

Готуючи бюджет ЄС на 2021-2027 рр., Європейська Комісія пропонує збільшити майже на 60% фінансування програми LIFE. LIFE - головний інструмент, який фінансує проекти у сферах охорони природи, біорізноманіття та пом'якшення змін клімату. Рада ЄС погодила позицію щодо продовження програми після 2020 р. Основні зміни в майбутньому періоді стосуються включення нової підпрограми, яка фінансуватиме проекти альтернативної енергетики. Надалі програма LIFE буде складатися з двох сфер, кожна з яких буде включати дві підпрограми:

1. Навколишнє середовище буде включати підпрограму «Природа та біорізноманіття» і підпрограму «Циркулярна економіка та якість життя».

2. Кліматичні дії включатиме підпрограму «Пом'якшення наслідків та адаптація до змін клімату» і «Перехід до зеленої енергії».

Рада ЄС зазначила, що 60% фінансування навколишнього середовища має спрямовуватися на проекти з охорони природи та біорізноманіття. Європейська Комісія запропонувала фінансувати

¹⁹⁵ *Pirep, B., Saakov, B. (2018). Уперше без Великобританії: великий торг за бюджет ЄС. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.dw.com/>*

програму LIFE на 2021-2027 рр. у сумі 5,45 млрд євро, з яких 3,5 млрд євро - на навколишнє середовище та 1,95 млрд євро - на кліматичні дії. Але конкретний розмір визначатиметься за результатами окремих фінансових переговорів¹⁹⁶.

В LIFE Європейська Комісія інтегрувала питання запобігання змінам клімату у всі основні програми витрат ЄС, включаючи політику регіонального розвитку, енергетику, транспорт, наукові дослідження та інновації, САП та політику розвитку. Це зробить бюджет ЄС джерелом сталого розвитку. З метою імплементації Паризької угоди та зобов'язань у рамках цілей ООН щодо сталого розвитку Європейська Комісія пропонує збільшити фінансування заходів щодо змін клімату в рамках усіх програм ЄС. Вона пропонує, щоб витрати ЄС на дані заходи становили не менше 25%.

Єврокомісар з питань навколишнього середовища, морських справ та рибного господарства Кармену Велья відмітив: «ЄС є світовим лідером у галузі охорони навколишнього середовища та запобігання зміні клімату і наші витрати повинні відповідати цьому. За рахунок більшого фінансування ми зможемо посилити програму LIFE для ефективного захисту навколишньому природного середовища та прискорити перехід до чистої, енергоефективної, низьковуглецевої та стійкої до клімату економіки. Саме це є пріоритетом Європейської комісії Юнкера". Уповноважений Єврокомісії з питань енергетичних та кліматичних дій Мігель Аріас Каньете додав: "Сильна програма LIFE відіграватиме важливу роль у розширенні інвестицій в кліматичні дії та чисту енергію в Європі. Продовжуючи підтримувати пом'якшення кліматичних змін та адаптації до них, LIFE також продовжить надавати допомогу ЄС у досягненні його кліматичних цілей та зобов'язань відповідно до Паризької угоди та цілей ООН щодо сталого розвитку".

¹⁹⁶ Козак, З. (2018). *Довкілля і клімат: інформаційно-аналітичний огляд екологічної та кліматичної політики і права ЄС. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rac.org.ua/oglyad/spetsialni-oglyady-ta-monitoryngy>*

Степура М.О.

*к.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції
Житомирський національний агроекологічний університет*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Географічне положення України в центрі Східної Європи, на перехресті основних транспортних шляхів з Європи в Азію та від скандинавських держав до регіону Середземномор'я, є дуже сприятливим середовищем для розвитку міжнародної торгівлі. Оскільки міжнародна торгівля складає понад 100% ВВП України, важливе значення має ефективне використання мультимодальної транспортно-логістичної системи.

Україна як світовий постачальник продуктів харчування та провідний експортер сільськогосподарської продукції, відіграє життєво важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки світу. Вплив геополітичних подій на транспортні маршрути та витрати потребує пошуку шляхів їх модернізації, що є запорукою сталого розвитку країни. Транспортна система України є розвинутим сучасним промислово-господарським комплексом і включає усі види транспорту – автомобільний, залізничний, повітряний, морський, річковий, трубопровідний і шляхи сполучення загального користування. Україна є частиною кількох міжнародних транспортних коридорів, таких як коридори 3, 5, 7 і 9 Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T), коридори 3, 4, 5, 7, 8 і 10 Організації співробітництва залізниць (ОСЗ), а також частина коридору Європа – Кавказ – Азія (TRACESA).

Наявна транспортна потужність недостатньо використовується та характеризується елементарною інфраструктурою та послугами, що відображається у високих витратах на логістику. За даними Мінінфраструктури¹⁹⁷ сучасний стан транспортної інфраструктури України характеризується такими проблемами як незадовільний стан доріг, найвища у Європі смертність на дорогах, зношеність

¹⁹⁷ <https://mtu.gov.ua/files/projects/str.html>

рухомого складу залізничного транспорту, недоступність авіаційного транспорту внаслідок невизначеності перспектив функціонування аеропортів, через обміління річок і критично застарілу інфраструктуру використовується 3% потенціалу річок, а відповідно, частка річкового транспорту у транспортній системі менше 0,9%, середній вік автобусів малого класу 8-10 років, великогабаритних автобусів – 15-18 років і більше. Усе це слугує базисом формування логістичної вартість транспортування товарів, що на 40% вища, ніж у країнах ЄС. Логістичні витрати на перевезення зерна від виробників до портів Чорного моря приблизно на 40% перевищують витрати на аналогічні послуги у Франції й Німеччині та є на 30% вищими, ніж витрати в Сполучених Штатах. Як наслідок, сільгоспвиробники в Україні отримують меншу частку від світових ринкових цін та покривають витрати на неефективну логістику, які, за різними оцінками, призводять до втрати надходжень у розмірі від 600 млн дол. до 1 600 млн дол. США щороку¹⁹⁸.

Питання сталого розвитку в галузі транспорту та логістики є частиною політичного діалогу в усьому світі. Основні проблеми, як правило, включають необхідність підвищення енергоефективності, скорочення викидів і зменшення заторів, а також необхідність боротьби з безліччю інших "мегатрендів", що стосуються суспільства, довкілля, технологій та ринку. Деякі недавні прогнози щодо мегатрендів, які зачіпають транспорт та логістику, наведені у табл. 1.

Дані прогнози враховані при формуванні Стратегії сталої логістики для України на період до 2030 року¹⁹⁹, проект якої та План дій для України був розроблений Міністерством інфраструктури України за підтримки в її розробленні Світового банку, і є важливою складовою Національної транспортної стратегії України до 2030 року.

¹⁹⁸ World Bank (2015). *Shifting into Higher Gear: Recommendations for Improved Grain Logistics in Ukraine* <http://documents.worldbank.org/curated/en/451821468191333168/pdf/ACS15163-WP-P148859-PUBLIC-Box393203B.pdf>

¹⁹⁹ <https://mtu.gov.ua/files/Logistics.pdf>

Таблиця 1

**Майбутні основні тренди, що вплинуть
на транспортно-логістичну галузь**

Первинні стимули	Тренди
Соціальні, демографічні та поведінкові аспекти	Урбанізація; Робоча сила, що змінюється; Суспільство знань; Індивідуалізм; Спільна економіка; Міграція; Негайні потреби "тут і тепер"; Повільний рух; Розширення повноважень жінок; Споживання 2.0 – користуйся, не володій
Сталість та соціальна відповідальність	Сталість; Справедлива та відповідальна логістика
Технологія	Відцифрування; Робототехніка та автоматизація; Мобільні та натільні обчислювальні пристрої; Сенсори; Інтернет речей в логістиці; Великі обсяги даних, хмарна та прогнозна аналітика; Безпілотні транспортні засоби; 3D друк; доповнена реальність
Ринкові стимули	Глобалізація; Спільна економіка; Консолідація та співпраця; Нові торговельні шляхи; Невгамовна та несподівана конкуренція; Логістика інтелектуальної власності; Електронна комерція; Все канална логістика; Доставка на вимогу; Двошвидкісний світ; Зростання волатильності попиту і факторів виробництва; Обтяження капітальних витрат; Рішення щодо спільного використання; Масова персоналізація
Політичні/регуляторні стимули	Перевантаженість та дефіцит інфраструктури; Вплив дерегуляції

Розвиток українського транспортного сектора також є невід'ємною частиною Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Вона також передбачає подальше впровадження національної транспортної стратегії України, а також підготовку та здійснення реформ у підгалузях транспортного сектора, що сприяє поліпшенню руху пасажирів і товарів та збільшенню плинності транспортних потоків між Україною, ЄС та третіми країнами регіону.

Виходячи з вищезазначених трендів Європейська спільнота вже розпочала процес переходу на експлуатацію «розумних» транспортних засобів. Четверта промислова революція, що набирає

обертів в Європейському Союзі, передбачає удосконалення транспортних систем шляхом діджиталізації та створення інноваційних екологічно безпечних технологій. Контури трансформації транспортних систем ЄС:

1. Діджиталізація транспорту. На основі використання технологій BigData сьогодні можна контролювати кожний транспортний засіб та значно розвантажити транспортні потоки, а також підвищити рівень безпечності руху. Діджиталізація транспорту тісно пов'язана з логістичними ІТсистемами. Оскільки, використовуючи сучасні «хмарні» логістичні ІТ-системи, можна не лише швидко підібрати клієнта, прорахувати економічно найвигідніший маршрут, але й підібрати попутний вантаж на зворотній шлях. Сьогодні ставиться задача впровадження гібридних систем з використанням альтернативної логістики, щоб доставка виконувалась у відповідності з бажанням клієнта. Також набирає популярність упереджувальна логістика, на основі аналізу Big Data.

2. Створення інтелектуальних транспортних систем та засобів. У центрі уваги, як європейського, так і світового автомобільних ринків знаходяться інтелектуальні транспортні системи. Чимало компаній працюють у зазначеній сфері, прагнучи довести «автономність» своїх моделей до досконалості. Вже сьогодні створюють «розумні» транспортні магістралі, де за допомогою транспортних детекторів можна гнучко регулювати щільність транспортних потоків. Так у м. Київ впроваджено систему гнучкого реверсу Road Zipper, строк окупності якої менше одного року.

Провідні автовиробники (Audi, BMW і General Motors, Cadillac, Toyota, Google, Continental, Mercedes-Benz, Volvo, Tesla Motors) сконцентрували свою увагу на впровадженні безпілотних систем в транспортні засоби. Mercedes-Benz і Daimler спільно працюють над випуском самокерованого автобусу, розробники вже продемонстрували результати розробки. Прогнозують, що лідером за кількістю «безпілотників» буде Китай. За розрахунками IHS, до 2035-го в цій країні буде близько 5,7 млн автомобілів, що матимуть певний ступінь автономності. В Європі автономних машин буде близько 4,5 мільйонів, а в Африці і на Близькому Сході – близько 1

мільйона²⁰⁰. Спеціалісти оцінюють світовий ринок штучного інтелекту у 2,5 млрд. доларів США.

Діджиталізація та розвиток безпілотного транспорту неможливі без імплементації транспортних засобів до Інтернету речей, де штучні системи поєднуються у глобальну «екосистему» та взаємодіють між собою, а також з навколишнім середовищем частково або повністю без участі людини. Все частіше ми зустрічаємося з поняттям «Connected Car» (підключений автомобіль) – транспортний засіб, з'єднаний з іншими автомобілями і пристроями, мережами і сервісами, які охоплюють велику інфраструктуру. Це дає змогу обміну інформацією з іншими підключеними авто, смартфонами тощо.

Важливою складовою будь яких нововведень є фінансові ресурси. Загалом сукупність можливих інструментів фінансування транспортної інфраструктури виглядає так: використання коштів державного і місцевого бюджетів, які формуються із загальнодержавних податків та зборів (наприклад, частина податків на прибуток витрачається на фінансування транспортної інфраструктури), спеціальних податків (податки на бензин, збір за реєстрацію автомобіля, податок на транспортні засоби, податок на користувачів автодоріг тощо), спеціальних зборів, наприклад за користування об'єктами транспортної інфраструктури (перспективною сферою для організації ринків є продаж на аукціонах прав на посадку повітряних суден у перевантажених аеропортах), штрафів, які стягуються за порушення раніше встановлених правил і процедур; використання власних коштів підприємств та їх структурних підрозділів; до основних інструментів залучення коштів на довгостроковій і короткостроковій основі відносяться: використання кредитів банків та інших кредитних установ (зовнішніх та внутрішніх), а саме банківські інвестиційні кредити; синдиковані кредити; іноземні кредити, проектне і мезонінне фінансування; облігаційні позики: випуск облігацій

²⁰⁰ Слободняк Ю. В. *Фінансовий механізм функціонування підприємств пасажирського автотранспорту в сучасних умовах – 2007 [Електронний ресурс] / Ю. В. Слободняк. – Режим доступу : http://lib.uabs.edu.ua/library/Books_academy/740_2007.pdf.*

внутрішнього і зовнішнього займу, єврооблігацій; інфраструктурних облігацій; залучення акціонерного капіталу; лізинг; публічно-приватне партнерство – основними цілями його використання у транспортній сфері є вирішення фінансових проблем і модернізації транспортної інфраструктури, державне керування й підвищення якості сектора через концесійні угоди.

Перспективним інструментом залучення довгострокового фінансування масштабних інфраструктурних проектів є емісія боргових цінних паперів (облігації, єврооблігації, інфраструктурні облігації) під конкретні інфраструктурні проекти. Поки що цей інструмент не поширений в Україні, ця практика лише запроваджується. Однак, враховуючи переваги цього інструменту порівняно з іншими кредитними продуктами, можна розглядати його як перспективне джерело додаткових інвестиційних ресурсів і для України як суверенної держави, і для банків України та корпоративного сектора²⁰¹.

Досвід у цьому питанні Польщі, яка є прикордонною до України досить вагомий. Фінансування реформ транспортного сектору Польщі ґрунтовані на поєднанні коштів програм Європейського Союзу та внутрішніх інституцій зокрема Національного дорожнього фонду. Основним джерелом його наповнення є грошові надходження у розмірі 80% від паливного збору, що береться з користувачів моторного палива та газу, а обов'язок його сплачувати покладено на виробників та імпортерів моторних палив. Важливими джерелами наповнення фонду є також кредитні кошти, отримані Банком національного господарства і надані Національному дорожньому фонду, а також кошти від емісії облігацій, що проводиться банком для фонду. До фонду також потрапляють надходження від електронного збору плати за проїзд платними автострадами та інші.

Отже, запровадження сучасних методів будівництва, експлуатації та фінансування життєдіяльності транспортної

²⁰¹ Никифорок О.І., Чукаєва І.К. *Інфраструктурні облігації як інструмент залучення інвестицій для потреб модернізації в практиці зарубіжних країн. Ефективна економіка. 2014. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2926>*

інфраструктури є запорукою розвитку, як регіональних, міжрегіональних та міжнародних сполучень. В свою чергу це не тільки зменшує транспортні витрати зовнішньої та внутрішньої торгівлі, а і є мотивом розвитку підприємництва на прилеглих до транспортної мережі територіях. Розвиток транспортної інфраструктури дасть змогу нарощування фінансових потоків до бюджету територіальних громад, що є запорукою їх соціально-економічного розвитку.

Стоянець Н.В.

*к.е.н., доцент кафедри менеджменту
Сумський національний аграрний університет*

РОЗРОБКА МЕХАНІЗМУ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ З УРАХУВАННЯМ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ

Сталий розвиток аграрного сектору економіки залежить від ряду економічних, соціальних, інституційних та екологічних детермінант. Безперечно, кожна з підсистем факторів є важливою та значимою у процесі побудови ефективної системи прийняття управлінських рішень та реалізації аграрної політики на різних ієрархічних рівнях. Однак, приймаючи до уваги, з одного боку, той факт, що функціонування підприємств аграрного сектору може мати значний деструктивний вплив на навколишнє природне середовище, а, з іншого боку, також значний ризик погіршення стану продовольчої безпеки під впливом дії різноманітних екологічних факторів, особливо актуалізується необхідність удосконалення інструментарію управління сталим розвитком аграрного сектору економіки саме через екологічний канал.

Аналіз напрацювань вітчизняних та закордонних дослідників проблематики забезпечення сталості розвитку аграрного сектору економіки свідчить, що ця тематика є актуальною та нагальною сферою наукових теоретичних та емпіричних пошуків. Разом з тим, попри існування низки наукових публікацій щодо впливу екологічних факторів на функціонування та результативність

аграрного сектору економіки, досі відсутня цілісна та уніфікована концепція використання екологічного каналу для забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки, а тому виникає об'єктивна необхідність вирішення означеного завдання.

Насамперед, екологічна складова сталого розвитку у контексті функціонування агропідприємств передбачає використання земельних, водних ресурсів та біорізноманіття таким чином, щоб не створювати руйнівного впливу для навколишнього середовища. Сталий екологічний розвиток сільського господарства включає оптимальне використання земельних ресурсів (нівелювання деградації ґрунтів, їх окислення та зростання їх солоності), помірковане використання водних ресурсів, збереження флори та фауни, раціональне виробництво продовольчих продуктів та їх споживання²⁰².

Крім того, важливим вектором забезпечення сталості розвитку аграрного сектору економіки через екологічний канал науковці вважають запровадження замкнутого циклу агрогосподарювання, тобто використання відходів аграрного сектору економіки, наприклад, для отримання електроенергії. Так, Жилінська О.²⁰³ емпірично обґрунтовують, що «майже 50 % відходів агропромислового комплексу можуть бути використані для отримання енергії, що є перспективним напрямком вирішення одночасно екологічних, енергетичних та частково продовольчих проблем».

Автори²⁰⁴ також відзначають, що одним із можливих варіантів скорочення негативного впливу сільського господарства

²⁰² *Department of Agriculture. Policy on Agriculture in Sustainable Development. Discussion Document, 8th Draft, Department of Agriculture, Pretoria, Republic of South Africa. 2002. URL: <http://www.nda.agric.za/docs/Policy/SustainableDev.pdf>*

²⁰³ *Жилінська О., Мельничук О., Антонюк Л., Гуменна О., Радчук А., Столярчук Я., Тарута С., Харламова Г., Чала Н., Шнирков О. Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку. Вид. 2-ге. Львів: Кальварія, 2017. 164 с.*

²⁰⁴ *Setboonsarng S. and Gregorio E. E. Achieving Sustainable Development Goals through Organic Agriculture: Empowering Poor Women to Build the*

на екологію є активна імплементації органічного агрогосподарювання.

Відповідно до дефініції Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН²⁰⁵ органічне агрогосподарювання являє собою «цілісну виробничу управлінську систему, яка сприяє і посилює здоров'я агроєкосистем, включаючи біорізноманіття, біологічні цикли та біологічну активність ґрунту. Це передбачає використання управлінських практик, сфокусованих на використанні несільськогосподарських засобів виробництва з урахуванням того, що регіональні умови вимагають локально адаптованих систем. Це досягається за допомогою використання (де це можливо) агрономічних, біологічних та механічних методів на протигагу використанню синтетичних матеріалів для виконання будь-якої конкретної функції в системі». Таким чином, перехід від традиційного до органічного агрогосподарювання позитивно впливає на продовольчу безпеку, адже органічні харчові продукти покращують якість раціону населення.

Досліджуючи досвід Литви у напрямку побудови сталого агрогосподарювання автори²⁰⁶ також виявили, що органічне агрогосподарювання має гарні перспективи у даному напрямку, адже, з одного боку, сприяє вирішенню важливих екологічних проблем (зменшення деградації ґрунтів, споживання води тощо), і, разом з тим, не поступається за рівнем врожайності порівняно з традиційним. На основі дослідження польського досвіду також відмічає, що використання еко-інновацій може перевести розвиток аграрного сектора економіки на якісно новий рівень, проте такий перехід можливий лише за умови масивної державної підтримки.

Future. Asian Development Bank Southeast Asia Working Paper No WPS179123-2, Asian Development Bank, Philippines. 2017. URL: <http://dx.doi.org/10.22617/WPS179123-2>.

205 Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://fao.org>.

206 Galnaitytė A., Kriščiukaitienė I., Baležentis T., Namiotko V. 'Evaluation of Technological, Economic and Social Indicators for Different Farming Practices in Lithuania' Economics and Sociology, Vol. 10, №. 4 2017. p. 189-202. DOI:10.14254/2071-789X.2017/10-4/15

Автори ²⁰⁷ відмічають декілька важливих аспектів, що зумовлюють формування сталого агрогосподарювання, а саме: сталий розвиток не є стихійним процесом, а вимагає чіткої та продуманої державної стратегії; запровадження еко-інновацій неможливе без широкомасштабних як приватних, так і державних інвестицій, ефективність яких можна оцінити лише у довгостроковій перспективі; перехід до моделі аграрного сектора економіки, орієнтованої на забезпечення продовольчої безпеки стає можливим лише в умовах існування політичної волі, а також сприйняття цієї концепції як внутрішніми (всередині країни), так і міжнародними стейкхолдерами. Таким чином, дане дослідження ще раз, проте дещо з іншої перспективи обґрунтовує важливість активної участі державних та наднаціональних інституцій у формуванні сталого агрогосподарювання та забезпеченні продовольчої безпеки.

Отже, аналіз напрацювань а саме Ярмоленко Ю. щодо передумов забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки підтвердило важливість ролі саме екологічного каналу у цьому процесі, що, як наслідок, вимагає розробки актуального інструментарію використання екологічних факторів у контексті управління сталим розвитком аграрного сектору економіки²⁰⁸

Загалом, процес управління сталим розвитком аграрного сектору економіки передбачає послідовну реалізацію кількох етапів, а саме:

□ аналізу та оцінювання базового стану елементів керованої підсистеми (як кількісних вимірників результативних показників сталості розвитку аграрного сектору економіки, так і квантифікованих релевантних екологічних, економічних, соціальних та інституційних детермінант, що на них впливають);

□ планування потенційного впливу релевантних факторів на результативні параметри сталості розвитку аграрного сектору

²⁰⁷ AlBassam B. A. *The relationship between governance and economic growth during times of crisis. European Journal of Sustainable Development, 2013, 2(2), pp. 1-18.*

²⁰⁸ Ярмоленко Ю. О. *Сталий розвиток аграрного сектору економіки та його економічне забезпечення.* URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2015/25.pdf

економіки з конкретизацією відповідних інструментів досягнення цільових показників ефективності;

□ безпосередня реалізація планових заходів та контроль; аналіз відхилень планових значень цільових показників ефективності сталості розвитку аграрного сектору економіки від їх фактичних значень, виявлення причин розбіжностей, коригування вектору процесу управління сталим розвитком аграрного сектору економіки з урахуванням аналітичних даних.

Комплексний аналіз взаємозв'язків між екологічними детермінантами та цільовими параметрами сталості розвитку аграрного сектору економіки, що реалізовано у попередніх розділах роботи, дозволив вивити найбільш релевантні чинники, що впливають на рівень сталості розвитку аграрного сектору економіки, силу, напрям та часовий лаг запізнення їх дії, що обґрунтовує вибір інструментарію управління сталим розвитком аграрного сектору економіки через екологічний канал, а також є інформаційною основою для прийняття ефективних управлінських рішень.

У попередніх дослідженнях емпірично обґрунтовано, що для 28 країн постсоціалістичного блоку (Азербайджан, Албанія, Білорусь, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Вірменія, Грузія, Естонія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Польща, Росія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Таджикистан, Туркменістан, Угорщина, Узбекистан, Україна, Хорватія, Чехія, Чорногорія) найбільш релевантними екологічними детермінантами, що впливають на рівень сталості розвитку аграрного сектору економіки (результати отримано на основі кореляційного аналізу взаємозв'язків набору з 35 різноваріантних екологічних факторів на інтегральний показник, що характеризує стан продовольчої безпеки країни) є наступні:

- викиди метану аграрним сектором економіки;
- викиди окису азоту аграрним сектором економіки;
- викиди двоокису вуглецю (метричних тон на душу населення);
- рілля (% загальної площі земель);
- лісистість (% загальної площі земель);
- доступ до чистих видів палива та технологій готування їжі (% населення);

- доступ до електроенергії (% населення);
- втрати електроенергії при транспортуванні та передачі (% від обсягу виробленої електроенергії);
- виробництво електроенергії з відновлюваних джерел (% загального виробництва електроенергії);
- споживання добрив (кг/га ріллі);
- урожайність (кг/га).

Таким чином, емпірично підтверджено, що викиди забруднюючих речовин; виробництво електроенергії, її постачання та споживання; використання лісових та земельних ресурсів; використання добрив; урожайність є основними векторами цілеспрямованого впливу керуючої підсистеми у рамках управління сталим розвитком аграрного сектору економіки, а тому і відповідний набір конкретних регуляторних інструментів має розроблятися та використовуватися у розрізі виявлених векторів.

Отже, основним фактором-дестимулятором у розрізі екологічного каналу є зростання обсягів викидів різних типів парникових газів (як безпосередньо аграрним сектором економіки, так і від інших антропогенних джерел). З метою вирішення цієї проблеми запропоновано наступні інструменти та заходи державного регулювання:

1. Широкомасштабна «вірусна» інформаційна політика щодо висвітлення негативних наслідків викидів парникових газів для довкілля. У розрізі даного напрямку цілеспрямованого впливу необхідно розробити комплексну кампанію із залученням засобів масової інформації щодо, з одного боку, формування у суспільстві негативного ставлення до господарюючих суб'єктів, діяльність яких призводить до забруднення навколишнього природного середовища, а також використання соціальних та медійних механізмів (наприклад, соціальної реклами) для обґрунтування масштабів екологічної катастрофи при продовженні існуючого тренду динаміки викидів парникових газів, а з іншого боку, формування серед населення відповідального ставлення до довкілля.

2. Використання фінансово-економічних інструментів (надання податкових пільг, пільгове кредитування, цільове бюджетне фінансування, програми державно-приватного

партнерства) для модернізації і технічного переоснащення агропідприємств та їх переходу до органічного агрогосподарювання. У розрізі надання податкових преференцій, зокрема, можна запровадити тимчасову знижену ставку податку на прибуток для тих агропідприємств, що реінвестують свій прибуток у модернізацію і технічне переоснащення. У рамках напрямку пільгового кредитування можливе надання кредитів агропідприємств на модернізацію і технічне переоснащення за пільговими ставками державними банками. Цільове бюджетне фінансування може передбачати розробку спеціалізованої державної програми щодо розподілу фінансових ресурсів на конкурсній основі серед аплікантів-підприємств аграрного сектору для їх модернізації і технічного переоснащення (серед ключових критеріїв, на основі яких має прийматися рішення повинні бути наступні: індекс прибутковості, очікуваний нематеріальний ефект (наприклад, потенційні результати модернізації агропідприємства для екосистеми регіону тощо), а також обґрунтування інших факторів, що визначають пріоритетність саме даного інвестиційного проекту порівняно з іншими як для самого агропідприємства, так і для держави). Однак, найбільш перспективним та ефективним інструментом у даному блоці є розвиток державно-приватного партнерства, тобто фінансування інвестиційних проектів щодо модернізації і технічного переоснащення агропідприємств на засадах співфінансування між приватних та державним інвестором.

3. Затвердження відповідних нормативних документів щодо моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів.

Важливість розробки та імплементації в Україні системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів, з одного боку, є невід'ємною частиною виконання взятих Україною міжнародних зобов'язань (у контексті торгівлі квотами на викиди парникових газів та переходу до низьковуглецевого розвитку, що передбачено Паризькою Угодою), а, з іншого боку, є важливою передумовою адаптації вітчизняного бізнесу до правил функціонування підприємств у розвинутих країнах світу, де сталий розвиток та корпоративна соціальна відповідальність є базовими концепціями побудови економічних відносин. Таким чином, запровадження моніторингу, звітності та верифікації викидів

парникових газів дозволить акумулювати у відповідних державних реєстрах адекватну та актуальну інформацію щодо обсягів та типів викидів парникових газів, на основі якої вже буде здійснюватися ціноутворення, що, у свою чергу, дозволить налагодити торгівлю квотами цих газів та тримати під контролем рівень екодеструктивних процесів у нашій державі. Разом з тим, перманентний моніторинг та торгівля квотами на викиди парникових газів дозволить отримати як екологічні, так і економічні бонуси, а також позитивно вплине на стан продовольчої безпеки.

4. Подальше поступове зростання (на трирічній основі) ставок екологічного податку, кошти від акумуляції якого доцільно спрямовувати на фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт у сфері скорочення викидів парникових газів.

Так, відповідно до Закону України № 2628-VIII від 23.11.2018 р. «Про Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів»²⁰⁹ відбулося значне зростання ставок екологічного податку, що починають діяти з 2019 року, зокрема: за викиди двоокису вуглецю (CO₂) стаціонарними джерелами з 0,41 грн/т до 10 грн/т. Варто зауважити, що до 2014 р. надходження від екологічного податку частково зараховувалися до спеціального фонду державного бюджету, що дозволяло спрямовувати ці фінансові ресурси конкретно на реалізацію екологічних проектів, тоді як на сьогоднішній день всі кошти спрямовуються до загального фонду, а тому їх цільове використання практично неможливо перевірити. Враховуючи зазначене, вирішенню екологічних проблем та покращенню стану продовольчої безпеки сприятиме подальше зростання ставок екологічного податку, а також повернення до практики зарахування коштів від екологічного податку до спеціального фонду бюджету

²⁰⁹ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів: Закон України № 2628-VIII від 23.11.2018 р. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2628-19>.

(повернення до формату екологічного збору) з метою спрямування цих фінансових ресурсів саме на реалізацію екологічних ініціатив, особливо тих, що містять інноваційну та наукову складові.

5. Розробка та реалізації комплексної концепції реструктуризації національної економіки на засадах її екологізації. Першим і основоположним кроком у цьому напрямку має стати детальний екологічний моніторинг діяльності підприємств аграрного сектору, оцінювання ризиків, продуктивності та фондівіддачі їх функціонування та ін. За результатами даного етапу має бути виокремлено групу підприємств значного екологічного ризику щодо яких повинні бути вжиті конкретні регуляторні заходи. Разом з тим, має бути переглянута стратегія розвитку народногосподарського сектору країни з метою розробки конкретних кроків щодо стимулювання розвитку більш екологічно дружніх галузей чи технологій.

Наступним блоком факторів, що впливають на рівень сталості розвитку аграрного сектору економіки є виробництво, транспортування та споживання електроенергії. Стимулюючий вплив на рівень продовольчої безпеки справляє зростання обсягів виробництва електроенергії з альтернативних джерел, а деструктивний – втрати електроенергії при виробництві та транспортуванні. Отже, для посилення позитивного ефекту, обумовлених дією факторів-стимуляторів та нівелювання наслідків впливу негативних детермінант у рамках даного блоку запропоновано вжити наступні регуляторні заходи:

1. Використання фінансово-економічних інструментів (надання податкових пільг, пільгове кредитування, цільове бюджетне фінансування, програми державно-приватного партнерства) для модернізації і технічного переоснащення агропідприємств на засадах енергоефективності.

2. Розширення масштабів використання відходів аграрного сектору економіки (біомас) для виробництва електроенергії за рахунок використання фінансово-економічних та інвестиційних інструментів.

Так, за даними AgroPolit.com²¹⁰ використання біомас в енергетичній сфері має непогані перспективи для розвитку в Україні. Зокрема, протягом 2015–2016 рр. питома біоенергетики складала 81 % від загального обсягу відновлюваних джерел енергії в Україні. Загалом у 2016 році питома вага споживання електроенергії, отриманої від переробки біомас, становить 3,1 % від загального обсягу споживання електроенергії (потенціал вітрових і сонячних електростанцій, а також ГЕС становлять 0,1 % та 0,7 % відповідно). Натомість, у структурі біоенергетики лівову частку посідає саме переробка спеціалізованих технічних насаджень, тоді як використання відходів аграрного сектору економіки у цих цілях практично не здійснюється. Враховуючи цей факт, доцільно розвивати саме цей блок біоенергетики, адже використання сільськогосподарських відходів як джерела отримання електроенергії дозволить одночасно вирішити як екологічну, так і енергетичну проблему, а також сприятиме якісному поліпшенню умов агрогосподарювання. Таким чином, доцільно запроваджувати фінансово-економічні та інвестиційні інструменти стимулювання розвитку цього сегменту в Україні (виділення цільового фінансування на розвиток біоенергетики, а особливо з відходів сільського господарства; звільнення від сплати податку на прибуток на 3 роки для підприємств, які здійснюють переробку відходів аграрного сектора в електроенергію; фокус державно-приватного партнерства (з боку представників держави) саме на проектах, що здійснюють переробку відходів аграрного сектора на електроенергію чи надають супутні послуги; оплата такого типу електроенергії за підвищеним «зеленим» тарифом тощо).

3. Залучення іноземних інвесторів до розвитку інфраструктури альтернативної енергетики по аналогії з угодою про розподіл продукції.

Враховуючи необхідність становлення енергетичної незалежності України, розвиток альтернативної енергетики є одним

²¹⁰ «Зелений» резерв – річні підсумки альтернативної енергетики в АПК та плани на 2018. AgroPolit.com. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/396-zeleniy-rezerv--richni-pidsumki-alternativnoyi-energetiki-v-apk-ta-plani-na-2018>.

з важливих стратегічних завдань на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки (за даними Української асоціації відновлюваної енергетики²¹¹ альтернативна енергетика спроможна замінити близько 50 % сумарного вітчизняного енергоспоживання), проте розвиток необхідної для становлення цього сектору інфраструктури вимагає суттєвих стартових капіталовкладень. Одним з можливих шляхів реалізації цього завдання може стати розвиток державно-приватного партнерства, що дозволило б поділити фінансове навантаження між державним та одним чи кількома приватними інвесторами. Крім того, у даному напрямку можливим є використання модифікації угоди про розподіл продукції. Так, «відповідно до угоди про розподіл продукції одна сторона – Україна (далі – держава) доручає іншій стороні – інвестору на визначений строк проведення пошуку, розвідки та видобування корисних копалин на визначеній ділянці (ділянках) надр та ведення пов'язаних з угодою робіт, а інвестор зобов'язується виконати доручені роботи за свій рахунок і на свій ризик з наступною компенсацією витрат і отриманням плати (винагороди) у вигляді частини прибуткової продукції²¹²».

Відповідно, такий механізм міг би привабити закордонних інвестор на ринок «зеленої» енергетики в Україні, а натомість отримати частину прибуткової продукції. У свою чергу, реструктуризація енергетичного сектору України шляхом переходу від традиційних до відновлюваних джерел енергії дозволив би поліпшити рівень енергетичної незалежності країни, покращити стан екології, а відповідно і позитивно вплинути на рівні сталості розвитку аграрного сектора економіки та продовольчій безпеці як його основному цільовому орієнтирі.

4. Поступове виведення з експлуатації об'єктів енергетичного сектору, що справляють максимальний деструктивний вплив на довкілля, з паралельним введенням в експлуатацію нових об'єктів

²¹¹ Українська відновлювана енергетика: сьогодні, завтра. Українська асоціація відновлюваної енергетики. URL: <http://sae.gov.ua/sites/default/files/Orgel.pdf>

²¹² Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 № 1039-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14>

відновлюваної енергетики (або ж конверсія існуючих електростанцій за цим же принципом).

Варто також відзначити, що запорукою ефективного та сталого агрогосподарювання є оптимальне використання земельних (розширення площ ріллі) та лісових ресурсів. Задля вирішення цього завдання запропоновано наступні заходи:

1. Використання фінансово-економічних інструментів (надання податкових пільг, пільгове кредитування, цільове бюджетне фінансування, програми державно-приватного партнерства) для модернізації і технічного переоснащення агропідприємств на засадах оптимізації землекористування (поліпшення якості земель, що у свою чергу, дозволить збільшити їх продуктивність).

2. Нарощування рівня лісистості, запровадження щорічної інвентаризації лісового фонду, а також встановлення загальнонаціональних щорічних квот на вирубку лісу.

Варто зауважити, що одним із позитивних екологічних факторів є збільшення споживання добрив. Однак, справедливо відмітити, що цей процес має бути контрольованим та виваженим, адже надмірне використання мінеральних добрив може негативно позначитися як на якості земель, так і на екологічності самих харчових продуктів. Саме тому у розрізі даного вектору запропоновано використати наступні інструменти:

1. Запровадження науково-обґрунтованих технологій використання добрив.

Розвиток аграрного сектору економіки неможливий без використання як органічних, так і мінеральних добрив, оскільки їх використання, з одного боку, дозволяє на 40–50 % підвищити врожайність сільськогосподарських культур, а, з іншого боку, дозволяє збагатити ґрунти поживними речовинами та не допустити їх деградації. Однак, необережне використання мінеральних добрив може значно погіршити продуктивність ґрунтів на тривалий проміжок часу, саме тому у контексті забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки важливого значення набуває проведення наукових досліджень, які б дозволили конкретизувати оптимальні як перспективи родючості, так і екологічності масштаби використання різного роду мінеральних добрив.

2. Державна підтримка національного сегменту виготовлення мінеральних добрив з фокусом на менш згубні для екосистеми їх види.

Розбудова та стабільне функціонування вітчизняного сектору виробництва мінеральних добрив є важливим стратегічним пріоритетом становлення національної економіки одразу з кількох причин, а саме: 1) Україна є потужною аграрною державою, а тому забезпечує перманентний попит на різноманітні мінеральні добрива; 2) висока вартість та нестабільність цін на мінеральні добрива на зовнішніх ринках несе ризики дестабілізації для підприємств аграрного сектору економіки, а також спонукає їх до використання дешевших, проте більш шкідливих для екосистеми мінеральних добрив; 3) історично Україна спеціалізувалася на виготовленні мінеральних добрив, а тому має непогані передумови для розвитку цього сегменту, що за умов модернізації та капіталовкладень буде спроможний не лише забезпечити потреби внутрішнього ринку, а і матиме значний експортний потенціал.

3. Фінансування науково-дослідних розробок щодо визначення пропорцій використання органічних та мінеральних добрив аграрним сектором економіки для оптимізації співвідношення «урожайність-вплив на навколишнє середовище».

Так, на світовому ринку серед аграрних підприємств дедалі ширшої популярності набирає концепція органічного агрогосподарювання, яка, з одного боку, дає можливість забезпечити населення якісними продовольчими продуктами, а, з іншого боку, не завдає значного деструктивного впливу екосистемі. Насамперед органічне агрогосподарювання передбачає відмову від використання мінеральних добрив, пестицидів, синтетичних стимуляторів росту тощо, а їх заміну на органічні аналоги. Разом з тим, такий підхід є більш ризикованим для самих агропідприємств, адже не гарантує отримання значних обсягів врожаю в умовах несприятливих погодних умов чи дії інших непередбачуваних факторів. Таким чином, важливим напрямком на шляху до забезпечення сталості розвитку аграрного сектору економіки є міжнародна кооперація щодо реалізації наукових досліджень, спрямованих на визначення допустимих та прийнятних пропорцій використання органічних та мінеральних добрив аграрним

сектором економіки для оптимізації співвідношення «урожайність-вплив на навколишнє середовище». Цей крок дозволить збалансувати екологічні інтереси держави та економічні інтереси представників аграрного сектору економіки.

Загалом, справедливо відмітити, що досягнення сталого розвитку аграрного сектору не є стихійним та самовільним процесом, а вимагає чітких та скоординованих дій законодавчої та виконавчої гілок влади, а також злагодженої роботи окремих міністерств та відомств. Крім того, цей процес має бути побудований та реалізований за чіткими планом, що передбачає як ідентифікацію ключових показників ефективності (Key Performance Indicators – KPI), визначених для даного етапу, так і чітких часових горизонтів їх досягнення. Таким чином, інструментарій реалізації аграрної політики через екологічний канал повинен розроблятися не стихійно та відособлено, а базуватися на врахуванні: релевантності екологічних детермінант, що справляють найбільш сильний вплив на цільові показники рівня сталості аграрного сектору економіки на конкретному етапі розвитку національної економіки; характеру впливу цих релевантних екологічних факторів на параметри продовольчої безпеки, а також часового лагу запізнення відгуку KPI аграрної політики на дію цих факторів.

Отже, описані вище напрямки та відповідні їх інструменти реалізації сталого розвитку аграрного сектору економіки розроблено з урахуванням критерію релевантності, але, як відзначено вище, формування інструментарію управління сталим розвитком аграрного сектора економіки через екологічний канал має враховувати не лише доступність застосування певного інструменту у розрізі відповідної проєкції, а й часові лаги запізнення дії цієї групи факторів на цільові показники рівня сталості розвитку аграрного сектору економіки.

Так, загалом можна виділити три ієрархічних рівня використання представленого вище інструментарію, що враховують тривалість часового горизонту, необхідного для отримання очікуваних результатів від державних інтервенцій, зокрема: стратегічний – очікуваний ефект досягається з лагом у 4–5 років чи за умови постійного цілеспрямованого впливу (інструменти, спрямовані на зниження обсягів викидів різнотипних парникових

газів як безпосередньо аграрним сектором економіки, так і іншими галузями народногосподарського комплексу; механізми оптимізації використання земельних та водних ресурсів), транзитивний – результати регуляторного впливу відображаються із запізненням щонайменше у 2–3 роки (інструменти, пов’язані з виробництвом, транспортуванням та споживанням енергетичних ресурсів; споживання добрив), оперативний – регуляторний ефект досягається з мінімальним лагом в 1–2 роки (інструменти стимулювання врожайності). Часові лаги можуть варіюватися у розрізі цільових показників рівня сталості розвитку аграрного сектору економіки, проте, як правило, відмінність у масштабах запізнення прояву на них дії екологічних детермінант коливається у межах одного року.

Таким чином, за результатами даного блоку дослідження було підтверджено важливість врахування екологічних факторів у процесі розробки системи управління сталим розвитком аграрного сектору економіки. Разом з тим, розроблений інструментарій управління сталим розвитком аграрного сектору економіки відповідає враховує релевантність конкретних екологічних факторів для цільових показників рівня сталості розвитку аграрного сектора економіки, характер їх впливу та часовий горизонт запізнення їх діє, а тому у загальних рисах відображає закономірності розвитку аграрного сектору економіки 28 досліджуваних країн постсоціалістичного блоку та, відповідно, є апікабельним для України. Виділені напрямки цілеспрямованого впливу, а також конкретних інструментів, використання яких через екологічний канал дозволить покращити стан продовольчої безпеки аналізованих країн як в цілому, так і у розрізі окремих її проєкцій, мають бути покладені в основу формування державної концепції сталого розвитку аграрного сектору економіки. У свою чергу, її розробка та реалізації відповідними уповноваженими органами виконавчої влади дозволить активізувати латентний потенціал забезпечення сталості розвитку аграрного сектору економіки, посилити позитивний ефект від впливу явних екологічних драйверів сталого розвитку, а також нівелювати негативні наслідки дії його екологічних інгібіторів, а тому має високу як теоретичну, так і прикладну цінність.

Суліменко Л. А.
к.е.н., професор кафедри бухгалтерського обліку,
оподаткування та аудиту,
Житомирський національний агроєкологічний університет

ФІНАНСУВАННЯ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ: АНАЛІТИЧНИЙ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ОБЛІКОВИЙ АСПЕКТ

Розвиток аграрного сектора України має важливе значення для національної економіки країни. Україна має найбільшу площу сільськогосподарських земель в Європі - близько 41 млн. га землі, з яких 32,5 млн. га використовуються для вирощування сільськогосподарських культур, а також родючі ґрунти та сприятливі природні умови для ведення сільського господарства. Однак, незважаючи на потужний ресурсно-виробничий потенціал, наявні сприятливі природно-кліматичні умови, сформовані традиції господарювання сільського населення, галузь характеризується недостатньою ефективністю функціонування.

Про зниження темпів виробництва сільськогосподарської продукції в Україні свідчать дані табл. 1, звідки видно, що протягом 2015-2017 років темпи виробництва с.-г. продукції в сільськогосподарських підприємствах знижуються. Це свідчить про наявність суттєвих недоліків в галузі сільського господарства, що значною мірою пов'язано з розвитком відповідних регіонів та сільських територій.

З огляду на вищезазначене, слід відмітити, що високий потенціал розвитку сільських територій обмежений значною кількістю проблем, що потребують вирішення з урахуванням закордонного досвіду. В умовах вступу України до Європейського Союзу розвиток сільських територій залишається одним із ключових завдань політики держави. Ефективність функціонування АПК України в значній мірі знижується через депресивний характер розвитку сільських територій. Це проявляється у відсутності належного дорожньо-транспортного сполучення, достатньої кількості об'єктів ринкової, фінансової, підприємницької, інноваційної, соціальної, побутової, комунікаційної та культурної інфраструктури.

Таблиця 1

**Аналіз виробництва продукції сільського господарства за
категоріями господарств²¹³**

(у постійних цінах 2010 р., млн грн.)

	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Сільськогосподарські підприємства					
Продукція сільського господарства,	94089,0	139058,4	131918,6	145119,0	140535,2
продукція рослинництва,	66812,7	105529,5	99584,7	113392,6	108601,1
продукція тваринництва	27276,3	33528,9	32333,9	31726,4	31934,1
у т.ч. фермерські господарства					
Продукція сільського господарства,	11965,8	19188,8	18909,3	22101,4	21743,1
продукція рослинництва	10840,9	17847,0	17565,4	20705,3	20338,8
продукція тваринництва	1124,9	1341,8	1343,9	1396,1	1404,3

Сільське населення не має можливості отримувати якісні соціальні, побутові, освітні, медичні та культурні послуги, які надаються в містах та районних центрах. Депресивний характер соціально-економічного розвитку сільських територій, відсутність робочих місць і монофункціональність сільської економіки формує в сільського населення, передусім у молоді, стимули до міграції у міста та селища, де більш насичений ринок праці, розвинена соціальна-економічна інфраструктура і створено кращі умови та можливості для задоволення особистісних потреб. Все це суттєво обмежує можливості підвищення рівня ефективності функціонування АПК, перешкоджає розвитку підприємницької діяльності сільськогосподарських підприємств. Всі ці чинники мають

²¹³ Статистичний збірник «Сільське господарство України за 2017 рік». Сайт державної служби статистики України – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm.

суттєвий вплив на соціально-економічний розвиток сільських територій. знижують зацікавленість серед жителів у вирішенні актуальних господарських проблем сільських територій, стримують становлення ефективного господаря на сільських територіях²¹⁴.

Досвід країн ЄС свідчить, що рушійною силою соціально-економічного розвитку, є місцеве самоврядування, в Україні – це об'єднані територіальні громади (далі ОТГ), перспективи розвитку яких формуються потребами та позиціями їх мешканців, держава у цьому процесі має виконувати тільки захисну та регуляторну функцію. Територіальна громада, насамперед, ОТГ, займає одне з важливих місць у теоретичних та прикладних дослідженнях останніх років в Україні, зокрема в контексті формування якісно нової системи місцевого самоврядування.

Однією з провідних тенденцій сучасності є активізація процесів добровільного об'єднання територіальних громад. Саме нові, потужні та спроможні громади створюють нову реальність та майбутнє держави. У цих умовах активна громадськість, а особливо депутати новоутворених об'єднаних громад, мають бути досить обізнаними не тільки у конкретних нормах окремих законів, що регулюють власне процеси залучення активістів, а розуміти всю філософію змін системи місцевого самоврядування в Україні, що зорієнтована на людину, передбачає участь мешканців як у поточних процесах управління ОТГ, так і у більш конкретних аспектах її розвитку – бюджеті участі та стратегічному плануванні розвитку об'єднаних територіальних громад.²¹⁵

Вивченню проблем розвитку сільських територій в Україні, у тому числі з урахуванням закордонного досвіду, присвятили свої наукові праці такі вчені, як В. Бойко, М. Бородіна, Т. Васильців, Т. Гоголь, Е. Кіреєва, Р. Косодій, Д. Костюченко, І. Прокопа та інші. Формування фінансової спроможності територіальних громад досліджували такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як А. Аффлек, Дж.

²¹⁴ Т. Г. Васильців, к.е.н., доц. В. В. Бойко *Напрями та засоби розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України: монографія*. Львів: Ліга-Прес, 2016. 260 с.

²¹⁵ *Управління розвитком об'єднаних територіальних громад на засадах громадської участі: навч. посіб.* / О. В. Берда нова та ін. Київ, 2017. 129 с.

Кендалл, Р. Масгрейв, М. Міллер, Е. Остром, Д. Фуллер а також І. Вахович, Г. Возняк, Ю. Ганущак, І. Коліушко, Ю. Петрушенко, І. Сторонянська, А. Ткачук, Т. Гургула, Т. Куценко та ін.

Важливі кроки щодо децентралізації державного управління в Україні було зроблено за період 2014—2016 роках, що пов'язано з належним нормативно-правовим забезпеченням даного процесу. Так, в квітні 2014 року розпорядженням Кабінету Міністрів України була схвалена Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні та затверджено План заходів з її реалізації (розпорядження КМУ №591-р від 18.06.2014). Таким чином, було закладено фундамент для проведення децентралізації в Україні, тобто передачу владних повноважень органам місцевого самоврядування.

На виконання Плану заходів з реалізації реформи місцевого самоврядування в Україні було внесено зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України, якими здійснено стимулювання громад до об'єднання та підвищення їхньої спроможності через механізм переходу бюджетів об'єднаних громад на прямі відносини з державним бюджетом. Отже, прийняті протягом 2014–2016 рр. зміни до бюджетного законодавства передбачають визначення нової моделі фінансового забезпечення місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин. Зокрема, така модель створює передумови для забезпечення бюджетної незалежності місцевих бюджетів та їх фінансової автономії, для формування спроможних територіальних громад, розширення доходів загального фонду місцевих бюджетів, нової трансфертної політики.

Конституція України (ст. 140) визначає місцеве самоврядування як право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Діючим законодавством передбачено механізм реформування, розширення повноважень ОТГ, визначено матеріальну та фінансову основу місцевого самоврядування. Так, прийнята Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні визначає механізми формування ефективного місцевого самоврядування з метою

надання високоякісних та доступних публічних послуг громадянам. В рамках реалізації Концепції в Україні прийнято Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», що дав початок процесу об'єднання територіальних громад.

Насамперед, з прийняттям Закону України "Про добровільне об'єднання територіальних громад", Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад" та з внесенням змін до Бюджетного та Податкового кодексів зростає роль місцевого самоврядування територіальних громад у соціально-економічному розвитку країни в цілому та, зокрема, в розвитку сільських територій. Прийняття вищезазначених документів дозволило розпочати з 2015 р. практичний етап формування спроможних територіальних громад, зокрема, на законодавчому рівні визначити умови формування спроможних територіальних громад, критерії визначення адміністративних центрів об'єднаних громад, порядок розроблення і схвалення перспективних планів формування територій громад.

Перші ОТГ з'явилися в Україні після місцевих виборів 25 жовтня 2015 року. Динаміку їх формування за період 2015-2018 років розглянуто в табл.2, звідки видно, що на кінець 2018 року створено 782 територіальні громади, тобто у 4,9 разів більше у порівнянні з 2015 роком. За даними моніторингу Мін регіонів, в цей період лідерами зі створення ОТГ були наступні області: Дніпропетровська – 63 громади, Житомирська – 55 та Черкаська – 55 громад.

Реформа місцевого самоврядування, передбачає передачу в місцеві бюджети частки загальнонаціональних податків, створює економічну зацікавленість громад в розвитку нових виробництв, підтримці бізнесу, економічного розвитку країни в цілому. Крім того, досвід таких унітарних держав, як Данії, Норвегії, Швеції, Польщі, Чехії, Естонії, Франції показує, що передача значних повноважень від державних органів органам місцевого самоврядування, причому таким чином, аби якомога більше повноважень мали ті органи, які є найближчими до людей, забезпечило зміцнення місцевого самоврядування, а відповідно і до усунення штучних перешкод (зайві дозволи, інстанції, надмірний контроль центру) для бізнесу і підприємницької

діяльності, створення прозорого інвестиційного клімату та можливість спроможними (гроші, ресурси) громадами ефективніше вирішувати питання місцевого значення для мешканців та розвитку своїх територій²¹⁶.

Таблиця 2

Динаміка формування ОТГ в Україні за 2015-2018рр.²¹⁷

Показники	Роки			
	2015	2016	2017	2018
Кількість ОТГ	159	366	665	782
Кількість жителів в ОТГ, млн. осіб	1,4	3,2	5,7	9,0
Середня чисельність населення однієї ОТГ	8795	8474	8464	15780
Площа ОТГ, тис. кв. км.	36,9	89,2	166,9	209,6
Кількість територіальних громад, що утворили ОТГ	816	1784	3180	4010
Кількість необ'єднаних територіальних громад	10136	9168	7771	6942

Ряд науковців, таких як В. Авер'янов, В. Алексеев, І. Коліушко, П. Кондик, В. Куйбіда, М.Лахижа, Н. Нижник, Л. Пашко, Л. Прокопенко, С. Серьогін, Ю. Сурмін, В. Тимошук, В. Яцюк та інші. багато уваги присвятили різним аспектам адміністративно-територіальної реформи в умовах децентралізації. Оскільки результатом реформи місцевого самоврядування є децентралізація, яка дасть можливість органам місцевого самоврядування об'єднаних громад формувати власні фінансові ресурси та дає повноваження для ефективного вирішення питань місцевого значення, а також на них покладається політична відповідальність за соціально-економічний стан відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Однак, для забезпечення ліквідації дублювання повноважень районної ради і РДА із органами

²¹⁶ Баб'юк І., Чепель О. Основні аспекти формування спроможних територіальних громад. URL: <http://buk-visnyk.cv.ua/misceve-samovryaduvannya/463/>

²¹⁷ Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на січень 2019 року. URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoringhttps>

місцевого самоврядування ОТГ, зменшення витрат на утримання апарату РДА важливе значення має прийняття парламентом ключового Закону “Про засади адміністративно-територіального устрою України”, який дозволить вирішити ці питання на законодавчому рівні, а також підвищить якість надання послуг за рахунок збільшення фінансування бюджетів органів місцевого самоврядування в частині створення госпітальних округів, нового освітнього простору тощо²¹⁸.

Державна політика забезпечення економічної безпеки передбачає подолання депресивного розвитку сільських територій, що визначаються катастрофічно незадовільними умовами проживання та породжують інтенсивні міграційні процеси. З цією метою, в сусідній Білорусії передбачено розвиток спеціалізованих агромістечок – зразкових в усіх відношеннях поселень, які рівномірно розподілені по регіонах держави. Здебільшого, вони створюються в адміністративних центрах сільських рад, в яких проживає більша кількість населення та зосереджені основні об’єкти соціально-економічної інфраструктури. Такий підхід забезпечує оптимізацію сільського розселення, зменшує радіус його обслуговування установами та організаціями соціальної інфраструктури, підвищує рівень якості життя та формує передумови для покращення демографічної ситуації²¹⁹.

Згідно Конституції України (ст. 142) та Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” (ст.1) матеріальну та фінансову основу місцевого самоврядування становлять майнові ресурси (рухоме та нерухоме майно) територіальної громади разом із доходами місцевих бюджетів, позабюджетними цільовими та іншими коштами, землю, природними ресурсами, що перебувають у комунальній власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об’єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад. Тому їх ефективне використання сприятиме підвищенню фінансової

²¹⁸ Прес-центр ініціативи “Децентралізація”: URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10218>

²¹⁹ Бюджетний кодекс України No 2456-VI від 8.07.2010 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-1>

спроможності громад

Відповідно до норм Бюджетного кодексу України (ст. 64) до основних джерел доходів загального фонду бюджетів ОТГ належать²²⁰:

- 60% податку на доходи фізичних осіб;
 - 37 % рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування;
 - 25 % рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення;
 - 3 % рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу;
 - державне мито за місцем вчинення дій та видачі документів;
 - акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів;
 - податок на прибуток підприємств комунальної форми власності;
 - податок на майно;
 - єдиний податок;
 - збір за місця для паркування транспортних засобів;
 - туристичний збір;
 - плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати;
 - надходження від орендної плати за користування майновим комплексом та іншим майном, що перебуває в комунальній власності;
 - рентна плата за користування надрами та за спеціальне використання природних ресурсів;
 - інші доходи, що підлягають зарахуванню до бюджетів ОТГ відповідно до законодавства.
- До надходжень спеціального фонду бюджетів об'єднаних територіальних громад належать:
- надходження бюджету розвитку місцевих бюджетів;

²²⁰ Бюджетний кодекс України No 2456-VI від 8.07.2010 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-1>

- кошти від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, у розмірі 75 % до бюджетів ОТГ;

- концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності, які мають цільове спрямування згідно із законом;

- 70 % грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства

про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності;

- 25 % екологічного податку до бюджетів ОТГ;

- власні надходження бюджетних установ, що утримуються за рахунок відповідного місцевого бюджету;

- цільові та добровільні внески до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища;

- субвенції, що надаються з інших бюджетів за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду таких бюджетів;

- повернення кредитів, наданих з місцевих бюджетів індивідуальним сільським забудовникам; молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла, а також пеня і відсотки за користування ними;

- надходження в рамках програм допомоги і грантів Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ та інші надходження, визначені законом про Державний бюджет України.

У відповідності до вимог Бюджетного кодексу України, міжбюджетні трансферти поділяються на : базову дотацію (трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій), яка розраховується відповідно до Бюджетного кодексу України лише за податком на доходи фізичних осіб; субвенції; реверсну дотацію; додаткові дотації.

Зважаючи на специфіку формування доходної частини місцевих бюджетів в кожній ОТГ, а також враховуючи детальну класифікацію доходів за Бюджетним кодексом України та потребу в проведенні окремих бухгалтерських розрахунків обсягів дотацій, важливе значення відводиться належній організації бухгалтерського обліку для інформаційного забезпечення управління доходами та

видатками ОТГ. На організацію обліку доходів і витрат бюджетних коштів ОТГ впливають специфічні умови функціонування суб'єктів державного сектору, що зумовлює застосування специфічної методології та методики обліку, нормативно-правової бази, зокрема, Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі, Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі (НП(С)БОДС). Зокрема, облік доходів та витрат регулюється НП(С)БОДС 124 “Доходи” та 135 “Витрати”. Згідно з Бюджетним кодексом, доходи розпорядників бюджетних коштів поділяються на доходи загального фонду та спеціального фонду, однак Планом рахунків передбачено ведення обліку доходів і витрат за обмінними операціями та необмінними. Тому при організації обліку доходів і витрат слід забезпечити аналітичний облік з метою одержання детальної інформації про доходи та витрати від обмінних та необмінних операцій, за загальним і спеціальним фондами (групами, підгрупами), а також за кодами програмної та економічної класифікації видатків бюджетів і кредитування бюджетів, необхідної для контролю та аналізу для забезпечення ефективного управління доходами та витратами ОТГ.

Завдяки реалізації реформи децентралізації державного управління значна частина повноважень і відповідальності у фінансовій та бюджетній сфері переходить до місцевого самоврядування, зокрема в новостворені об'єднані територіальні громади. Одним із важливих завдань ОТГ є належне виконання громадою своїх функцій, які пов'язані з питаннями формування бюджету ОТГ, забезпечення надходження фінансових ресурсів, достатніх для належного фінансування видатків та забезпечення соціальних потреб членів громади. За даними моніторингу Мінрегіонів в першій п'ятірці регіонів-лідерів у реалізації завдань децентралізації щодо формування спроможних громад залишається Житомирська, Чернігівська, Запорізька, Дніпропетровська та Хмельницька області.

При формуванні фінансових ресурсів ОТГ важливе значення має розрахунок кошторису (бюджету) доходів та видатків для визначення її фінансової спроможності, який дозволить визначити потребу в додаткових надходженнях коштів та привести їх у відповідність до видатків бюджету, оцінити рівень фінансової

стійкості ОТГ. За таким розрахунком визначають слабкі та сильні сторони громади, додаткові резерви для зміцнення її фінансової спроможності та раціонального використання коштів з метою надання якісних публічних послуг для членів громад.

Відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування, яка була схвалена Радою Європи 15 жовтня 1985 року, під місцевим самоврядуванням розуміється право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення. Отже, спроможність є ключовою характеристикою місцевого самоврядування²²¹.

На думку науковців, спроможними територіальними громадами є...«територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці»²²².

Досліджуючи фінансові можливості територіальної громади на перспективу, на думку Гургула Т.В., важливо враховувати також незадіяні у виробничо-господарський обіг такі ресурси території, як наявність природних ресурсів, корисних копалин, які на поточний час не використовуються, створення нових підприємницьких структур, розширення сфери послуг населенню та суб'єктам господарювання. Оцінка фінансових можливостей територіальної громади від використання незадіяних на момент дослідження його природних і виробничо-господарських ресурсів повинна базуватися на прогнозованих розрахунках доцільності їх використання на визначений період часу з врахуванням витрат на реалізацію.

²²¹Європейська хартія місцевого самоврядування. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036

²²²Козіна В. Формування спроможних територіальних громад. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2015/may/issue-5/article-7879.html>

Методологія розрахунку таких заходів передбачає можливість використання методів оцінки ефективності інвестиційних проектів, пов'язаних із залученням нових джерел формування фінансового потенціалу територіальної громади²²³.

В умовах нового перерозподілу публічних фінансів між рівнями влади в результаті реформи бюджетної децентралізації для забезпечення потреб ОТГ, можуть бути використані фінансові ресурси різних економічних агентів, зокрема, місцевих та центральних органів влади, приватних суб'єктів господарювання, фінансових установ та неурядових організацій, а також іноземних держав та міжнародних фінансових організацій. Відтак, для забезпечення реалізації проектів з метою соціально-економічного розвитку ОТГ можуть використовувати різноманітні інструменти фінансування. Загалом економісти їх представляють у вигляді інструментальної моделі забезпечення фінансової спроможності та розвитку ОТГ, складовими якої є бюджетна (податки та збори, державні цільові програми); інвестиційна; гранти; кредити; земельні ресурси ОТГ; співробітництво громад.

Наразі фінансова спроможність ОТГ опирається на ресурси, що мають внутрішнє походження. Деякі ресурси (інвестиції, благодійна допомога) можуть бути водночас і внутрішніми, і зовнішніми. ОТГ також одержали доступ до інших зовнішніх фінансових ресурсів. Рада об'єднаної територіальної громади має право здійснювати місцеві запозичення до бюджету ОТГ – як внутрішні, так і зовнішні, в тому числі шляхом отримання кредитів (позик) від міжнародних фінансових організацій. У багатьох ОТГ, де є чимало невирішених проблем, тільки за рахунок внутрішніх фінансових ресурсів їх вирішити неможливо, тому варто задуматись про вихід на ринки запозичень, а також залучення інвестицій та інших ресурсів ззовні²²⁴.

²²³Гургула Т.В. Фінансове забезпечення спроможності територіальних громад: проблеми та шляхи їх вирішення. URL: <http://msu.edu.ua/visn/wpcontent/uploads/2017/05/1-7-1-2017-21.pdf>

²²⁴Куценко Т.Ф, Сіренко Я.С.. Забезпечення фінансової спроможності територіальних громад як пріоритет децентралізації управління. URL:

Для дослідження спроможності територіальних громад заслуговує на увагу проведений аналіз експертами з фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Міністерстві регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» та SKL International), які проводять на постійній основі аналіз бюджетів ОТГ всіх 24 областей. Так, за підсумками 2017 року експертами групи фінансового моніторингу було проведено аналіз і надано оцінку фінансової спроможності 366-ти об'єднаних територіальних громад, які мали прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом у 2017 році (табл.3)²²⁵. Аналіз експертами було проведено:

- 1) у розрізі 4-х груп ОТГ за демографічними ознаками:
 - група 1 – з чисельністю населення понад 15 тис. осіб;
 - група 2 – від 10 до 15 тис. осіб;
 - група 3 – чисельність від 5 до 10 тис. осіб;
 - група 4 – чисельність до 5 тис. осіб (табл. 3).

Таблиця 3

Групи ОТГ за демографічними ознаками

Групи	Чисельність населення, тис. осіб	Кількість ОТГ	Загальна чисельність населення в групі ОТГ, тис. осіб	% від всього населення досліджуваних ОТГ
Група 1	понад 15 тис. осіб	54	1165,2	37,3
Група 2	від 10 до 15 тис. осіб	45	549,2	17,6
Група 3	від 5 до 10 тис. осіб	135	940,5	30,1
Група 4	до 5 тис. осіб	132	468,8	15,0
Разом	х	366	3123,7	100,0

http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/30350/MO_2019_7.pdf?sequence=1

²²⁵ Прес-центр ініціативи "Децентралізація": URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10218>

2) у розрізі 4-х показників, які найкраще характеризують фінансові аспекти діяльності об'єднаних територіальних громад:

- власні доходи на 1-го мешканця (співвідношення обсягу власних доходів до кількості мешканців відповідної ОТГ);

- рівень дотаційності бюджетів (співвідношення обсягу базової чи реверсної дотації до загальної суми доходів ОТГ без урахування субвенцій з державного бюджету);

- питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах ОТГ (питома вага видатків на утримання апарату управління органів місцевого самоврядування в сумі доходів загального фонду без трансфертів);

- капітальні видатки на 1-го мешканця (співвідношення видатків розвитку до кількості мешканців відповідної ОТГ).

Таким чином, у порівнянні з даними рейтингу 366 ОТГ за 9 місяців 2017 року, у підсумковому рейтингу за 2018 рік у першій двадцятці лідерів з'явилися нові громади. За висновками координаторів з фінансової децентралізації, громади з більшою кількістю жителів мають більший фінансовий потенціал сталого розвитку, ніж ті, у яких чисельність є менше 5-ти або 10-ти тисяч осіб (за винятком окремих невеликих громад, на територіях яких функціонують суб'єкти підприємницької діяльності зі значною фіскальною спроможністю).

За даними аналізу експертів прес-центру ініціативи "Децентралізація" в доходах місцевих бюджетів" в 2018 році найбільшу питому вагу займають надходження від сплати податку на доходи фізичних осіб –58,2% від загальної суми доходів місцевих бюджетів. У порівнянні з січнем-жовтнем 2017 року, надходження ПДФО в цілому по Україні зросли на 22,8 млрд грн або на 26,1%. У структурі доходів загального фонду 27% складає частка місцевих податків і зборів. По усіх місцевих бюджетах України приріст місцевих податків і зборів відносно аналогічного періоду 2017 року складає 16,2%, по бюджетах міст обласного значення – 12,6%. В доходах бюджетів усіх 665 ОТГ надходження місцевих податків і зборів зросли на 19,9%, що на 3,7% перевищує середній показник приросту по місцевих бюджетах України та свідчить про ефективність реформи децентралізації. В умовах фінансової децентралізації підвищилась зацікавленість органів місцевого

самоврядування в збільшенні надходжень до місцевих бюджетів, в пошуку резервів їх наповнення та підвищенні ефективності адміністрування податків і зборів.

Експерти групи фінансового моніторингу наголошують, що підвищення ролі місцевих податків і зборів, досягнення їх максимально можливої мобілізації повинно бути одним із пріоритетних завдань для органів місцевого самоврядування. Це, в свою чергу, сприятиме посиленню фінансової стійкості та самостійності місцевих бюджетів, ефективності використання наявного фіскального потенціалу відповідних територій і, як наслідок, покращання рівня та якості послуг, що надаються жителям громад. Формування значної частини власних доходів місцевих бюджетів — у прямій залежності від того, наскільки ефективно органи місцевого самоврядування зможуть організувати весь комплекс робіт із запровадження та мобілізації місцевих податків і зборів. Основними видами бюджетних ресурсів внутрішнього походження є надходження від податків та зборів, продажу та оренди об'єктів комунальної власності.

За оцінками експертів з фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Міністерстві регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, при більшій фінансовій спроможності бюджету частка видатків на утримання апарату управління буде меншою, оскільки такі витрати (без урахування витрат капітального характеру, пов'язаних із утриманням органів управління) мають відносно постійну величину. Тому, у бюджетах із більшими фінансовими ресурсами витрати на апарат управління у відсотковому вираженні є меншими. Внаслідок цього, такі громади мають можливість спрямувати більше коштів на розвиток своїх територій. За результатами попереднього аналізу виконання окремих показників ОТГ, невеликі за територією та чисельністю населення ОТГ здебільшого мають низьку фінансову спроможність. Також такі громади не мають достатнього трудового потенціалу для свого розвитку та якісного управління. Виняток становлять окремі громади, на територіях яких розміщені бюджетотворюючі підприємства та потужні підприємства реального сектору

економіки²²⁶.

Досліджуючи фінансові можливості територіальної громади на перспективу, важливо враховувати також незадіяні у виробничо-господарський обіг такі ресурси території, як наявність природних ресурсів, корисних копалин, які на поточний час не використовуються, створення нових підприємницьких структур, розширення сфери послуг населенню та суб'єктам господарювання. Оцінка фінансових можливостей територіальної громади від використання незадіяних на момент дослідження його природних і виробничо-господарських ресурсів повинна базуватися на прогнозованих розрахунках доцільності їх використання на визначений період часу з врахуванням витрат на реалізацію. Методологія розрахунку таких заходів передбачає можливість використання методів оцінки ефективності інвестиційних проєктів, пов'язаних із залученням нових джерел формування фінансового потенціалу територіальної громади²²⁷

З урахуванням інвестиційної привабливості та інвестиційних можливостей земель населених пунктів, включення їх в економічний оборот передбачає залучення як прямих, так і опосередкованих (через бюджетну систему) інвестицій як на первинному, так і на вторинному ринку. Це мають бути кошти і виручені від продажу ділянок, і додатково залучені покупцями землі у зв'язку з її придбанням. Тому ринок земель населених пунктів може значно розширити базу доходів бюджетів усіх рівнів. За експертними оцінками, від первинного ринку, тобто продажу земельних ділянок для підприємницької діяльності, бюджетна система може щорічно одержувати протягом 10 років не менше 3 млрд. грн. Вторинний ринок землі здатний щороку спрямовувати до бюджетної системи у вигляді податків і зборів від продажу земельних ділянок громадян до 2 млрд. грн. Тому ефективне використання бюджетного потенціалу земельних ресурсів шляхом збільшення надходження коштів від продажу ділянок, що належать

²²⁶ Прес-центр ініціативи "Децентралізація": URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10218>

²²⁷ Прес-центр ініціативи "Децентралізація": URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10218>

до комунальної власності, у доходи бюджетів відповідних територіальних громад та збільшення податків і зборів від продажу приватних земельних ділянок є актуальною проблемою, яка потребує вирішення²²⁸.

Отже, ефективне використання наявних на території ОТГ природних та виробничо-господарських ресурсів сприятиме підвищенню фінансової спроможності громад. Зокрема, не слід нехтувати можливими надходженнями для курортних міст та сіл України від туристичного збору до місцевого бюджету громади, який мають право встановлювати органи місцевого самоврядування на території відповідної територіальної громади.

Як свідчать дані статистики, в сільській місцевості мають місце такі негативні явища, як зниження доходів та якості життя сільського населення, монофункціональний характер економічного розвитку сільських територій та низький рівень диверсифікації економіки села, руйнація інфраструктури сільських територій, зростання безробіття та погіршення людського капіталу, які впливають на доходи місцевих бюджетів. Тому при формуванні місцевих бюджетів корисним є зарубіжний досвід. Так, з досвіду країн Європи, місцеві бюджети здебільшого наповнюються надходженнями від оподаткування нерухомого майна (в т. ч., землі), частка яких сягає третини, а то й перевищує половину усіх податкових надходжень місцевих бюджетів. В Україні ж вона порівняно невисока – 13% (в т. ч., майже 10% – від оподаткування землі). Серед інших джерел, які є вагомими в наповненні місцевих бюджетів, варто вказати на оподаткування транспортних засобів (Італія, Чехія, Польща) та оподаткування фінансових і капітальних трансакцій (Франція). За структурою податкових надходжень місцеві бюджети України найбільше подібні до польських. Однак, в Україні, на відміну від Польщі, в окремих громадах частка ПДФО перевищує половину усіх коштів, зібраних через податки і збори. Така висока питома вага в окремо взятій громаді вказує на сильну залежність її бюджетних надходжень від наявності бізнесових

²²⁸ Гургула Т.В. Фінансове забезпечення спроможності територіальних громад: проблеми та шляхи їх вирішення. URL:: <http://msu.edu.ua/visn/wpcontent/uploads/2017/05/1-7-1-2017-21.pdf>

структур та зайнятості працівників, що можливо далеко не в кожній територіальній громаді. Тому органам місцевого самоврядування слід подумати над диверсифікацією податкових надходжень за рахунок оподаткування нерухомості, як це роблять в країнах Європи²²⁹.

Важливим напрямком розвитку сільських територій є прискорення розвитку сільського зеленого туризму. Пріоритетність його розвитку зумовлюється необхідністю розв'язання соціально-економічних проблем сучасного села, пов'язаних з безробіттям сільського населення, зменшенням його чисельності та масової міграції.

З досвіду європейських країн видно, що основними складовими фінансових ресурсів місцевого самоврядування є:

- фінансове забезпечення соціальної сфери;
- розвиток місцевого господарства.
- бюджетні ресурси (доходи місцевих бюджетів);
- позабюджетні ресурси (муніципальні запозичення, кошти цільових фондів та ін.);
- фінансові ресурси підприємств комунальної власності, доходи від
 - управління комунальною власністю, приватизації та ін.;
 - благодійні, спонсорські внески, пожертвування;
 - інші ресурси.²³⁰

Заслуговує на увагу досвід диверсифікації сільської економіки Китаю. В результаті проведеної аграрної реформи сільська економіка країни отримала новий поштовх для економічного розвитку, основу якого сформували сільські промисли та ремесла. Для запобігання масовій міграції сільського населення до урбанізованих територій було розроблено стратегію стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва на засадах різних

²²⁹ Ціна держави. веб-сайт. URL: <http://cost.ua/news/744-na-chomu-zaroblyayut-mistsevi-byudzhetu-v-krayinakh-evropy-ta-v-ukrayini>

²³⁰ Бориславська О., та ін. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е., та ін.; швейцарсько-український проект. К. : ТОВ "Софія". 2012. 128 с.

форм власності. Якщо на початку процесу становлення реформованої сільської економіки вона головним чином була орієнтована на самозабезпечення, то згодом – почала виконувати функції національного та глобального масштабів, що дозволило акумулювати ресурси для подолання просторово-регіональних диспропорцій²³¹.

Світовий та вітчизняний досвід показує, що одним із найефективніших напрямків розвитку територій, а також вирішення проблем зайнятості місцевого населення є підтримка малобюджетних видів туризму. Наприклад, у Франції дохід від сільського туризму складає понад 1 млрд євро, у Сербії перевищує 100 млн євро²³². Тому економісти розглядають сільський зелений туризм як діяльність, альтернативну сільському господарству, що суттєво може покращити ситуацію на селі, пов'язану з ліквідацією безробіття, забезпечити певну економічну стабільність в розвитку сільських територій. Адже розвиток сільського туризму, як однієї з форм господарської діяльності на селі, а також як виду малого бізнесу дозволить також ефективно використовувати природний потенціал регіону, покращити рівень соціально-економічного розвитку регіону, а також збільшити надходження доходів бюджету територіальних громад від місцевих податків.

Важливою є оцінка спроможності територіальних громад ще до їх об'єднання, використовуючи систему показників аналізу. Тому доцільною є пропозиція Зелінського С.Е. здійснювати аналіз на основі наступного переліку показників спроможності ОТГ²³³:

1. Коефіцієнт спроможності (КС) Видатки / (Податки + Доходи)
2. Коефіцієнт власного бюджетного забезпечення, тис. грн на 1 особу (Податки + Доходи) / Кількість населення

²³¹ Васильців, Т. Г. Світовий досвід розвитку сільських територій в контексті державної політики забезпечення економічної безпеки / Т. Г. Васильців, В. В. Бойко // Науковий вісник Полісся. 2016. № 3 (7). С. 15-21.

²³² Как Евросоюз помогает Украине развивать «зеленый» туризм. URL: http://www.business-resurs.com.ua/index.php?option=com_articles&task=view&id=1622

²³³ Зелінський С. Е. Оцінка спроможності громад в Україні. URL: http://nbuv.gov.ua/JRN/Nzizvru_2016_6_22.

- 3 Профіцит-Дефіцит (ПД), тис. грн (Доходи – Видатки)
4. Витрати на владу, % (Видатки на утримання органу влади / Видатки)
5. Населення на одну посадову особу місцевого самоврядування (ПОМС) (Кількість населення / Кількість ПОМС)
6. Найбільші податки, % (Земельний податок + Єдиний податок) / Податки
7. Ефективність земельного податку, тис. грн на 1 га (Земельний податок / Загальна площа)
8. Ефективність витрат на дошкільну освіту, тис. грн на 1 дитину (Витрати на дошкільну освіту / Кількість дітей) дошкільного віку
9. Ефективність витрат на шкільну освіту, тис. грн на 1 дитину (Витрати на шкільну освіту / Кількість дітей шкільного віку)
10. Ефективність витрат на культуру, тис. на 1 особу (Витрати на культуру / Кількість населення)
11. Ефективність витрат на життєзабезпечення, тис. грн на 1 особу (Витрати на дороги + Капітальні витрати + Благоустрій) / Кількість населення)
12. Ефективність соціальних витрат, тис. грн на 1 особу (Витрати на соціальну допомогу / (Пенсіонери + Інваліди))
13. Ефективність первинного медичного забезпечення, тис. грн на 1 особу (Витрати на охорону здоров'я / Кількість населення).
- З метою оцінки фінансової спроможності конкретної ОТГ економісти пропонують методику, що включає наступні етапи аналізу²³⁴
- 1) аналіз кількісних характеристик та фінансової спроможності бюджету ОТГ;
 - 2) аналіз практичних проблем бюджетування на рівні ОТГ, оцінка використання бюджетних коштів тощо;
 - 3) аналіз боргоспроможності бюджету ОТГ, в тому числі місцевих запозичень, місцевих гарантій та муніципального боргу;

²³⁴ Куценко Т.Ф, Сіренко Я.С.. Забезпечення фінансової спроможності територіальних громад як пріоритет децентралізації управління. URL: http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/30350/MO_2019_7.pdf?sequence=1

4) аналіз використання цільових бюджетних та позабюджетних фондів, зокрема соціального спрямування;

5) оцінка можливостей для формування власних фінансових ресурсів, для залучення альтернативних джерел доходів.

Аналіз кількісних характеристик та фінансової спроможності бюджету ОТГ базується на оцінці параметрів з урахуванням сучасного бюджетного та податкового реформування: обсягів акумульованих ресурсів, структури дохідних джерел і напрямків витрачання коштів, складових загального і спеціального фондів, розмежування поточного бюджету та бюджету розвитку (як складової спеціального фонду) та включає:

1) аналіз ступеню фінансової самостійності ОТГ та аналіз проблем мобілізації фінансових ресурсів;

2) аналіз самодостатності фінансів ОТГ, зокрема:

— щодо співвідношення поточних видатків (соціального спрямування) і видатків бюджету розвитку (майнових видатків «виробничого» спрямування);

— щодо співвідношення видатків на виконання власних повноважень та видатків на виконання делегованих центральним урядом повноважень);

— щодо забезпечення суспільних послуг на території громади.

На думку економістів, одним із оптимальних варіантів подальшого розвитку для громад із низькими показниками фінансової спроможності та демографії є їх приєднання до інших територіальних громад та створення більшої за площею і чисельністю ОТГ. Навіть за умови відсутності у такої ОТГ на поточний момент економічних перспектив для розвитку, таке об'єднання надасть можливість оптимізувати територіальну структуру місцевих рад, підвищити ефективність управління територією, покращити інвестиційну привабливість (за рахунок наявності більшої території та більшої кількості трудових ресурсів) та підвищити рівень доцільності капіталовкладень у територію. Також цей аналіз дає можливість побачити ОТГ зміну своїх позицій у рейтингу в порівнянні з першим півріччям та зробити відповідні висновки представникам органів місцевого самоврядування з метою покращення бюджетних показників²¹.

Одним з важливих кроків на шляху становлення та розвитку об'єднаної територіальної громади є розроблення Стратегії сталого розвитку ОТГ на перспективу. В рамках Програми DOBRE (“Децентралізація приносить кращі результати та ефективність”) п’ятирічного проекту Агентства США з Міжнародного Розвитку (USAID) надається технічна та фінансова допомоги на місцевий рівень, створюючи умови для нових об’єднаних територіальних громад для того, щоб краще управляти ресурсами, підвищити якість комунальних послуг, стимулювати місцеву економіку та залучати громадян до самоврядування та забезпечення прозорості діяльності ОТГ.

Так, на прикладі Кам’яномостівської об’єднаної територіальної громади Первомайського району Миколаївської області можна простежити, як впроваджуються механізми прозорості в бюджетному процесі. Не зважаючи на те, що основні вимоги законодавства громада дотримується, висвітлюючи на своєму офіційному сайті інформацію про виконання бюджету громади, разом з експертами партнерства «За прозорі місцеві бюджети» в рамках Програми «DOBRE» головним спеціалістом відділу фінансів, бухгалтерського обліку та звітності Кам’яномостівської сільської ради та начальником відділу економічного розвитку та інвестицій було проведено інформаційну кампанію «від верей до дверей» під час якої розповіли жителям громади про бюджетний процес, презентували жителям громади розроблений в рамках партнерства «Бюджет для громадян» бюджет громади, на що направлялись кошти громади, а також об’єкти, які ремонтувались в 2018 році. «Бюджет для громадян» сприяє підвищенню довіри між жителями громади та влади. Під час акції «Впливай на бюджет своєї громади», що відбулась у вересні 2019 року в Кам’яномостівській ОТГ жителі отримали не тільки інформацію про те, як розподілені бюджетні кошти громади, але й вдруге змогли надати свої пропозиції до бюджету на наступний 2020 рік²³⁵.

Аналізуючи формування фінансової політики сталого розвитку

²³⁵ Кам’яномостівська сільська рада (ОТГ). URL: <https://kamyanomostivska-romada.gov.ua/bjudzhet-otg-10-38-24-08-02-2018/>

місцевих бюджетів розвинутих держав світу, можна зробити висновок про посилення їх соціальної спрямованості. Саме на задоволення соціальних потреб людини була спрямована фінансова політика таких держав, як США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Швеція. Найвищий рівень забезпечення соціальних потреб населення за рахунок бюджетного фінансування характерний для скандинавських країн, зокрема Швеції²³⁶.

Отже, інтеграція України до ЄС вимагає глибокого вивчення та застосування законодавства європейських та інших країн світу для забезпечення належного рівня функціонування місцевого самоврядування. Корисним є вивчення зарубіжного досвіду в проведенні реформ децентралізації, формування місцевих бюджетів, досвіду інших держав щодо методів контролю за використання бюджетних коштів органами місцевого самоврядування з боку громадськості через програмний проект "Відкритий бюджет". Такий досвід дозволить створювати сприятливі умови для новостворених ОТГ ефективно управляти фінансовими ресурсами, підвищити якість наданих членам громади послуг, стимулювати розвиток сільських територій та залучати громадян до бюджетного процесу та місцевого самоврядування.

Ткачук В.І.

д.е.н., професор,
завідувач кафедри економіки і підприємництва
Житомирський національний агроекологічний університет

СУТНІСТЬ ТА ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ

Історія аграрних відносин сучасної України багата реформами, в результаті яких відбувалися структурні зрушення як у відносинах власності, так і господарювання. В процесі нинішнього реформування аграрного сектору зменшилася питома вага

²³⁶ Панасюк Л.В. Удосконалення механізму формування фінансових ресурсів місцевих органів влади з урахуванням світового досвіду. *Економіка та держава*. 2009. №1. С.46-50.

виробництва продукції в суспільному секторі та суттєво зростає у приватному. Багатоукладний характер сільського господарства, який представлений сільгоспідприємствами (включаючи фермерські господарства), органічно доповнюється особливим сектором масового дрібнотоварного виробництва сільськогосподарської продукції. До нього належать особисті господарства населення, які в сучасних умовах набули значного впливу в забезпеченні продовольчої безпеки та соціально-економічної стабільності в Україні. У статистичних публікаціях застосовується скорочене визначення “господарства населення”. Згідно роз'яснення, яке надає Державний комітет статистики України, вищезазначене поняття визначається як домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також фізичні особи, тобто підприємці, які провадять свою діяльність у галузі сільського господарства.

Прийнято ототожнювати поняття “домогосподарство” і “господарства населення”, “особисте селянське господарство”. Відмітимо, що домогосподарство трактується як сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують й витрачають кошти. Зазначені особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких із цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках. Члени домогосподарства займаються будь-якими видами діяльності, у тому числі й веденням особистого селянського господарства. Вказане вище К. Маркс називав “вільною працею в домашньому колі для потреб самої родини”²³⁷.

До господарств населення відносять особисті селянські господарства (ОСГ), виробників сільськогосподарської продукції на присадибних ділянках, на ділянках колективного й індивідуального садівництва, колективного та індивідуального городництва та на

²³⁷ Маркс К., Энгельс Ф. Полн. собр. соч. Т. 8. М.: Политиздат. 876 с.

дачних ділянках, також фізичних осіб-підприємців, які провадять свою діяльність у галузі сільського господарства (рис. 1.).

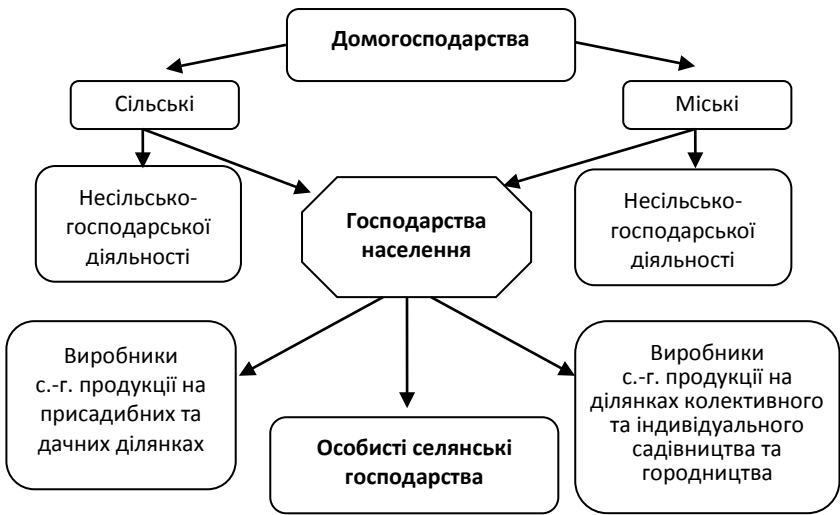

Рис. 1. Визначення господарств населення

Джерело: власні дослідження.

Серед господарств населення провідне місце посідають ОСГ, вони є основними виробниками агропродукції (понад 90%), найбільш товарні в цьому секторі, також використовують близько 80% угідь всіх господарств населення. К. Калугіна зазначає, що “Економічна вигідність домашнього господарства визначається економією у витратах, тоді як особистого господарства – його доходами, причому домашнє господарство є сфера використання доходів, а особисте селянське господарство – їхнього виробництва”²³⁸. Варто наголосити, що домашнє господарство охоплює, головним чином, сферу сім’ї, а особисте селянське господарство – сферу сільськогосподарського виробництва. Проте, нині в науковій літературі відсутнє чітке визначення сутності господарств населення і навіть єдиного поняття, яке б її визначало.

²³⁸ Калугіна З.И. Личное пдсобное хозяйство в СССР: социальные регуляторы и результаты развития. Новосибирск: Наука. 1991. 240 с.

В радянські часи для цього використовувалися переважно терміни “селянське господарство” та “особисте підсобне господарство”. В аграрній науці досоціалістичного періоду для визначення та дослідження економічних аспектів функціонування особистих господарств населення використовували поняття “трудове селянське господарство”. Дослідження в цій царині проводили німецькі Е. Бернштейн, Ф.О. Герц, Е. Давид та російські економісти-аграрники С.Н. Булгаков, В.Ф. Левитський, В.А. Косинський²³⁹.

Основи класичної бази для розуміння соціально-економічних процесів, які визначали логіку розвитку селянських господарств, створили М.І. Туган-Барановський, М.П. Макаров, О.В. Чаянов, О.В. Рибніков, О.Н. Челінцев тощо. Вперше поняття “селянське господарство” було започатковано ще у 1906 р. в Царській Росії. При проведенні земельної реформи селянин одержував право вільного виходу з общини і створення селянського господарства. О. Чаянов дає класичне визначення сутності й мети селянського господарства “господарство селянське є, насамперед господарство сімейне, весь лад якого визначається розміром і складом його споживчих запитів і його робочих рук. Завданням селянського господарства є отримання засобів існування господарючій родині шляхом найбільш повного використання наявних у її розпорядженні засобів виробництва й робочої сили”²⁴⁰.

М. Макаров визначав особисте господарство як “...таке селянське споживче господарство, в якому робітник, організатор господарства та його власник об'єднані в одній родині, а інколи й просто в одній особі”. Російська енциклопедія 1913 року формулює селянське господарство як “дрібне сільськогосподарське підприємство, у якому робота виконується головним чином або значною мірою працею господаря і членів його родини з застосуванням або незначним застосуванням найманої праці”²⁴¹.

²³⁹ *Комліченко О.О. Удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування особистих господарств населення. К.: УААН, 2003. 118 с.*

²⁴⁰ *Чаянов А.В. Организация крестьянского хозяйства. М.: Коопиздат, 1925. 387 с.*

²⁴¹ *Макаров Н.П. Крестьянское хозяйство и его интересы. М.: АО Универсальная библиотека, 1917. 112 с.*

Отже, трактування поняття “селянське господарство” неоднозначне. О. Чаянов вказував, що під одним і тим самим терміном “селянське господарство» в різних країнах розуміють різні за своєю природою господарські утворення. Якщо в Україні із загальної маси селянських господарств більше 90% сімейні, то в Західній Європі ця група досить незначна і термін “селянське господарство” застосовується до напівкапіталістичного господарства. Наслідком цього є те, що в економічній літературі під селянським розуміють індивідуальне, особисте підсобне і фермерське господарства. Саме тому, на нашу думку, “селянське господарство” доцільно розглядати як різноманітність організаційних формувань, які розвиваються на основі особистої і сімейної праці, приватної та інших форм власності.

Практично у всіх енциклопедичних виданнях 50-90-х років минулого століття особисте підсобне господарство розглядалося як різновид особистої власності, що включає господарські будівлі, продуктивну худобу, багаторічні насадження й посіви сільськогосподарських культур, засноване на особистій праці і слугує додатковим джерелом задоволення матеріальних і культурних потреб родин колгоспників, робітників та службовців, а також громадян, що працюють або проживають у сільській місцевості. Економічним підґрунтям існування особистого підсобного господарства на певному етапі розвитку є те, що суспільне виробництво ще не повністю забезпечує суспільство сільськогосподарськими продуктами²⁴².

Іншої думки вітчизняні науковці Л. Мельник і П. Макаренко, які під офіційною назвою “господарства населення” визначають особливий вид господарств населення, тобто тих, які мають сільськогосподарський виробничий профіль і використовують для цього землю як виробничий ресурс або просторову базу для розміщення виробництва (ставки для вирощування риби, земля під бджолосім'ями, приміщення для тварин тощо). Водночас ці

²⁴² *Новый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: российская универсальная энциклопедия [в 29 т.] / Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон ; под ред. И.Е. Андриевского, К.К. Арсеньева, Ф.Ф. Петрушевского. С.-Пб.: Издательство Брокгауза и Ефрона, 1911-1916. 26100 с.*

науковці вважають, що в господарствах населення у статистичних збірниках слід виділяти особливу групу “селянські приватні господарства” або “особисті селянські господарства”²⁴³.

Погоджуємось з ними, що термін “особисте селянське господарство”, стосується насамперед аграрних дрібнобізнесових господарств населення як фізичної особи. До цієї категорії некоректно відносити городи і дачні ділянки, або невеликі присадибні господарства, які мають споживчий характер. Від фермерського особисті селянські господарства відрізняються (якщо вони мають переважно товарний характер) лише розмірами і тим, що не мають статусу юридичної особи.

Таким чином, кожне розглянуте вище визначення включає поняття “господарство”. Свого часу М. Туган-Барановський ставив запитання: що таке господарство і що означає господарювати? “Господарством ми зовемо тільки таке діло, котре веде до якоїсь зміни наших стосунків до речей, які нас оточують і що нам для тої чи іншої потреби необхідні. Наше господарство завжди полягає в тому, що ми набуваємо собі ті чи інші потрібні нам речі, присвоюємо їх, змінюємо їх”²⁴⁴. Виходячи з цього, можемо констатувати, що до “господарств” належать лише ті економічні утворення, в яких відбувається виробництво, трансформація природних і виробничих ресурсів у матеріальні блага чи послуги, які придатні для споживання, тобто задоволення певних потреб. Виробнича діяльність може здійснюватися не тільки у формі господарств поза межами сім’ї (підприємств), але й у рамках окремої особи чи сім’ї. Отже, практично кожна сім’я у виробничому контексті є домогосподарством. Якщо останнє пов’язано із аграрним виробництвом, то воно є аграрним домогосподарством, незалежно від того, де воно знаходиться — у сільській місцевості чи місті, використовує землю як головний виробничий ресурс чи тільки як просторову базу для розміщення аграрного виробництва

²⁴³ Мельник Л.Ю., Макаренко П.М. *Особистий сектор сільськогосподарського виробництва: стан, тенденції та перспективи. Економіка АПК. 2002. №11. С. 119-127.*

²⁴⁴ Туган-Барановський М. *Політична економія: Курс популярний. АН України, І-нт економіки. К.: Наук, думка, 1994. 262с.*

(наприклад, звіроводство, бджільництво тощо).

Можливі найрізноманітніші підходи до класифікації господарств населення. Вони можуть мати сільськогосподарську та іншу направленість, використовувати земельні наділи як виробничий ресурс або лише як просторовий базис для виробництва певних видів продукції. Взагалі “господарства населення” функціонують не тільки в аграрній сфері. Тобто поняття “господарства населення” досить узагальнене. При цьому завжди йдеться про економічно функціонуючий виробничий осередок, в якому створюються певні блага. В кожному господарстві здійснюється трансформація виробничих ресурсів у матеріальні та інші блага, які придатні для виробничого або особистого споживання.

Впровадження ринкових відносин господарювання в аграрному виробництві України у 90-х роках ХХ ст. призвело до різкого погіршення господарської і продовольчої ситуації: відбувся значний спад виробництва сільськогосподарської продукції в колективних господарствах, намітились й інші негативні економічні тенденції. У рамках аграрних реформ особисті підсобні господарства розглядалися в тісному зв'язку з розвитком селянських (фермерських) господарств, які стали активно розвиватись після прийняття закону “Про селянське (фермерське) господарство”. Передбачалося створення спеціального земельного фонду шляхом вилучення частини земель, що перебували у користуванні колгоспів та радгоспів. Фонд призначався для надання ділянок громадянам, які виявляли бажання організувати фермерське господарство.

Під час здійснення земельної реформи передбачено посилення особистого сектору виробництва. Декретом Кабінету Міністрів України “Про приватизацію земельних ділянок” (26.12.1992 р.) врегульовано безоплатну передачу громадянам у приватну власність земельних ділянок, наданих їм для ведення особистого господарства, будівництва і обслуговування жилого будинку та господарських будівель (присадибна ділянка), садівництва, дачного і гаражного будівництва у межах норм, визначених Земельним кодексом України від 13 березня 1992 року. За ним, земельні ділянки для ведення особистого підсобного

господарства громадянам надаються безоплатно — не більше 0,6 га. Загальна площа ділянок не повинна перевищувати 1 га. Збільшення розмірів земельних ділянок до 2 га проводиться за погодженням з обласною радою (ст. 56). А вже Земельним кодексом України (від 25 жовтня 2001 року) встановлено, що для ведення особистого селянського господарства надаються земельні ділянки безоплатно — не більше 2,0 га. Розмір земельної ділянки особистого селянського господарства може бути збільшений у разі одержання в натурі (на місцевості) земельної частки (паю) та її спадкування членами даного господарства. Ці норми закріплені також Законом України “Про особисте селянське господарство” (15.05.2003 р.).

Указом Президента України від 3 грудня 1999 року “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” передбачено підтримку розвитку особистих господарств громадян шляхом:

- надання громадянам, яким у встановленому порядку із земель колективного сільськогосподарського підприємства відведено земельні ділянки в натурі на основі земельної частки (паю), можливості розширювати особисті підсобні господарства без створення юридичної особи за рахунок цих ділянок, а також одержаних при виході із зазначених підприємств майнових паїв;

- реалізації громадянами права вільного викупу земельних ділянок, що надані їм у користування (понад норму площі, яка приватизується безкоштовно), за ціною, не нижче визначеної в установленому порядку грошової оцінки землі;

- створення поблизу населених пунктів із земель запасу та резервного фонду громадських пасовищ для випасання худоби;

- створення селянами та суб'єктами господарювання обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій.

Господарства населення функціонують в усіх країнах, проте їх частка у використовуваних сільськогосподарських угіддях, так і в обсягах валової сільськогосподарської продукції досить різна. З погляду академіка НАНУ О. Онищенко, зумовлюється це рядом причин, і зокрема:

- часткою сільського населення в загальній чисельності громадян країни, а також часткою зайнятих у

сільськогосподарському виробництві в загальній кількості зайнятих в усіх сферах;

➤ рівнем розвитку економіки країни, отже – і рівнем заробітної плати на підприємствах, в організаціях та установах, чи визначаються можливості населення щодо задоволення своїх сімейних потреб (у тому числі в продуктах харчування) за рахунок цих заробітків;

➤ можливістю задоволення потреб населення у продуктах харчування за рахунок їх виробництва у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах;

➤ розвитком, зокрема, в сільській місцевості та в регіонах ускладненої доставки продуктів харчування системи роздрібної торгівлі сільськогосподарською продукцією, готовою до споживання без промислової переробки або після певної переробки в домашніх умовах (картоплею, овочами, фруктами, молоком, сиром, м'ясом);

➤ бажанням певної частини населення (насамперед, сільського) віддати перевагу сільськогосподарській продукції власного виробництва як такій, що є екологічно чистішою порівняно з продукцією, виробленою сільськогосподарськими підприємствами за технологіями з широким використанням мінеральних добрив, хімічних засобів боротьби з шкідниками та хворобами сільськогосподарських культур та тварин, стимуляторів росту рослин і тварин тощо²⁴⁵.

Існують різні критерії для віднесення виробників сільськогосподарської продукції до господарств населення. У США, наприклад, це виробники сільськогосподарської продукції, які мають річний дохід від її реалізації до 1000 дол., у країнах ЄС – виробники продукції сільського господарства, землекористування яких не перевищує 1 га сільськогосподарських угідь. У Німеччині – це господарства, які мають в користуванні менше 1 га сільськогосподарських угідь або до 3 корів, або 8 голів молодняка ВРХ на відгодівлі, або 8 свиней, або 50 овець, або 200 курок-

²⁴⁵ *Онищенко О. М. Господарства населення: продуктивність, ефективність, перспективи / Відп. ред. член-кор. УААН Б.Й. Пасхавер. К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. 100 с.*

несучок, або 0,3 га садів і виноградників, а при поєднанні різних видів діяльності – менше від середньої вартості товарної продукції з 1 га сільськогосподарських угідь²⁴⁶.

У розвинутих країнах частка господарств населення у загальному сільськогосподарському користуванні та у валовій сільськогосподарській продукції є відносно малою. Помітною частка господарств населення у землекористуванні була в колишньому СРСР, а також у колишніх соціалістичних країнах Центральної та Східної Європи. Це зумовлюється не лише тим, що всі ці держави порівняно з розвинутими мали нижчий рівень розвитку економіки в цілому і сільськогосподарського виробництва зокрема, а й відносно низький рівень зарплати працівників. Крім того, в колишніх соціалістичних країнах сільськогосподарське виробництво було практично поділено на товарне (у колективних і державних сільськогосподарських підприємствах) і нетоварне (в особистих селянських господарствах). Наприклад, у Китаї на першому етапі організації сільськогосподарського виробництва на базі сімейних підсобних господарств виділена кожному з них земельна ділянка кількісно поділялась на дві частини: з однієї вони обов'язково повинні були реалізовувати урожай державі, а друга – призначалася для виробництва продукції для задоволення продовольчих потреб своєї сім'ї. поступово від обов'язкового продажу сільськогосподарської продукції державі там відмовилися, і селяни здобули право реалізовувати вирощений урожай будь-кому і в будь-якій кількості. З огляду на це, зник і початковий поділ земельних ділянок сімейних господарств – для виробництва товарної продукції та виробництва продукції для власного споживання.

У капіталістичних країнах такого поділу сільського господарського виробництва не існує. У тих з них, які є недостатньо економічно розвинутими, фермери виробляють продукцію для продажу і для себе, а в розвинутих (особливо ферми з вузькою спеціалізацією) – вся їх продукція є товарною, фермери, як і міські

²⁴⁶ Узун В.Я., Сарайкин В. А. Роль семейных ферм и сельскохозяйственных корпораций в России и США. Аграрные доктрины двадцатого столетия: уроки на будущее. Никоновские чтения. М., 1998.

жителі, купують продукти харчування в магазинах. В обох цих групах країн до господарств населення відносять лише тих виробників сільськогосподарської продукції, які, за прийнятими, критеріями не вважаються фермерами.

У результаті проведеного дослідження В. Збарським виявлено ряд зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на раціональне ведення селянських домогосподарств, зокрема: природні умови, інвестиції, ринкова кон'юнктура, податкова політика, державна підтримка, а також соціально- побутові, культурні й духовні умови, величина загальних витрат на виробництво продукції тощо²⁴⁷. Оцінка цих факторів дозволила провести класифікацію господарств населення в регіоні і виділити:

➤ переважно товарні особисті селянські господарства, розміщені навколо невеликих районних центрів і сільських поселень;

➤ низькотоварні особисті селянські господарства, які мають сприятливі умови для подальшого розвитку, розміщені на депресивних територіях регіону;

➤ городньо-садівничі особисті господарства населення, розраховані в основному на задоволення потреб домогосподарства у сільськогосподарській продукції та розміщені навколо обласних і великих районних центрів.

В сучасній науковій літературі застосовуються різні методичні підходи до диференціації господарств населення. Основними критеріями при цьому можуть виступати чисельність сім'ї, розмір та джерела сукупного доходу, спеціалізація виробництва, розмір земельної ділянки, товарність та ін. Типізувати господарства населення можна не лише в розрізі країни, а й на регіональному рівні. За умовами господарювання на сучасному етапі їх класифікують за наступними ознаками (табл. 1.).

²⁴⁷ Збарський В.К. Організаційно-економічні основи, особливості і тенденції розвитку особистих господарств населення. Бухгалтерія в сільському господарстві. 2009. № 5. С. 19-24.

Таблиця 1

Основні відмінності різних форм аграрних господарств населення

Ознака	Коротка характеристика
Обсяг виробництва	<ul style="list-style-type: none"> • дрібні • середні • великі
Рівень товарності	<ul style="list-style-type: none"> • споживчі • напівтоварні • товарні
Сфера зайнятості власників	<ul style="list-style-type: none"> • працівники сільськогосподарських підприємств • працівники інших сфер • пенсіонери • зайняті лише в ОСГ
Місце розташування	<ul style="list-style-type: none"> • міські • сільські
Ступінь інтеграції з СГП	<ul style="list-style-type: none"> • не отримують ресурси від СГП • отримують на платній основі • отримують ресурси безкоштовно
Характер землекористування	<ul style="list-style-type: none"> • використовують лише присадибні ділянки • присадибні та польові наділи • залучили земельні паї
Наявність поголів'я тварин	<ul style="list-style-type: none"> • без поголів'я тварин • без ВРХ • мають лише ВРХ • ВРХ та інші види тварин
Спеціалізація	<ul style="list-style-type: none"> • лише рослинництво • рослинництво і тваринництво • лише тваринництво
Технічне забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> • забезпечені • частково забезпечені • без техніки
Найм робочої сили	<ul style="list-style-type: none"> • залучають • самостійно ведуть господарство

Джерело: узагальнено автором.

Окреслення перспектив розвитку господарств населення дає підстави стверджувати, що нині їх варто сприймати як явище, що забезпечує пом'якшення складного економічного стану, зайнятості

й виживання більшості сільських сімей. Результати дослідження діяльності господарств населення дали змогу виявити характерні особливості їх розвитку: своєчасність виконання сільськогосподарських робіт, виробництво продукції за досить великим асортиментом, гнучкість та низькі капітальні вкладення. Поряд із цим господарства населення не позбавлені негативних рис, таких як велике фізичне навантаження на селян, нестабільність доходів, вузьке коло споживачів та обмеженість фінансових ресурсів.

Отже, роль господарств населення полягатиме у тому, що вони намагатимуться виробити якомога більше якісної сільськогосподарської продукції. Адже від цього залежатимуть їхні доходи. Передбачивши процес розвитку господарств населення у найближчій перспективі, визнаємо, що не варто очікувати збільшення їх кількості, а лише поліпшення показників їхньої діяльності, яке відбуватиметься завдяки змінам якісних параметрів їхнього розвитку. З нашого погляду, на перспективу потрібно здійснити перетворення товарних господарств населення у нові організаційно-правові форми – фермерські господарства, приватні підприємства.

Процес розвитку господарств населення в різні історичні періоди мав свою специфіку, обумовлену природними, економічними, суспільно-політичними й соціальними факторами. Загальним для всіх періодів було функціонування підсобних господарств населення як основи життєзабезпечення родини, використання присадибної земельної ділянки для виробництва продуктів харчування і додаткового одержання доходу за рахунок реалізації надлишків вирощеної продукції.

Реформування аграрного сектора України обумовило суттєве підвищення ролі господарств населення у вирощуванні сільськогосподарської продукції, вони з допоміжного перетворилися на основне джерело виробництва аграрного продовольства.

Усюк Т. В.

к.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції

Фаріон Л. В.

Житомирський національний агроекологічний університет

СТАЛИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД

Сталий розвиток має важливе значення для економічної, соціальної та екологічної життєдіяльності суспільства в цілому, адже це є одною з ключових детермінант Цілей розвитку тисячоліття. Проблема глобальної бідності є переважно сільською, про що свідчить: занепад сіл, погіршення якості життя селян, виснаження земельних ресурсів, нестача фінансових ресурсів для розвитку сільського господарства. Тому вирішення питань сільського розвитку залежить від чітко встановлених стратегічних цілей і завдань та їх затвердженого поетапного виконання, що супроводжується обраною стратегією сталого розвитку.

Сталий розвиток сільських територій, на основі максимально повного використання їх потенціалу, передбачає виявлення активної ініціативи на місцях, узгодженість дій управлінської вертикалі, функціонування спеціалізованих інституцій, які б регулювали організаційні та фінансові аспекти розвитку сільських територій та сільського господарства. Саме такий розвиток сільських територій безпосередньо впливає на рівень продовольчої, екологічної, а, отже, – економічної безпеки країни, і в свою чергу залежить не лише від ефективності функціонування розміщених на них сільськогосподарських підприємств²⁴⁸, а й, насамперед, – від вдалої державної політики. Разом з тим, для розвитку сільських територій України характерна одночасна кількісна і якісна розбалансованість у соціальній, економічній, адміністративно-правовій, техніко-виробничій, екологічній, культурній, науковій та

²⁴⁸ Гоголь Т. Економічний механізм сталого розвитку сільських територій [Електронний ресурс] / Т. Гоголь. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2010_1/15.pdf.

багатьох інших сферах. Швидкому і прогресивному соціально-економічному розвитку сільських територій перешкоджають також інституційні бар'єри, серед яких: обмеженість фінансування, недостатньо розроблена теоретико-методологічна та нормативно-правова база, відсутність конструктивного і послідовного державного управління, розбалансованість та диспропорційність виробництва тощо.

З результатами соціологічного опитування представників об'єднаних територіальних громад, сільських та селищних рад встановлено, що основними чинниками інституційного середовища, які впливають на розвиток сільських територій є розвиток сільського господарства (56 %), як основа забезпечення зайнятості сільського населення (рис. 1).

Рис. 1. Чинники розвитку сільських територій (за результатами соціологічного опитування), 2018 р.

Разом з цим, 662 представників сільських громад (55 % із 1204

опитаних респондентів) стверджують, що неврегульованість інституційної бази є основною проблемою, що стримує розвиток сільського підприємництва, поширення соціально-екологічних ідей розвитку суспільства серед селян; 29,6 % відзначають, що існує складність та непрозорість механізму фінансового забезпечення розвитку сільських територій; проблему відсутності довіри до органів державної влади зі сторони населення визнають 5,9 % селян і 2,7 % - проблеми розвитку села вбачають в недостатньому обсязі повноважень у сільських органів місцевої влади. Водночас, 56,3 % опитаних стверджують, що готові стати рушійною силою змін та активно впроваджувати основні цілі реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Процес децентралізації вважають успішним 71,3 % опитаних респондентів.

Наявність інших дестабілізуючих чинників інституційного середовища (неефективні реформи, кризові явища у світовій економіці, соціальні диспропорції у розвитку об'єднаних територіальних громад та сіл, які розпочинають процес згуртування, хімічне та радіоактивне забруднення, екологічно небезпечні осередки) сприяють зниженню доходів та загального рівня життя сільського населення, погіршенню демографічної та етнічно-культурної ситуації²⁴⁹. Збільшення кількості депресивних і обезлюднення сільських територій прискорює деградаційні процеси у сільській економіці й створює загрозу не лише для економічної, а й для національної безпеки. Підвищення рівня і якості життя сільського населення, з одного боку, є метою, з іншого – необхідною умовою забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Ефективність реалізації стратегії сталого розвитку залежить від достовірності, якості та оперативності інформації щодо процесів, які відбуваються у сільській місцевості. Проте, неефективна система управління розвитком територій поглиблює наростаючі процеси деструктуризації сільської економіки, підґрунтям якої є відсутність

²⁴⁹ *Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : [монографія] / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; наук. ред. В. В. Борщевський. Львів, 2012. 216 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»)*

єдиної системи моніторингу, планування та прогнозування сільського розвитку. Для забезпечення життєдіяльності селян, збереження навколишнього природного середовища та зростання рівня продовольчої безпеки необхідно здійснювати комплексний аналіз сталого розвитку сільських територій через впровадження методики оцінки рівня сталого розвитку сільських територій. Використання сучасних наукових економіко-математичних методів при здійсненні багатостороннього аналізу отриманої інформації дозволить сформулювати стратегічні цілі, пріоритетні напрями і програми соціально-економічного та екологічного розвитку сільських територій.

Розвиток сільських територій є стратегічним завданням аграрної, соціальної та регіональної політик, а також основним пріоритетом продовольчої безпеки України. Відповідно, оцінка рівня сталого розвитку сільських територій повинна здійснюватися з використанням інтегральних індикаторів, які відображають як економічні, так і екологічні, соціальні та інституційні показники розвитку, що є ключовими при дослідженні особливостей розвитку сільської місцевості.

При здійсненні оцінки рівня сталого розвитку виникає проблема у наявності великої кількості показників, які характеризують соціально-економічний та екологічний стан сільських територій, що провокує необ'єктивність результатів оцінювання²⁵⁰. Для розрахунку інтегрального індикатора необхідно проводити ретельний аналіз впливу кожного з показників на підсумковий результат, що дозволить виявити найважливіші та відхилити незначущі чинники впливу. Розрахункові показники обираються на основі офіційних статистичних даних.

Інтегральний індикатор сталого розвитку сільських територій розраховується для визначення стратегічних напрямів розвитку сільської місцевості. Даний показник необхідно обчислювати поетапно, через наявність значного масиву кількісних і якісних показників. Однак, при здійсненні оцінки рівня сталого розвитку

²⁵⁰ *Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О. М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І. В. Прокопи; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. Київ, 2010. 376 с.*

виникає проблема у наявності великої кількості показників, які характеризують соціально-економічний та екологічний стан сільських територій, що провокує необ'єктивність результатів оцінювання. Тому для побудови інтегрального індикатора необхідно проводити ретельне дослідження впливу кожного з показників на підсумковий результат, що дозволить виявити найважливіші та відхилити незначущі, та керуватися запропонованим алгоритмом:

1. Розрахунок групових індикаторів розвитку сільських територій: економічного, соціального, екологічного, інституційного. Коефіцієнти 0,5 - 0,1 свідчать про вагомість окремих показників у загальній оцінці, які отримано завдяки використанню методу факторних навантажень.

а) економічний індикатор при цьому розраховується за формулою:

$$x_e = \frac{0,5x_{ВП} + 0,4x_{Ік} + 0,3x_{Рентаб.} + 0,2x_{ШП} + 0,1x_{РТ}}{5}$$

де x_e – економічний індикатор сталого розвитку;

$x_{ВП}$ – валова продукція сільського господарства;

$x_{Ік}$ – частка капітальних інвестицій у розвитку сільської економіки;

$x_{Рентаб.}$ – рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства;

$x_{ШП}$ – кількість штатних працівників у сільському господарстві;

$x_{РТ}$ – обсяги роздрібного товарообороту.

б) соціальний індикатор розраховується за формулою:

$$x_s = \frac{0,5x_{ОП} + 0,4x_{ОС} + 0,3x_{РМ} - 0,2x_{Б} + 0,1x_{Озд}}{5}$$

де x_s – соціальний індикатор сталого розвитку;

$x_{ОП}$ – оплата праці працівників сільського господарства;

$x_{ОС}$ – обсяг наданих субсидій;

$x_{РМ}$ – навантаження на 1 вільне робоче місце;

$x_{Б}$ – рівень безробіття селян;

$x_{Озд}$ - кількість оздоровлених дітей у віці 7-16 р.

в) екологічний індикатор розраховується за формулою:

$$x_{ec} = \frac{0,4x_{ВЛ} + 0,3x_{Орг} - 0,3x_{Мін} - 0,4x_{Відх} + 0,3x_A}{5},$$

де x_{ec} – екологічний індикатор сталого розвитку;

x_A – обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря;

$x_{ВЛ}$ – загальна площа відтворення лісів;

$x_{Орг}$ – кількість внесених органічних добрив;

$x_{Мін}$ – кількість внесених мінеральних добрив;

$x_{Відх}$ – наявність відходів на кінець року.

г) інституційний індикатор визначається за формулою:

$$x_i = \frac{0,5x_{бюдж} + 0,5x_{ОМС} + 0,4x_{ПР} + 0,4x_{СоцК} + 0,3x_{C/p}}{5}$$

де x_i – інституційний індикатор сталого розвитку;

$x_{C/p}$ – кількість сільських рад в межах району;

$x_{ОМС}$ – наявність органів місцевого самоврядування в межах сільської ради;

$x_{бюдж}$ – кількість закладів, що утримуються за рахунок бюджету органів місцевого самоврядування;

$x_{ПР}$ – наявність правоохоронних органів на території сільської ради;

$x_{СоцК}$ – наявність органів соціального захисту та казначейського обслуговування на території сільської ради.

2. Розрахунок загального інтегрального індикатора, що визначає рівень сталого розвитку сільських територій. Інтегральний індикатор сталого розвитку сільських територій обчислюється за формулою:

$$3. \quad I_{срст} = \frac{I_e + I_s + I_{ec} + I_i}{4},$$

де $I_{срст}$ – інтегральний індикатор сталого розвитку сільських територій.

Відповідно до розробленої методики розраховано

інтегральний індикатор сталого розвитку сільських територій Житомирської області (табл. 1).

Таблиця 1

Показники оцінки рівня сталого розвитку сільських територій Житомирської області за районами, 2019 р.

Район	Групові індекси сталого розвитку				Інтегральний індикатор
	Економічний	Соціальний	Екологічний	Інституційний	
Андрушівський	2,04	8,37	-0,52	2,03	2,98
Баранівський	4,94	8,63	-3,41	2,43	3,15
Бердичівський	4,79	10,45	-0,27	1,95	4,23
Брусилівський	1,80	7,70	-0,46	1,17	2,55
Ємільчинський	0,85	8,79	-0,08	2,07	2,91
Житомирський	5,68	10,54	-0,20	2,81	4,71
Коростенський	1,46	8,88	0,24	2,14	3,18
Коростишівський	2,37	10,11	-0,20	1,01	3,32
Лугинський	1,96	8,41	0,47	1,27	3,03
Любарський	3,72	8,59	-0,02	1,56	3,46
Малинський	2,04	11,70	0,26	1,92	3,98
Народицький	1,82	9,33	0,30	1,20	3,16
Нов.-Волинський	4,34	10,32	0,49	2,57	4,43
Овруцький	3,75	8,78	-1,55	2,29	3,32
Олевський	0,15	8,47	1,00	1,14	2,69
Попільнянський	5,39	10,98	0,42	1,74	4,63
Пулинський	2,07	8,44	0,01	1,28	2,95
Радомишльський	1,19	11,75	-0,45	1,86	3,59
Романівський	2,03	8,74	0,11	1,65	3,13
Ружинський	2,62	8,90	-0,26	2,07	3,33
Хорoshiвський	2,45	11,62	-0,52	1,86	3,85
Черняхівський	4,72	9,74	-0,61	1,77	3,90
Чуднівський	1,14	9,01	-0,73	2,23	2,91

Джерело: власні дослідження.

Відповідно до проведених розрахунків індексних показників, інтегральний показник сталого розвитку сільських територій районів Житомирської області знаходиться в межах від 2,55 до 4,7. Результативний вплив на зміну інтегрального показника мають високі значення індексів соціального розвитку (від 7,70 до 11,75) та значна кількість від'ємних значень оцінки екологічного розвитку (від -3,41 до 1,00) (рис. 2).

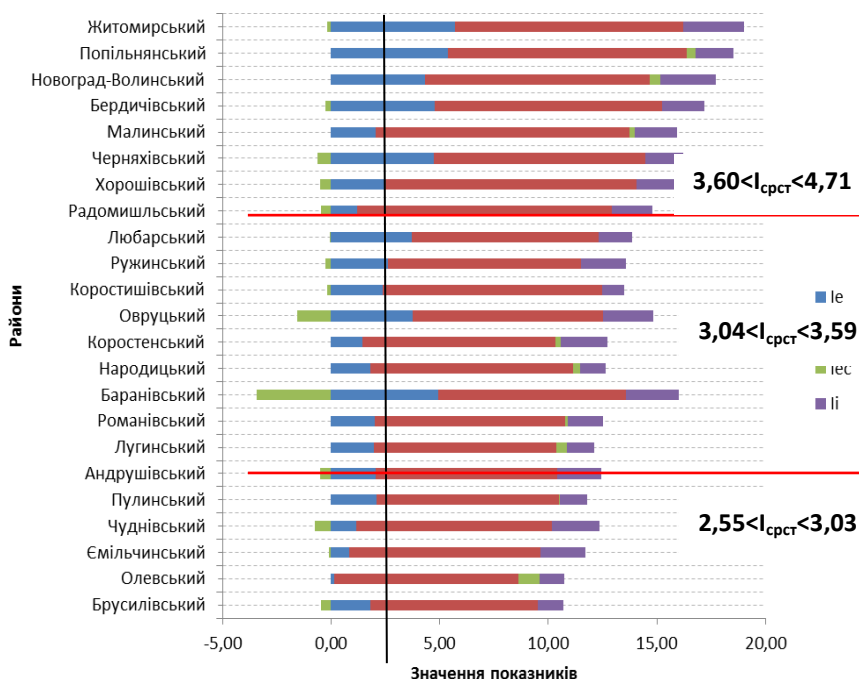

Рис. 2. Формування рейтингу індикаторів сталого розвитку сільських територій на основі індексних показників
Джерело: власні дослідження.

У результаті проведеного дослідження, проведено ранжування районів Житомирської області відповідно до значень інтегрального показника (рис. 3). З огляду на отримані розрахунки, райони Житомирської області згруповано так:

1 група – райони з низьким рівнем сталого розвитку

сільських територій ($2,55 < I_{\text{срст}} < 3,03$) - Брусилівський, Олевський, Ємільчинський, Чуднівський, Пулинський, Андрушівський та Лугинський райони.

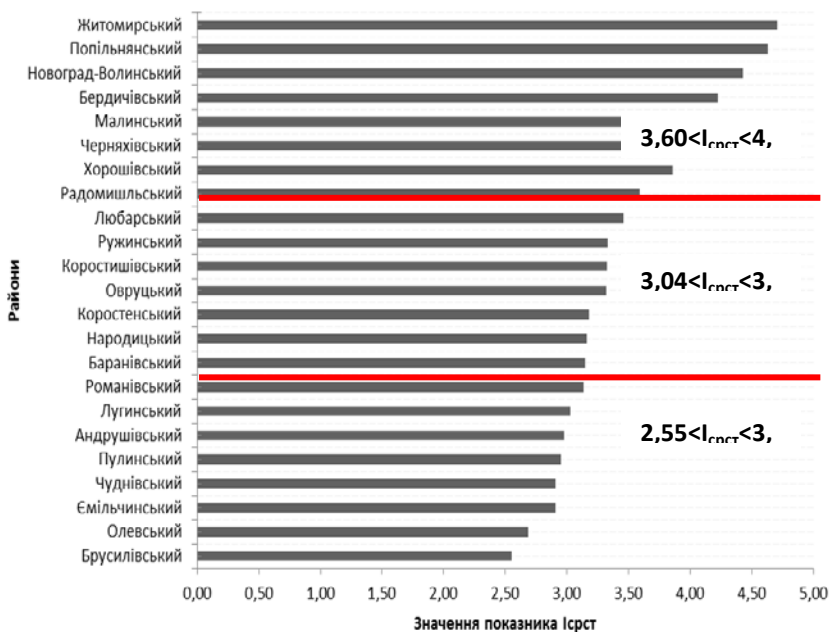

Рис. 3. Ранжування районів Житомирської області за значенням індикатора сталого розвитку сільських територій
Джерело: власні дослідження.

2 група – райони з середнім рівнем сталого розвитку ($3,04 < I_{\text{срст}} < 3,59$) – Романівський, Баранівський, Народицький, Коростенський, Овруцький, Коростишівський, Ружинський, Любарський та Радомишльський райони.

3 група – райони з високим рівнем сталого розвитку ($3,60 < I_{\text{срст}} < 4,71$) - Хорошівський, Черняхівський, Малинський, Бердичівський, Новоград-Волинський, Попільнянський, Житомирський райони.

Сформовані групи районів відповідно до значень соціально-економічного та екологічного розвитку сільських територій

Житомирської області, потребують детального дослідження та розробки відповідних стратегій подальшого розвитку для нівелювання виникаючих проблем й зростання запланованих показників.

В умовах реформування органів місцевого самоврядування значно зростає необхідність розробки системи показників та індикаторів сталого розвитку сільських територій. Важливим аспектом є врахування специфіки природно-географічної, виробничо-господарської та соціально-екологічної складових розвитку конкретної території. Відтак, планування і моніторинг сталого розвитку сільських територій, формування механізмів реалізації встановлених стратегічних цілей сільського розвитку вимагає наявності системи показників та чіткої методики оцінки сталого розвитку сільських територій. Таким чином, інтегральний індикатор сталого розвитку є необхідним елементом стратегічного аналізу розвитку сільських територій в контексті сучасних інституційних змін, що слугуватиме індикатором для розробки і впровадження тактичних, оперативних та стратегічних рішень на кожному етапі реалізації регіональних й національних програм.

Харченко Т.О.

к.е.н, старший викладач кафедри
публічного управління та адміністрування
Сумський національний аграрний університет

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК СКЛАДОВОЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Поглиблення інтеграційних процесів в системі управління розвитком сільських територій спонукає до пошуку нових підходів та інструментів для забезпечення їх сталого розвитку. При цьому одним із ключових елементів досягнення результативності розвитку, що потребує корегування діючих управлінських механізмів, пов'язаний із розширенням повноважень органів місцевої влади на місцях. В той же час іншим ключовим аспектом є

посилення вимог до якісних характеристик сталого розвитку сільських територій відповідно до європейських стандартів.

Складність обґрунтування механізму сталого розвитку сільських територій обумовлена необхідністю врахування трьох його складових: економічної, соціальної та екологічної. При цьому, з одного боку, ключовим елементом сталого розвитку сільських територій виступає саме економічний розвиток, адже відсутність фінансового підґрунтя значно скорочує можливості розвитку соціальної та екологічної складових. Проте, з іншого боку, без перспектив розвитку соціальної та екологічної складових не можливо досягти комплексності сталого розвитку сільських територій. Саме з позиції ефективного економічного розвитку перспективним є розвиток інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Сучасні тенденції розвитку сільських територій з позиції сільськогосподарських виробників стримують розвиток соціальної та екологічної її складових. Проте, в умовах діючих децентралізаційних змін, поступово формуються підходи в частині фінансування інфраструктурних об'єктів за умови трьохстороннього фінансування: кошти обласного бюджету, кошти об'єднаної територіальної громади та кошти сільськогосподарських виробників. Безумовно, в контексті сталого розвитку сільських територій, важливим є розвиток саме особистих селянських господарств, проте, враховуючи сучасний стан їх розвитку, це можливо планувати лише в довгостроковій перспективі. Отже, наразі, ключовим аспектом середньострокового сталого розвитку сільських територій є динаміка фінансового забезпечення, що за сучасних децентралізаційних трансформацій створює можливості щодо зростання, в тому числі і за рахунок збільшення податкових надходжень від діяльності сільськогосподарських підприємств діючих на сільських територіях.

З іншого боку впровадження інноваційної складової в діяльність сільськогосподарських підприємств матиме мультиплікативний ефект, як з позиції економічного, так і з позиції екологічного та соціального розвитку. Крім того за умови впровадження підходу щодо часткового бюджетного фінансування в рамках програм з підтримки інноваційного розвитку вітчизняних

сільськогосподарських виробників діючих на сільських територіях можливо досягти кращої результативності. В даному контексті доцільно розглянути можливість фінансування місцевих програм інноваційного розвитку в дві черги за різними умовами підтримки, а саме: перша черга фінансування буде здійснюватись на безповоротній основі (за необхідності), а друга черга – на поворотній основі.

Такий поділ фінансування дозволяє враховувати вплив результатів інноваційної діяльності на фінансово-господарську діяльність сільськогосподарського підприємства, обумовлену сучасною економічною ситуацією в державі та специфікою інноваційної діяльності, яка при впровадженні інновацій зумовлює можливість виникнення на певний проміжок часу, а саме, між початком реалізації інновацій та періодом отримання економічного ефекту, погіршення результатів фінансово-господарської діяльності. Представимо схематично економічний ефект від впровадження інновацій на рис. 1.

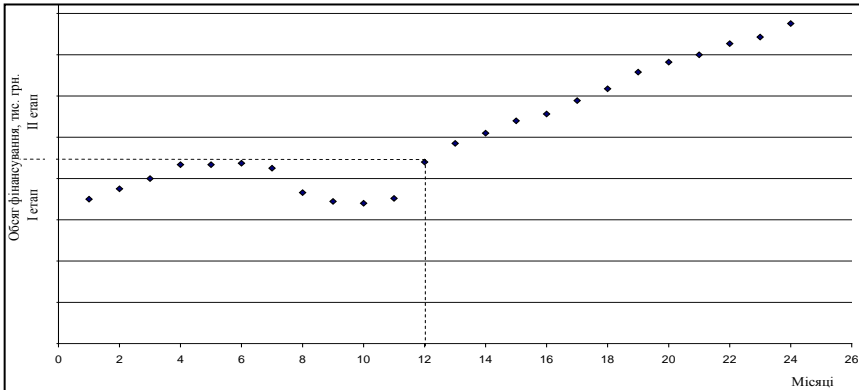

Рис. 1. Схематичне представлення економічної ефективності від впровадження інновацій

*власна розробка

Такий підхід, як видно на рис. 1, передбачає можливість призупинення фінансування за умови отримання негативного ефекту від впровадження інновацій. Беручи до уваги те, що за оцінками фахівців тривалість такого періоду може становити від 0,5 до 24 місяців. Варто відмітити, що в такий період спад виробництва

може привести до різкого погіршення фінансового стану сільськогосподарських підприємств з низьким рівнем фінансово-економічної готовності до інноваційної діяльності.

В країнах з розвинутою економікою одним із шляхів вирішення цього питання є створення стабілізаційного фонду як складової частини інвестицій, кошти якого використовуються для компенсації тимчасового погіршення фінансово-господарського стану на підприємстві²⁵¹. Проте, як показує попередньо проведене дослідження, для більшості сільськогосподарських підприємств Сумської області такий підхід не прийнятний, адже частка підприємств, які не можуть розраховувати на підтримку інвестора (з низьким рівнем фінансово-економічної готовності до інноваційної діяльності та з недостатнім рівнем фінансово-економічної готовності до інноваційної діяльності) складала від 46% до 56,1%²⁵².

Отже, обґрунтовано можна стверджувати, про необхідність розробки механізму інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств із залученням інтегрованих підходів. Одним із таких підходів є розробка місцевих програм інноваційного розвитку, котрі включатимуть можливість фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств, які знаходяться на території відповідної громади, на безповоротній основі, що буде становити першу чергу фінансування. Саме державна підтримка дасть змогу сільськогосподарським підприємствам з низьким рівнем фінансово-економічної готовності до інноваційної діяльності підвищити рентабельність виробництва в результаті ймовірно отриманого економічного ефекту від впровадження інновацій.

За результатами опитування з'ясовано, що 67,1% респондентів зазначили необхідність впровадження інновацій на

²⁵¹ Власюк В.Є. *Теоретичні і практичні аспекти функціонування фінансово-кредитної системи [Тест]: монографія/ В.Є. Власюк. – Д.: ДДФА, 2005. – 246 с.*

²⁵² Харченко Т.О. *Обґрунтування методичного підходу комплексної рейтингової оцінки сільськогосподарських підприємств Сумської області [Текст] /Т.О. Харченко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: Збірник наукових праць. – Маріуполь: ДВНЗ «ПДТУ», 2014. – Вип. 1(10), Т.1. – С. 183-189.*

сільськогосподарських підприємствах, 95,0% опитуваних володіють інформацією про стан справ сільськогосподарських підприємств, які діють на території їх громад; 80,8% учасників анкетування вважають, що державна підтримка суттєво впливає на активізацію інноваційної діяльності на сільськогосподарських підприємствах; 72,9 % респондентів вважають можливим здійснювати підтримку інноваційної діяльності на сільськогосподарських підприємствах на безповоротній основі; 77,5 % опитуваних підтримали програмно-цільове фінансування, як засіб державної підтримки інноваційної діяльності на сільськогосподарських підприємствах; 52,1% респондентів погодились прийняти місцеві програми інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств; серед можливих джерел фінансування впровадження інновацій на сільськогосподарських підприємств 60,0% опитуваних віддали перевагу коштам державного бюджету, 47,1% коштам обласного бюджету, 34,8% коштам районних бюджетів і 26,6% коштам сільських та селищних рад.

При проведенні анкетування були запропоновані різнопланові показники, які не можливо привести до єдиного критерію, тому для аналізу цих показників та прийняття рішення стосовно доцільності проведення подальших досліджень в цьому напрямку нами було використано метод аналізу ієрархій (MAI). Вибір цього методу зумовлений тим що, за допомогою нього можливо обґрунтувати вирішення слабо структурованих і неструктурованих проблем²⁵³. Методологія розв'язання таких проблем спирається на системний підхід, при якому проблема розглядається як результат взаємодії її складових і, більш того, взаємозалежності безлічі різнорідних об'єктів, а не просто як їх ізольована і автономна сукупність²⁵⁴.

Опитуючи голів об'єднаних територіальних громад, сільських та селищних рад, зокрема, ключовими були визначені питання, які

²⁵³ Берсуцкий Я. Г. *Принятие решений в управлении экономическими объектами: методы и модели. [Текст] / Я. Г. Берсуцкий, Н. Н. Лепа, Н. Г. Гузь [и др.]; НАНУ ИЭП. - Донецк : ООО "ЮгоВосток, Лтд", 2002. - 276 с.*

²⁵⁴ Бочарников В.П. *Fuzzy-технология: Математические основы. Практика моделирования в экономике [Текст] / В. П. Бочарников. - СПб. : Наука, 2001. - 328 с.*

характеризують їх відношення до прийняття цільових програм розвитку низько інноваційно-активних сільськогосподарських підприємств, можливих джерел фінансування інновацій на сільськогосподарських підприємствах, факторів, які обмежують фінансування інноваційної діяльності з бюджетних коштів. Всі означені вище питання стосуються впровадження інновацій на сільськогосподарських підприємствах за рахунок бюджетних коштів, але всі вони різні за своєю природою та їх не можливо привести до єдиного критерію. Для підтвердження можливості фінансування інноваційної діяльності на сільськогосподарських підприємствах за рахунок бюджетних коштів та використовуючи результати анкетування, скористаємось системою підтримки прийняття рішень (СППР), яка поєднує досвід і неформалізовані знання особи, яка приймає рішення, та математичні дослідження.

За допомогою інструментарію СППР можливо науково обґрунтувати вибір оптимального рішення при визначенні стратегії вибору джерел фінансування інноваційної діяльності на сільськогосподарських підприємствах Сумської області. Програмна реалізація розв'язання поставленої задачі, а саме визначення оптимального співвідношення джерел фінансування, включає виконання етапів, представлених схемою на рис. 2.

Рис. 2. Етапи програмної реалізації рішення задачі вибору
Джерело: ²⁵⁵

²⁵⁵ Центр Изучения и Развития Информационных Технологий Автоматизированных Систем [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ciritas.ru/product.php?id=10>

В дослідженні, проведеному за результатами анкетування голів об'єднаних територіальних громад, сільських та селищних рад, найбільш ймовірними виявились чотири альтернативних джерела фінансування інноваційної діяльності: державний бюджет, обласний бюджет, районний бюджет та місцеві бюджети (до складу яких включені бюджети об'єднаних територіальних громад, бюджети сільських та селищних рад).

На першому етапі застосування методу аналізу ієрархій в результаті спільної роботи редактора створення ієрархій та особи, яка приймає рішення (в нашому дослідженні - експерта), буде згенерована ієрархія вибору джерела фінансування інновацій. До складу експертної комісії було включено спеціалістів, які володіють інформацією про чинники, котрі впливають на розвиток інноваційної діяльності на сільськогосподарських підприємствах Сумської області (в тому числі і стримуючи) та можливості здійснення фінансування інноваційної діяльності з бюджетів всіх рівнів.

Беручи до уваги особливості кожного із запропонованих джерел фінансування інноваційної діяльності експертна комісія повинна оцінити їх за визначеними критеріями та ступенем важливості по відношенню один до одного, тобто який з показників більш важливий, а який має менше значення при виборі джерела фінансування інновацій. Це можливо здійснити шляхом заповнення таблиць за методом парних порівнянь із застосуванням шкали відносної важливості, що і становить другий етап застосування методу аналізу ієрархій. В результаті обробки означених таблиць одержуємо власні вектори, які визначають ваги

Розмірність таблиці з оцінками критерію визначається кількістю дуг, які входять в дану вершину. При цьому ставилось питання: який із заданої пари критеріїв представляється таким, що вносить більший внесок в поняття «вибір джерела фінансування інновацій» і наскільки? Наприклад, наскільки важливіше «обмеженість обсягу фінансування» для реалізації мети в порівнянні з можливістю «фінансування на безповоротній основі»; наскільки важливіше «обмеженість обсягу фінансування» для реалізації мети в порівнянні з «залежністю від змін у законодавчих актах»; наскільки важливіше можливість «фінансування на

безповоротній основі» для реалізації мети в порівнянні з «залежністю від змін у законодавчих актах». Відповіддю експертів, відповідно до визначення в таблиці, була наступна думка: істотна або сильна перевага. Числові дані, які характеризують альтернативи, заносимо у вікно «Получение матриц парных сравнений».

Далі здійснюємо порівняння альтернатив за кожним із критеріїв: «обмеженість обсягу фінансування», «фінансування на безповоротній основі» та «залежність від змін у законодавчих актах». Для цього будуємо матриці парних порівнянь розмірністю 4x4 для кожного критерію. Ці матриці відображають думки експертів про те, які пріоритети за кожним критерієм мають альтернативи – джерела фінансування інноваційної діяльності (рис. 3).

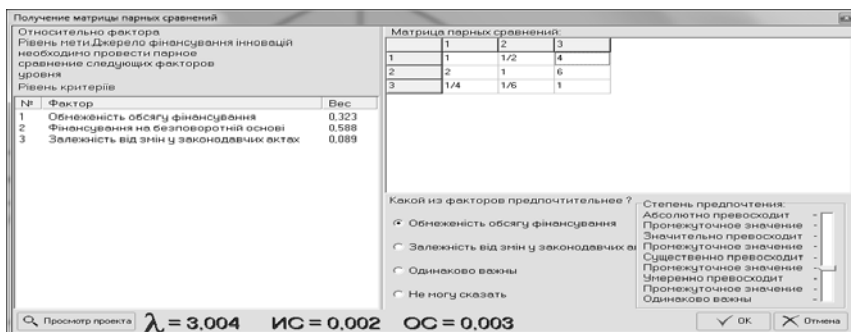

Рис. 3. Визначення пріоритетів критеріїв

*розраховано автором

Практично добитися повної узгодженості (тобто несуперечності) думок експертів далеко не завжди можливо. МАІ допускає неузгодженість (як невід'ємну частину методу), визнаючи, що людські думки знаходяться в постійному процесі зміни і еволюції (тому не слід наполягати на 100% узгодженості, оскільки думки можуть змінитися після того, як проблема вирішена)²⁵⁶.

²⁵⁶ Аверкин А.Н. Поддержка принятия решений в слабоструктурированных предметных областях. Анализ ситуаций и

В таблиці на рис. 4 представлені результати парних порівнянь щодо першого критерію, аналогічний розрахунок проведено за рештою критеріїв.

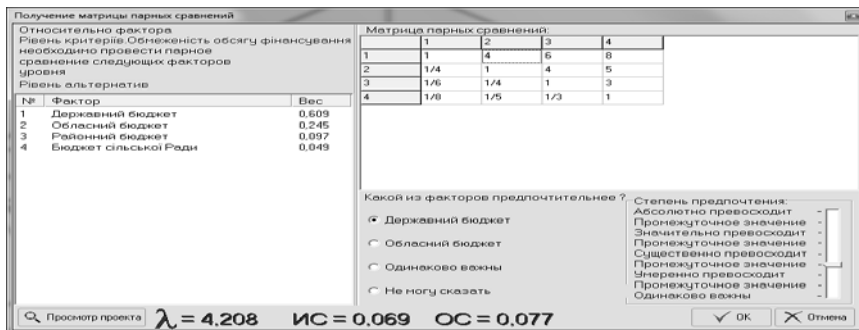

Рис.4. Порівняння джерел фінансування (альтернатив) за критерієм "обмеженість обсягу фінансування"

* розраховано автором

Кожна ітерація має показник узгодженості локальних пріоритетів λ , що показує величину розбіжності значень згідно даної оцінки. При малих відхиленнях максимальне власне значення λ (виведене в нижньому рядку вікна «Получение матрицы парных сравнений») залишається близьким до $n=4$, а решта власних значень (ИС – «индекс согласованности» та ОС – «относительная согласованность») – близькими до нуля. За визначенням, ИС можна трактувати як відхилення від ідеально проведеного експерименту (методу парних порівнянь), а ОС показує, на скільки оцінюваний ступінь узгодженості сходиться із ступенем узгодженості самого неідеально проведеного експерименту. Отже, за кожним із критеріїв $ИС \leq 0,1$ та $ОС \leq 0,1$, то практично вважатимемо, що міра узгодженості знаходиться на прийнятному рівні²⁵⁷.

Після того, як всі ієрархії проекту правильно побудовані і всі

оценка альтернатив [Текст] / А.Н. Аверкин, О.П. Кузнецов [и др.]. – Известия РАН. Теория систем управления. – 2006. -№ 3.- С. 139-149.

²⁵⁷ Андрейчиков А.В., Андрейчикова О.Н. Анализ, синтез, планирование решений в экономике [Текст]/ А.В. Андрейчиков, О.Н. Андрейчикова – М.: Финансы и статистика, 2004. – 368 с.

зв'язки встановлені, необхідно провести обчислення. Результатом третього етапу застосування методу аналізу ієрархій (синтезу) є визначення ваг критеріїв та альтернатив (тобто запропонованих джерел фінансування). Обчислення покажуть, яка з альтернатив найбільш переважна з урахуванням всіх приведених критеріїв. Для того, щоб запустити обчислення вибираємо пункт меню «Проект – Расчет». Після того, як за кожним критерієм відбулось порівняння, розраховуємо загальний індекс узгодженості, котрий склав 0,014, тобто знаходиться у межах допустимого значення (менше 0,1), що вказує на незначні розходження визначених критеріїв та досить точну оцінку результатів.

У підсумку отримано результат у розрізі ваг альтернатив, а саме джерел фінансування: перша альтернатива, а саме кошти державного бюджету, отримала найбільшу вагу 0,424. Другою за вагомістю альтернативою визначено кошти обласного бюджету, адже її вага склала 0,315. На певній віддалі від перших двох джерел фінансування з вагою 0,145 та 0,116 відповідно йдуть інші два джерела – районний бюджет та місцеві бюджети, отримані значення яких, свідчать про направляючий характер дії даних альтернатив.

За результатами проведених розрахунків зазначимо про те, що при здійсненні інноваційної діяльності на сільськогосподарських підприємствах спеціалісти стикаються з необхідністю обробки великої кількості інформації та врахування різнопланових показників, які неможливо представити у вигляді єдиного критерію. При виборі джерела фінансування інноваційної діяльності експертами було визначено найбільш впливовим критерієм оцінки – обмеженість обсягу фінансування на безповоротній основі. Отримані ваги значень запропонованих альтернатив вказують на те, що недостатнім є фінансування інновацій лише з одного із запропонованих джерел. Найоптимальнішим співвідношенням для фінансування інноваційної діяльності є використання бюджетів всіх рівнів, при цьому всі кошти, які виділяються на регіональному рівні (обласні, районні, місцеві) в разі їх об'єднання, будуть переважати вагомість державних коштів, що вказує на важливість розробки цільових регіональних програм інноваційного розвитку.

Доведено, що інноваційне забезпечення сталою розвитку

сільських територій Сумської області потребує бюджетного фінансування всіх рівнів. Для впровадження фінансування з державного бюджету, обласного, районного та місцевих бюджетів необхідно розробити цільові програми інноваційного розвитку, які б узгоджувались з чинною програмою розвитку сільських територій Сумської області. Реалізація такого підходу в Україні може бути впроваджена в умовах діючих децентралізаційних змін через регіональні та місцеві програми інноваційного розвитку. Адже у ст. 6 Закону України «Про інноваційну діяльність» визначено, що державне регулювання інноваційної діяльності можливо здійснювати шляхом «формування і реалізації державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм»²⁵⁸. В той же час в законодавчих актах не визначено механізм формування означених програм, можливі обсяги та джерела їх фінансування. Беручи до уваги те, що інноваційні програми всіх рівнів регулюються однією статтею Закону України, тому за основу розробки регіональних та місцевих програм доцільно використати законодавчі акти, які регулюють реалізацію державних програм.

Відповідно до статті 10 Закону України «Про інноваційну діяльність» обласні, районні та місцеві ради затверджують регіональні програми відповідного рівня та визначають джерела фінансової підтримки таких програм з обласних, районних та місцевих коштів. Фінансова підтримка регіональних та місцевих інноваційних програм здійснюється державними інноваційними фінансово-кредитними установами (їх регіональними відділеннями) у межах коштів передбачених обласним, районним та місцевим бюджетами²⁵⁹.

Фінансування регіональних програм інноваційного розвитку за рахунок інших статей бюджетних коштів можливе в разі їх

²⁵⁸ Про інноваційну діяльність: закон України: від 04.07.2002 № 40-IV [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.

²⁵⁹ Щодо стану інституційного забезпечення інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні: Довідка Департамент інвестиційної та інноваційної діяльності [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=127481

відношення до стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності на 2011-2021 рр., які визначені ст. 4 Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»²⁶⁰. Звернемо увагу на те, що одним із таких напрямків є технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу. Отже, одним із можливих шляхів реалізації такої підтримки є програмно-цільове фінансування. Запропоновано проект регіональної програми інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. До загального поняття «регіональна програма» включено, як обласну програму, так і районну й місцеві програми, адже правові засади розробки, затвердження та виконання означених програм регулюються ідентично, одними законодавчими актами.

При фінансуванні регіональних програм інноваційного розвитку визначити обов'язковим співвідношення коштів державного бюджету на рівні не більше 50%, при цьому інші 50% будуть складати кошти обласного, районного, та місцевого бюджетів. При формуванні співвідношення джерел фінансування програм інноваційного розвитку в Сумській області використовуємо розраховані попередньо результати, а саме: кошти державного бюджету – 42,4%, кошти обласного бюджету – 31,5%, кошти районного бюджету – 14,5% та кошти місцевих бюджетів – 11,6%. В разі обмеженості бюджетних коштів при фінансуванні інноваційного проекту можливе залучення власних коштів сільськогосподарських підприємств, мінімально необхідний обсяг яких, можна розрахувати як різницю між вартістю цього проекту та загальною сумою фінансування з вказаних вище джерел.

Економічні відносини, які складаються в процесі впровадження інновацій на сільськогосподарських підприємствах потребують відповідних знань та інформації. Інтенсифікація інноваційних процесів, розвиток інформаційних технологій та систем значно скорочують час на збір і обробку інформації, відбувається перехід від ієрархічних до сітьових структур

²⁶⁰ Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: закон України: від 16.01.2003 № 433-IV [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/433-15>

управління, інтеграції способів досліджень, домінуванні інформаційних комунікацій²⁶¹, що дає змогу дослідити всі можливі варіанти співвідношень визначеної сукупності та обрати найкращий варіант.

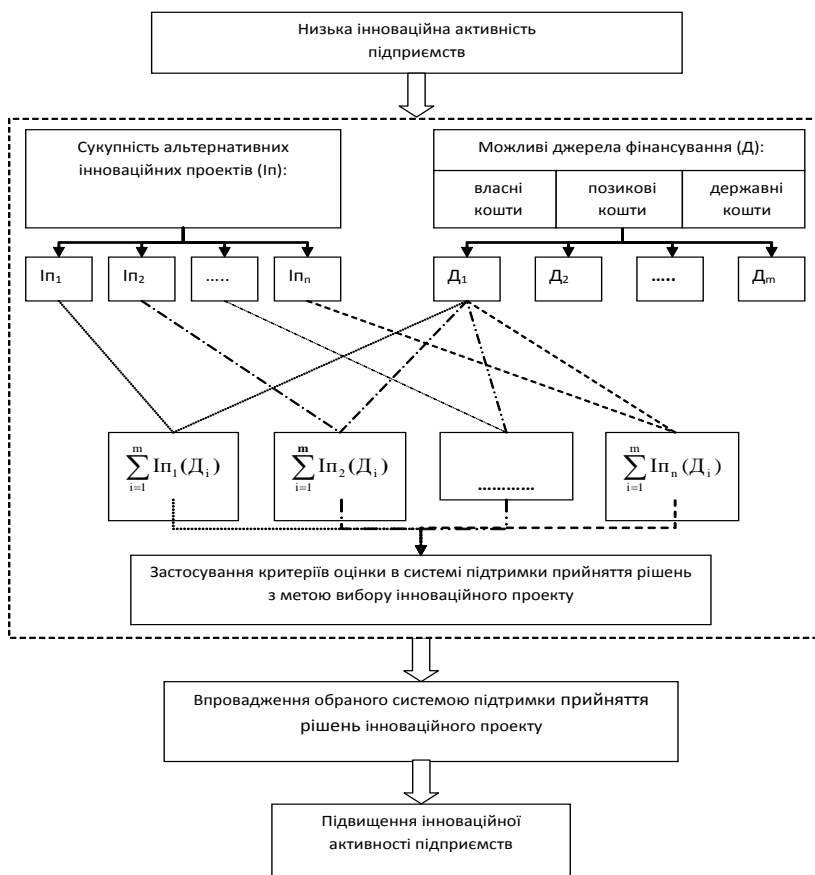

Рис. 5. Механізм інноваційного забезпечення економічної складової сталого розвитку сільських територій

*розраховано автором

²⁶¹ Андрейчиков А.В. Анализ, синтез, планирование решений в экономике [Текст]/ А.В. Андрейчиков, О.Н. Андрейчикова – М.: Финансы и статистика, 2004. – 368 с.

Запропоновано модель активізації інноваційної діяльності на сільськогосподарських підприємствах через програмно-цільове фінансування (рис. 5), що характеризує залежності та зв'язки, які виникають в процесі прийняття рішення стосовно інноваційного проекту. Перевагами цієї моделі є: здійснення оцінки всіх можливих інноваційних проектів з урахуванням чинників, які впливають на реалізацію кожного запропонованого до розгляду інноваційного проекту; визначення зв'язків інноваційних проектів зі всіма можливими джерелами фінансування; можливість застосування обраних експертами критеріїв оцінки результативності проекту; встановлення пріоритетності того чи іншого джерела фінансування відповідно до інноваційного проекту.

Отже, економічним ефектом від впровадження інновацій для сільськогосподарського підприємства буде покращення фінансового стану підприємства, що відповідно зумовить підвищення інвестиційної привабливості підприємств та збільшення обсягів власних коштів й відповідно матиме позитивну динаміку в частині фінансового забезпечення економічної складової розвитку сільських територій.

Циганенко Г.В.

*к.е.н., доцент, професор МКА,
професор кафедри управління та адміністрування,*

Трухан О.Л.

*к.е.н., доцент кафедри управління та адміністрування
Житомирський інститут ПрАТ "Вищий навчальний заклад
"Міжрегіональна Академія управління персоналом"*

СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УКРАЇНИ

У період глобалізаційних викликів та макроекономічних рецесій держава об'єктивно визнає сферу аграрного підприємництва стратегічно пріоритетною, що здатна генерувати значні прирости валового внутрішнього продукту і виступати найважливішим інструментом формування продовольчої безпеки

країни.

У сучасних умовах аграрний сектор України як базова галузь економіки здійснює своє функціонування під впливом деструктивних чинників, що спричиняють низку латентних кризових явищ: неспроможність до простого й розширеного відтворення виробничих засобів, інноваційна пасивність, зниження обсягів інвестиційних ресурсів, підвищення індексу цін на сільськогосподарську продукцію, руйнація фінансово-кредитної системи, фрагментарна ефективність управлінських механізмів. Водночас, за останні роки державне регулювання в сфері аграрного підприємництва не виявило достатніх резервів для зростання та ефективних механізмів управління і підтримки. Це обумовлено розбалансованістю останнього та зниженням здатності опору внутрішнього підприємницького середовища до зовнішніх викликів та турбулентності.

Вищенаведені фактори гальмують активізацію всіх підгалузей аграрного підприємництва і обумовлюють пошук нових механізмів стратегічного розвитку та підвищення рентабельності й конкурентоспроможності аграрних підприємств, зміцнення їх адаптивних здатностей.

Проблемами державного регулювання та підтримки розвитку аграрного сектора економіки та пошуком шляхів підвищення його ефективності займалися такі вчені: В. Андрійчук, О. Бородіна, З. Герасимчук, О. Валевський, І. Кириленко, М. Латинін, М. Малік, В. Месель-Веселяк, Б. Пасхавер, П. Саблук та ін. Вони обґрунтували необхідність створення сприятливого ринкового середовища в процесі ринкових перетворень, визначили доцільні методи, форми й рівень державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції, напрями фінансово-податкової та інвестиційної політики стосовно галузі тощо. Проте, не зважаючи на чималу кількість наукових праць та їх вагому практичну цінність, залишається актуальним дослідження стратегічних напрямів розвитку механізмів державної підтримки аграрного підприємництва України.

За роки незалежності так і не було вироблено комплексного підходу до трансформаційних процесів у аграрному секторі, зокрема, щодо формування належного стратегічноорієнтованого механізму розвитку та підтримки аграрного підприємництва.

Сьогодні вкрай необхідним лишається розв'язання питань щодо створення сприятливих умов для підвищення ефективності функціонування сектору аграрного підприємництва України. Серед загальних заходів, що сприятимуть цьому, доцільно відзначити такі: надання більшої уваги розвитку інституту відносин власності в сільському господарстві; вдосконалення інститутів рентних та орендних відносин; покращення функціонування інститутів ринку ресурсів для села; сприяння подальшому розвитку інституту підприємництва тощо. Важливе місце у сприянні розвитку аграрного сектору має відігравати державна підтримка, що повинна здійснюватись за допомогою відповідного інституційного механізму²⁶².

Серед головних стратегічних проблем розвитку сектору аграрного підприємництва України доцільно виділити такі (рис. 1)²⁶³.

З розширенням діяльності агрохолдингів, що орієнтовані на експорт сільськогосподарської продукції, необхідно обґрунтувати ще одну особливість подальшого розвитку аграрного ринку України — нерівномірне формування та розвиток інфраструктури аграрного ринку, фактично, відсутність функціональної збутової інфраструктури аграрного ринку (доступної для малого та середнього бізнесу), що призводить до часткової втрати доходів аграрних підприємств. Стає цілком закономірно, що в умовах відсутності або неефективності державного регулювання ринку та диктату трейдерів і розвиваються, переважно інфраструктурні, елементи, пов'язані з експортом продукції. Розвиток інфраструктури є не менш важливим, що забезпечуватиме вихід рядового товаровиробника — фермера та/або селянського господарства — на ринок.

262 Заскалкіна О.М. Державне регулювання інституціональних перетворень в аграрному секторі економіки України /О.М. Заскалкіна // Теорія та практика державного управління. - 2016. - № 1 (52). - С. 1–7.

263 Галицький О.М. Організаційно-економічний механізм державного регулювання аграрного виробництва в Україні / О.М. Галицький, А.І. Лівінський, О.П. Дяченко // Інвестиції: практика та досвід. - 2019. - № 3. - С. 93–98.

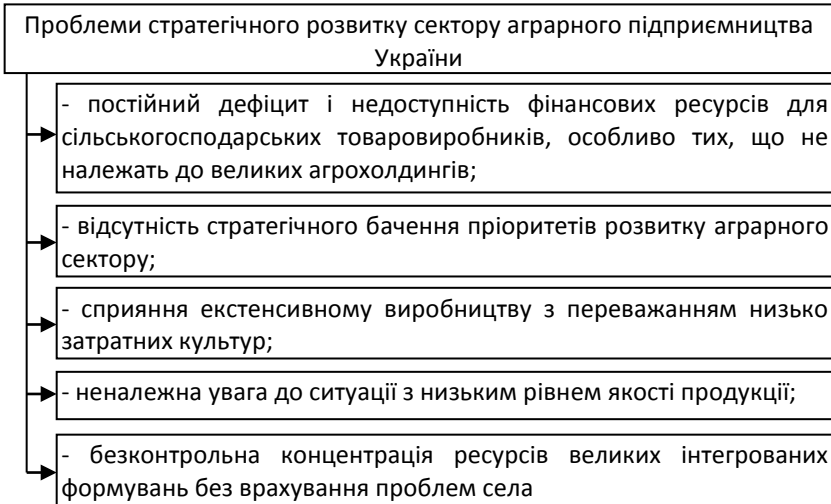

Рис. 1. Проблеми стратегічного розвитку сектору аграрного підприємництва України

Крім зазначеного, варто нагадати про певні особливості аграрного підприємництва в порівнянні з іншими сферами економіки, що обумовлюють необхідність його державної підтримки. Основними з них є: потреба в збереженні необхідного рівня родючості ґрунтів; специфіка, власне, аграрного виробництва (залежність від природно-кліматичних умов; фізіологічних характеристик рослин та тварин, тісний взаємозв'язок економічних й соціально-демографічних процесів на сільських територіях)²⁶⁴.

Необхідність розвитку стратегічних механізмів державної підтримки аграрного підприємництва України зумовлена не тільки загальною специфікою галузі, а й рядом особливостей, що притаманні вітчизняному агропромислому виробництву

264 Залізнюк В.П. Державна підтримка аграрного сектору економіки країни як основа забезпечення продовольчої безпеки / В.П. Залізнюк // Інвестиції: практика та досвід. - 2019. - № 3. - С. 123–127.

(рис. 2)²⁶⁵.

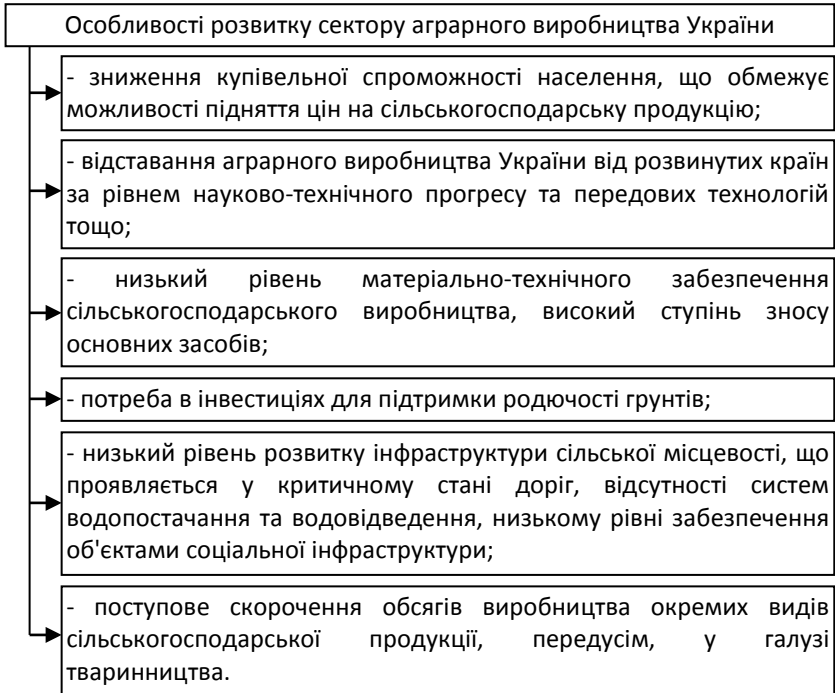

Рис. 2. Особливості розвитку сектору аграрного виробництва України

Вітчизняні дослідники також вважають, що важливими факторами необхідності державної підтримки аграрного підприємництва є: вплив обмежень зростання продуктивності праці фізичними можливостями землі; довгий процес впровадження в сільському господарстві результатів науково-технічного прогресу.

В умовах ринкових відносин і переважанні стратегічних принципів господарювання в аграрному секторі доцільно говорити

265 Копитко В.І. Інституційні перетворення як важливий чинник в аграрному секторі АПК регіону / В.І. Копитко, О.В. Копитко // Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія: Економічні науки. - № 1. - 2018. - С. 114-122.

й про підвищення комерційного ризику, про невизначеність ситуації збуту сільськогосподарської продукції. Очевидною є необхідність науково обґрунтованої політики держави щодо підтримки розвитку вітчизняного підприємництва у аграрному секторі, не порушуючи міжнародних зобов'язань взятих на себе нашою державою при вступі до СОТ.

Державна підтримка стратегічного розвитку аграрного підприємництва повинна здійснюватись з метою забезпечення виробництва основних видів продукції належної якості, забезпечення такої прибутковості сільськогосподарських товаровиробників, що дозволяє їм забезпечуватиме їм розширене відтворення, зростання продуктивності праці, забезпечення конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, досягнення фінансової стабільності галузі, продовольчої безпеки держави і підвищення соціальних стандартів життя в сільській місцевості, подолання бідності та безробіття²⁶⁶.

Державна підтримка стратегічного розвитку аграрного підприємництва є важливою складовою системи його регулювання. До заходів такої підтримки можуть входити серед іншого витрати на здійснення наукових досліджень у галузі сільського господарства; на підготовку кадрів; охорону навколишнього середовища; формування механізму надання сільськогосподарським підприємствам і фермерам фінансової допомоги²⁶⁷.

На нашу думку, стратегічними принципами державної підтримки аграрного підприємництва є такі:

— стійкість – зобов'язання держави забезпечувати стійкість механізмів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників;

266 Галицький О.М. *Організаційно-економічний механізм державного регулювання аграрного виробництва в Україні* / О.М. Галицький, А.І. Лівінський, О.П. Дяченко // *Інвестиції: практика та досвід*. - 2019. - № 3. - С. 93–98.

267 Гришова І.Ю. *Пріоритетні напрями реструктуризації як метод підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств* / І. Ю. Гришова, О. В. Митяй // *Економічний простір: збірник наукових праць*. – №100. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2015. – С. 125-136.

— рівнодоступність – сільськогосподарські товаровиробники усіх форм власності мають рівні права на отримання державної підтримки з бюджету;

— обмеження розмірів державної підтримки;

— адресність – бюджетні кошти надаються безпосередньо сільськогосподарському товаровиробнику;

— гарантованість – зобов'язання держави з надання коштів за напрямками, затвердженими в державних програмах, повинні неухильно дотримуватися та інше.

Дані щодо планових та фактичних обсягів підтримки аграрного сектору України за рахунок коштів державного бюджету за 2014–2018 рр. (табл. 1)²⁶⁸.

За даними таблиці 1, видатки на підтримку аграрного підприємництва в Україні за рахунок коштів державного бюджету не відзначаються системністю за плановими та фактичними показниками. Можна констатувати, що спостерігалось хронічне недовиконання показників видатків державного бюджету на підтримку вітчизняного аграрного сектору України.

Крім виділення бюджетних коштів на безпосередню підтримку розвитку аграрного підприємництва, держава повинна фінансувати ряд заходів, реалізація яких також має сприяти підвищенню його конкурентоспроможності та ефективності функціонування. До таких заходів, передусім, належать²⁶⁹:

— дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку агропромислового комплексу, підготовка наукових кадрів, наукові розробки у сфері стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції,

268 Офіційний веб-портал Державної служби статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 15.10.2019)

269 Наумов О.Б. Стратегічні вектори державного регулювання агропромислового виробництва : інструменти та методи консолідації ресурсів розвитку / О.Б. Наумов, Л.М. Наумова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. - 2017. – № 4. – С. 93-100.

дослідження та експериментальні розробки у сфері агропромислового комплексу;

Таблиця 1

Обсяги підтримки агарного сектору України за рахунок коштів державного бюджету у 2014—2018 рр., млн. грн.

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	2018 р. до 2014 р., %
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі						
план	5,0	5,0	5,0	60,0	5,0	100,0
факт	0,0	0,0	0,0	56,9	2,8	100,0
виконання плану, %	0,0	0,0	0,0	94,8	56,0	100,0
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними						
план	100,0	0,0	0,0	299,3	400,0	300,0
факт	43,9	0,0	0,0	298,5	394,3	798,2
виконання плану, %	43,9	0,0	0,0	99,7	98,6	124,5
Державна підтримка галузі тваринництва						
план	888,1	250	30,0	170,0	2401,0	170,4
факт	371,2	40,5	29,9	165,8	2389,8	543,8
виконання плану, %	41,8	16,2	99,7	97,5	99,5	138,1
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів						
план	0,0	300,0	285,0	300,0	266,0	100,0
факт	0,0	290,6	279,8	294,8	265,9	100,0
виконання плану, %	0,0	96,9	98,2	98,3	100,0	100,0
Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників						
план	0,0	0,0	0,0	4550,0	955,0	100,0
факт	0,0	0,0	0,0	4134,0	913,0	100,0
виконання плану, %	0,0	0,0	0,0	90,9	95,6	100,0
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств						
план	0,0	0,0	0,0	0,0	210,0	100,0
факт	0,0	0,0	0,0	0,0	203,2	100,0
виконання плану, %	0,0	0,0	0,0	0,0	96,8	100,0

— підготовка кадрів для агропромислового комплексу вищими навчальними закладами, методичне забезпечення їх діяльності тощо.

На наш погляд, одним із найбільш деструктивних впливів у

системі державної підтримки аграрного підприємництва є недосконалість її нормативно-правового та організаційно-управлінського забезпечення, що не в змозі сприяти підвищенню соціально-економічних показників розвитку як регіонів, так і галузі.

Слід зазначити, що аграрне підприємництво має більш ніж достатню законодавчу базу, але практика функціонування аграрних підприємств переконливо свідчить на користь тези, що ефективність державного регулювання й підтримки вимірюється не кількісним показником, а якістю реалізації нормативно-правового забезпечення. У такому аспекті наявне законодавство не витримує горизонт поставлених завдань й позиціонується як малоефективне.

Для мінімізації негативних наслідків та полегшення процесу стратегічної адаптації аграрного підприємництва в окресленому середовищі, вважаємо за необхідне, здійснити такі правки та корективи в нормативно-правовому забезпеченні:

1. Впровадження в законодавчому порядку ефективних ринкових механізмів ціноутворення, зокрема, цінова політика має здійснюватись на основі вільного ціноутворення з поєднанням у державній протекції – гарантованими цінами, що будуть визначені на основі мінімально допустимого рівня цін (нормативної собівартості), стимулювання експорту й обмеження імпорту, законодавчої підтримки застосування референтного ціноутворення на продукцію досліджуваної галузі, що сприяло б зниженню цінового навантаження на кінцевого споживача шляхом бюджетної компенсації.

2. Законодавча регламентація нових, більш ефективних форм аграрного підприємництва – аграрних кластерів. Основною спрямованістю такого поступу має бути поглиблення спеціалізації виробничого процесу, розвиток ефективних форм інтеграції виробничих та переробних аграрних структур, виробничої кооперації, формування належної виробничої і ринкової інфраструктури²⁷⁰.

3. Поглиблення зональної спеціалізації доцільно здійснювати

270 Шестаковська Т.Л. Особливості формування соціально орієнтованих кластерів в Україні / В.Ф. Савченко, Т.Л. Шестаковська // Науковий вісник Полісся. – 2016. – №1. – С. 46-55.

з урахуванням еластичності попиту і пропозиції на ринку аграрної продукції, а також таких чинників його формування: максимального використання можливостей природно-економічних факторів щодо підвищення врожайності культур, підвищення якості продукції та зниження її собівартості, раціонального використання виробничого потенціалу аграрного виробництва, найповнішої реалізації транспортних та логістичних можливостей для перевезення продукції, скорочення її втрат під час транспортування і зберігання, забезпечення екологізації виробництва.

4. Удосконалення механізму оподаткування аграрних підприємств (в частині визначення податкових канікул, покриття 50% від суми податку на прибуток з державного бюджету) селекційних установ, особливо в питаннях платежів при патентуванні та держреєстрації нових сортів та підтримки вже існуючих кращих вітчизняних сортів; надання державним селекційним установам права перевірки та контролю за впровадженням власних сортів.

5. Розроблення програми державної підтримки кредитування аграрного виробництва, надавати спеціалізовані державні кредити на пільгових умовах кредитування за низькими відсотковими ставками (не більше 5 %) терміном 5-10 років²⁷¹.

Окрім нормативно-правових чинників, у площині державного стимулювання аграрного підприємництва слід загострити увагу на організаційно-управлінських аспектах механізму стратегічного розвитку.

На наш погляд, при формуванні основних положень державної стратегії найбільш раціональною її структурою слід вважати такі елементи, які системно охоплюють всі складові підтримки розвитку аграрного підприємництва. Таким чином, висхідними, тобто базовими елементами державної стратегії

271 Стоянова-Коваль С.С. Науково-методичні підходи до оцінки інвестиційної діяльності в агропродовольчій сфері України // Вісник Сумського національного аграрного університету серія «Економіка та менеджмент». – №12 (66). – 2015 – С. 34-38.

підтримки аграрного підприємництва пропонуємо вважати такі²⁷²:

— сировинну складову. У стратегії державної підтримки галузі сировинна складова розвитку має вирішувати питання, що стосуються захисту сировинних придатків – агровиробників;

— виробничу складову. Передбачає державне сприяння в частині оновлення виробничих засобів, впровадження нематеріальних активів інноваційного спрямування, використання кваліфікованого кадрового забезпечення, що в суцільній єдності визначатимуть обсяги та якість сільгосппродукції;

— інвестиційно-фінансову складову. Цей елемент державної стратегії спрямований на підвищення інвестиційної привабливості аграрної галузі для створення власних й залучення зовнішніх інвестиційних ресурсів, забезпечення кредитоспроможності, фінансової стійкості та рівноваги аграрного виробництва;

— ринкову складову. Спрямована на формування такої регуляторної цінової політики, яка б сприяла механізмам вільного ціноутворення, новим ринкам збуту за межами традиційних ринків внутрішнього споживання.

Отже, вважаємо, що у середовищі інтенсивної динаміки зовнішніх процесів найбільш ефективним засобом державного стимулювання активізації аграрного підприємництва варто визнати стратегічноорієнтований механізм державного регулювання. Запропонований механізм ґрунтується на ефективному поєднанні регуляторних механізмів держави та адаптивному управлінні суб'єктів аграрного підприємництва.

Можна зробити висновок, що саме збалансованість вищенаведених компонентів гарантує макроекономічні умови для ефективної реалізації державної стратегії розвитку аграрного підприємництва, в протилежному випадку, дисбаланс цих компонентів призведе до кризових явищ в аграрному виробництві. Водночас, кінцева мета заснованих на системному підході дій щодо

272 Галицький О.М. Організаційно-економічний механізм державного регулювання аграрного виробництва в Україні / О.М. Галицький, А.І. Лівінський, О.П. Дяченко // Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 3. С. 93–98.

стратегічного розвитку механізму державної підтримки аграрного підприємництва полягає в максимізації ефективності його функціонування, а відтак – у підвищенні конкурентоспроможності аграрного виробництва та поліпшення умов життя на селі. Державна підтримка у сучасних умовах є необхідною складовою успішного вирішення цих завдань.

Якобчук В. П.

к. е. н., професор, завідувач кафедри економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного управління,

Присяжнюк О. Ф.

к. е. н., доцент кафедри менеджменту організацій та
адміністрування ім. М. П. Поліщука,

Плотнікова М. Ф. к. е. н., доцент,

Булуй О. Г. к. е. н., доцент

кафедри інноваційного підприємництва та інвестиційної діяльності
Житомирський національний агроекологічний університет

ЕКОЛОГІЧНІ ПОСЕЛЕННЯ ЯК МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ БАГАТОФУНКЦІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Системні зміни в структурі населення (на користь зростання міських жителів України) супроводжуються зростанням локального ресурсного споживання та викликає динамічні зміни в енергетичній, комунальній, санітарній, освітній та інших сферах суспільного буття, що стає причинами соціальної напруженості²⁷³. Відтік, в основному молодого населення, в мегаполіси загострює демографічну, житлову та екологічні проблеми міст. Значно вищі, порівняно з сільською місцевістю, обсяги спожитих ресурсів на одне з перших місць висувають питання управління відходами та джерелами їх формування. Втручання людини в природні процеси сприяє зміні режимів ґрунту, повітря та поверхневих вод, зміні клімату. На

²⁷³ Van der Berg, L. R., Drewett, L. H., Klaassen, A., Rossi, C. H. T. *Urban Europe: a study of growth and decline* / Oxford; New York: Prgamon Press, 1982. P. 162.

щорічній сесії економічної і Соціальної Ради Організації Об'єднаних Націй в Женеві рішення актуальної проблеми скорочення виробництва відходів було відзначено як пріоритетне для дослідників, так і для всієї світової спільноти. Сформульовані асамблеєю ООН 17 принципів сталого розвитку визнані пріоритетними для людства у XXI ст. Водночас відсутність просторового базису для впровадження інноваційних змін, як перспективний, окреслило напрям регіонального розвитку сільських територій через застосування механізмів підтримки екопоселень. У зв'язку з цим саме розвиток сільських територій, підприємництва, зайнятості та самозайнятості в межах родових садиб визначено як вектор проведених досліджень в умовах децентралізації.

Зважаючи на те, що розвиток сільських територій в основному орієнтовано на виробництво сільськогосподарської продукції, інтенсивне використання земельних ділянок, уникнення пестицидів і гербіцидів, первинна орієнтація власника чи орендаря земельної ділянки актуалізує недопущення деградації ґрунтів²⁷⁴. У чотири рази нижчий рівень щільності населення на сільських територіях, традиційно сезонна форма зайнятості сприяють розвитку не сільськогосподарських видів діяльності, в тому числі сфери послуг, безпеки, культури та охорони здоров'я, інфраструктурного забезпечення, організації дозвілля мешканців²⁷⁵. Водночас рівень фінансування цих напрямів є недостатнім, а підхід до управління не носить системний характер, що визначає потребу пошуку

²⁷⁴ Молдаван, Л. В. *Форми господарювання в аграрному секторі України в умовах глобалізації* // *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 13–17.

²⁷⁵ Бородіна О. М., Могильний О. М. *Корегування політики державної підтримки сільського господарства України* // *Економіка АПК*, 2007. – № 6. – С. 55–61; Булавка, О. Г. *Теоретико-методичні та організаційні основи розвитку сільських територій* // *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 104–117; Прокопа, І. В., Беркута, Т. В. *Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку*; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. Київ., 2011. 240 с.; *Сільський сектор України на рубежі тисячоліть [у 2 т.]* / Л. О. Шепотько, І. В. Прокопа, С. О. Гудзинський, В. Д. Яворський. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2003. – Т. 2: *Соціальні ресурси сільських територій*. – 466 с.

альтернативних підходів до підвищення мотивації жителів країни щодо саморозвитку. Проблема монофункціоналізму сільських територій також обмежує можливості накопичення інвестиційних ресурсів у сільській економіці. Ефективне управління водними, повітряними, земельними та іншими ресурсами має бути результатом багатофункціонального розвитку територій, що робить тиск на сільське господарство низьким та сприяє модернізації і поліпшенню умов праці. Переорієнтація економічної діяльності в сфері туризму, енергетики, споживчих, інформаційних та інших послуг повинна знизити негативні наслідки відсутності адміністративного управління та недостатнього потенціалу місцевих органів влади з метою стратегічного накопичення ефекту інвестиційного процесу. Таким чином, має бути створено сучасний системний підхід управління за допомогою використання вектора інноваційних інвестицій для розвитку сільських територій. Диверсифікація сільської економіки спроможна сприяти поверненню городян на сільські території, стимулювати розвиток соціальної інфраструктури та послуг, створити можливості для додаткового заробітку селян, знизити рівень сільської міграції. Розширення спектру досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених у напрямі пошуку сучасною людиною перспектив здорового способу життя, механізмів відновлення екології, розробки нових природодоцільних технологій, формуванням соціально-екологічного за орієнтацією суспільства на основі підвищення обізнаності та забезпечення прямої демократії через місцеві спільноти свідчить про сучасні світоглядні тренди та напрями змін у світовій спільноті. На відміну від поширених наразі інтенсивних технологій з акцентом на великомасштабне виробництво, забезпечення дешевого пакування, доступного транспортування і тривалого зберігання, природовідповідні підходи дозволяють відновити цілісність природних систем, підвищити їх потенціал. Концептуальні синергетичні, симбіотичні та інші форми конфігуративної співпраці з природою сприяють продукуванню екологічно чистих продуктів, виробництву здорової та смачної їжі, що характеризується зростаючим попитом з боку населення. Трендами сьогодення є пріоритет розвитку органічного виробництва, пермакультурного дизайну, безвідходної

життєдіяльності, розвиток «зеленої економіки», відновлення традиційного укладу життя, розвиток екологічних та родових поселень, ноосферних підходів в освіті та вихованні, як механізми сталого розвитку, формування засад продовольчої та економічної безпеки населення. Надання переваг невеликим (1 га) сімейним садибам створює умови для біологічного різноманіття, безпечної життєдіяльності, досягнення високої якості життя²⁷⁶. Факторами структурної перебудови локальної економіки в цьому випадку є активізація власного капіталу, становлення місцевих спільнот (громад) та посилення їх контролю над її активами територій.

Становлення родових садиб та родових поселень є концептуально новим підходом в управлінні розвитком територіальних громад та локальної економіки. Життя в природі створює новий рівень свідомості, що сприяє оздоровленню нації, відродження історико-культурної спадщини, ремесел, створює умови для залучення власних приватних інвестицій, збільшує зайнятість, в тому числі за рахунок диверсифікації (перехід від виключно сільськогосподарського виробництва до переробки сільськогосподарської сировини та дикоросів, виробництва меблів, деревообробки, пошиття одягу, надання послуг, розвитку зеленого туризму, сфери сервісу та обслуговування, консультаційно-консультативної діяльності, ІТ-технологій, інфраструктури, систем безпеки, культури, охорони здоров'я). Розвиток ноосферної освіти через розуміння необхідності зниження антропогенного навантаження на навколишнє середовище формує якісно новий світогляд мешканців громад. Використання переважно місцевих ресурсів, екологічні технології, зокрема в будівництві, розвиток локальних ринків сприяють трудовій мотивації і самореалізації

²⁷⁶Малік, М. Й., Забуранна, Л. В. (2017) *Розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади* // *Економіка АПК*. 2017. № 7. С. 5–14; Саблук, П. Т. *Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави* / П. Т. Саблук: доп. на Сьомих річних зборах Всеукр конгр. Вчених економістів-аграрників (Кив, 9–10 липня 2005 р.). К.: ННЦ «Ін-т аграр. екон.», 2005. 20 с.; Юрчишин, В. В. (2005) *Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки* // *Економіка АПК*. № 3. С. 3–10.

індивідів, що є соціально і екологічно доцільним, а також сприяє відновленню ресурсного потенціалу території²⁷⁷.

Метою створення та розвитку альтернативних поселень є глобальні задачі, наприклад, відродження середньоземноморської породи бджоли, відродження сортів плодових рослин народної селекції, організація ботанічних садів, робота з «его» (екопоселення в Уругваї), створення дитячого освітнього центру, органічне землеробство, семінарська діяльність, виробництво екологічно чистої продукції, формування Простору Любові (поселення Тамера в Португалії, «Простір Любові» Новоград-Волинського району Житомирської області), зелений сільський туризм (поселення «Зелені хутори Таврії» в Херсонській області України) тощо. Важливим моментом підтримки духу поселення є регулярна об'єднуюча діяльність (спільні обіди, вечірні зустрічі-обговорення минулого дня та ін.), щоб спірні, дискусійні моменти не накопичувалися й не руйнували систему в цілому. Світова практика засвідчила, що реалізація всіх вказаних моментів є досягнутою лише й невеликої кількості великих старих успішних поселень, таких як Йокогама (Японія), Тамера (Португалія), Доманхур (Італія), Финдхорн (Шотландія), Ферма (США) та інші²⁷⁸. Десятки тисяч поселень в світі щорічно динамічно змінюються, деякі зникають, інші – з'являються як їх альтернатива. Досвід такої діяльності нараховує понад п'ятдесят років. Близько двох десятків стійких

²⁷⁷ Prysiazhniuk O., Buluy O., Plotnikova M. *Cluster approach in administration of rural areas. Management Theory And Studies For Rural Business And Infrastructure Development*, 2018. 40(2), 118–127;

²⁷⁸ Christian, D. L. *Creating a Life Together: Practical Tools to Grow Ecovillages and Intentional Communities*. 2003. https://archive.org/details/fa_Creating_a_Life_Together-Practical_Tools_to_Grow_Ecovillages_and_Intentional_Com [08 03 2018]; Gilman, R. (2013) *The Eco-village Challenge. The challenge of developing a community living in balanced harmony – with itself as well as nature – is tough, but attainable.* – <http://www.context.org/iclib/ic29/gilman1/> [08 03 2018]; Farkas, J. *The Body Has No Soul, the Soul Has a Body”: The Concept of Souland Nature in the Hungarian Krishna Valley ecovillage // Body, Soul, Spirits and Supernatural Communication / Éva Pócs (ed.). Cambridge Scholars Publishing. 2019. P. 34–53.*

поселень, що існують вже тривалий час корисні своїм досвідом, зокрема з позицій інтеграції в життя навколишнього простору, наприклад, продають своїх екологічні продукти в місті, займаються екологічним туризмом, розповсюджують знання тощо.

В основному поселення розташовані в 15 кілометрах від автошляхів, як правило, у 70–100 км і більше від обласних центрів. Земельний фонд поселень переважно представлений бідними на гумус дерново-підзолистими, піщаними і глинистими лісовими кислими ґрунтами, часто еродованими і непридатними для масштабного сільськогосподарського виробництва. Активність поселенців проявляє себе в інвестуванні у житлове будівництво (зокрема, за традиційною технологією з саману), водопостачання (криниці, ставки, свердловини), відновлення доріг та інших об'єктів інфраструктури, як правило, без додаткового фінансування з боку місцевих та обласних бюджетів. Вже зараз в родових садибах на практиці реалізують основну прерогативу у сільській місцевості – збереження автентичності, сімейних цінностей, сприяння збереженню і розвитку національної культури, історії, традицій, які реалізуються на малій батьківщині у власному будинку на своїй ділянці землі. Поселенці освоюють традиційні народні ремесла та сучасні техніки, яким навчають як місцеве населення, так і всіх бажаючих організовуючи майстер-класи, семінари, фестивалі. Зокрема, освоєними є технології з вирізання дерев'яних ложок та інших предметів вжитку; писанкарство; вишивка; розпис на батику; плетіння з кореня сосни, лозо-, соломо- та травоплетіння; бджільництво; виготовлення ляльок-мотанок, оберегів, глиняної іграшки, гончарних та кованих виробів, ялинкових іграшок з фетру та інших матеріалів; будівництво з місцевих природних екологічних матеріалів; випічка домашнього бездріжджового хліба; збирання і лікування травами, заготівля лісових грибів, ягід; організація заходів по зеленому, екологічному і сільському туризму; відродження місцевої флори і фауни; спільні проекти з дослідницькими та освітніми інститутами установами та ін.²⁷⁹

²⁷⁹ Meulen, C., Palojarvi, A., Pyysiainen, J., Saloranta, M. *Inspiring stories from eco-villages: experience with ecological technologies and practices.* – Vilnius:

В Родовій садибі людина має змогу не зводити будинок, а жити – займатися улюбленою справою: освітою, рослинництвом, тваринництвом, народними промислами чи іншою прикладною творчістю, мистецтвом, будівництвом, лісокористуванням, літературою тощо. Все це без значних зусиль дозволяє не лише забезпечувати себе, але й реалізовувати. З іншої точки зору самозабезпечення дозволяє значною мірою економити на продуктах харчування, ліках (на природі, в русі і завдяки здоровому харчуванню, займаючись улюбленою справою з можливістю відпочивати людина практично не хворіє), предметах побуту тощо. Основними виявляються витрати на засоби пересування (пальне або оплата транспортних послуг) та комунікації (телефон, Інтернет тощо). За даними мешканців Родових садіб їх витрати скоротились в 5-10 разів порівняно із тим, що вони витрачали в місті, а зайнятість в 8 разів (зайнятість становить в середньому 3 місяці або близько 500 годин на рік, що є неспівставним з 16–18 годинним робочим днем або 6 денним робочим тижнем у великих містах, що перевищує 4000 годин на рік). Зменшується втомлюваність, з'являється можливість мислити, розвиватися в різних видах діяльності (багато поселенців освоюють десять і більше спеціальностей), творити, спілкуватися, подорожувати тощо. Набуті в садибі навички дозволяють людині легко заробити собі на життя, але найголовнішим є можливість займатися тим, чим хочеться займатися.

Запорукою успіху діяльності Родових поселень є постійна співпраця та порозуміння й взаємодія з органами влади. З цією метою мешканцям Родових поселень необхідно побудувати свою діяльність таким чином, щоб знизити негативні впливи на середовище («не створювати проблем») та бути корисними на регіональному рівні (вирішувати задачі, що стоять перед органами та службами на місцях). Наприклад, робота одного поселенця від кожної Родової садиби один раз на місяць або 12 днів на рік або як альтернатива внесення 1200 грн «компенсації від трудової участі» в разі повної відмови всіх членів поселення працювати на спільну

мету сформують річний фонд, який дозволяє облаштувати дорогу в межах поселення, спортивний майданчик чи залу, школу, заклад культури тощо. На практиці розмір внесків знаходиться в межах 50%, решта – є практичною участю мешканців поселення. Такі інвестиції окупуються за декілька років в десятки разів. Іншим таким інвестуванням може стати створення саду через збір колекції плодкових чи неплодкових рослин. Так, для висадження 50 плодкових дерев достатнім є наявність площі у 0,18 га. Наявність живої огорожі, водойм, інших насаджень та постійне проживання людей на території створюють ідеальні умови для зростання нових насаджень. Подальший розвиток та використання сформованої колекції дерев може передбачати випробування дерев, дегустація плодів, відвідування садів, розмноження саджанців в плодкових розплідниках, відновлення сортів народної селекції тощо. Реалізація проекту відродження всіх регіональних сортів рослин є помітним, значущим та зрозумілим в межах області, що матиме свої позитивні наслідки для поселенців у вигляді сприяння відновленню виробничої та соціальної інфраструктури, зокрема доріг, ліній електроструму тощо. Глобальне бачення дозволяє створювати нову цивілізацію, яка буде побудована на новому типі свідомості. Головним чином за рахунок дотримання принципів екологічності в усьому (обирати лише екологічні рішення, свідомий мінімалізм, коли життєдіяльність забезпечує лише необхідну кількість матеріальних благ та послуг, необхідних для постійного духовного вдосконалення, – на відміну від ознак сучасної цивілізації, якій притаманна перевитрата ресурсів на своє утримання, залежність від їх постачання та відведення відходів). Свідомий мінімалізм дозволяє досягати особистісного духовного зростання, опанування нових навичок, розвитку нових якостей, зокрема, професіоналізму. Другим таким моментом є життя без війни, життя без агресії, вирішення питань без застосування сили. Організація Родових поселень – це потужний духовно-культурологічний інструмент виховання. Ще в березні 2013 р. спеціалістами Міністерства аграрної політики України, за дорученням керівництва, разом з представниками Національної академії аграрних наук України були проведені дослідження практики створення нових населених пунктів (родових поселень). Як показали дослідження, не

торкаючись багатьох дуже цікавих економічних результатів, питання зайнятості в районі має пряму кореляцію від кількості започаткованих родових садиб. Так 1 родова садиба, згідно проведених досліджень, забезпечує в середньому 2 середньорічних робочих місця.

Проблемними при цьому залишаються механізми забезпечення дотримання визначених правил, наприклад з позицій покарання чи контролю. Актуальність принципу Парето засвідчує, що добровільні засади організації і діяльності системи поселень світу характеризуються наступними групами учасників: 20% мешканців завжди активні щодо вирішення спільних задач, 60% залучаються на прохання або за відповідного стимулювання, 15% – ніколи не підключаються, 5% – руйнують те, що створено іншими. Тому актуальним залишається формування механізму спільного вирішення питань та кооперативних засад забезпечення процесів життєдіяльності поселення. В той же час існує думка про те, що 5% поселенців «працюють» для того, щоб рішення 20% були протестовані. Головним при цьому є забезпечення відсутності відчаїв, деградації, наявність загального зростання, розвитку як поселення, так і країни, планети, Всесвіту, Світобудови в цілому. На перше місце виступає соціальна відповідальність перших, хто розпочинає справу за рішення, які вони приймають. Від вирішення ними проблем залежатиме те, як сприймуть в країні подальші спроби у цьому напрямі. Наприклад, таким є рішення адміністрацій щодо виділення землі. В разі відсутності діяльності, її припинення чи недосягнення позитивних наслідків функціонування поселення виникає привід для подальших перепон та заборон щодо виділення землі для інших груп поселенців в цьому регіоні. Таким чином, відсутність успіху є не лише шкодою для самих поселенців, але й тих, хто прийде за ними, – так відбувається дискредитація всього руху та ідеї, що його породила. І навпаки, позитивний досвід господарювання перших груп спонукає до подальшого сприяння та просування ідеї як в регіоні, так і за його межами.

Публічне управління як механізм активізації місцевих громад, залучення всіх мешканців до управління територією є цільовим

сектором національної програми децентралізації влади²⁸⁰. Сучасний стан України характеризується значними структурними, функціональними, системними і пов'язаними з ними соціальними, екологічними та економічними проблемами і значним потенціалом для їх вирішення й розвитку підприємницької діяльності. Практичний досвід завдань розвитку місцевого самоврядування та самозайнятості найбільш повно знайшов своє втілення в економічній та громадській діяльності родових поселень. Середній вік поселенців становить тридцять п'ять років. Родове поселення являє собою об'єднання людей з метою відродження національних традицій, природної та історичної спадщини на своїй землі, яку за бажанням отримує з правом передачі лише в спадок. Наразі в Україні функціонують на різних стадіях свого становлення близько сотні родових поселень у всіх регіонах країни. Результати соціологічного опитування жителів п'ятнадцяти родових поселень Житомирської та Київської областей засвідчили достатній характер 4–5 роботи на день з метою задоволення життєвих потреб. Решту часу поселенці можуть присвятити вихованню дітей, освіті, профілактиці та відновленню здоров'я, творчості і суспільно-корисній праці тощо.

Глобалізація, індустріалізація та інформатизація світових соціально-економічних процесів, а також негативні наслідки антропогенного навантаження на навколишнє середовище спровокували активізацію громадянського суспільства та посилення ролі неурядових організацій у реалізації ними соціальних та природоохоронних функцій. Поява нових інституцій як суб'єктів суспільних відносин на міжнародній та регіональній арені свідчить про посилення комунікаційних та локальних зв'язків, а також ілюструє зміну фокусу системи управління від централізованої до децентралізованої. Колективні зусилля територіальних спільнот на місцях є не лише відповіддю на запит суспільства щодо пошуку механізмів забезпечення самодостатності та соціально-екологічної стійкості соціальних структур, але й зростання ролі

²⁸⁰ Падалка, О. С., Кулішов, В. В. (2015) *Децентралізація – нова парадигма соціально-економічного розвитку регіонів України* // *Економіка АПК*. № 10. С. 45–54.

екологічноорієнтованої частини суспільства. Прагнення до гармонізації відносин людини та природи сформували підґрунтя до становлення якісно нового світогляду, побудованому на принципах розумної достатності, відповідального ставлення до середовища існування, відродження середовища проживання людини як того хотів Творець.

Поява екологічних поселень є альтернативою сучасному технократично-індустріальному способу життя, є планетарним явищем інтеграції людської спільноти у навколишнє середовище панування практики безвідходної життєдіяльності, використання відновлюваних джерел енергії та поширення ноосферних підходів освіти та вихованні. Базою запровадження останніх є природонаслідування (біомімікрія природних процесів в соціумі), холізм (розуміння цілісності та взаємообумовленості всіх процесів у Всесвіті). Сформована на основі креативних підходів в управлінні та економіці знань, мережа екологічних поселень виявляє стійкі ознаки співпраці та партнерства як окремих індивідів, так і в межах світової спільноти (GlobalEcovillageNetwork–GEN²⁸¹).

Однією з проблем функціонування родових поселень в Україні є недостатній рівень державної підтримки та нормативно-правового забезпечення їх діяльності. Реалізація проекту «Родова садиба» та проекту Закону України «Про родові садиби та родові поселення», підготовленого Всеукраїнською громадською організацією «Народний рух захисту Землі» (голова Васильєв М. Л.) спільно з Національним науковим центром «Інститут аграрної економіки» НАНУ (Київ), передбачає законодавче закріплення за кожною українською родиною, яка бажає облаштувати власну родинну садибу, шляхом отримання права володіння 1 гектаром землі. Пропонується надавати таку ділянку безкоштовно у вічне користування без права продажу, але з можливістю передачі лише у спадок. На даний момент законопроект знаходиться на розгляді у відповідних міністерствах Кабінету Міністрів і в комітетах Верховної ради України.

Вирішення проблем сільського розвитку пропонуємо першочергово через механізм реалізації проекту «Родова садиба».

²⁸¹ *Global Ecovillage Network*. – <https://ecovillage.org/about/about-gen/>

Як було зазначено, створення кожного окремого екопоселення переслідує визначену мету. Але всі вони мають спільний вектор – це принесення екологічних, соціально-економічних та інших ефектів для розвитку суспільства. Робоча структура такого проекту може мати класичний вигляд (рис 1). Розглянуте на прикладі проекту «Створення екологічного поселення» узагальнює досвід використання проектного та процесного підходів в управлінні людською спільнотою.

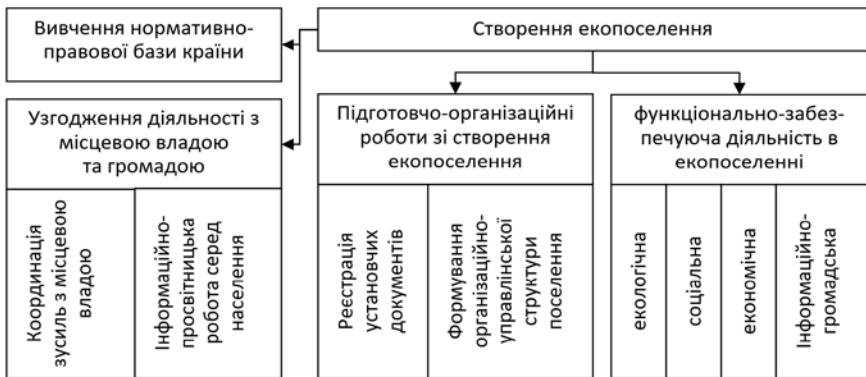

Рис. 1. Типова робоча структура проекту «Організація екологічного поселення»

Сформована на основі визначеної мети робоча структура проекту структурує роботи, що потрібно виконати для реалізації визначених проектів у поселенні. Структурування учасників проектів в екологічних поселеннях дозволяє виокремити їх групи за рівнем долученості до проекту та відповідальності за його наслідки (рис. 2).

Рис. 2. Узагальнююча схема використання проектного підходу в екологічному поселенні

З метою уникнення конфліктів інтересів під час реалізації проекту відбувається розподіл повноважень та відповідальності учасників (табл. 1).

Таблиця 1

Матриця відповідальності проекту «Створення екологічного поселення»*

Процеси створення екопоселення	Загальні збори поселення	Проектна група	«Особливі особи поселення»	Члени поселення	Кандидати в члени поселення
Управління проектом	P	P	S	+	
Організація ініціативної групи	P	S	S	S	+
Підготовчо-організаційні роботи зі створення екопоселення	P	P	P	S	
Вивчення нормативно-правової бази країни	P	S	S	S	S
Формування організаційно-управлінської структури поселення	P	S	P	+	+
Координація та погодження діяльності з місцевою владою та громадою	P	S	P	S	
Реєстрація установчих документів	P	S	P	+	
Функціонально - забезпечуюча діяльність	P	P	S	S	S
Інформаційно-просвітницька робота серед населення	P	P	S	S	S

*Примітка. P – першочерговий рівень відповідальності; S – середній рівень відповідальності; + – другорядний рівень відповідальності.

Представлений приклад розподілу функціональних обов’язків та повноважень за проектами ілюструє загальну схему, що наразі практикується. Специфічною особливістю проектів екологічних поселень є спів падіння ініціаторів, організаторів, менеджерів та виконавців проектів, хоча залучення фахівців та ресурсів з інших

джерел також має місце. Зокрема, досвід провідних екопоселень світу ілюструє фінансування проектів як за рахунок грантів, коштів державного бюджету, так і власного прибутку. Останній може бути отриманий індивідуально членами поселення та у вигляді внесків примножити його бюджет, а також сформований за рахунок функціонування підприємницьких, наукових, освітніх та інших структур поселення.

Матриця відповідальності за проектом вказує, що першочерговими чинниками щодо його успішного впровадження є організаційно-координаційна діяльність, комунікативна функція, здатність до гнучкості та швидкого реагування, створення позитивної атмосфери. Відповідальність за реалізацію проекту та окремих його складових несуть як керівники, так і інші учасники, задіяні на відповідних етапах, а також функціонування презентаційної складової – формування у суспільства позитивного сприйняття такого способу життєдіяльності.

Традиційний для України уклад, коли люди жили невеликими спільнотами, маючи спільні цілі та підходи до організації суспільства, наразі відтворено у моделі природо відповідного способу життя – родовому поселенні. Інтегровані в природне середовище, вони сприяють оздоровленню та розвитку особистості індивідів, що їх складають на довгостроковій основі, в тому числі за рахунок біорізноманіття. Забезпечуючи самодостатність, вони виступаю перспективними донорами для країни. Використовуючи як традиційні, так і інноваційні технології мешканці поселень користаються відновлюваними джерелами енергії, сповідують безвідходну життєдіяльність та велику роль відводять ноосфер них підходам в освіті та вихованні дітей й дорослих. В центрі їх уваги питання соціально-екологічного та культурного-економічного розвитку особистості в гармонії з природою. Приділяючи велику увагу всім формам творчості родові поселення є ініціаторами чисельних фестивалів, виставок, ярмарок, конференцій, в тому числі міжнародних.

Зважаючи на існуючий світовий досвід функціонування екологічних рухів, в тому числі через діяльність екологічних поселень, вітчизняна практика демонструє стійку тенденцію до зростання кількості родових поселень (у 2000 році не було жодного

поселення, у 2019 р. – їх налічується понад 100). Їх частка у структурі екологічних рухів в Україні становить близько 90%. Найбільш чисельні за кількістю мешканців в перерахунку на один населений пункт, порівняно з європейськими та американськими, родові поселення інвестують у розвиток сільських територій за відсутності сприяння з боку бюджетів всіх рівнів й не вимагаючи повернення чи отримання прибутку на свої вкладення. Специфічний характер їх діяльності спонукає підвищення рівня зайнятості та само зайнятості сільського населення, формуючи стійкі громади. Зорієнтовані на збалансований багатофункціональний розвиток родові поселення стають майданчиком для випробування моделі суспільства майбутнього. Кожне поселення, являючись за своєю суттю стартапом, за використання методики форсайту пропонує власне креативне рішення питань функціонування територіальних громад. Апробуючи на практиці обрані інноваційні підходи до розвитку суспільства, родові поселення реалізують функцію, випробувального майданчика, досвід діяльності якого дозволить підвищити природно-ресурсний потенціал громад, які його (досвід) наслідуватимуть.

Існуюча в Україні практика управління свідчить про те, що створення сімейних садиб з усіма необхідними речами забезпечує інвестиції не менше 300 тисяч гривень протягом 10 років. Якщо розглядати територію середнього українського села, з його площею 250 гектарів, то інвестиції приватних осіб для цього одного села становитимуть 75 мільйонів гривень протягом 10 років або 7,5 мільйонів гривень щорічно. Також екологічно безпечна продукція буде вирощуватися на суму не менше 2,5 мільйона гривень щороку. Відродження 600 населених пунктів, які були прибрані з карти України в період незалежності, і 600 сіл, які сьогодні знаходяться на межі зникнення, забезпечить зайнятість 100 тисяч робітників протягом наступних 10 років і нові інвестиції на суму 9 мільярдів гривень в рік і виробництво екологічно безпечних товарів на суму 3 мільярди гривень. Одним з переваг поселенців є посадка безплідних дерев на площі не менше 0,3 га, зелений паркан по периметру, створення самоокупної та гармонійної екосистеми, вимагає для свого функціонування дуже мало втручання людини. У згаданих селах робочі посадять 100–150 тисяч гектарів лісу,

зберігши до 1,5 мільярдів гривень державних інвестицій на заходи по захисту ґрунтів. Збільшення населених пунктів спровокує зростання зайнятості сфери послуг, за умови створення сервісних організацій, нових підприємств, у тому числі високотехнологічних, збереження та відродження закладів культури, функціонування дитячих садків та інших частин соціальної та промислової інфраструктури. Описані заходи приведуть до розвитку економіки сімейного бюджету, фізичного здоров'я, зниження інфраструктурної навантаження в містах, розвитку нових населених пунктів і, як наслідок, розвитку сфери послуг і нових робочих місць. Прийняття та реалізація пунктів законопроекту України «Про родові садиби та родові поселення» в розрізі «1 га на кожен українську сім'ю» забезпечить розвиток української сім'ї на якісно новому рівні морально-психологічної бази і надасть не тільки тактичний, а й стратегічно позитивний ефект.

Одним із важливих соціальних ефектів від впровадження проекту «Родова садиба» є збереження українських народних історико-культурної спадщини та відродження сіл молоддю на новій інвестиційно-інноваційній основі. Сьогодні на практиці мається на увазі нова прерогатива села – це збереження автентичності, сімейних традицій, дій по збереженню і розвитку національної історії, системи цінностей, які реалізуються в рідному місті, що складається з власного будинку і долини. Поселенці освоюють традиційні сільські ремесла і нові техніки, які викладаються як місцевому населенню, так і тим, хто бажає організувати майстер-класи, семінари та фестивалі. Зокрема, техніки вирізування дерев'яних ложок, розпису яєць, вишивки, розпису на батику, кореня сосни, верби, соломи, плетіння трав, бджільництва, виготовлення ляльок, амулетів, глиняних іграшок, гончарних і молоткових виробів, ялинкових іграшок з повсті та деяких інших матеріалів; будівництво місцевих природних екологічних матеріалів; випічка домашнього хліба; збір трав і обробка трав; зберігання деревних грибів, ягід; організація заходів по зеленому, екологічному і сільському туризму, відродження місцевої флори і фауни; на високому рівні освоєні спільні проекти з науково-дослідними інститутами та навчальними закладами. Поселенці ведуть активну роботу по збору сміття, відродження

родючості ґрунту, забезпечення екологічних норм, очищення води і повітря; формування світогляду людей через усвідомлене ставлення до Землі як ідеального місця існування людини, вихованню молоді, освіти, культури, науки і мистецтва, орієнтації на пропаганду духовності, лідерства в нашому житті і діяльності, реалізації принципу «здоров'я Землі – здоров'я людини».

На тлі загального зниження народжуваності позитивною вважається тенденція до збільшення кількості переселенців. Середня кількість дітей в сім'ї 2–3. В цілому постпенсійний вік сільського населення контрастує з тридцятип'ятилітніми переселенцями, які орієнтовані на відродження району, спільне вирішення побутових та сільських проблем. Реалізація концепції «родова садиба» дозволяє вирішувати спектр соціально-екологічних і економічних завдань розвитку сільських територій без додаткового фінансування з місцевих та державних бюджетів, що в абсолютному вираженні позитивно відображало як демографічну ситуацію на сільських територіях, так і перспективи розкриття її потенціалу в майбутньому.

Початкова орієнтація в Україні переважно на орендаря, а не власника зумовили появу ряду соціально-економічних процесів, вирішальним серед яких став розвиток ерозійних процесів, виведення з обороту значної частки сільськогосподарських угідь (протягом 1990–2013 рр. їх площа скоротилася на 504 тис. га), значного скорочення чисельності сільського населення. Внаслідок вказаних явищ кількість населених пунктів на сільських територіях з 1990 р. скоротилась на 600 одиниць, близько 600 сіл є такими, чисельність жителів в яких не перевищує 10 чоловік. Наразі в Україні на різній стадії формування налічується близько ста родових поселень, які розміщені в усіх областях країни. Результати соціологічного опитування жителів п'ятнадцяти родових поселень Житомирської та Київської областей України, практика їх господарювання свідчать, що для повного задоволення життєвих потреб достатньо чотири-п'ять годин щоденної роботи. Решту часу поселенців може бути присвячене вихованню дітей, освіти, профілактики і відновлення здоров'я, творчості, суспільно-корисної праці і т. п.

Підсумовуючи викладене можна стверджувати таке.

1. Загальне скорочення сільськогосподарського виробництва, зниження темпів демографічного розвитку сільських поселень і демотивація населення в цілому ведуть до деградації і зникнення сільського способу життя як такого. Стратегічне значення сільських територій для створення і формування основ національного самовизначення, промислової і економічної безпеки, підтримки здоров'я нації та її майбутнього ведуть до пошуку нових шляхів вирішення проблем у даній ситуації. Аналіз ситуації в сільській місцевості характеризується такими показниками та тенденціями, як: низька зайнятість, заробітна плата, газифікація, дорожнє покриття, водопостачання і централізоване тепlopостачання; скорочення мережі шкіл та дошкільних установ, дитячих садків, сільських медичних центрів; відсутність або нерегулярний характер автобусного сполучення; широкий спектр інших соціальних проблем, що змушують селян виїжджати в міста або за кордон.

2. У міру розвитку села відбувається поступальний системно-свідомий цілеспрямований рух вперед, що супроводжується зростанням природного енергетичного балансу сільських територій за рахунок його постійного поповнення, збільшення обсягів ресурсного потенціалу та ієрархічного зростання особистості і системи в цілому в суспільній ієрархії. Тенденції до занепаду сільських районів супроводжуються появою і зростанням нових поселень в сільських районах, що заселяються мешканцями міст. Їх розвиток пов'язаний зі зміною свідомості. Відроджуючи поселення в сільських районах, поселенці будують житло, дороги, школи, будинки культури і творчості, лікувальні, оздоровчі та рекреаційні об'єкти. Середній вік поселенців становить тридцять п'ять років, що є значно менше середнього віку населення, яке залишилось на сільських територіях. Поява нових поселенців супроводжується відродженням національної історико-культурної спадщини та екологізацією виробництва й життєдіяльності.

3. Стратегічне значення для розвитку сільських територій і формування фундаменту для самовизначення нації, управління продовольчої та економічної безпеки базується на прийнятті Закону України «Про родові садиби і родові поселення», який передбачає надання на права будь-якої українській родини, за бажанням отримати 1 гектар землі з метою облаштування родової садиби,

безоплатно, без продажу або застави, з правом передачі його у спадок. Державно-приватне партнерство в напрямку цілеспрямованої та організованої роботи з планованого розвитку мережі поселень у сільській місцевості дозволить збільшити надходження до місцевих та національного бюджетів, вирішити соціально-економічні проблеми території.

4. Механізм досягнення сільськими територіями самозабезпеченості базується на: 1) їх розвитку як невпинного руху, еволюції простору і структур у ньому, багатовекторний характер розвитку, що реалізується за допомогою різних форм і методів його досягнення, а також перебіг процесу трансформації (перетворення енергії і елементів, що складають систему); 2) людина як жива система, що саморозвивається нерозривно пов'язаний з саморозвитком навколишнього середовища, що можливо за рахунок оптимізації природного землеробства, проектування пермакультури, безвідходної життя, впровадження поновлюваних джерел енергії, біоадекватних методів освіти та навчання; 3) практична реалізація регіонального розвитку реалізується в практику регіонального розвитку, реалізується в практику управління на регіональному, районному та сільському рівнях в Житомирській області і може бути успішно поширена на інші спільноти України та світу.

Ярмова М. І.

к.е.н., доцент кафедри економіки і підприємництва
Житомирський національний агроекологічний університет

БІОЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА: РЕТРОСПЕКТИВА ТА РЕАЛІЇ СУЧАСНОСТІ

Розгляд сучасного суспільства відбувається крізь послідовні зміни різних економічних систем, ключовим критерієм періодизації яких являється суспільне виробництво. Формуючи матеріальні та нематеріальні блага для людини кожна наступна епоха набуває власних характерних ознак та якісних модифікацій, що сприяє модернізації господарської діяльності та поліпшує буття соціуму.

Поступальний суспільний прогрес обумовлює трансформаційний розвиток сучасного суспільства та, водночас, породжує передумови для становлення альтернативної ідеології сталого економічного розвитку.

Впродовж багатьох десятиліть домінуючою типологією до розвитку суспільства вважається розроблений та обґрунтований К. Марксом формаційний підхід²⁸². В його основі лежать суспільно-економічні формації, які характеризують суспільство на певному етапі його розвитку. Згідно вказаної періодизації виділено первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну та комуністичну формації. За Марксистською теорією розвиток суспільства полягає у послідовній заміні однієї іншою, що є більш прогресивною, а параметром для такого поділу став спосіб виробництва та форма суспільної свідомості.

З часом формаційна концепція стала витіснятися цивілізаційною, вектором розвитку якої є гуманістична спрямованість. У цивілізаційному підході вирішальну роль відіграють цивілізації, що проходять послідовні стадії свого розвитку та поступово змінюють свої матеріальні і духовні цінності без революцій і класової боротьби. На цьому етапі еволюційних змін особливої преференції набувають техніко-технологічний базис та людські потреби в економічному добробуті. Перші спроби пояснити розвиток суспільства з цивілізаційної позиції зробив Л. Морган²⁸³, який поділив людство на три великі періоди, а саме дикунство, варварство та цивілізацію, підґрунтям еволюції яких є кардинальна зміна способу життя. Подальші намагання класифікувати цивілізації зводилися до їх типізації за територіальним поділом²⁸⁴ та релігійними віруваннями.

Серед плеяди представників сучасної думки уваги заслуговує

²⁸² Карл Маркс. *До критики політичної економії*. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/12/23/karl-marx-zur-kritik-der-politischen-okonomie/>.

²⁸³ Lewis H. Morgan. *Ancient Society*. URL: <https://www.marxists.org/reference/archive/morgan-lewis/ancient-society/>.

²⁸⁴ Мечников Л. И. *Цивилизация и великие исторические реки : географическая теория развития современных обществ / перевод с французского М. Д. Гродецкого*. Санкт-Петербург : издание редакции журнала "Жизнь", 1898. URL: <https://www.prlib.ru/item/688195>.

теорія становлення індустріального суспільства Дж. Гелбрейта²⁸⁵. Згідно його ідеології визначальним елементом економічного буття людства в процесі його розвитку є техноструктура, яка змінює сутність виробництва та являється рушійною силою індустріального суспільства. Родоначальником постіндустріалізму вважається Д. Белл²⁸⁶, якому вдалося розмежувати суспільство на доіндустріальне, індустріальне та постіндустріальне. Останнє виокремлюється за такими параметрами, як теоретичні знання та різні види комунікацій. У світлі ретроспективного аналізу значущим науковим здобутком є хвильова концепція Тоффлера²⁸⁷. Відповідно до хвильової ідеї людство розвивається поступово і хвилеподібно замінюючи одне одного. Однак, трансформація соціуму, окрім нових можливостей, веде до появи незвіданих викликів, пов'язаних з поглибленням процесів індустріалізації та інформатизації.

На початковому етапі розвитку цивілізацій панувало аграрне або доіндустріальне суспільство, в якому переважало натуральне сільське господарство з відносно простим та обмеженим виробництвом. Земля виступала головним засобом та вирішальною умовою буття соціуму. Водночас діяльність людини та кількість виробленої продукції залежали виключно від природно-кліматичних умов. Трансформація доіндустріального суспільства пов'язана з промислово-технічним переворотом, в результаті якого відбулися соціальні та економічні переміни, що призвели до виникнення індустріальної епохи. Її характерною ознакою став технологічний спосіб виробництва та масове використання робочих машин. Радикальні зміни прискорили процеси спеціалізації, кооперації та інтернаціоналізації. Серед вирішальних модифікацій індустріального періоду була можливість видобутку викопного

²⁸⁵ Гелбрейт Дж. *Новое индустриальное общество* : пер. с англ. / Дж. Гэлбрейт. М. : ООО «Издательство АСТ» : ООО «Транзиткнига» ; СПб. : Terra Fantastica, 2004. 602 с.

²⁸⁶ Daniel Bell. *The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting*. N.Y.: Basic Books, 1973.

²⁸⁷ Тоффлер, Елвін. *Третя хвиля* / пер. Андрія Євса за редакцією Віктора Шовкуна. Київ : Видавничий дім "Всесвіт", 2000. 480 с.

палива та металургійна переробка. Вперше людське суспільство залежало від корисних копалин. Нові технології та величезна кількість викопної енергії дозволили безпрецедентно виготовляти необхідні товари для людства. Масове виробництво споживчих благ зумовило уречевлену залежність людини, що сприяло активізації внутрішнього ринку та стало підставою розвитку світового господарства. Заразом, здатність виробляти споживчі блага призвело до різкого збільшення чисельності населення, потреби якого задовольнялися наявними природними запасами. Однак, ще у XVIII ст. Томас Мальтус²⁸⁸ у своїй праці «Дослід щодо закону народонаселення» полемізував про взаємозв'язок між приростом чисельності населення та обмеженістю природних ресурсів, що підкреслює гостроту наявних первинних проблем сучасного суспільства.

Власне бачення послідовного розвитку цивілізацій крізь призму технологічних перетворень розвинула Карлота Перез²⁸⁹. За її теорією в ретроспективі варто виділяти п'ять техніко-економічних змін, чотири з яких припадають на індустріальне суспільство. Переміна технологічного устрою супроводжується оновленням способу виробництва, що спричиняє кардинальні зміни буття людей, формуючи новий тип суспільства (рис. 1).

Кожна модифікація пов'язана зі зміною соціальних, політичних та економічних умов існування людства. Їх зрушення відбуваються задля подолання накопичених проблем в соціально-економічній системі. Водночас, заміна одного устрою на інший є підставою для появи новітньої проблематики, що зумовлює перманентний пошук новаторських ідей для їх вирішення.

Перший технологічний устрій асоціюється з промисловим переворотом та формуванням індустріального суспільства. В цей період стрімко розвивається механізована текстильна індустрія,

²⁸⁸ Thomas Robert Malthus *An Essay on the Principle of Population*. URL: <https://www.econlib.org/library/Malthus/malPlong.html>.

²⁸⁹ Carlota Perez. *Technological revolutions and techno-economic paradigms*. *Cambridge Journal of Economics*. 2010. Vol. 34, No.1, pp. 185-202. URL: <http://e-tcs.org/wp-content/uploads/2012/04/PEREZ-Carlota-Technological-revolutions-and-techno-economic-paradigms1.pdf>.

відбувається перехід від ручного до великомашинного виробництва, що зумовлює потребу у дешевих джерелах енергії. Наступний технологічний устрій пов'язаний зі створенням парових машин, активним видобутком вугілля та поширенням парового судноплавства. Поступове промислове зростання продовжує епоха сталі, осередком технічного прогресу якої стає чорна металургія. Відтак, активно розвивається неорганічна хімія, розповсюджується виробництво вибухових речовин та швидких обертів набуває кораблебудування.

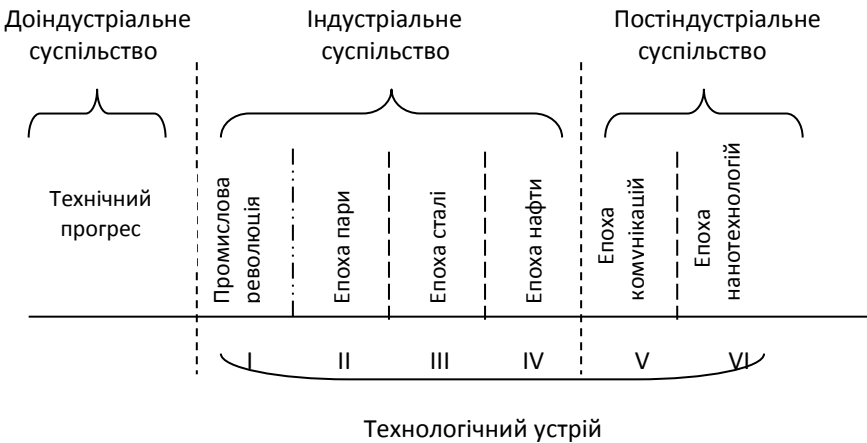

Рис. 1. Технологічна парадигма розвитку сучасного суспільства

Джерело: узагальнено автором.

Заключним етапом техніко-економічного розвитку індустріального суспільства є період, який характеризується проведенням глибоких досліджень складу нафти та впровадженням нафтопродукції у масове виробництво. Враховуючи, що до початку ХХ ст. основна продукція виготовлялася з біологічної сировини, розквіт нафтохімічної промисловості став поштовхом до заміни продукції на біологічній основі продукцією на основі переробки

нафтохімії²⁹⁰. В той же час, відбувається стрімке зростання випуску автомобілів, поширюється авіабудування та опановується космічний простір. Бурхливий розвиток промисловості та транспорту прискорили світове економічне зростання, сприяли виникненню потужних і багатогалузевих комплексів, але, разом з тим, спровокували значне забруднення навколишнього середовища та зумовили появу низки соціальних і медичних проблем.

Під впливом циклічних перемін технологічних устроїв індустріальне суспільство досягло нової постіндустріальної моделі розвитку. Цьому сприяло стрімке зближенню наукового і технічного прогресу, внаслідок якого з'являються електронно-обчислювальні машини, розробляються інформаційні та комунікаційні технології.

Прогресивні інноваційні зміни сприяли зародженню нової постіндустріальної епохи, базисом еволюції якої є знання, рівень освіти та, відповідно, сфера нематеріального виробництва. В новітньому суспільстві всебічний розвиток людини поступово приводить до набуття панівних ознак над природою. Сучасні зарубіжні вчені²⁹¹ активно дискутують про домінуючу позицію людини та глобальні наслідки від її господарської діяльності, оскільки діюча економічна система створює безліч екологічних викликів для сучасності (рис. 2).

Товаровиробники, прагнучи задовольнити споживчі блага суспільства, змушені постійно збільшувати обсяги виробленої продукції. За таких умов, окрім надмірної інтенсифікації використання природних запасів, нелімітоване споживання товарів проковує накопичення значної кількості промислових та побутових відходів, що створює небезпеку для навколишнього середовища. За незмінних обставин нинішня траєкторія подальшого розвитку людської цивілізації, яка має перманентні необмежені потреби, призведе до деформації глобальної природної екосистеми та соціального дисбалансу, що загрожує масштабними екологічними

²⁹⁰ Талавіря М.П. *Розвиток біоорієнтованої економіки на науковій основі. Науковий вісник Ужгородського університету. 2015. Вип. 1(45). Т. 2. С.225–229.*

²⁹¹ Vitousek P. M., Mooney, H. A., Lubchenko, J., Melillo, J. M. *Human domination of earth's ecosystems. Science. 1997. V. 277, p. 494-499.*

катастрофами.

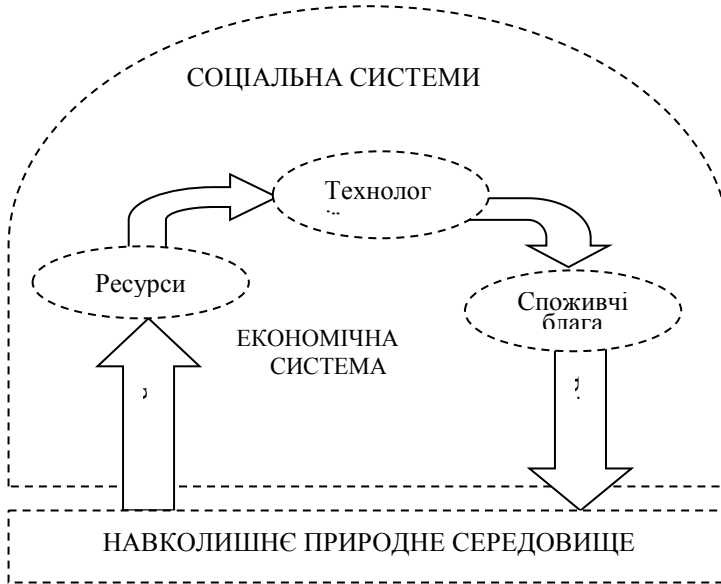

Рис. 2. Вплив соціально-економічної системи на навколишнє природне середовище

Джерело: узагальнено автором.

Довгий час вчені обмірковували техніко-економічні зміни та намагалися спрогнозувати їх наслідки для подальшого розвитку суспільства. Американський економіст Кеннет Боулдінг²⁹² у своєму творі “Економіка Космічного корабля Земля” вперше піднімає питання взаємодії економіки та екології. Вчений вбачає благо прийдешнього покоління у сповільненні використання потоку природних ресурсів за рахунок впровадження інноваційних технологій та мінімізації виробництва і споживання.

Популярність Рейчел Карсон²⁹³ принесла праця “Мовчазна весна”, в якій автор зазначає, що рівновага людини і природи

²⁹² Boulding, Kenneth. *The Economics of the Coming Spaceship Earth*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland. 1966, p. 3–14.

²⁹³ Carson R. *Silent Spring*. USA : Houghton Mifflin, 1962. 155 p.

полягає в їх єдності, а не лише у використанні останньої на свою користь. Видання зазначеної книги та її жваве обговорення дало поштовх до започаткування екологічної спрямованості еволюції сучасного суспільства. Про необхідність гармонійного, збалансованого прогресу для всієї цивілізації у своїй монографії “Поza зростанням. Економічна теорія сталого розвитку” писав Г. Дейлі²⁹⁴, який стверджував, що лише інноваційний інтенсивний розвиток здатний поєднати комплекс екологічних, економічних та соціальних питань.

Одним із шляхів зменшення техногенного навантаження на довкілля та вирішення глобальних проблем людства, науковці вбачають у дослідженнях промислової біотехнології. Зазначені процеси здавна використовувалися людиною у повсякденному житті, однак наукову основу здобули завдяки дослідженням французького біолога та хіміка Луї Пастера²⁹⁵, який запропонував метод пастеризації харчових продуктів.

Поступові вчення біологічних процесів та живих організмів набувають вагомого значення для розвитку сучасної науки. Відтак, у 70-х роках ХХ ст. виникає термін “біотехнологія”, який за стислий період проникає у всі напрями діяльності. Під зазначеним поняттям розуміють сукупність методів, де використовуються живі організми, клітини, тканини, продукти їх метаболізму, а також біологічні процеси для виготовлення цінних для економіки та навколишнього природного середовища продуктів²⁹⁶. Промислові біотехнології успішно застосовують у медицині, що прийнято позначати як червона біотехнологія. Харчова, хімічна та нафтопереробна промисловість отримала назву біла біотехнологія. Синя відмітка асоціюється з морськими організмами та сировинними ресурсами водойм. Селекційна робота, ведення сільського та лісового господарства виокремлюється зеленою біотехнологією, а захист

²⁹⁴ Дейлі Герман. *Поza зростанням. Економічна теорія сталого розвитку*. К. : Інтелсфера, 2002. 298 с.

²⁹⁵ Patrice Debré. *Louis Pasteur*. JHU Press, 2000. 600 p.

²⁹⁶ Горова А.І., Лисицька С.М., Павличенко А.В., Скворцова Т.В.

Біотехнології в екології : навч. посібник. Д. : Національний гірничий університет, 2012. 184 с.

навколишнього природного середовища прийнято відзначати сірою. Відповідно, промислові біотехнології набули масштабного поширення практично в усіх сфери господарської діяльності, продемонструвавши значні можливості їх застосування.

Біологічні інновації у промисловому виробництві, шляхом застосування біологічної сировини у технологічному процесі, гарантують споживачам поліпшення якості товарів. Після використання, біопродукція перетворюється у біомасу, яка трансформується для повторного використанню в якості повноцінної сировини в іншому виробничому процесі, що є підставою для прояву промислового симбіозу. Отож, одна з ключових особливостей промислових біотехнологій та цінних розробках, що пов'язані з цією галуззю, є їх екологічна спрямованість. Їх застосування у виробництві сприятиме вирішенню поточних проблем, з якими постіндустріальне суспільство стикнулося у XXI ст.

Нині передові розвинені країни відносять вивчення біотехнологічних методів до найбільш пріоритетних у галузі науки та значну частину своїх капіталовкладень спрямовують на біоінноваційні проекти. Останні досягнення в біотехнології стали привабливими для сучасного людства, оскільки дають можливість товаровиробникам виготовляти продукцію на основі залишків сільського та рибного господарства, лісової промисловості, органічних твердих і побутових відходів. Такий інноваційний тип економіки є базисом для формування сучасного біоекономічного розвитку, що уможлиблює реалізацію виробничих, соціальних, екологічних та демографічних аспектів водночас.

Перехід суспільства від традиційної класичної економічної моделі до біоекономічної забезпечить ряд переваг, а саме зниження залежності від непоновлювальних джерел енергії, раціональне використання наявних природних ресурсів, виробництво безпечних товарів промислового та продовольчого характеру та досягнення високого рівня продовольчого забезпечення, впровадження інноваційного виробництва та створення додаткових робочих місць, та поліпшення стану навколишнього середовища тощо. Вказана концепція еволюції на біоекономічних засадах передбачає збереження цілісності

природних систем, покращення якості життя населення та економічне зростання без шкоди для навколишнього середовища.

Oleksandr Chaikin

PhD in Economics, associate professor of
Ecological Safety and Environmental Economics Department

GLOBAL WEALTH AND INCLUSIVE GROWTH

No society can surely be flourishing and happy, of which the far greater part of the members are poor and miserable.

A. Smith

The global economy development is under considerable pressure of investors and powerful corporations. Since the 1980s, capitalism has shifted its priorities from promoting the economic development of countries, regions and the world as a whole to maximizing income that caused number of economic, social and environmental changes. As a result, we observe significant inequality in household income, poverty increase, unequal access of the population to social benefits, significant environmental load.

The sustainable development goals that are declared by the UN outline the economic system to which we strive and need – more equal, fair and free from poverty, one that is careful for the environment. These goals achievement has a direct effect on sustainable inclusive development of both local and global economies (Goal 1. End poverty in all its forms everywhere; Goal 8. Promote sustained, inclusive and sustainable economic growth, full and productive employment and decent work for all etc.)²⁹⁷.

The burden of global competition is forcing entrepreneurs to invest more in machinery than in people. The capital needed to create

²⁹⁷ *The official site of United Nations <http://www.un.org.ua/en/>*

one job in an industrialized country reaches 100 thousand USD²⁹⁸. Therefore, it is highly unlikely that the Sustainable Development Goal 8 could be achieved through job creation in this sector. The World Economic Forum report (2016) highlighted that during next decade more than 7 million jobs will be lost, while only 2 million will be created²⁹⁹, that determines powerful challenge for the inclusive future of the world economy. Currently, income inequality and population unemployment are the most urgent challenges for the global economy.

Some regions over the past few decades have shown remarkable progress in population employment increase, reducing poverty and increasing the middle class. It should be noted that the key difference between EU and many other parts of the world (including poor and transition economies countries) is that wealth inequality is significantly lower in Europe today than it was a century ago. Zucman G. highlighted the fact that the high share of wealth owned by the middle-class is largely the product of a number of policies adopted in the post-World War II decades, including nationalizations, rent control, and tax policies which led to a historical compression of wealth inequality during the mixed-economy regime³⁰⁰.

There has been much recent research on the world distribution of income, but also growing recognition of the importance of other contributions to well-being, including those of household wealth³⁰¹. Goda T. compared changes in relative and absolute wealth concentrations and has established whether both processes have

²⁹⁸ Weizsaecker E., Anders W. *Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet* / Weizsaecker E., Anders W. // Springer; Auflage: 1st ed. – 2018. – P. 259

²⁹⁹ World Economic Forum [electronic resource].- Access mode: <https://www.weforum.org/reports>

³⁰⁰ Zucman G. *Global Wealth Inequality* / Zucman G. // *Annual Review of Economics*. – 2019. – Vol. 11. – P. 1–34. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080218-025852>

³⁰¹ Davies J. *The World Distribution of Household Wealth* // Davies J., Sandström S., Shorrocks A., Wolff Ed. *Oxford Scholarship (Online)*. – 2008. DOI:10.1093/acprof:oso/9780199548880.001.0001

followed similar trajectories³⁰².

One common feature of many institutional definitions is that they highlight not just the importance of inclusive growth but also suggest that by making growth inclusive it will reach untapped sections of economy and so increase overall output³⁰³. The inclusive model is the most acceptable in terms of ensuring the equal increase of the wellbeing of all population.

The economic system we live with is often referred to as “capitalism”, reflecting the fact that capital has a special and very important role in the whole system and of its role is increasing. Much more researches on the role of personal capital is needed, because personal capital and individual wealth could indicate the inclusive development implementation opportunities. Let’s analyze the level and distribution of wealth globally, as well as for regions and countries (Fig.1). To analyze the global pattern of wealth holdings by countries requires information on the distribution of wealth within regions. We can observe global wealth inequality between the regions and indicates the significant disbalance in the territories inclusive development level.

19.6 million millionaires were counted in the world during 2018. The world total population was 7.5 billion in 2018³⁰⁴, 0.26% of the world total population are millionaires. The world data shows the continuation of the long-term trend in the gradual increase in the proportion of millionaires as in the world in total so in all the regions. Currently the North America is the world leader by this indicator with 18648 officially registered millionaires. We found that in 2018, there were 11.8 million households in the United States with, making up 3 % of the US population. Europe is the second world leader with 12439 resisting millionaires. The Asia-Pacific and China regions are on the third

³⁰² Goda T. *The Global Concentration of Wealth* / Goda. T. // *Cambridge Journal of Economics*. – 2018. – Vol. 42, Issue 1. – P. 95–115. DOI: 10.1093/cje/bex020

³⁰³ Neil L. *Inclusive Growth in cities: a sympathetic critique*, *Regional Studies* / Neil L. // *Regional Studies*. – 2019. – Vol. 53(3). – P. 424-434. DOI: 10.1080/00343404.2018.1476753

³⁰⁴ MGM Research. [electronic resource].- Access mode: <https://mgmresearch.com/global-millionaire-population-analysis-2019>

place with 6606 and 3480 millionaires. Other regions currently demonstrate lower results.

Fig.1 World Wealth Map, 2018

Source: Global Wealth Report

If we will analyze the growth in the number of millionaires over the next five years (2018 to 2023), North America ranks first with total number of 22469 millionaires by 2023 (Fig.2). Europe will still be another world leader in the number of resisting millionaires (16880). According to the analyzed data, Asia-Pacific region will occupy the third place by 2023 with 8848 millionaires. Talking about China – it would demonstrate significant increase from 3480 in 2018 to 5647 in 2023 wealthy residents. Other regions will remain at the bottom of the list: Latin America – 665, India – 526, Africa – 171 people.

Total world increase in the number of millionaires would reach 31 % by 2023. Analyzing the dynamics in number change of millionaires by regions we can observe that most rapid increase in China – 62 %. The second place would be occupied by Indian region with 53 % increase. Africa region will outrun the Europe with 43 % to 36 % increase during the research period. Asia-Pacific and Latin America regions will demonstrate 34 % and 28 % increase by this indicator. The North America will close the list with 20 % increase by the estimated date that could be explained by the fact that it is already a stable world leader

and demonstrates sustainable annual growth.

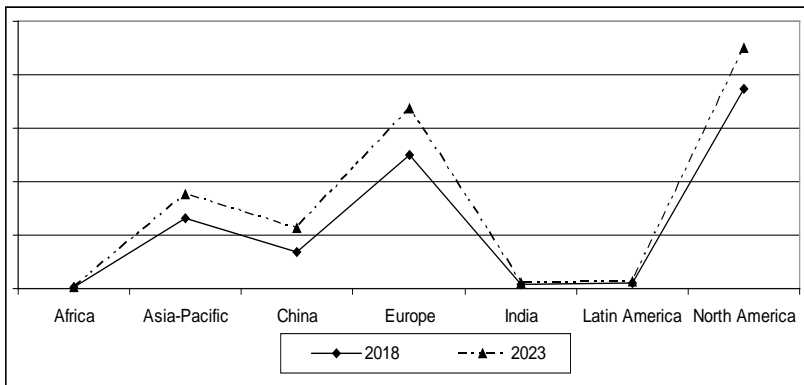

Fig.2 Number of millionaires by regions, 2018-2023

However, do the millionaires indicates the wealth of all the people residing on those areas and does their number positively influence the inclusive growth of local economy? Despite the significant number of millionaires in some of the world's cities, a more substantial portion of the world's population lives below the poverty line. Income inequality has become one of the greatest challenges as for the global economy, so for local economies. People sustainable wealth growth and their economic opportunities inextricably linked with inclusive growth that provides equal economic opportunities, high employment, quality of life increase, fair wealth and labor products division.

Wealth of households indicates the distribution of wealth in a comparison of the wealth of various members or groups worldwide, actual level of common people living standards increase opportunities, fairness of labor results distribution and inclusiveness of the local, state and regional economies. Let's analyze the change in household wealth by region. It should be noted, that in 2018 total world change in household wealth reached 42 % increase in comparison with 2012³⁰⁵ (Table 1). The most rapid increase, at 2.6 times, was observed in China region. This indicator was improved at 87 % in India

³⁰⁵ *Global Wealth Reports, Credit Suisse Research Institute [electronic resource].- Access mode: <https://www.credit-suisse.com>*

region. The North America remained to be among the leaders in household wealth improvement and reached 56 % growth in 2018. Europe region demonstrated 23 % growth during the researched period. Asia-Pacific and Africa also achieved some increase, which was 12 and 7 %. Despite the fact that the number of millionaires Latin America region increased, we can observe 7 % decrease in household wealth change during 2012-2018 which indicates an widening gap between the poor and the rich, unequal wealth distribution and social benefits access, excluding inclusive growth of this region.

Table 1

Change in household wealth by region 2012- 2018, USD bn

Country	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 to 2012, %
Africa	2.4	2.7	2.8	2.6	2.5	2.5	2.5	6.7
Asia-Pacific	50.7	48.1	49.9	46.0	53.5	55.8	56.7	11.8
China	20.2	22.2	21.4	22.8	23.4	49.6	51.9	157.0
Europe	69.4	76.3	85.2	75.1	73.3	81.0	85.4	23.1
India	3.2	3.6	3.6	3.5	3.1	5.8	6.0	87.0
Latin America	8.7	9.1	9.1	7.5	7.6	8.5	8.1	-7.4
North America	68.2	78.9	91.2	92.8	92.4	100.0	106.5	56.2

Source: calculated according to Credit Suisse Research Institute

The average wealth per adult in the world is 63.1 USD according to Credit Suisse Research Institute’s Global Wealth Report 2018, which defines wealth as a sum of financial assets and non-financial assets, such as housing per household, net of debt³⁰⁶ China region demonstrated the most rapid, at two times, increase by this indicator. At the present, we observe stable increase in India (49 %) and the North America (32 %) regions. Europe and Asia-Pacific provided their adults with 11 % wealth increase. Africa and Latin America regions showed negative growth dynamics with 16 % and 20 % decrease in wealth per

³⁰⁶“Global Wealth Reports”, Credit Suisse Research Institute [electronic resource].- Access mode: <https://www.credit-suisse.com>

adult that in a long run perspective would cause unacceptable effect on this regions inclusive growth opportunities and sustainability of those areas.

Inclusive growth means empowering people firstly through high level of employment by investing in human capital and skills, modernizing fair labour markets, insuring additional training and social protection of all residents. High employment level system would help people anticipate and manage change, and build a cohesive society. Tacking in to account, above mentioned, total world wealth and world employment correlation has been studied (Fig.3).

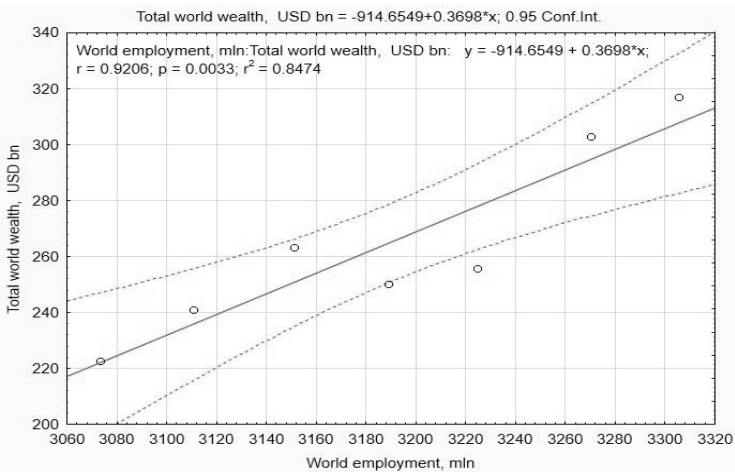

Fig.3 Total World Wealth and World Employment Correlation

The correlation analysis of world employment and total world wealth indicators interdependence is positive and shows a high dependency. At the same time, the change in world employment leads to the systematic change in total world wealth. Therefore, we can assume that with employment increase the overall well-being will increase linearly which indicate an inclusive path of economic development, the sustainability of which will be achieved at the expense of high employment of the population, uniform distribution of labor products and capital, equal access to social and economic opportunities. Action under this issue require modernization,

strengthening both employment education and training policies and social protection systems by increasing employment participation that would reduce structural unemployment, as well as raising corporate social and ecological responsibility among entrepreneurs.

With the help of statistical and abstract logical methods world employment and GDP on total world wealth interdependent 3 D model has been designed. The obtained results have been interpreted using the graphical method (Fig. 4). Employment decrease while GDP increase leads to a decrease in the overall welfare of the population. Which leads to unequal distribution of labor results and wealth. However, does the stable GDP growth indicates sustainability and inclusiveness?

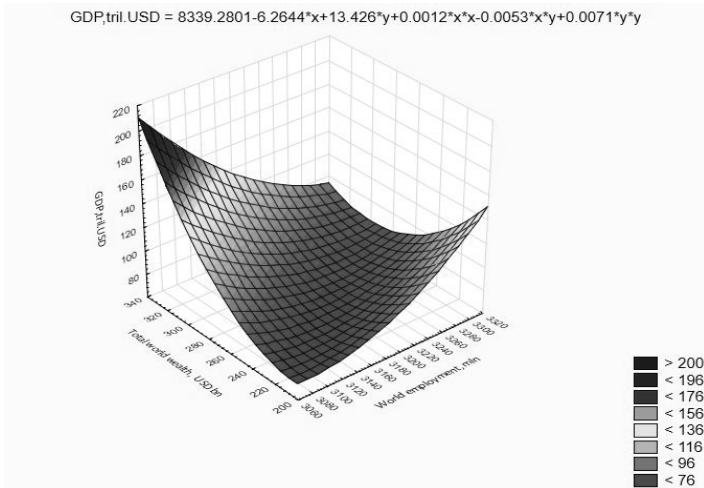

Fig.4 World Employment and GDP on Total World Wealth Interdependence

It should be noted, that though under the current conditions GDP has gained enormous power to influence national and international economic policies, it couldn't singly help with measuring social well-being. GDP does not take into account the distribution of income among individuals, which has a significant impact on individual and social well-being, especially taking in to account inclusive economic development. It is appropriate to use additional metrics, indicators and indexes, and conduct research analysis of their dynamic change, both

individually and in a synergistic dimension to determine the real state of development. Further research would be directed to study Inclusive Development Index, Happiness Index, Life Quality Index, Human Capital Index, etc.

Widening income gaps and unemployment increase in advanced economies leads to entire communities' disappearance, the collapse of social unity. Inequality undermines the idea of a meritocratic society, as the minority gains access to the many tangible and intangible goods needed for further development – education, social care, cultural development, etc. Economic, social and territorial cohesion should remain at the heart of the global economy strategy to ensure that all energies and capacities are mobilized and focused on the pursuit the inclusive development vector under the sustainable development conditions. Implementation of the sustainable development goals solves demographic, social, ecological and economic issues. The use of the number of growth drivers will contribute inclusive and sustainable development of territories³⁰⁷.

Currently we are on the cusp at the crossroads of a new economic era: one where growth is driven by the interaction between rapid both social and technological innovation, high employment level, sustainable infrastructure investment, and increased resource productivity; other – is forced by rapid technological innovation that cause unemployment increase, additional environmental load, high profit purchase and inequality gap widening. We need a new inclusive economic growth model implementation that can capture the powerful dynamics at play, including transformative technological advances, preservation of essential natural capital, and the full health benefits for people (clean air and water, safe climate) including hunger overcome. We deserve to have growth that is strong, sustainable, balanced and inclusive. The current challenge is to accelerate the transition to more inclusive, smart, digitalized, circular economy in five key economic spheres: land use, food security, energy, water conservation and

³⁰⁷ Chaikin O. *Socially Responsible Entrepreneurship and Rural Inclusive Growth* / Chaikin O. // *Conversations on Emerging Issues in Social Entrepreneurship: the 64th Social Entrepreneurship Summit Materials*. – 2019. – P. 18-24.

industry production. Leading entrepreneurs and investors are already getting behind inclusive approach, creating a new competitive race. The new inclusive economic growth agenda should be implemented.

At the beginning of the 21st century, economic growth began to accelerate with the simultaneous rise in unemployment and inequality worldwide. It is determined that the modern development of the world economy is an extractive socio-economic system that limits equal access to both social opportunity and wealth.

With the help of statistical, abstract logical and graphical methods world employment and GDP on total world wealth change influence has been proved. The concept of inclusive economic growth has become relevant due to the fact that GDP and other financial indicators may not be the only criteria in a number of aspects of the social sphere, environmental issues, etc. Economic growth has become a prominent political goal worldwide, despite its severe conflicts with ecological sustainability and social aspect. It is proved that the effective development of region, state or separate territory is measured not only by economic growth, but also by social and environmental components, which can be measured by a number of indicators.

Imperative knowledge about the possible implementation of an inclusive model of economic growth has been systematized. Improving the quality of life of the population through education and support for high-employment economies, with minimal stratification, taking into account the growing environmental demands and needs of society should become the priority for global inclusive growth. The most effective instrument for a sustainable and inclusive growth is assumed to be productive high-employment. Employment growth generates new jobs and income for all individuals providing potential opportunities empowerment. The ability of individuals to be productively employed depends on the capability to make efficient use of available resources while the economy evolves over time. According to the sustainable development concept responsibilities for inclusive growth must be shared by the state, individuals and employers (entrepreneurs).

Further research would be directed to additional metrics, indicators and indexes study, their dynamic change analysis, both individually and in a synergistic dimension research conduction to determine the real state of development.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**СТРАТЕГІЯ
ІНКЛЮЗИВНОГО СІЛЬСЬКОГО
РОЗВИТКУ НА БАЗІ ГРОМАД:
ПРОЕКТИ, РЕАЛІЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ
ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

МОНОГРАФІЯ

За редакцією
д.е.н., професора **Т. О. Зінчук**

*Збережено авторську орфографію, пунктуацію і стилістику.
Відповідальність за зміст опублікованих матеріалів
несуть безпосередньо автори.*

Підписано до друку 14.11.2019 р. Формат 60x84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Calibri.
Ум. друк. арк. 22. Тираж 300 прим.

ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2458 від 30.03.2006 р.